

АНГЕЛ ГРЪНЧАРОВ
ПРЕСЛЕДВАНЕ НА ВРЕМЕТО
ИЗКУСТВОТО НА СВОБОДАТА

chitanka.info

ПРЕДГОВОР

Книгата, която държиш в ръцете си, любезни читателю, говори за „нещо“, което е близко на всеки един от нас: *времето*. Тя се опитва да ни насочи към чисто *човешкото* в него, към неговата *ценност* за човека. Това, че времето не ни е чуждо и ни изглежда „добре познато“, съвсем не означава, че го *разбираме*. Нашето предварително познание за времето не навлиза в неговите дълбини, а само докосва повърхността, най-бледата му външност. *Съзнанието* за време го приема за факт, с който трябва „да се съобразяваме“, но не отива по-нататък и не се задълбочава в неговата *тайна*. Впрочем, ние си мислим... „още преди да се замислим“, че във времето не е заключена никаква загадка, че „всичко е ясно“ и „безпроблемно“, но така ли е това? Разбира се, не; когато ни запитат: „*А що е време?*“, почти нищо не можем да кажем — мълчанието е нашият отговор. Това *мълчание* е многозначително, в него е скрит огромният човешки смисъл на това, което наричаме време. Моята книга, читателю, се опитва да предразположи нашето мълчание по отношение на времето да *проговори*. Когато мълчим, ние сме най-близо до *себе си* — не когато „бърборим“ и се упойваме от словоохотливостта си. Затова ако нашето загадъчно мълчание за времето проговори, то тогава ще чуем *най-важното*, онова, което иначе никога няма да научим. Предлаганата книга се опитва да „погледне“ в *скритото* „зад“ мълчанието ни — за времето, *живота, свободата...*

Написаното не е просто философия или психология на времето в обичайния смисъл. То е по-скоро една *човешка*, т.е. *разбираща*, философия и психология, един човешки поглед, отправен към неразгаданото тайнство на времето, „*взиране*“ в нас самите — там, където най-малко сме склонни да поглеждаме. Човекът, *будният* и пробуждащият се човек гледа на „*обкръжаващото*“, на света и „*нещата*“ в него, ала забравя да погледне тъкмо към *гледащото*: към *самия себе си*. Тази книга ни напомня онова, което често или непрекъснато *забравяме*.

Следващите по-долу редове не „вещаят“... самата истина, а са *подтик* към самостоятелното задълбочаване в нея. Една книга може само да помогне на даден човек в неговото „саморазбиране“, в *проясняването* на самия себе си, но не може да го замени. Както и във всяко друго нещо на този свят, и тук можем да разчитаме единствено на себе си.

Да спрем „за малко“ в своето динамично всекидневие, да се *вгледаме* внимателно в себе си, в своето съществуване — „разполагано“ изцяло в непрекъснато отлитащите мигове на времето — да потърсим *съдбовния смисъл* на това, което правим, е потребно на всеки един от нас. Тази непреодолима потребност е в гърдите на всеки жив и обичащ живота човек, но отвърщаме ли ѝ с нужната *откритост*? Едва ли: ние често се опитваме да я забравим, оправдавайки се, че „времето не стига за всичко“ или дори че „не бива да го разпиляваме за един такъв лукс“. Тъкмо затова — и защото то все пак трябва да стигне за всичко — сме длъжни да разберем *главното*, онова, което определя всичко останало. Моята книга не казва „всичко“ за времето — такава цел или такова пожелание биха били абсурдни — но говори за онова, от което зависи всеки един от нас: време, живот, свобода, *съдба*. Можем ли всекидневно да обръщаме внимание (преди всичко друго) на *себе си*, на живота у себе си?

Длъжни сме — и затова *можем*. Всеки един от нас съвпада изцяло със *своя* живот, а *моят* живот съвпада с едно все пак ограничено време — с което съм свободен да разполагам както си искам. В този смисъл *великата тайна* на живота — във властта на която се намираме напълно и без остатък — може да отстъпи само пред един всеотдаен *порив за разбиране*. Но непреодолимият порив за разбиране — център на нашето *влечение* към живота — трябва да достигне до самия себе си, до развитата си форма, в едно *изкуство* на свободата, сведено тук до неуморното *преследване на времето* — от което не може да се откаже нито един „смъртен“, по-скоро *живеец*. Книгата, която държиш в ръцете си, прозорливи читателю, показва съвсем ясно, че загадката на времето отстъпва и се разкрива само пред този, който е овладян от *любов* към живота — и към *свободата*. Животът и свободата изискват от нас само едно: *вярност*, непоколебима преданост.

Всеки ред от тази книга е написан с *вдъхновение*. Чувството, което ме движеше при написването ѝ — а негов израз е самата книга — не може да не породи същото настроение и в душата на този, който е решен да я прочете докрай (нали времето изобщо не ни стига?!). Бидейки уверен в твоя благосклонен отклик, уважаеми читателю — темата поне заслужава това — се надявам да извиниш неизбежните недостатъци, които обикновено има всяко осъществяване, заело се с такава грандиозна, наистина прекалено амбициозна задача. Смятам обаче, че тъкмо *голямото* заслужава повече усилия, надеждата е, че само то може да ги оправдае; *малкото*, дори и подложено на извънредни усилия, може да ни даде винаги само нещо незначително.

Първата стъпка винаги е решаващата. Тя обаче трябва да бъде направена *навреме*, а не когато е *късно*. Пътят, който ще ни изведе при самите себе си, трябва да бъде поет без колебания, *решително*, с дължимата смелост.

Ако тази книга помогне за разсейването на някои съмнения, неотменно съпровождащи земния ни път, то нейната задача е изцяло изпълнена.

26 април 1998 г.

Авторът

ЧАСТ І: ВРЕМЕТО, АЗ САМИЯТ

ВЪВЕДЕНИЕ: „ПОТОПЕНОСТТА“ МИ ВЪВ ВРЕМЕТО

Малко е да се каже, че сме „потопени във времето“, но да започнем оттук. Да тръгнем от простото наблюдение, че не сме „извън“ времето, а сме „във“ времето; никой не е независим от времето, всички ние съществуваме в ефирната среда на един всемогъщ „времеви поток“, който ни „носи“ *нанякъде*, най-често към *неизвестното*, понякога — в по-редки случаи — и там, където *искаме*. Ако пък някой се опита да ни убеждава, че... „мен времето не ме засяга“ или пък че „то не ме докосва и затова не ме интересува“, то едва ли някой ще се вслуша сериозно в думите му. Такъв един самозван „бог“ и „олимпиец“, поставящ себе си извън времето — а следователно и извън общността на *смъртните* — не е безумец само в случай че наистина е *гений*, изразяващ себе си в безсмъртни творения. Но нас в случая ни интересува времето за *човека*, а не за свръхчовека, макар че въпреки това не можем да сме изцяло безразлични към *вечността*. Ето че предпоставката — „ние сме *потопени* във времето“ — още тук показва своята недостатъчност.

Тогава да тръгнем от следното: ние сме „изтъкани“ или „просмукани“ от времето, то не е „около“ нас, но и „вътре“ в нас. Оказва се, че не ние сме „във“ времето, а времето е „в“ нас, и в този смисъл „от него не можем да избягаме“ (както, впрочем, и от себе си не можем да избягаме!). Тази „*неразличимост*“ на човек и време, дълбокото *единение* на двете, благодарение на което изобщо е възможен *животът*, е точката, от която следва да се тръгне в един опит за *разбиране* на времето, човека, живота, свободата. Живеейки, ние постепенно се потапяме в цяла

„БЕЗДНА“ ОТ ПИТАНИЯ

от които отърване няма. Питания, които не се влияят от това съзнаваме ли ги ясно или пък те „подмолно“ мъчат душите ни. Неусетно се появяват въпроси и проблеми, чакащи решение от нас самите, от всеки един поотделно: тук никой друг не може да ни помогне, да поеме част от нашето бреме. Обикновено ние

„отпъждаме“ от съзнанието си тъкмо най-важните, но поради това като че ли „неразрешими“ проблеми — за да се впуснем в „борба“ и с „титанично усилие“ да решаваме най-леките, най-безобидните, най-ясните, нуждаещите се от неотвратима, бърза реакция. Не искаме да признаем, че тъкмо този абсурден подбор задълбочава нашата собствена *проблематичност*, тоест в един момент поставя под въпрос живота, *битието* на този конкретен и *жив* човек. Така, по този начин се изостря ситуацията, в която е попаднало *съществуването*, превръщайки го в кардинален проблем, от който зависи всичко останало. Ясно е, че в края на краищата „*всичко си идва на мястото*“ — а нали *животът* по начало е на първо място?! — но „заплитането“, което сами сме си устроили, се е оказало вече безкрайно трудно разрешимо (а понякога и направо неразрешимо). *Отлагането* на най-важното и трудното „за по-добро време“, подбирането на „*лекото*“ и „*лесното*“ — но също и незначителното, незаслужаващото усилията си — търсенето на известни, „*стандартни*“ решения на нашите *лични* и *уникални* („безподобни“) *жизнени* ситуации, *инертността* и „*чакането*“ нещата да се подредят „от само себе си“, без нашата енергична намеса, *подражанието* на другите, на „*лесно справящите се с живота си*“ (но с техния си живот!) и така нататък са предпоставките за възможно *сгромолясване* на строеното върху нездрава почва, за категоричния *провал*, който сами си устройваме, опитвайки се да „*надхитрим*“ живота. Животът поставя пред всеки нас изисквания, на които отговаряме тъкмо според *себе си*, а не „вкупом“ и не „всички заедно“: всеки поотделно е призван да се справя със *своя* живот, затова тук... извинения не се приемат. *Живеейки*, ние се увличаме от живота си, забравяйки обаче главното: това е *моя* живот, животът, чиито извори намирам в *себе си*, в своето *сърце*, накрая, животът, който *аз* *права* — поемайки цялата отговорност за него. От това *фатално* забравяне следва всичко останало, особено също толкова *съдбовната* нагласа да чакам животът ми „*да става*“ или да се „*случва*“ независимо от *мен самия*, а именно „*както* *дойде*“, „*както* *стане*“, „*както* *се получи*“ и пр. Да „*извадиш*“ от живота на един жив човек тъкмо *живеещият* — а тук всъщност точно това става — нима това не е

НАЙ-ГОЛЯМАТА БЕЗОТГОВОРНОСТ

която изобщо може да сполети човека?! Става дума за самоотстраняване, самоелиминиране на живеещия от *неговия* собствен живот, което обикновено бива скривано чрез самозалъгвания от рода на тези: „какво толкова е станало“, „все пак не бива да усложнявам живота си“, „не бива да драматизирам“, „голяма работа — животът е пред мен“, „никога не е късно да започна отначало“, „нека се постарая да не забелязвам това, което ме мъчи“, защото „животът е наслаждение, а не самоизмъчване“ и т.н. Подобни самозалъгвания и успокоения са изключително разнообразни, те служат на илюзията, че „*всъщност* това и е животът“, но зад нея обаче прозира едно *бягство* от живота, отказ от участие в неговото мистериозно *тайнство*. Кипящата в недрата на живия човек неуморна *жизненост* не бива да бъде оставяна без *отговор* от страна на това, което *иска* (и може!) да живее пълноценно, а именно от „живеещото“, от *открития* спрямо живота човек. Противното е *измяна* спрямо живота, която никога не остава без възмездие, а потърпевшият е само един: този, който не е пожелал да отговори на *призива* на живота у себе си, а значи е проявил коварна безотговорност и безсилие, опропастяващо тъкмо *неговия* живот. Впрочем, кои са

ПИТАНИЯТА, КОИТО „ОТ ВРЕМЕ НА ВРЕМЕ“ ОВЛАДЯВАТ СЪЗНАНИЕТО

и душата, но от които сме склонни по-скоро да се „избавяме“, отколкото да се *вглъбяваме* в техните основания? Ето някои от тях, представени в тяхната неприкрита „*голта*“, в тяхната непосредственост:

Кой съм аз?, а също „*Кой аз съм?*“. Има ли изобщо по-значим въпрос, от който да зависи толкова много?

Как съм? Когато някой познат ни срещне, той обикновено отправя към нас прекалено баналния, изтърган въпрос: „*Как си?*“, на който почти не обръщаме внимание (приемаме го за безсмислен жест). Но защо всекидневно се питаме един друг така? Лишен ли е от смисъл този непрекъснато отправян въпрос? А какво ще открием ако погледнем на него *сериозно*, особено пък ако сами го отправим към себе си? Знае ли някой наистина *как е*? Маловажно ли е това?

Какво правя? Същото може да се каже и тук, нали непрекъснато ни питат „*Какво правиш?*“. Знаем ли, разбираме ли — „реално

погледнато“, „в действителност“, „безусловно“ — какво *наистина* правим? Наясно ли сме и върху това *защо* го правим?

Как живея? Непрост въпрос, който понякога допълваме с такъв: *Как трябва да живея?* Но в края на краищата стигаме до един „опасен“, дори „проклет“ въпрос, който сме склонни най-много да отбягваме: *Защо живея?*

Оттук стигаме до следното: *Как мога да постигна истинско очарование от живота?* Обратната му страна е тази: *Как да се справя с разочарованието*, което понякога ме обзема? Ясно е, че всичко в крайна сметка опира до питането *Какво е животът?*, с което само малцина имат дързостта да се сблъскат, а мнозинството „всеотдайно“ и упорито го отбягва.

Никога неразгаданото изцяло *естество* на живота предполага цяла поредица от питання: *Има ли „такова нещо“ — „истински“, автентичен живот?*; *Кои са опорите, на които се крепи моят живот?*; *Как мога да ги постигна?*; *Мога ли да открия така потребната ми мъдрост на живота?*; *Как да избегна, да победя своята глупост?* и така нататък.

Но темата за живота има и своето „опако“, а именно *смъртта*, не по-малко тайнствената от живота смърт. От смъртта спасение няма, тя злорадо ни дебне и чака да ни „сграбчи“: все някога и това ще се случи, нищо че все още не ни се е случвало. Всекидневната грижа на живия човек е да се противопоставя на смъртта, на неотвратимата и коварна смърт. *Мога ли изобщо да победя смъртта* или съм обречен да се превърна благодарение на нея в прах, в нищо повече? Ако това е така, ако мога — *как става?* Ако не мога — какво следва от подобно „тържество“ на смъртта над живота?

Нима не всичко не се определя от моята необходима и човешка реакция спрямо *времето?* *Какво е време?* *Как мога да овладя времето?* *Мога ли да го „настигна“?* — се пита овладяният от паника човек, усещащ, че времето „бяга“ и му „убягва“, човекът, разбиращ че губи *ценно* време. Поредицата от мигове — *това ли е времето?*; ето поне един въпрос, който неизбежно се изправя в съзнанието на опитващия се да се вгълби във времето човек. На всички други е посветена цялата тази книга...

Но питаннята не секват дотук, те скоро се превръщат в истинска „лавина“ от въпроси. Например: *Дали, изправен пред такива питання,*

аз наистина съм сам? Интересува ли ги другите това, което мъчи душата ми? Не съм ли самотен в това усилие? Не съм ли изоставен, „захвърлен“ в света? Как да се „вградя“ в света? Как да го почувствам уютен, свой, близък? Защо от време на време светът ми изглежда чужд, а аз — без да искам това — се оказвам „чужденец“ в света? Това дърво, този камък, тази река, тази огряна от светлина и топлина трева, без които моето съзнание е така бедно и нещастно, безцветно и сиво, безжизнено — в какво се състои тяхното различие от мен самия? А до какво се свежда нашата общност — като „съставки“ на света, на общия все пак за нас свят? И така нататък...

Край на тези въпроси няма, затова ние сами се опитваме да сложим край, да прекъснем изкуствено тяхната „върволица“. Например с този въпрос: *Не е ли по-добре да забравя тези, изобщо такива въпроси?* Но и този въпрос поражда друг: *Свободен ли съм да го направя? Какво губя и какво печеля ако направя едното и другото? В моята власт ли са тези въпроси — или аз съм обречен (тъй като съм човек!) до последния си дъх да се занимавам с тях? Кога ще намеря „облекчение“ и „спасение“ от тях?...*

„Проклети“ въпроси; дали това, че се появяват, *проблясват* в съзнанието ми, не е „болест на духа“, непозната на „здравите“, на „нормалните“, на „нищо не питащите“ хора? Има ли изобщо такива хора? Има ли хора, за които подобни въпроси са непознати, които никога не са питали „за това“? Ако има, какво значи това: *да живееш, никога непочувствал нуждата от яснота и отговор, а значи и от отговорност* пред живота? И така нататък до безкрайност, опитът за „поставянето на край“ излезе безуспешен...

Съществува възможност съзнанието да „гъмжи“ от такива „досадни“ въпроси, които само временно забравяме — за да си починем може би от тях. Но това са въпроси, които неизбежно нахлуват в душата ни при моментно откъсване от грижите и безпокойствата на ежедневието, а много често са и примесени с тях. Затова мнозина се питат най-вече това: *как да се избавя от такива безжалостни, поне обезсърчаващи въпроси, които развалят „вкуса“ на съществуването ми? Въпроси, съдържащи коварна безнадеждност...* Но в един момент може да проблесне и следното „продължение“: *Или пък в тях е „заровена“, скрита тъкмо надеждата, единствената*

надежда, която ми остава? Дали не я пропилявам: като се отказвам от „ровене“ в тях? И всичко започва отначало...

Но не бива да допускам и

САМОНАДЕЯНАТА БЕЗВЪПРОСНОСТ

която е още по-лошият изход от току-що посочения. Появата на един единствен въпрос от този род повлича след себе си *безкрайна* поредица от нови питання — както именно се убедихме. Тази безкрайност е именно обезсърчаващото, безнадеждното, *отчайващото*. Обикновено — усетили този хладен повей на ужасяващата безнадеждност от питання — си позволяваме да я „скъсим“, да ѝ сложим край (граница, *предел*) още в самото начало. Това обаче означава отказ и нежелание да се занимаваме с „такива“ въпроси, *безволие* тъкмо по най-важното, оставане при *безпроблемната самота* на съзнанието и при *самонадеяната безвъпросност*, изглеждаща ни позната, уютна, близка. Но това е само едно вечно неосъществено — и по начало неосъществимо — бягство от *неизкорените въпроси* на човешкото съществуване, от *екзистенциалните проблеми* на живеещия човек, който не може просто да се скрие от живота, потъвайки в пясъка на илюзиорната безвъпросност на лишеното от съзнание съществуване. Този там камък, който със сигурност ще ме надживее, ще остане след мен на тази напукана от непонятна носталгия земя, не се пита за нищо; човекът обаче не е безсловесен камък, а е — за добро или за зло — едно *питащо* същество. Трябва да се предпазваме от *нежеланието* да се питаме, то е израз на малодушие и подъл страх; трябва да привикваме да гледаме с открити очи на *битието*, част от което сме. За това не се иска много, тук помага простото оставяне на съзнанието в познатата ни безпроблемност, в която питаннята и въпросите изплуват сами, а от нас се иска само да се вслушваме в тях и да не им обръщаме гръб. Ако направим опити да *разговаряме* — главно със самите себе си — ще чуем неща, за които по-късно ще разберем че са били жизнено необходими; тоест такива, без които не може да се живее *смислено*, без които „няма как“ да се породи смисъла на живота ни. Без да разговаряме по „най-важното“, ще позволим да ни завладее опитващото се да ни задуши *безсмислие*; разговаряйки и питайки се обаче, ще успеем да го преодолеем кардинално и...завинаги. Общо

взето тази първа стъпка съвсем не е трудна, трудното все още предстои.

Търсенето на удовлетворителни за нас самите, на внасящи покой в душата ни отговори е значително по-трудно. От тази трудност произлиза и бягството от въпросите, за което стана дума по-горе. Нещо в теб самия *пита*, търси отговор, тоест желае да *говориш*, да *разговаряш* с него. Най-добре е, разбира се, *ти самият* да си това, което *пита*, но за да се стигне дотук трябва вече да си встъпил в разговор с *питащото* „в теб“, да си приел „законността“ на питането, да си застанал зад него и да си го направил свое питане. Естеството на тези въпроси съдържа в себе си коварството да ги отправяме същевременно единствено *към себе си*, тук никой друг не може да ни помогне, да се *вживее* изцяло в нашата интимност, да се погълне от нея, да се изпълни с *автентичния смисъл* и с пълноценно разбиране на това, което става с нас самите. Това е така, защото тук става дума за

ЛИЧНАТА ИСТИНА НА МОЯ ЖИВОТ

който в определен смисъл, безспорно, си е само мой, който изключително ми принадлежи — макар че не съм си го дал аз самият. Но Този, който ми го е дал, ми е дал наред с него и *свободата* да правя с него каквото искам, да го „довършвам“, да го правя *наистина свой*, да отстранявам „грапавините“ в него, да го „шлифовам“ чак до степента да мога някога да кажа: „Да, това е животът, който искам, този живот е мое произведение, аз го творя съобразно *себе си* — макар че съзнавам, че изворите на живота за мен са една тайна...“. Защото — това поне е безспорно — аз мога във всеки момент, *ето сега*, в тази минута, да направя каквото си искам с живота си; дали обаче ще го направя зависи единствено от мен и от *силата на живота*, която усещам в себе си. Мога да бъда всецяло *влюбен* в живота, мога обаче и да бъда враждебен към него, аз внасям *очарованието*, но и от мен зависи разочарованието, аз съм този, който е влюбен, враждебен, очарован или пък изпълнен с разочарование и ненавист към живота. *Ориентирите* в моя живот, опорните точки и точките на „разминаване“ си ги давам аз самият, никой друг, казах, тук не може да ми помогне: това не е „негова работа“, аз не мога да допусна вмешателство, аз държа да решавам сам и отговорно. Търсенето на *отговорите*, вероятно, е онова, което поражда *отговорността*, моят

отговор съдържа в себе си моята отговорност, а корена на двете е *говоренето*, диалогът вътре в себе си, питането, смисленото задаване на въпроси. Едва по този начин в един „звезден миг“ се ражда личната истина на живота ми, от която по-нататък никога няма да се откажа. В същото време незадаващият въпроси, спасяващият се с бягство от всякакви питання, не търсещият отговорите следователно е *неотговорен*, *без-отговорен*, той не разбира своята отговорност и особено отговорността пред *самия себе си* и пред своя живот, която е корен на всички други отговорности, вини, задължения, на *дълга* изобщо. От нас се иска — ако трябва да обобща — единствено

ОТКРИТОСТ КЪМ ЖИВОТА

(на душата, но и на тялото) със съзнанието, че всичко, което става в него, е мое *съкровено* достойние и е неотделимо от мен самия. Ние не сме нещо различно от живота на своето тяло и душа; само на тази почва достигаме до онази откритост към *битието*, към съществуването, която всеки чувства в себе си, бидейки изцяло е въввлечен в него. Не бива да си „запушваме“ ушите, душата, съзнанието, трябва, напротив, внимателно да се вслушваме и да се научим да разбираме *призива* на битието, скрито в нашите гърди...

Дотук — съвсем схематично и накратко — се опитам да очертая големия *контекст*, в който се разполага проблемът за времето. Търсейки истината за човека, живота, свободата и битието, ние съзираме нейната неотделимост от „всичко поглъщащия поток“ на *времето*. Всеки сам прави *историята* на своя живот, поредицата от живи и непосредствени актове на съществуване, която точно съответства на една също такава поредица от мигове. Съществуването ни не е безкрайно, то е движение между два бряга — раждането и смъртта — ние разполагаме с *ограничено* време, което в този смисъл винаги е „дефицитно“ — независимо дали съзнаваме това. Казаното означава, че

ЧОВЕШКОТО СЪЩЕСТВУВАНЕ Е ИСТОРИЧНО

а негов ресурс е именно времето. Връзката между живот и време трябва да бъде ясно осъзната и разбрана от всеки; в противен случай рискуваме да пропилеем живота си, оставяйки времето да „изтече

между пръстите ни“, да стане „неуловимо“ — както става с живака, който никога не можем да хванем. Трябва да се опитваме да усещаме *плътността* (и дори плътта!) на времето, трябва да се разделим окончателно с илюзиите, че времето е фикция на съзнанието или пък конструкцията на физиката. Рано или късно все пак ще разберем, че времето е *реалност*, неотделима от нас самите — и от живота ни — но по-добре е все пак този ден да настъпи по-рано, а не когато е късно. Ние така или иначе *непрекъснато* — с всичко онова, което правим — се стремим да се „вместим“ във времето, да заживеем в *синхрон* с него, да не се разминаваме с неговите вътрешни „пулсации“ и с *възможностите*, които то ни дава във всеки момент. Потребно ни е ясно разбиране за дълбокото екзистенциално естество на времето, разбиране на неговия автентичен *жизнен смисъл* — за да постигнем ефикасно онова „вместване“ в неумолимия времеви поток, за което току-що стана дума. Трябва да си дадем сметка за някои прости *очевидности*, които произлизат от нашата неизбежна потопеност във времето, от „вградеността“ ни в него, от която зависи живота ни. Не бива да допускаме времето да ни „гони“ и подтиква към едно или друго, а сме длъжни да станем страстни „преследвачи“ на времето, впуснати във вдъхновено и упорито преследване. *Гонейки*, „дишайки в гърба“ и „врата“ на времето, усещайки непрекъснато неговия неуморим ход или бяг, ние се приближаваме, по някакъв тайнствен начин, до дълбоко мистичното (но и реалистично!) естество на живота. В този случай

ПРЕСЛЕДВАЧЪТ НА ВРЕМЕТО

променя своята *дълбинна нагласа* спрямо живота и затова може да очаква нещо много повече от него. Онзи, който не цени времето и не го разбира — а значи се опитва да го „игнорира“, пренебрегне, „отстрани“ от себе си — може да бъде уподобен на обезумял човек, качен на пробита в дъното си лодка, който при това се стреми да гребе против течението на реката — „*реката на живота*“. Такъв човек с последни сили и без дъх се надява да надхитри силата на времевого течение, но скоро изчерпва себе си в своята *неразумност* — и бива погълнат, потопен, преобърнат заедно с негодната си лодка. Преследвачът на времето, напротив, усещайки неговото подводно течение, направляващо „*реката на живота*“, смело се гмурка, плува и

дори бива носен от могъщото течение, не губи сили и във всеки миг надмогва инерцията, за да достигне успешно брега, който предварително е *избрал* — и към който с цялата си същност, страстно се стреми. За преследвачите на времето тъкмо поради това животът става наслаждение, не мъка и суетност, а радост и

УСЕЩАНЕ ЗА ПЪЛНОТА

Те успяват да съхранят силите си за най-важното и най-значимото — защото не се *„разпиляват“*, а също и защото са се *„концентрирали“* преди това чрез ангажираността си с времето. Затова *„преследването на времето“* е философия и заедно с това изкуство на *смисления живот*, на живота, служещ на самия себе си, на своята изначална цялост и пълнота. В тази философия и в това изкуство всеки *„смъртен“* — но *искащ да живее!* — може да бъде посветен: ако иска да *„застави“* времето да работи за него самия...

Именно за някои от тайните (касаещи най-важното: *„как става това?“*) ще ни намекне настоящата книга. Онези, които вече са вътрешно готови за приемането им, ще разберат останалото — което не ни е дадено да *знаем* — и от *„половин дума“*. Защото тук *„материята“* е твърде фина, *„хлъзгава“*, *„тъмна“*, *„изплъзваща“* се, защото много неща са направо неизразими; но надеждата е, че... *„сърцето всичко разбира“*.

Да тръгваме тогава — щом е налице *готовността* и предчувствието за посока. Ще ни се наложи да минем през странните лабиринти на времето, в които досега сме се движили в непрогледен мрак; сега сме снабдени поне с *„кандило“* — ако не с фенер...

1. ПОРИВЪТ КЪМ ЯСНОТА

1.1. Яснота спрямо живота. 1.2. „Обикновената“ представа за живот. 1.3. Кардинален отказ от свободата. 1.4. Проясняването на живота. 1.5. „Живее, а не съзнава, че живее“. 1.5. Смисълът на моя живот. 1.6. Животът трябва да служи на живота. 1.7. Да живея както аз искам. 1.8. Ясният могъщ импулс за живот. 1.9. Философията на живота.

Този порив е „вкоренен“ дълбоко във всеки един от нас. *Разбираме* ли го обаче? Дали нашият *усет* към яснотата неизбежно води до *ясно* разбиране на определящия го порив? Може ли поривът да придобие измерения на *страст*, на която винаги сме верни? Към какво насочваме най-напред пробудилото се чувство и дори *влечение* към яснота? Нека да започнем търсенията си с отговора на последния въпрос.

Всяко човешко същество, доколкото *живее*, трябва да се стреми към

ЯСНОТА СПРЯМО ЖИВОТА

без която трудно се живее. Трудността иде оттам, че „потъналото в мрак“ и „лишеното от светлина“ съществуване — което точно затова не е *ясно* — ни принуждава да живеем, подобно на слепците, „опипвайки“, „налучквайки“ *ориентирите*, около които се крепи животът ни. Живеейки по този начин, гарантирано се „*объркваме*“, смесваме посоките и предизвикваме сами ужасен хаос. Ясно е поне това, че единствено... *яснотата* — дължаща се на „осветеност“ — побеждава хаоса и разбива мрака. Това е така, но...

Едва ли обаче на всеки човек животът е ясен „сам по себе си“. Макар че е възможно всяко живо същество да притежава някаква *непосредствена* и интуитивна яснота, която — подобно на *сила* — стои в основата на увереността му в живота. Не може *живото* да е напълно „оградено“ от живота, защото той, така или иначе, е в него. Разбирането на живота е истинската потребност на живота — и, оттук, на *живеещите*. За човека това разбиране е сурова необходимост и

непрекъснато стояща пред погледа непосредствена задача. Яснотата относно живота предполага светлина, *осветеност*, прогонване на сенките и мрака, които като че ли плътно обвиват

„ОБИКНОВЕНАТА“ ПРЕДСТАВА ЗА ЖИВОТ

с която на човека е така удобно да живее. Как живеем с нея обаче?

Липсва ни *упоритост* и усърдие в разбиването и разсейването на мрака. Свикнали сме и ни е удобно да продължаваме да *пребиваваме* в своята половинчата ангажираност с живота, която не задава въпроси, не пита и сякаш не иска да разбере основанията, на които дължим своята все пак могъща *пристрастеност* към живота. Не разбираме и като че ли не искаме да разберем в крайна сметка *благо* или пък „*прокоба*“ е животът за всеки един от нас — и най-вече *защо* е така. Въобразяваме си, че „всичко е ясно“, макар че усещаме, че не е така, че не може да е точно така. Задоволяваме се и не търсим нещо повече от плоските, банални и изтъркани от употреба „псевдомъдрости“, изплували — подобно на пяна — на повърхността, под която гъмжи „водовъртежът на живота“. *Всекидневието*, заето единствено със себе си и с поддържането на своята убийствена монотонност, не ни позволява да спрем и да се *вгледаме* в истинските измерения на „ставащото с нас самите“. Заети с *правенето* на всевъзможни неща, ние се поддаваме на илюзията, че „правенето“ е истинската самоцел — и затова не се опитваме да погледнем на него, бидейки „встрани“ и независими от една такава „къртовска“ отдаденост на „безсмисленото дълбаене върху... повърхността“. *Заслепението*, че животът е тъкмо това — „да правиш *нещо*“ и да не бъдеш *бездеен* — ни е обзело дотолкова, че забравяме простото, но затова пък фатално изискване: *изборът е изцяло мой*, аз самият съм резултат на собствения си избор и, следователно, *моят живот произлиза от моето автентично разбиране на живота*. Лутането и случайният „избор“ на някакви „неща за правене“ (каквито и да са, най-често като *подражание* на правенето от другите, също като нас в здрача лутащи се хора!) само и само за да се *демонстрира* някаква привидна ангажираност с битието и живота, всъщност се явява тотално откъсване от естеството на битието, от неговите *извори*. Обичаме например да играем карти в приятна компания, увеличаваме се от футбола (но не като играем сами, а

само като го „наблюдаваме“ от телевизор!), развличаме се по възможност „както това се прави от хората“, не се притесняваме много-много от неумолимия ход на времето и сме загрижени най-често за това как да не го забелязваме — незначителни ли са тези наши „малки слабости“ — или пък са изцяло „в реда на нещата“? Питаме ли се обаче какво *всъщност* и *наистина* те означават? Можем ли да се откъснем поне малко от тях и да погледнем „от друг ъгъл“ на техния истински смисъл — за нас самите? Разбираме ли накъде води пътят, по който вървим — и който едва ли сме избирали: защото сме се оставили ... „той нас да избере“? Всъщност всичко това е знак за пълно „фактическо“ *дезангажиране* спрямо собствения живот, затваряне в празния формализъм на това „и аз също като че ли живея *нормално*“, който се опитва да ни завладее изцяло и, накрая, категоричен,

КАРДИНАЛЕН ОТКАЗ ОТ СВОБОДАТА

който е особено пагубен — нищо, че не съзнаваме това. Не е естествено, разбира се, да не притежавам и да не разполагам със *собствения* си живот — и то така, както само аз *наистина* искам; това е особено важното: *истински* да искам живота, който ми е дълбоко *потребен*. (Макар че, от друга страна погледнато, е съмнително дали той е *само мой*, след като не съм си го дал аз самият, а съм го получил... „незнайно откъде“!). „Общоприетите“ стереотипи, които внимателно спазвам и за които стана дума по-горе, ме владеят без остатък, а аз не разполагам — това поне е ясно — със себе си и особено със *свободата* си: щом като съм позволил нещо *безлично* да стои над мен и да ме направлява. Следователно когато съм уверен че съм „като другите“ и „нормален“ (обикновен човек!), аз съм най-далеч от своята свобода, а когато почувствам неувереност и се „обезпокоя“, то тогава — може би — започвам да се приближавам малко по малко към нея. Не бива същевременно вечно да *налучквам*, опитвайки се да постигна и да се „впиша“ в исконното вътрешно естество на живота, което така или иначе ме владее — независимо дали съм склонен да призная това. Не бива да пропилявам живота си, да го *проигравам* и да го залагам, подобно на хазартния играч, овладян от глупава и жадна страст. Дали *играта* обаче не е в основата на едно дълбоко разбиране на живота; дали играта винаги води до „проиграване“? — ето над какво също следва да се замисля. Но коя и каква игра? Ако има

безкрайно много игри, то как ще намеря за себе си оная, която животът ми заслужава — и не се чувства обиден?

Животът, изглежда, се превръща в страхотно изпитание, жестока проверка и ходене из лабиринт, когато живея „ден за ден“ и като „жертва, просто обречена на живот“ — и затова не искаща да разбере неговия смисъл. Не бива също да се оставям на предубеждението, че

ЖИВОТЪТ Е ВЕЧНА ТАЙНА ЗА ЧОВЕКА

— макар че то съдържа идея, която може да ми даде вярна посока, вместо да поражда отчаяние и скептицизъм. Безразличието към живота е изключение, а не правило за живеещите, което ни подсказва, че животът сам по себе си е *изначална ценност*. От нас се иска просто да се проникнем от основанията на влечението към живота, което намираме у себе си и усещаме у другите. Но най-вече

ПРОЯСНЯВАНЕТО НА ЖИВОТА

е проблем пред живеещия — и особено пред искащия да живее *пълноценно*. Животът сам по себе си е *проблем*, нещо повече, той е *корен* на всички други проблеми, „беди“, колебания. Безсмислието на живота се дължи на липсата на яснота у оня, който се оставя да бъде завладян от едно такова безсмислие. Но това съвсем не значи, че „внасяме“ смисъла **в** живота — или пък го „даваме“ **на** живота; нямаме никакво право да се поставяме **над** живота (той „носи“ в себе си всичко друго и затова е *начало!*). Тук, разбира се, не става дума за *рефлексия* (мислене), достигнала до това безсмислие в резултат на *вглъбяването* си в проблема „живот“, а за безсмислието, пронизващо всички жизнени дела на даден човек (доколкото това изобщо е възможно!) или пък стоящо „зад“ тях, което значи, че той е *убил* автентичния смисъл на живота — такъв, какъвто ни е даден изначално.

„ЖИВЕЕ, А НЕ СЪЗНАВА, ЧЕ ЖИВЕЕ“ —

това е идеал на живота според Ж.-Ж.Русо, но не и за тази непосредственост тук става дума. Безсмислието като „рефлексия“ и като „логически извод“ не е така коварно като безсмислието, прозиращо в един живот, защото рефлексията всъщност е уловила смисъла на живота в... безсмислието — и така по парадоксален начин

му придава един абсурден смисъл. Но непосредственото и не знаещото за себе си безсмислие на един живот е самата *безнадеждност*, е самата пустота. Тук не помагат никакви „увъртания“, фалшивата демонстрираща ангажираност, за която стана дума, не скрива, а *разкрива* и изявява това отвсякъде прозиращо безсмислие. „*Не зная защо живея!*“ — това категорично не се казва от никой (защото едно такова *саморазкриване* не е присъщо за модерния човек, привикнал да се крие непрекъснато зад маски и покривала). Но *разбулването* на тази обреченост на пустота спрямо живота е непосредствена задача за онзи, който органически не понася такъв гибелен фалш. Защото

СМИСЪЛЪТ НА МОЯ ЖИВОТ

въпреки всичко се определя от моето разбиране на живота, от степента, до която съм проникнал в неговото неведомо *тайнство*. Живеейки, човек така или иначе си прояснява живота и достига до някакви прозрения (казваме: „*Животът учи!*“), но как можем да бъдем сигурни, че нашите открития и увереността ни в тях не са *самоизмама*? И най-вече не разчитаме ли само на това, че животът *сам* разрешава своите противоречия и дисонанси, „сам по себе си“, без участието и поне съпричастността *на живеещото*? Не означава ли това, че се поставяме в позицията на *наблюдател*, който от брега съзерцава течението на „реката на живота“, не дръзвайки да се потопи и смело да плува в посоката, избрана от него самия? Нашата *отдаденост* („потопеност“) на живота не е ли — без да си даваме сметка за това — *отстраненост* от него, основаваща се на неразбирането му? Илюзията, че „*все пак живея*“, може да изпъкне именно като илюзия едва когато неизбежният илюзионизъм, разпръснат в живота, бъде наистина разбран и така из основи подкопан.

Аз не твърдя, че този така наречен *илузионизъм* на всеки живот (усещането, че „*все пак*“ живея) трябва да бъде разбит и отстранен, защото не съм сигурен, че това би довело до истинско очарование от живота. Аз не вярвам в „планирания“ и в „рационално подредения“ живот и в някаква външна на живота *цел*, на която животът „трябвало“ да *служи* (спомнете си „*неспирния поток от блага*“ и „*всеобщото организирано щастие*“ на комунизма!). Напротив, смятам, че

ЖИВОТЪТ ТРЯБВА ДА СЛУЖИ НА ЖИВОТА,

тоест в неговото естество се съдържат всичките му цели. Тук просто стана дума за онова измамно усещане, че *живея* („все пак“ и „между другото“), с което скриваме даже и от себе си напирателната от най-съкровениите ни дълбини и все по-засилваща се *неудовлетвореност* от този живот и съответстващото на нея чувство за празнота и абсурд на това, което „става с мен“ — и което едва ли заслужава да бъде считано за живот. Този илюзионизъм, особено когато подхранва *успокоението* и сляпата увереност, че „*всъщност това и е животът*“, трябва да бъде прогонван без жалост. Защото *живеещият трябва да бъде наясно с живота* — и няма как да избягаме от тази отговорност. Тя ни преследва, макар че ние трябва да сме *преследваните* я неуморно. Дори и *любовта към живота*, за която всички твърдят, че я „притежават“, трябва да разбере самата себе си и своя извор.

Моето право

ДА ЖИВЕЯ, КАКТО АЗ ИСКАМ

и както намирам за добре, не може да бъде основание за примирението ми пред така наречената „неразгадана от никого“ тайна на живота, както и за отказа ми да преценя дали това, което *искам* и „*намирам за добро*“, е истинско — и дали то не ме обрича на това да пропиляя и да не успея да намеря за себе си всичко онова, което животът може да ми даде. *Спонтанно* поисканото от живота няма как да не е истинско, но нали хората все така спонтанно искат толкова много кардинално несъвместими и отричащи се неща? Нали аз не приемам (за себе си, разбира се!) толкова много цели и „спонтанно желани“ неща на хората около мен, а и те не пропускат да ми отговорят със същото? Как да разбере хаоса, може ли да бъде разбран този свят на *човешките* стойности и цели? Дълбокомисленото обяснение, че в „тази сфера“ всичко е *относително*, успокоява част от философите, но *тревожи* останалите — и, да се надяваме, повечето от тях. А също — което е по-важното — с нищо не може да помогне на човешките същества, искащи да живеят и така страстно стремящи се към живота. „*Няма истина под това небе*“ и „*Един свят, лишен от ценности*“ — такава префинена мъдрост не е нужна никому, а и е съмнително дали

ни казва нещо истинно и дълбоко. Бягството от истинската велика проблематичност на живота не е достойна философска позиция; защото за човека, който иска да живее автентично, това бягство е непостижим блян: не може да се избяга от „проблема живот“ и тук дори и смъртта не е спасение...

Страстта към живота се дължи вероятно на

ясния могъщ импулс към живота,

който намира у *силните* индивиди. За тях животът не е тайна или проблем, а непосредствена реалност и *наслаждение*, което ... „никога не свършва“. Вроденото интуитивно разбиране на живота, което подобни индивиди притежават, ги прави *адекватни* спрямо него, те не познават неудовлетвореността, не се питат *как да живеят*, а „*просто живеят*“; и това по някакъв магичен начин е пълноценен живот (не „все пак“ и „някак си“, „като че ли“, а *действително*). Малцина са обаче тези индивиди, чиято *жизненост* и жизнеспособност е така непосредствена, силна и ясна. Затова аз тук питам: постижима ли е тази *истина на живота* или тя е само *дар* за малцина избрани? Имаме ли право да се стремим към подобен идеал — но не като безсилен копнеж, а като даденост и постижение, от което се възползваме тук и сега? Дали мнозинството не е просто обречено на безстрастно живеене, което не познава живота и затова се крие от него? Едва ли, защото и тук, и там животът като възможност („потенция“!) е един и същ — и следователно задачата е просто да бъдем адекватни спрямо него. Което значи: на основата на автентично разбиране, прозряло неговата същина, да живеем пълноценно, без илюзии, без маски, без фалш, без преструвки. (Но защо едни са *предразположени* към пълноценен живот, а други трябва *себе си* да предразполагат — трудно, мъчително, „изкуствено“, „постфактум“ — към такъв живот? Защо *инстинктът* към едни е благоразположен, а към други — като че ли „злотворен“?)

Аз не се стремя към някакво ефимерно „*знание за живота*“ и не се опитвам да строя наука или дори някакво изкуство, които да ни „*учат*“ на живот.

Убеден съм, че подобни усилия по принцип са напразни: животът не се поддава на „техническо“ усвояване и научаване — напук

на писанията на толкова много психолози, пишещи дебели книги върху „правилното живеене“. Но една

ФИЛОСОФИЯ НА ЖИВОТА,

съобразена с неговото *естество* и изразяваща го в дълбините му, е най-висшето, което човекът може да притежава — и което му е необходимо на този свят. Философията е сравнима по своята мощ и достолепие с религията и затова на нея също може да се разчита — когато се стремим към яснота на разбирането. Но не професионалната и школка философия, занимаваща се и заета единствено със себе си, а *живата* философия, която разговаря с човека и го насърчава да постигне със собствени сили своята лична истина. Тя разчита на заложеното у самия човек и на човека като „*всеобхватна даденост*“ („сбор от потенции“) когато търси *значимото* за самия човек. Но какво изобщо може да бъде по-значимо за живия човек от живота и истината за него?

Една истинска философия на живота е тази, която *обича* живота и е привикнала да се *вслушва* в неговото тайнство. Тя не „измисля“ *из самата себе си* (и „в самата себе си“) някаква *премъдрост* и не се опитва да се дистанцира, да се постави „извън“ и „над“ живота, да го превърне в прост „обект за познание“, външно противопоставен ѝ. Едно такова *отдалечаване* от естеството на живота не ѝ е присъщо, тя се стреми към пределното *приближаване*, сливане и дори „претопяване“ в него, тя иска да се проникне от извиращата от него *жизненост* и да стане жива философия, с други думи: *философия на живота* в истинския смисъл. Тя се опитва да застане в *средоточието* на самия живот, да стане *слово* и *говор* на живота, тя иска чрез думите да изрази неговите естествени и вътрешни пулсации, неговия ритъм и *патос*, неговите протуберанси и трептения. Философия, която съдържа в себе си „*живота на живота*“, която е *живот*, изразен в слово — ето го мамещия в далечината идеал на тази философия. Органическото *сливане* и отъждествяване с живота до степента, на която можеш да кажеш „*Да, ето това е животът!*“ или поне „*Това е душата на живота!*“, е онова, с което иска да се гордее тази философия на живота, в това се заключава нейната суетност. *Слово*, което съдържа в себе си „първичната тръпка“ на живота, което е силно и могъщо като самия живот, което привързва човека към живота и го *причастява* към

неговото дълбоко изначално тайнство — ето я задачата, отговорността и мисията на тази философия. Дошло е времето, в което се зазорява възраждането на тази автентична философия; затова нека приветстваме завръщането ѝ.

Има ли край *пътуването на човека* към естеството на живота — и към **самия себе си**? Мистерия ли е животът, може ли неговата тайна да *проговори*?

Може би да зависи от нашата *преданост* спрямо него. Животът е *вътре* в нас — това поне е сигурното. Но — казахме вече — и времето е неделимо от нас самите. *Срещата на живот и време* в недрата на влюбения в живота човек е нишката, която ще следвам в своята книга. Тая надежда, че тази нишка, подобно на Ариаднината, ще ни изведе из лабиринтите, в които всекидневно се лутаме...

2. ИНТУИЦИЯТА ЗА ВРЕМЕ

2.1. „Траенето“. 2.2. „Потокът“ на времето. 2.3. Неуловимостта на мига. 2.4. „Възкресяване“ на отминалото в спомена. 2.5. „Следите на изгубеното време“. 2.6. Предусещане на бъдещето. 2.7. Спектър от възможности. 2.8. Решаващите мигове и моменти. 2.9. Магичен живец на жизнеността. 2.10. „Времето е подвижен образ на вечността“. 2.11. Синхронизираност на време и съзнание. 2.12. Затрудненията на разсъдъка. 2.13. Доверието към самия себе си. 2.14. Практически следствия

Всеки човек има такава интуиция, което ни принуждава да започнем от нея. Другояче казано, в случая интерес представлява *чувството* за време, дълбоко вкоренено в нашата душа. Ясно е, че тази интуиция-чувство е неизразима в пълния ѝ обем, тя не се поддава на изразяване с понятия и думи. Тя може само *непосредствено* — а думите са „посредник“! — да бъде *разбирана*, преживявана, внушавана. Но все пак един подходящ подбор на думи — които не „разсъждават само“, а и намекуват за *неизразимото* — може да ни доведе до дълбинната интуиция за време, която единствено е здравата основа на по-нататъшните търсения. Затова ще се опитам да очертая поне някои от контурите на (по принцип) неуловимата с думи интуиция.

Времето се свързва със субективния *усет за време*, тоест с

„ТРАЕНЕТО“,

с *продължителността*, със „*ставането*“ на нещо с нас самите — което може да *става* именно „във времето“. Всяко нещо за нас *трае* „известно време“, поне има продължителността на *мига* („едно мигване на окото!“). Отчитането на миговете, които в своята съвкупност „*правят*“ времето, с *мигванията* на окото (или пък с *ударите на сърцето!*) е изпълнено с дълбок смисъл, за който ще стане дума по-нататък — когато започнем да „разсъждаваме“, засега само се опитваме да *интуираме*.

На второ място „*времето тече*“, трудно можем да си го представим като „спряло“, „неподвижно“, „вкаменено“, „замръзнало“ и пр. Затова сме по-склонни да го уподобяваме — за да си го представим по-плътно, по-релефно и пластично — на „*времеви поток*“, ограничен между два „бряга“, в който така или иначе сме „потопени“. Вярно е, че от време на време чувстваме, че

„ПОТОКЪТ“ НА ВРЕМЕТО

започва да тече по-бързо, ускорява се, дори започва да „препуска“ и — съответно — в други случаи почти като че ли спира, започва да тече мъчително бавно, едва-едва, с една непоносима инертност. Ние все още не знаем защо е така, но като допуснем, че „на нас може би само така ни *изглежда*“ — други хора в същото време го чувстват по друг начин, на тях то им изглежда различно — стигаме до разбирането, че времето „*става в нас самите*“, зависи от нашето чувстване, преживяване и съзнаване, *тече* по някакъв тайнствен субективен начин. Не е нужно да давам особени примери за илюстрация на този непосредствено достоверен „факт на съзнанието“, но нека да използвам поне този: при *развлечение*, при приятно преживяване времето „*лети*“ неусетно за нас самите, докато при *скука* и при продължително „нищонеправене“ неговият ход става крайно мъчителен, ужасно *тягостен*. Смисълът на всичко това, разбирането *защо* е така, все още ни предстои — засега не е нужно прибързано да го предполагаме.

Непосредствената ни интуиция за време съдържа в себе си и това, че то *никога не спира*, че „тече“ *непрекъснато*. Онова, което е *станало*, безвъзвратно „отива“ в миналото и вече не може да се върне „оттам“, а ако се върне, то тогава ще бъде нещо друго, не „*станалото преди*“, не „*онова преди да отмине*“, не „*изчезналото*“, не „*вече не съществуващото*“. Нищо не съществува „*извън*“ времето, при това „*съществуващото*“ и „*несъществуващото*“, изглежда, еднакво „принадлежат“ на времето, и то по един парадоксален начин. *Миналото*, заедно с всичко, което е „отишло“ в него, *вече* го няма, *бъдещето* (и онова, което ни „чака“ в него) *още* го няма, единствено *настоящото* „съществува истински“, но и при него нещата не стоят така просто: „*настоящ*“ е като че ли само „*този миг*“, **в същия миг** „отиващ“ в миналото, а това е почти нищо, въпреки че интуитивно ни

изглежда все пак нещо повече. Не бива да си затваряме очите пред този непосредствено даден ни факт, безапелационно сочещ

НЕУЛОВИМОСТТА НА МИГА

и на самото време, тяхната крайно мистериозна природа, която непрекъснато ни убягва и ни се „изплъзва“. Това, че „ние си мислим“, че разполагаме с почти неограничен ресурс от време, очевидно е фатална илюзия, грешка, неистина. Интуицията безпогрешно ни сочи, че ако с нещо разполагаме, то това е *неуловимия миг*, онзи миг, за който поетът е написал:

О, миг, поспри; ти си тъй прекрасен!

Ако останем при тази интуиция, съдържаща неудържимото *изтичане* на времето, то в съзнанието ни се натрапва мисълта за безсмислената „*гонитба*“ между човек и време, като тук още не е ясно кой е преследваният и кой — преследвачът. Този въпрос може да се окаже главен в предстоящите разсъждения „около“ посочените интуиции, но още тук мога да прибавя поне това: ако има все пак някакъв автентичен смисъл в чисто *човешкото* „отношение към времето“, то той се поражда във връзка с точката „*сега*“ и „около“ нашата необходима реакция спрямо нея. От друга страна почти всички ние интуитивно сме *уверени*, че независимо от непрекъснатото „изтичане“ на времето „между пръстите ни“ — което като че ли трябва да предизвиква някаква неудържима паника в нашето съзнание — ние все пак успяваме да „*задържаме*“ по някакъв начин времето и неговите „уж неуловими мигове“. Ние следователно „*разполагаме*“ с тях, те все пак ни принадлежат и е любопитно да си дадем сметка за това „*как го правим*“, „*как става така*“, че преодоляваме ужаса, неизбежно произтичащ от коварната „неуловимост“ на мига и времето. Интуитивната увереност, за която тук става дума (усещането, че „*времето все пак няма да избяга!*“), съвсем не е случайна, тя си има своите основания в съзнанието; но тя трябва да бъде разбрана изчерпателно, което ще ни позволи да я подкрепим и насърчим, дори „*съзнателно да я използваме*“. Човекът все пак не се е примирил с

неуловимостта на времето, законно тогава е да се запитаме *защо* е така.

Ние „притежаваме“ миналото — безвъзвратно изтекло и невъзвратно — в *спомена* за преживяното, в този смисъл то не е загубено за нас. Споменът е следата, останала в съзнанието ни, за нас той е *нишката*, свързваща ни с едно отминало време или с един отлетял в миналото миг (носещ „къс от живота“ ни!). Тази възможност

„ВЪЗКРЕСЯВАНЕ“ НА ОТМИНАЛОТО В СПОМЕНА

е неотменен компонент на нашата интуиция за време. Миналото *оживява* в спомена, който отново ни „потапя“ в някога актуално преживяната „драма на живота“, в оня откъс от съществуването, който е заслужавал да бъде запомнен. Вярно е, че спомените могат да бъдат „преработвани“ и „преформирани“, но нашата власт върху тях не е безгранична. Ние нямаме възможността и *свободата* да влияем, още по-малко пък да променяме нещо в отминалото време, по-скоро тъкмо в онова, което „някога е станало“. (Въпреки опитите на фантазията в тази насока; нейните старания обаче тук са неуместни: не фантазията, а *паметта* е отговорна за миналото, сфера на фантазията е изглежда *будещето* и затова тя не бива да напуска своята „територия“, своето *призвание*.) *Станалото* се „вкамениява“ във вида, в който е станало, и корекции в него са невъзможни, единствено наши са спомените, които „избледняват“ и бавно, но неминуемо „изпускат“ *пълнотата на преживяното* преди време. Ние можем да изследваме

„СЛЕДИТЕ НА ИЗГУБЕНОТО ВРЕМЕ“

(в известен смисъл миналото *живее* в нашия спомен), но това е всичко. Има *граница*, която не можем да преминаваме в своето желание да „участваме наново“ в *ставането* на онова, което е *вече* само един спомен. Властта ни пък да го променяме както ни се прииска съвсем не ни е дадена, ако си я присвоим, то това е признак — така или иначе — на „*болезнена конституция*“ на съзнанието, душата и личността. (Но кое е „болезнено“ и кое — „здрavo“ е все още съвсем проблематично: ако Марсел Пруст, който по един импресионистичен маниер „подмести“ *навътре* границата на „допустимото

вмешателство“ на човека в отминалото — и така постигна детайлно представяне на неговия значим човешки и личностен *смисъл* — е „болен“ или е с „патологична душевност“, то няма „зdrави“ са единствено ония, които *нищо не разбират* от своето минало?!)

Във връзка с тези интуиции искам да припомня забележителните думи на Анри Бергсон, който „пак по онова време“ написа:

„И все пак няма душевно състояние, колкото и просто да е то, което да не се изменя всеки миг, понеже няма съзнание без памет, не съществува продължение на едно състояние без прибавяне на спомена за отминалите мигове към настоящото чувство. В това се състои траенето. Вътрешното траене е неспирният живот на една памет, която удължава миналото в настоящето, било когато последното ясно обема непрекъснато нарастващия образ на миналото, било по-скоро като свидетелствува, посредством непрекъснатото си качествено изменение, за все по-тежкия товар, който влачим след себе си — колкото повече остаряваме. Без това оцеляване на миналото в настоящето не би съществувало и траенето, а само мигновеността.“

Вижда се, че тук френският философ изцяло се опира на онова, което интуицията на всеки от нас ясно говори; но по-важното е това, че Бергсон с тези думи разбулва загадката за „неуловимостта на мига“, посочвайки основанията за онова „*напластяване на мигове*“, което в своята непрекъснатост ражда „времето, неотделимо от нас самите“.

Но нещата са още по-интересни що се касае за онова

ПРЕДУСЕЩАНЕ НА БЪДЕЩЕТО,

което по някакъв начин дължим на своята интуиция за *непрекъснатостта на траенето*, но сега парадоксално обърнато... напред. *Бъдещето* наистина „още не съществува“ в модуса на актуалното, на „непосредствено ставащото“. Но ние в *очакването* и в готовността си да го „посрещнем“ му придаваме съществуване от „друг род“, може би още по-значимо за нас самите. Да се очаква нещо

означава, че за нас то все пак и по някакъв начин *съществува*: само „нищото“ не е очаквано от никой. (Казват и не се уморяват да повтарят прочутата „мъдрост“ на Епикур, че смърт за нас — докато сме живи — не съществува, следователно тя е нищо, от което е глупаво да се боим; а когато смъртта дойде, нас пък ни нямало, поради което сме орисани „щастливо“ да се... разминаваме „винаги“ с нея. Но ето че въпреки епикуровото остроумие всички ние все пак *очакваме* смъртта, тя за нас не е нищото, а е само „финал“ на отреденото ни време; затова когато се „сблъскаме с нея“ — по повод на нечия смърт или пък извиквайки образа ѝ чрез и във фантазията — тя придобива очертанията на „нещо“, при това нещо твърде злокобно и абсурдно. Едва тогава неприятното чувство, че смъртта „няма да ни отминее“ или че тя „предстои някога“ — от което ни побиват хладни тръпки на ужас — се появява съвсем релефно; за нас смъртта винаги е, докато поне сме живи, *възможна предстоящност*, а не *нищо*: колкото и да е изгодно това на някои... съвременни „епикурейци“.) Нашата предразположеност към *предстоящото* и нагласата ни да се „включим“ в него говорят за особената *реалност*, която има за нашето съзнание и за нас самите бъдещето — още не станалото, но все пак *неумолимо приближаващото*. Всъщност тъй като миговете на настоящето — както вече стана дума — изчезват „безвъзвратно“, то може да се каже, че *шансът* на човека е именно в предстоящото, даващо ни цял един

СПЕКТЪР ОТ ВЪЗМОЖНОСТИ

от които можем да се възползваме, от които не бива да се отказваме — и така да пропиляваме. В този смисъл *ресурсът* на времето за човека всъщност се дължи на *идващото*, предстоящото, бъдещето. Затова може да се окаже, че в действителност разполагаме единствено с *още не станалото*, в **ставането** на което обаче можем да *участваме*. Разбира се, този жизнен смисъл на бъдещето в основните му екзистенциални измерения все още трябва да бъде потърсен впоследствие — когато ще се опитам да изведа „подробностите“ в интуицията ни за време. Казаното тук е само „отблясък“ на желаната пълнота, непосредствена реминисценция в пределите на *интуицията като цялост*.

Всички разбират, че времето не спира и не може да бъде спряно; то не познава покоя и обездвижеността, то е *вечно* движение. Тази *непрекъснатост* на времето предполага нещо твърде значимо: за да се „вградим“ или „влеем“ в неспирния поток на времето също трябва да сме *подвижни*, динамични, да сме в състояние на движение. Това, разбира се, не бива да бъде разбирано плоско: не всяко движение, породено от нас самите, се включва във времевия поток, има, вероятно, движения, които му „противодействат“, които са „на срещни“, а също — възможно е — *безсмислени*. Затова усетът за време, дълбокото чувство за неговата безусловна динамика, е онова, на което трябва да се опираме в своите търсения на пълнота, на стремежа ни да се „вместим“ ефикасно във времето. Всеки човек се стреми към *синхрон* и „въвлеченост“ във времето; всеки отбягва възможността за неволното или умишлено разминаване и пропускане на

РЕШАВАЩИТЕ МИГОВЕ И МОМЕНТИ

Противното, а именно *дезангажираността*, безучастността, „проспиването“ на тези мигове (защото в някои *решаващи* мигове или моменти на нещо значимо *е дошло времето*, но... нас ни няма!) е основанието за пораждането на абсурда, на „всичко разяждащото безсмислие“, което понякога обхваща един провалящ се (като тенденция) живот. Има абсурдни хора, на които се иска времето *да спре* — но те сами не разбират какво значи това. Става дума не за задържането на един прекрасен миг, а за устойчивата ненавист спрямо самата времева динамика, която неумолимо ни увлича — и изисква от нас същата подвижност (а това значи също кардинален отказ от собствената ни инертност); ясно е, че отдаденият на инертността си е враждебен спрямо всеки повей на динамичност. Но трябва да се разбере нещо съвсем просто: спирането на времето означава *смърт*, мъртвина, дори не тление, а една *неизменна гримаса* на „озъбената смърт“, един „замръзнал“ ужас, парализиращ съзнанието и действието. (Може би затова на съзнанието на европейца дори и будистката *нирвана* на „невъзмутимостта“ и „безцелното съзерцание“ не изглежда така примамлива и желана.) Съответно на това времевата динамика в нейната *несекваща игра* е извор на живота и жизнеността, на радостта, любовта, свободата, човечността. Ние не можем да си представим дори и най-елементарната *ангажираност* с битието и

живота, която да е „извън времето“, още по-малко пък „против“ или в раздор с времето — този

МАГИЧЕН ЖИВЕЦ НА ЖИЗНЕНОСТТА

тази тайна, от която зависят всички отговори, тази стихия, която намира във всичко живо и одушевено. *Субстанциалността* — ако мога да използвам тук тази стара, немодерна, но все пак понякога незаменима дума — на времето не се нуждае от „извеждане“ и „обосноваване“, тя в своята пълнота се *преживява* непосредствено от всяка субективност, чувства се от всяка душа, от всеки живеещ и обичащ живота човек. Единственият начин да „*правим*“ живота си е да се вмести в ефикасно във времето и — както скоро ще се убедим — във *вечността*, израстваща на негова почва. *Преходността*, която свързваме с времето („*Всичко тече, всичко се изменя*“; „*Човек се ражда, живее, остарява и умира*“, „*Ние сме смъртни и тленни същества*“...) и благодарение на която след съществуването би трябвало да остава само „*пепел*“, бива надмогвана и побеждавана само чрез една подобаваща нагласа спрямо времето, битието, живота. Тази нагласа, ориентирана към постигане на *нетленни* дела, постижения и *жизнеутвърждаващи ценности*, е предпоставката за съществуване, което в своите недра съдържа поне „*искри*“ на вечността.

„ВРЕМЕТО Е ПОДВИЖЕН ОБРАЗ НА ВЕЧНОСТТА“

е казал философът, изразявайки една дълбинна интуиция, която всеки човек „носи“ в себе си — макар че малцина го знаят или „признават“. Тук няма да подлагам на анализ изречението на божествения Платон, изразил по този начин великото си интуитивно прозрение в тайнственото естество на времето — и вечността. Но да си позволя поне това кратко разсъждение-илюстрация. Онова, което „улавяме“ във времето и което „получаваме“, опитвайки се да се „вместим“ в неговия поток, се намира в някакво отношение с вечността — и това ни прави в някакъв смисъл *извън* времето (като същества, които все пак разполагат с него, а не са негови безмълвни жертви). Времето не ни „*поглъща*“ без остатък, а по чуден начин ни съхранява, предоставяйки ни цял спектър от възможности, ресурси, пролуки в инертността, динамични потенции и една все пак

достижима свобода за актуално съществуване и осъществяване на самите себе си. Тази изначална

СИНХРОНИЗИРАНост НА ВРЕМЕ И СЪЗНАНИЕ

на живот и човек, на потенциално и актуално в поредицата от актове на съществуването е някаква непонятна мистерия, която в никакъв случай не бива да разрушаваме — мислейки си, че можем да бъдем „нещо повече от нея“ (или пък че „стоим над нея“). Има неща, които съвсем не зависят от нас, напротив — ние изцяло зависим от тях. Сред тях на едно от първите места е времето — нишката, свързваща ни с първичната жизненост и с отвъдната вечност, с вечността, до която никога няма да стигнем ако не разбираме себе си, а по този начин и *неумолимото време*.

Интуицията за *обвързаността* на времето с движението (или: на движението с времето?) е основа на разбирането ни за живота, чиято времева същност е без съмнение. Динамиката на живота, включително и на живота на съзнанието, предполага една *историчност*, която намираме в себе си и във всичко, направено от човека („култура“ в противоположност на „*натурата*“, природата). Това че всеки един живот е динамична реалност или *история*, в чиито смисъл се вграждат и времето, и съзнанието, и *свободата*, също е една интуиция, до която без затруднение достига всеки разбиращ човек. Засега само „назовавам“ онова, което непосредствено ни е дадено, опитвайки се да запазя неговата „жива фактичност“, интуитивност. Не искам да *мисля* върху него, защото мисленето е склонно да унищожавя непосредствеността и нейната *живост*, а „пороя от думи“ и понятия много често не прояснява, а по-скоро „*замъглява*“ чистата и ясна интуиция, скрива нейната „очевидна“ истинност. (За да избягна *обяснителността* и основаната върху нея „назидателност“ — а от тях, всички разбираме добре, извира една отегчителна, трудно поносима „мъгла“ и сложност — ще се стремя, напредвайки в поставянето на въпроси и търсенето на отговори, да се движа в най-близкото до *интуирането* и непосредствеността пространство. Тоест ще се опитам да не бягам от него в дебрите на *посредствената* — и „опосредената“ — мисъл, в която всичко е възможно и условно, всичко може да се каже и докаже, в която... „всички котки са сиви“ и в която истините — с определен, ясно забележим адвокатски „привкус“ — са така мними и

относителни, така лишени от контури и пластични очертания.) В този смисъл нека да се задържа малко повече до интуицията за движение, която ще хвърли светлина и върху неотделимото от нея време (нима времето не е движение, отекващо ясно в пределите на субективността и съзнанието на човека?!) Това ще ми даде удобен случай да покажа

ЗАТРУДНЕНИЯТА НА РАЗСЪДЪКА

проявяващи се както във връзка с „обяснението“ на движението, така и — особено — на времето. Ще открием, че правомерно сме се отказали от търсенето на обяснения, задоволявайки се изцяло с *разбиране* (нужно ли е да се обяснява на оня, който прекрасно разбира?!).

Нещо се движи, да речем, това е една „точка“, минаваща по права линия от А до В, а ако този пример съвсем не ни харесва, нека да използваме друг: движението на човек по тротоара, забързан нанякъде, може би към своето бъдеще. И в двата примера няма нищо странно и необичайно, интуицията ни изцяло ги разбира и за нищо не се пита. Движещото се — независимо дали това е точка, абстрактната точка по правата или пък е забързан човек по тротоара — *плавно* минава непрекъснатата поредица от „места“ в пространството за определено време, без да спира или да се „вкамениява“ само в едно, което да е „привилегировано“ в сравнение с останалите. При това тези абстрактни „места“, заемани в отделните мигове, не са интересни сами по себе си, но ние си ги „премисляме“, опитвайки се да *проуедем* ставащото. За интуицията съществува една *непрекъснатост* както на пространствените положения и координати на движещото се (тяло или точка), така и на поредицата от моменти „*сега*“, в които движението се осъществява. Тя не ги обособява и „изважда“ от тяхната непрекъснатост, а ги разглежда като „*слети*“, неразличими дори за окото, пластични и *гъвкаво* преминаващи едно в друго без никакви интервали помежду им, без „прескачания“ от място на място и от миг на миг. Движението — интуитивно погледнато — за нас не е никаква загадка, в него ние виждаме нещо разбиращо се „от само себе си“, динамиката на стъпките и тяхната скорост, обуславящи *преливането* им една в друга, са установими „на око“ (без да ги измерваме, без да се интересуваме от количествената им страна), ние само се впечатляваме от грациозността (или сковаността) на походката на този човек — и

нищо повече. *Разсъдъкът* обаче не се задоволява с хармоничната цялост и непрекъснатост на осъществяващото се пред очите ни движение, а започва да си задава не дотам смислени въпроси, които объркват всичко и които в крайна сметка и най-простото преместване в пространството превръщат в невъобразим абсурд. Той започва да се пита например как става така, че в *този* момент нашата точка е *тук*, а в *следващия* е *там*, и ние въпреки това не забелязваме „скока“ ѝ от едното място до другото и от единия момент в другия. Разсъдъкът устройва „трибунал“ над сетивата и започва да отсъжда, че те са се поддали на непростимо заблуждение и илюзия — щом се оставят да се подвеждат от мнимата непрекъснатост, плавност, пластичност и пр. Същото разсъдъкът прави и с времето, прекъсвайки живата последователност на естествено течащите мигове, обособявайки изкуствено разделени една от друга точки „сега“ — в едната от които, вероятно, *мигваме* с едното си око, а в другата — с другото. След като по този начин вече е разрушил непрекъснатостта, разсъдъкът започва да се чуди защо тя повече не може да бъде реконструирана и възсъздадена в „точни понятия“ (което е напълно „в реда на нещата“ след като сме я подложили на такава груба предварителна деструкция!). Затруднението на разсъдъка тук е резултат на изходната му нагласа да спира и „накъсва“ движението и времето на *части*, които след това не може да обедини в първоначалната, но нарушена („разбита“) *цялост*. (По същия начин — да вметна това — някои умници продължават да се чудят как е възможно от яйца да става омлет, а от омлет да не могат да стават яйца!) Подобни коварни затруднения на разсъдъка мнимо се разрешават от т.н. диалектика на Хегел, който е склонен да приеме явния абсурд (за да преодолее безконечните безсмислени спорове), но не и да вникне в простата и непосредствена човешка интуиция, която ни казва всичко необходимо за разбирането. Той прави това по следния маниер: „Движещото се в един и същи миг е «тук» и *вече* не е «тук», а и «там», то значи е на две места едновременно, един вид е... «никъде» и т.н.“. Безспорно е, че подобни фокуси не могат да помогнат на провала на разсъдъка по въпроса за разбирането и описанието на най-простото движение (представете си как би могъл да ходи човек според предписанията на разсъдъка, възможно ли е да се ходи изобщо ако трябва да правим крачките си не автоматично и импулсивно, а „осмислено“, по

„команда“ и т.н.; не е ли смешен човекът, който започне да ходи по тротоара „диалектически“ — „хем тук“, но вече „и там“, „стъпвайки сега“ с този крак, с него също стъпваш и „не тук“ и „така“, но и „там“ и „иначе“?!). Безсилието на разсъдъка и непълноценността му пред интуицията, в които ще имаме поводи да се убеждаваме и по-нататък — ако убеждението тук е изобщо уместно — не се нуждаят от коментар.

Изводът е само един: не бива да се доверяваме на оня, който ни е излъгал дори и веднъж — или пък не е оправдал обещанията си. За нас това в случая означава да се предпазваме от самоцелните разсъдъчни упражнения, не водещи до никъде, а да се доверим на интуицията, т.е. да се изпълним с

ДОВЕРИЕТО КЪМ САМИЯ СЕБЕ СИ

което ни е така потребно: ако искаме да разберем без особени затруднения какво е време и как следва да се отнасяме към него. Интуицията е израз на *човешка цялост* (не само душевна, но и телесна, т.е. „душевно-телесна“, именно човешка и *личностна*; вижда се, че и тук разсъдъкът е оставил незаличими рани от докосванията си до една такава фина „материя“!) и затова е по силите ѝ да разбира *цялост* от рода на време, живот, свобода, битие, истина, красота... Разсъдъкът е *едноизмерност* (едностранчивост, „плоскостност“ и пр.) и затова той превръща в *същото* и онова, до което се докосне: не бива да оставяме по тази причина времето на разсъдъка ако искаме да запазим *живота* и *живеца* в него. (Казаното има и значим *практически* смисъл: времето не търпи чисто разсъдъчното третиране и отношение, ако започнем да „управляваме“ времето си по каноните на разсъдъка много ще страдаме; но това все още предстои, нека не изпреварвам естествения ход на анализа.)

Отношението към времето на един човек е показателно — при това категорично — за това *що за човек* е той, за това *какво той е*, при това в неговата истина. Разбирайки времето, с това разбираме и *себе си*, доколкото разбираме времето, дотолкова разбираме и себе си, но предпоставката тук е най-напред да сме *при себе си*, да сме запазили себе си... „за себе си“, което е същност на доверието, споменато по-горе. Тези, които в реакциите си спрямо времето *разпиляват* себе си — и с това неусетно пропиляват живота си — не са подхождали към него и

към себе си като „цялост към цялост“, а значи са се отнасяли или прекалено разсъдъчно, или изключително емоционално, или по друг начин: към себе си, а значи и към времето. За всичките си несполуки и провали не можем да виним „времето“ или някакъв негов корелат, а само себе си: защото това и наше време е станало такова само по себе си, а единствено заради нас (аз, ти, той...), които сме реагирали спрямо него така, а не другояче.

Бергсон, изхождайки от затрудненията, за които стана дума по-горе, предлага изход, а именно

„... посредством едно интуитивно усилие предварително да се поместим в конкретното протичане на траенето... Интуицията за нашето траене — далеч от това да ни остави в неизвестност в пустотата, както би направил честият анализ — ни свързва с цял един поток от траения, който трябва да се опитаме да следваме или надолу, или нагоре: и в двата случая можем безкрайно да разширяваме съзнанието си благодарение на едно все по-рязко усилие и да трансцендираме себе си. В първия вървим към едно все по-разкъсано траене, чиито трептения, по-бързи от нашите, разделят простото ни усещане и превръщат качеството му в количество: на предела би било хомогенното, чисто повторение, с което ще определим материалността. Вървейки в другата посока, достигаем до траене, което се обтяга, свива, интензифицира себе си все повече и повече: накрая то вероятно достига вечността. Това вече не е понятийна мъртва вечност, а една жива вечност. Това е жизнена, а следователно и подвижна вечност, в която нашето траене би намерило себе си в нас като вибрации на светлината, и която би била втвърдяване на всяко траене, както материалността е разпръскване на последното.“

Доверяването на интуицията, за което тук става дума, е пътят, по който трябва да вървим — ако искаме да постигнем разбиране, непосредствено присъединяващо ни към действителното естество на

времето и живота, а също — това е особено важно — разбиране, чиято яснота води до много и твърде значими

ПРАКТИЧЕСКИ СЛЕДСТВИЯ

Човешкият живот би бил невъзможен ако на човека не беше дадено *интуитивното прозрение* за неговото вътрешно естество, намиращо се в някакво тайнствено отношение и *съответствие* с времето. Проникването в тайната на времето не може да не доведе паралелно на това до изнамирането на „средствата“ за *справяне* с иначе „всичко изяждащото време“, т.е. до изкристализирането на някои подобаващи „практически предписания“, които разбиращите времето спазват всекидневно. Но за това особено е предназначена цялата книга, затова тук едва ли нещо може да бъде казано по-конкретно.

За да стигнем до желаното в едно такова нелеко изследване, трябва да сме наясно със задачата си. Може да се каже, че я виждам в следното: *проясняване* на първоначалната интуиция, превръщането ѝ в релефна, пъстра, обемна, *пластична*, ясно очертана, „зрима“, отстраняване на напластяванията, на „плесента“, дължаща се на предразсъдъци, недообмислени преценки, умозрителни, прибързани, недоосъзнати в техния корен и основания илюзиорни мнения и изкуствени, безжизнени *уверености*, поглеждане с чист поглед на това, което е, такова, каквото то *наистина* е... Това са целите, които си поставя настоящето изследване, построено върху едно естествено интуитивно усилие. Надявам се на благосклонността на търсеция истината читател, който е склонен да извинява някои разминавания с това, което е очаквал предварително. Трябва заедно да разберем следното и да му бъдем верни докрай: всъщност онова, което правим в своето всекидневие, загрижени да не пресекнат, да не бъдат „затлачени“, а да останат чисти и бистри *изворите на живота* ни, ще бъде автентичния смисъл на нашето усилие.

ЧАСТ II: ВРЕМЕТО „В“ МЕН

3. ПЪТЯТ КАТО СИМВОЛ

3.1. Животът е пътуване. 3.2. Времето, отредено за земен живот. 3.3. Екзистенциалните измерения на „битието-сега“. 3.4. Път към неизвестното. 3.5. Лична „одисея“. 3.6. Ситуацията „избор на път“. 3.7. „Кръстопътищата“, ситуирани в нашето съзнание. 3.8. Мисленето ни пренася в бъдещето. 3.9. Миналото иска да определя бъдещето. 3.10. „Вървенето напред“. 3.11. „Станалото — станало, не може да се върне“. 3.12. Уповаването на съзнаването. 3.13. Човекът и човешкото

Човешката представа за *път*, по който уверено или със съмнения вървим, непосредствено възниква от интуициите за време и живот. Затова нека ѝ отделим дължимото внимание; тя е изпълнена с пребогат смисъл, за който е полезно да си дадем отчет, да го „включим в сметките си“.

Всеки един от нас така или иначе е *пътник*, следващ своя път. Защото, ясно е,

ЖИВОТЪТ Е ПЪТУВАНЕ

„нанякъде“, в този смисъл ние сме „пътешественици“, лутащи се из полето на живота. Така нареченото *поле* (или „пространство“) на живота е „мястото“, в което ние проправяме своя пътека — или пък се присъединяваме към вървящите по отдавна проправен, утъпкан от мнозина и широк път. От друга страна *времето, отредено за земен живот*, ние употребяваме за вървене по някакви пътища, за отдих и почивка от време на време „под някоя сянка“ (или пък задоволявайки *жаждата* си — като прием „от водата на някой извор“), а също и за мъчителни съмнения и колебания — когато сме стигнали до *кръстопът*, на който или няма „пътни знаци“ и посоки, или пък дори и не срещаме други пътници, връщащи се „оттам, накъдето сме се запътили“. Ако разберем човешката представа за *път*, ние можем да се изпълним със съзнание за смисъла на неуморното вървене по кръстосващи се и пресичащи се пътища — не толкова в пространството, а най-вече „във“ времето — наричано *живот*,

човешки живот. В този смисъл пътят е представа-символ, обединяваща в себе си много и значими измерения на *човешкото битие*, вкоренени дълбоко и „заложени“ в нас. Тези

ЕКЗИСТЕНЦИАЛНИ ИЗМЕРЕНИЯ НА „БИТИЕТО-СЕГА“

дълбоко свързано с „битието-тук“, са темата на всяко вникване в символа на *пътя*. От нас се иска *вглъбяване* в нея — за да почерпим сила и вдъхновение, така потребни ни във все пак уморителното вървене по толкова много добре познати и в същото време *неведоми* пътища, за които усещаме, че са неизвървяни от нас самите, от всеки един поотделно.

В един момент разбираме, че сме в *началото* на този конкретен, оттук започващ път, който някога ще ни изведе в *неизвестното*. Дотук *сега* ни е довел пътят, по който сме вървели доскоро, за който също предварително не сме знаели къде ще ни изведе и *кога* ще свърши, ще се „прелее“ в друг, засега неизвървян път. Не са интересни толкова особеностите на пътя (тесен, широк, прав, гладък, каменист, „селски“, „царски“ и пр. ли е той), важна е *посоката*, а също и времето, необходимо ни за да го избродим. Тези, които се влияят от това *утъпкан* ли е пътят (а забравят за това накъде води!), не избират своя път според „същината на работата“, а по случаен признак — казано е, че *посоката* определя най-важното в пътя. Най-добри са пътищата, които *пряко* водят към своята цел — дори и да са съвсем неудобни за вървене; а хубавото им е това, че *пестят* време. От друга страна всеки път е проправян някога от „първи пешеходци“, тръгнали случайно или неслучайно *нанякъде*, а след това последвани от някой друг или от мнозина. Ние използваме обикновено „готовите“, дадените ни наготово пътища — за да не губим излишно време в проправянето на нов, който (ако е добър) отдавна щеше да бъде прокаран от някой. Дали това съображение не е причина „да не ни излизат сметките“ с времето е отделен въпрос, на който засега не можем да отговорим.

Изглежда, че пътят съществува заради пътниците също дотолкова, доколкото и пътниците съществуват заради пътя, те са неразделни. Затова *изоставеният* път е прекалено тъжна гледка пред очите на случайно (или „закономерно“) минаващия или заблудил се пътник — който бързо тръгва *нанякъде* — за да избяга вероятно от изведнъж овладялата го печал и меланхолия. Има странни пътници,

които бродят напосоки в пространството между пътищата, осеяно с безброй *пътеки*, направени вероятно от такива като тях или пък от заблудили се, но търсещи *своя* път (впрочем, по пътя или по пътеки е по-интересно да се върви?). Защо го правят, за тях не съществува ли „пътят, по който *всички* вървят“? Може би тези *странници* нямат друг избор: за тях вероятно е непоносима *тълпата*, която уверено и без съмнения върви по *гладкия* път. В същото време, ясно е, всеки от „заедновървящите“ е неспособен да понесе самотното вървене по някакъв едва-едва забележим път в същата степен както странникът-самотник не може да понася компанията на някаква неизвестно защо така *уверена* върволица от пътуващи към *непонятното*. Нека добавя е това, че всеки път, на който сме в началото, е

ПЪТ КЪМ НЕИЗВЕСТНОТО

познати ни са само пътищата, по които се *върщаме*, а не тези, по които за „първи път“ поемаме нанякъде. Но и това е относително: върщането е чиста загуба на време и рядко се „практикува“, най-често извървяваме докрай, до „ново начало“ погрешно избрания път, а тези, които идат по него срещу нас, също не са върщащи се, тяхната посока просто е различна. Но те все пак са изминали това разстояние, което ни предстои. Затова, срещайки по своя път такива „върщащи“ се (от наша позиция) хора, ние старателно се вглеждаме в лицата им с надеждата да разберем струва ли си изобщо да се върви нататък, няма ли да е напразно вървенето, което ни предстои и което едва сме започнали — а също и дали ще ни стигнат *силите* да извървим неизвестните, възможно изтощителни пространства и разстояния. Във всеки момент на своето пътуване изпитваме неувереност и колебания, подхранвани тъкмо от гледката на „идещите *срещу* нас“: защо например те „бягат“ и „напускат“ онова, към което ние сме се насочили и се стремим; как така за нас е привлекателно онова, което за тях е нещо, което е за предпочитане да си „по-далеч от него“; има ли смисъл изобщо да се върви нататък, където други са били, но не са пожелали да останат; не е ли по-правилно наникъде да не вървиш щом като гледката на „щъкащите“ натук-натам пътници е така тъжна, навява усещане за абсурд и т.н. Но пътешествията ни — и във времето, и в пространството — така или иначе са наша

която предприемаме на свой риск и отговорност. По нейните пътища ни очакват *изпитанията*, вероятно търсени от нас самите без да знаем защо, *лутанията* и изморителните „изкачвания“, срещите с непознати хора със сходна на нашата съдба, желани и нежелани преживявания и *събития*, случки и преживелици, изкушенията и неочакваните беди, радости и тревоги, без които животът едва ли си заслужава усилието. Едва ли има пътища, за които е възможно предварително да знаем къде извеждат и особено какво ни чака по тях, всеки път е път към неизвестното, което тайнствено и магнетично ни привлича. Едно поне е сигурното: пътуващите са „по-важни“ от пътя, без тях пътят ще запустее и скоро ще престане да е път, ще загуби „очертанията“ си и дори посоката (посоката я даваме ние, щом тя изгуби за нас привлекателността си, и пътят умира), пътищата са „живи“ докато по тях бродят живи хора, а след това и те умират — подобно на нас, хората. Всяка одисея, подобно на оная, първата, „одисеята на... Одисей“, крие в себе си елемент на безнадеждност, който обаче не бива да ни завладее — ако надеждата умре... „и ние ще легнем на пътя да умираме“, но до този страшен момент „щъкаме“, какво друго да правим; и ако „одисеята на Одисей“ свършва щастливо, то финалът на нашата е „нещо, за което предпочитаме да не мислим“ (смъртта), но точно затова са интересни и привлекателни тъкмо „спирките“, „междинните цели“ и „станции“, където се намира онова, заради което изобщо вървим и т.н. Ето че „пристигнахме“ до най-главното, от което зависи всичко останало, а именно

СИТУАЦИЯТА „ИЗБОР НА ПЪТ“

(или „избор на пътя“), свеждаща се до онова, което правим, намирайки се на *кръстопът* — или изобщо в *началото* на всички пътища.

Много често или почти непрекъснато се намираме в такава ситуация на *избор*. Нашето всекидневие не е само всеотдайно вървене по някакъв — „какъвто и да е“ — път, но е и спиране, „оглеждане“, търсене на посока и сверяване на посоките, без което вървенето — което наистина не е „цел сама по себе си“ в своята мнима безкрайност води до безсмислие, абсурд. Всяко спиране — а именно спиранията

структурират нашия път и всекидневието ни — поставя така или иначе коренния въпрос за пътя: дали да продължа по „досегашния“ или да „свърна“ по първия предстоящ и пресечен път? Кръстопътят — символът, представящ нагледно *човешкия избор* на път — какво означава той? Разбираме ли точно какво е **кръстопътят**? Защо е едновременно и „кръст-“, и „-път“? Дали не се намеква, че „кръстопътят“ е „кръстът“, който носим в себе си по своя път? (Казват, че осъдените на разпъване на кръст сами носели кръста, на който трябвало да ги разпъват, а той не е бил, съвсем не е бил лек. Спомняме си и това, че „другите“, наблюдаващите движението към нечия *Голгота*, били заети с това да ги плюят, да ги замерят с камъни и да ги обиждат...) Това, че кръстът носи в себе си и означава четирите посоки на света — нима това не е изпълнено с пребогат смисъл? Можем ли да дадем свой отговор на тези въпроси, можем ли да разберем изчерпателно символа на кръстопътя, който крие в себе си *истината* на пътя?

Ясно е обаче, че тук става дума за

„КРЪСТОПЪТИЩАТА“, СИТУИРАНИ В НАШЕТО СЪЗНАНИЕ,

не за някакви други. Какво става на тези именно кръстопътища, на които всекидневно „стоим“ — или до които неизбежно стигаме? Нали ги носим винаги със себе си — и затова може би сме така често изправени пред тях в размисъл, дълбок или не толкова, а понякога изобщо не ги забелязваме — възможно ли е да не ги разбираме? Ако е вярно последното, то това значи че сме попаднали под властта на нагласата „просто да вървиш, накъдето и да е“, която не може да значи друго освен *бягство* — може би от... себе си? Помага ли мисленето на кръстопътя, може ли да помогне някому? Как да разберем тази възможност: *замислен*, в размисъл отправен в „чезнещата перспектива“ на пътища, събрани тук, на „ето този“ кръстопът, „вдълбан“ *сега* в моето съзнание?

Мислейки „на кръстопътя“, върху нас се стоварват всички пътища с цялата си тежест, всички посоки с абсолютната си неизбродимост, всяко възможно пътешествие, което човек изобщо може да предприеме. Ето оттук вероятно иде асоциацията с „тежък кръст“, влизаща органично в символа на кръстопътя. Вървенето по един път е *действие* и *практическо дело*, там липсва раздвоението,

преживявано на кръстопътя, там ни разяжда само съмнението относно *посоката* и умората, свързана с разхода на физически и душевни сили. Мисленето обаче е отправяне едновременно по всички възможни (мними или реални) пътища, при това без видимо да сме „мръднали“ от мястото си. Мисленето от друга страна е особено, кардинално различно движение, което *извървява* (опитва се да извърви) и премине през цялата „*мрежа*“ от пътища, ситуирани в нашето съзнание. С други думи казано, мисленето ни позволява да извървим по магически начин *всички* пътища, без да сме тръгнали в действителност и „реално“ по нито един от тях. (Оставям настрана въпроса за това кое е „реално“ и „действително“ и кое не е!) В този смисъл мисленето ни спестява неприятните случаи да губим време, връщайки се разочаровани от пътешествия, които са се оказали излишно движение по „задънени улици“ или коварни лабиринти, т.е. пътешествия, които изобщо не е трябвало да предприемаме. Мисленето ни ориентира под формата на *проект* за това какво е *възможно* да ни чака по пътя и особено на неговия край, макар че това ориентиране няма непосредствеността и пълнотата на действителното „*виждане*“ и „*сблъскване*“ с изненадите и изпитанията, които ни чакат, които са „разпръснати“ по всеки път. Стойки на кръстопътя, ние точно това правим: „вървим“, движейки се обаче по „вериги от предположения“, и се опитваме чрез въображението си да си представим „разгърнатата ситуация“ на реалното вървене с всичките му „перипетии“, неизвестности, събития и пр. Тук изпъкват поне два момента:

МИСЛЕНЕТО НИ ПРЕНАСЯ В БЪДЕЩЕТО

като *проект* или „план“, но, от друга страна погледнато, това пренасяне не е така „*наситено*“ с непосредственост и пълнота, каквито има практическото вървене по прашния, огрят от слънцето и водещ към хоризонта път. За да решим въпроса за смисъла на това мнимо вървене чрез мисълта по някой „*неизвървян*“ път трябва да прозрем скритото в така нареченото *пред-ставяне* (пред-ставане!) на всичко, което искаме и може да видим ако сме там, на самия прострял се пред нас път.

Пред-става, както сочи самата дума, е нещо, което имаме, с което разполагаме *преди* да е *станало* онова, което се мъчим да си представим: *пред-ставим*. Пълната форма на тази дума е, вероятно,

„пред-ставане“, станала после „пред-ставяне“, „пред-става“. Щом има пред-стави, прехвърлящи ни в *бъдещето* „преди то още да е станало“ (когато стане, то вече не е бъдеще!) или дори „преди да е имало намерение изобщо да стане“, то кое тогава е „след-става“? Станало е нещо, ние сме били там, участвали сме, правили сме го, а *след* това имаме в спомена си „следа“ за станалото, т.е. тъкмо „след-става“, която неточно обикновено наричат... „представа“(!). Понеже липсва дума, условно тук предложена като „след-става“, и в двата случая употребяваме думата „представа“, което, видя се, не е съвсем коректно, по-точно е съвсем некоректно. Приемането, че съществуват „два рода представи“ — за *вече станали* неща и събития, които помним (спомени) и за предстоящи неща и събития, които чрез мисълта и особено фантазията ни се налага да *предугаждаме* — „спасява“ отчасти положението, въпреки че не решава проблема. Съществуват, значи, *минали* събития, закрепявани за съзнанието в спомена, и *бъдещи* събития, в които се пренасяме напред в биващото, но „нестанало“ — и това е основата на представянето. Пита се, *откъде* нашето съзнание „взема материал“ за образуването на своите представи? Коя е основата, от която израстват така разнообразните ни представи за *бъдещето*, т.е. за онова, което *не е*, но *ще* или *трябва да бъде*? Ясно откъде, от *миналото*, затова можем да кажем, че

МИНАЛОТО ИСКА ДА ОПРЕДЕЛЯ БЪДЕЩЕТО

поне в сферата на съзнанието (представянето), а оттук — и в сферата на „реалното *ставане*“ на живота. Какво следва от това?

Представата ни пренася в бъдещето на основата на миналото, на „*вече-билото*“, закрепено в спомена и паметта. Представяйки си (мислено) един път, нашето съзнание се опира на *вече* и *някога* преди това извървяни пътища, комбинирайки избрани от него детайли и фрагменти и „конструирайки“ един път, по който не сме вървели и вероятно никога не ще вървим (а не вървим ли винаги само по такива пътища, които преди това са били проправени само в съзнанието, а след това от него „са се разпрострели“ и по белия свят?!). Обремененото от миналото съзнание по този начин строи нездрав мост към бъдещето, което не трябва да зависи от нашите „след-стави“ за него, а само от „пред-ставите“ ни. Всеки път е различен от всички останали най-вече по *посоката* си: глупаво е да се прекарват

паралелни пътища, водещи в една и съща посока. Пътищата, както разбираме всички, се различават по посоките и целите, които преследват, но също и по особеностите на „терена“, които (макар че не са кой знае колко съществени) също предполагат съответните различия. Но дори и пътищата да не бяха така различни, то нали самото вървене е поредица от „уникални актове“, разгръщащи се във времето, нали то е „веднъж ставащо“, *сега* и *никога* повече разгръщащо се, невъзвратимо и затова непредставимо, несъпоставимо и дори несравнимо? Тази уникалност на поредицата от стъпки и крачки, всяка от които *става* само в този момент, не буди никакво съмнение и се приема без затруднение. Това е така защото вървенето се „разполага“ не толкова по пътя, колкото „във времето“, което го прави именно *неповторимо*, само *сега ставащо*, осъществяващо се в една конкретна последователност и подвижност, която замира след реалния акт на правене на „тази“ крачка, а след това на друга и т.н. Как тогава да си представя нещо, което *никога* досега не е ставало и само вероятно *предстои* да стане? (Но ще стане само ако *поискам* да го предизвикам, да му дам живот и битие, да го сътворя, „извиквайки“ го от съзнанието си и „давайки му път“ в практическото „извън мен“?!) Не мога да пренасям особености на вече станали събития върху други — още не станали, а също и такива, които може и да не станат изобщо или в едно близко бъдеще. Основната пречка пред такова „*пренасяне*“ е тъкмо уникалността и неповторимостта на разгръщащото се събитие, което *никога* повече няма да се повтори — нека да подчертая това още веднъж. Тук става дума за нещо твърде значимо и съществено: не трябва да смесваме безразборно „ставане в съзнанието“ и „ставане извън съзнанието“, „илюзия“ и „действителност“, „възможност“ с „необходимост“, „посредствено“ (опосредено) съзнание и представа с непосредственото съзнаване на „*ето-сега*“ ставащото събитие, което се съзнава, че може да стане само веднъж и т.н. Това, че съзнание и действителност в непосредствено ставащия жив акт са неразчленими и взаимно се предполагат, не ми дава правото на основата на едното (съзнание) да предпоставям другото (външно битие) — при това в едно друго време, в което първата неразделност вече принадлежи единствено на паметта, но не и на актуалността. Между „*вътрешно*“ и „*външно*“ съществува ясно очертана граница, която не можем да преминаваме произволно: времето със своите само веднъж ставащи

или протичащи мигове категорично ни забранява престъпването на посочената граница, смесването на ставанията и техните последователности, подмяната на външното битие със забягващото напред съзнаване. Казваме често

„СТАНАЛОТО — СТАНАЛО, НЕ МОЖЕ ДА СЕ ВЪРНЕ“

или пък „Казана дума — хвърлен камък“, но при представянето става нещо друго, не обаче *действителното* (от *действие*) събитие в неговата жива „процесуалност“ или разгръщане, което преди да е станало непълноценно си представяме. *Ставането* е развиващ се пред очите ни акт, в който сме въввлечени и активно участваме, представата за нещо предстоящо, изградена на основата на спомена за отдавна станали и „изчезнали в небитието“ неща, е само представа, т.е. конструкция на мисълта, която борави и оперира с устойчиви, нетечащи, непроменливи, неизменни структури и образувания. Действителното в представата е само *съзнаването* като проява на битие, но не като действие, което ме ангажира изцяло, не като „външна практика“ (друга форма на битийстване), а между двете има точно фиксирана граница. Едното е само *желано* и дори „предвкусвано“, докато другото е *сбъдване* (или *несбъдване*) на желаното, върху което обаче влияят и други фактори (не само нашето искане и копнеж) — и това винаги трябва да се има предвид. Вярно е, че и мисленето е битие, не само „действителното ставане“ във външната дейност, но на човека не е дадено „светкавично“ да превръща желаното в действително, мисълта си в „непосредствено налично битие“, проектите си във външна реалност и т.н. — последното, ясно, е качество на безкрайно по-мощна от човека реалност (Бог), то затова не е по силите на човека. Следователно

УПОВАВАНЕТО НА ПРЕДСТАВЯНЕТО И СЪЗНАВАНЕТО

при игнориране на границата между вътрешно и външно води до това, че ние си мислим, че нищо повече от това, което *вече* ни се е случвало, няма и не може да ни се случи, но това не е така: по всеки път ни дебнат изненади и изпитания, ако ги нямаше, струваше ли си да предприемаме изобщо пътешествия, да поемаме по *нов* път, да правим крачки към *неизвестното*? Рамката на *вече станалото*, известното,

преживяното, случилото се и пр., в която е оковано мисленето, бива разчупена без остатък от изпъстреното с изненади, новост, неочакваност и неизвестности „реално ставане“, което едва ли можем да предположим, основавайки се на отдавна минал опит. Повтарям, все още е открит въпроса за това кое е „по-реално“ — вътрешното или външно ставане, мисленето или сетивната дейност, съзнаването или „правенето“ като „физическа практика“; но границата между двете трябва винаги да се има предвид, ако я заличим, настъпва хаос, тогава „всичко е възможно“ и... „нищо не е възможно“! Същото се отнася и за границите между минало, настояще и бъдеще. Също както при играта на покер, например, ако залагаме на вече случили ни се и на тази основа *очаквани* фигури, гарантирано губим и се проваляме — понеже изключваме неочакваността, *играта* на случая, „късмета“, изненадата — така също и неизбежно се проваляме и при залагането на представата за *неизвървян* път, изградена на основата на вече извървяни и затова познати пътища. Ето защо е коварно да се опираме на „след-стави“, а не на истински „представи“, ето защо не бива да ги смесваме; това е многозначително!. Общата представа за път никога не може да улови *уникалното*, неповторимото и веднъж станалото (особено пък онова, което ще стане в едно ново бъдеще, което изцяло зависи от нас самите) тъкмо във вървенето, в непосредственото разгръщане на ставането именно *сега*, а не някога и изобщо. От друга страна

ЧОВЕКЪТ И ЧОВЕШКОТО

са символи на една безкрайно *динамична реалност* (а това сме „самите ние“, тези, на които сега или някога нещо се случва!), която никога не е равна на самата себе си (една и съща, неизменна, застинала, тъждествена винаги на себе си). Това още повече отдалечава представата и мисълта (или поне определен род представи и мисли: тези, които разчитат само на миналото!) от реалното и живота, от това, което **е** и каквото **е**: **сега, в този момент — и никога повече**. Затова времето, по тайнствен начин свързано и дори произлизащо от една такава кипяща от живот и динамика реалност — **субективността, човекът** — е така изплъзващо се на разбирането, е така подвижно и вечно течащо, неуморно в изменчивото си съществуване, не знаещо покоя и обездвижеността. Излиза, че

съотнасянето с времето, което всъщност търсим непрекъснато, не е друго, а опит за *съотнасяне* със **самите себе си**, тоест за *саморазбиране* и дори за самосъзнание, за „самопознание“. Вникналият във вътрешната същина на времето е наясно със себе си, той за себе си вече не е една непонятна тайна, от която зависят всички други тайни; такъв човек е придобил увереност и доверие в себе си, някакво гордо „самодоволство“ от себе си, което поставя всяко нещо на неговото място. Не е ли „закопан“ тук корена на човешкото *достойнство*?

Но това е цел, към която водят не всички, а само някои пътища. Как да ги открием? Кой е пътят, който ще ни заведе при **желаното**, до онова, „без което не може“?

4. РЕШИМОСТТА ЗА СВОБОДА

4.1. Сковаваща нерешителност. 4.2. Своеобразната „оптика“ на виждане. 4.3. Абсолютна гледна точка не съществува. 4.4. Предимствата на младостта. 4.5. Оптимизмът на началото. 4.6. Абсолютно „сигурният“ избор. 4.7. Рискове и възможности за инициатива. 4.8. Пълна увереност в бъдещето. 4.9. Могъщата сила, притегляща ни напред. 4.10. Спонтанен прилив на решителност. 4.11. Избор на самия себе си. 4.12. Изборът на път в своето бъдеще. 4.13. Бъдещето е живот, започнат отначало. 4.14. Пътуване към самия себе си. 4.15. „Да бъдем себе си по най-добрия начин“.

Вътрешните дефекти на представянето и представата, обременена от миналото, от вече станалото, за които стана дума (а и други такива могат да се намерят при по-голямо вникване в проблема) са непоправими и неотстраними: непосредственото *ставане* превъзхожда представянето не само с живост и конкретност, но и с своята *откритост* към *бъдещето*, а оттук — както ще видим — и към *свободата*. Същевременно много зависи и от това *как* си представяме нещо, което *не е*, но по наша преценка трябва *да бъде*; ако съумеем в представите си да уловим хоризонтите на бъдещето (не обаче на... миналото, не като „след-става“), то това вече е истинското предназначение на автентичното представяне. Мислещият автентично свободно се пренася във „всички времена“, той не е слуга на миналото, а е открит най-вече към своите шансове в бъдещето. Обремененият от миналото си обаче не е предразположен към свободата, той мъкне със себе си прекалено тежък товар, който го приковава — заради силата на „тежестта“, вероятно — надолу, към „ниското“ и земята. Отдаденият на бъдещето и скъсалият с миналото си човек в същата степен е отдаден и на свободата — и затова е „при себе си“, при живата си непосредственост, устремена към своето *да бъде* и готова за неговите предизвикателства, изненади и изпитания. Разбирането на всичко това все още ни предстои, нека да имаме търпението да извървим „отредения“ до него път.

Стойки в размисъл на *кръстопътя*, ние интуитивно предчувстваме несъстоятелността на представянето и се овладяваме от неприятното усещане за безсилие. Искаме да изберем по-добрия от многото неизвървяни пътища, но се „улавяме“ в безпомощност, която поражда една

СКОВАВАЩА НЕРЕШИТЕЛНОСТ

и безволие да поема по своя път. Способността ни за избор се оказва парализирана: как да избирам, след като за мен е непостижимо какво ме очаква по всеки от тези разпрострели се пред мен непознати пътища? Как да си представя предварително още не станали неща и събития, които просто нямат „реално битие“ като външен живот — и които, вероятно, ще се случат само когато *аз самият* застана лице в лице пред нещо „неведомо“ на някой завой на пътя? Не е ли глупаво да се измъчвам да си представям непълноценно (опитвайки се да си направя „план“ на бъдещето!) своя живот „занапред“ — и така да потъвам все по-дълбоко в своята нерешителност, пораждаща пълно безволие, пасивност, нежелание и неспособност да *реша* и така да поема по някой път? Какво да правя, какво обикновено правим когато сме застанали на някой кръстопът и сме се преизпълнили с нерешителност накъде да поемем? Не решаваме ли всекидневно тази коварна задача, свързана с потребността да поемем отговорността за своя избор?

Всичко опира до *посоката*, носеща в себе си целта. Обикновено чакаме и се „оглеждаме“ за да разберем „какво правят другите“, за които като че ли не съществува — поне за момента — подобно раздвоение. Всеки върви нанякъде, а по изражението на лицето му откриваме, че „знае прекрасно“ накъде отива (или поне се представя за уверен в своя път). Изкушението, на което мнозина са вечна жертва, е налице: да тръгна с него или след него, да се овладее от неговата показна увереност, да вървя, *подражавайки* на други хора. На тази основа възниква „върволицата от вървящи“ по някой път, *тълпата*, подобна на стадото, вървящо след своя водач и доволно от „спойката“, която го прави именно стадо (колектив, „маса“, „единен строй“). Тук се крие разяждащата индивидуалността и отговорността *общност*, която не търпи *различието* (своя, лично избрания път) и *различността*, а толерира само посредствеността. Да вървиш, усещайки „рамото на

другия“, което те изпълва с чувството, че „не си сам на пътя“, „сам със своя път“, е вървене, изпълнено със сигурност и лишено от безпокойства, но то означава *отказ от себе си*, превръща те в „продължение“ или „допълнение“ на нечие друго тяло, на едно друго същество — „голямата личност“ на колектива, в който всички са безлични, всички са се отказали от своето лице и от своя път, от пътя, разположен в тяхното лично време, времето на техния *личен живот*. Ако имах много „животи“, то бих могъл по този начин да пожертвам някой (за да „видя“ и да се убедя с очите си как се живее безлично!), но аз имам само *един* — тогава?

Другите са именно *други*, не аз и ти, а нещо твърде неопределено и аморфно, изцяло безлично. Ако всеки от тях се е отказал от себе си (за да се „слее“ с колектива) и заради уюта на „общото вървене“, то това си е тяхна работа, нека да си бъдат „други“ („общност на другите“), нека вечно да не са аз, ти, той... Това е техен избор, но той не ме задължава с нищо: аз искам да имам *тъкмо свой* избор, избор, касаещ *моя* живот, живота, разположен в отреденото ми време. Следователно това, което превръща човешкото същество (като абстракция и възможност) в *този човек* или *личност*, е

СВОЕОБРАЗНАТА „ОПТИКА“ НА ВИЖДАНЕ

и *разбиране*, „гледната точка“ на *самостоятелната индивидуалност*, потопена в *своето* необратимо-неумолимо течащо време. На „общо вървящите“ гледната точка е „обща“ и само една, което значи, че никой не разполага с нея, „другите“ като други нямат гледна точка, отказали са се от възможността да я имат, да *гледат* през своите очи и съобразно себе си. Подобна *слепота* е непростима за „зрящи хора“, всеки от които може да вижда, но се е отказал от това, лишил се е от своя оптика, от *своеобразие на гледането* — и от самото гледане. (А дали такива хора са се лишили и от *слух*?!) Всеки отговорно вървящ по своя път има, „носи със себе си“ *оригинална* гледна точка, съобразно която всички посоки могат да бъдат сверявани, а най-вече онази, от която зависи останалото: посоката, сочеща *истината на битието* (във времето и за човека). Следователно

АБСОЛЮТНА ГЛЕДНА ТОЧКА НЕ СЪЩЕСТВУВА

няма такава „оптика“, съобразно която всички посоки могат да бъдат сверявани, но една да е смятана за „привилегирована“ и „валидна за всички от нас до един“ (та нали ако я имаше, то тогава и *пътища* изобщо нямаше да има, нали тогава и пътят щеше да е „само един“, т.е. хаосът и лутането щяха да бъдат пълни зад видимия „абсолютен“, но и съвсем „казармен“ **ред:** безсмислието на всяко вървене „извън строя“ тогава би било наистина пълно?!). Всеки вървящ, запътил се някога нанякъде, носи своя оригинална „оптика“, неповторимо *виждане* на „световните посоки“, *позиция*, от която той съди, преценява и гледа на движенията около себе си, а също — и най-вече — и на своето лично вървене, на своето отговорно пътуване. Затова неизбежни са споровете между пътниците за това кое е „напред“, кое — „нагоре“, „надолу“, „встрани“, „назад“ и пр., тези спорове нямат край и могат да се приемат като неизбежен спътник на всички човешки „одисеи“ и „върволици“. Следователно никой от самостоятелно вървящите няма предимството да е в „по-изгодна“ позиция от останалите, да ги превъзхожда в нещо, да се представя за по-опитен в „пътешествията“ и в живота изобщо. Дори и времето, което някой е „употребил“ за движение по някакви пътища, („времеви“ или „пространствени“, това е без особено значение), не му дава никакво предимство пред тези, които са *млади* и едва сега поемат нанякъде. Това непризнаване на „*опитността*“ може да изглежда странно, но парадоксите около тези лутания по безброя пътища, които сме извървели — и още толкова, които ни чакат да извървим — са нещо непредотвратимо и дори естествено. Така е и тук: времето, което някой е „употребил“ за вървене, за „скитания нанякъде“, съвсем не е — само по себе си — никакво същностно предимство пред тези, които не чак толкова като него са се лутали. За това време „опитният“, придобилият своята опитност, всъщност е *остарял*, той значи има „голямо минало зад себе си“, за сметка на което — в същата степен — *бъдещето* му е... намаляло. (Кое обаче е по-ценното: миналото „зад мен“ или *бъдещето пред мен*?!) Това, че някои глупави хора се гордеят с миналото си (казвайки, например: „Аз съм живял много и много съм препатил!“; „Аз съм жена с минало!“; „Какъв и какво бях аз някога!“ и пр.), което в действителност само е „изяло“ бъдещето им, е показателно за това, че те не разбират какво говорят. Такива хора, изглежда, са склонни да се хвалят с това, с което особено не можеш да

се похвалиш — и не можеш да „замажеш“ с думи; от някои неща и за някои неща може само да изпитваме неудобство: едно от тях е че сме... остарели (без особено да сме помъдрели!). Защо никой не казва за себе си, например: „Аз съм изкуфял дъртак!“ или „Живях много, живях дълго, но какво разбрах от живота?!“, но мнозина охотно говорят: „Аз съм опитен, чуйте аз какво ще кажа!“, „Аз съм човек с минало, зад мен стои цяла история!“, „Ние, старите, всичко знаем, но, уви, не можем... почти нищо!“ и пр. Това е така, защото не е важно просто да си правил нещо или да си вървял „много време“ нанякъде (което да е равно на това да си живял), а има смисъл най-вече *накъде* си вървял, *защо* си поел нататък, *какво* си постигнал, особено пък *как* си живял, *какъв*, *накрая*, си станал („*какво е станало от теб*“!), движейки се без отдих и упорито нататък, към своята цел, „по своята посока“. Затова и старците, употребили целия си живот за пътувания в разните посоки на живота (те затова и имат „богато минало“), нямат никакво предимство пред *младите*, които едва сега тръгват „срещу“ своето *бъдеще*, напротив, сами трябва да съзнаят и признаят факта, че тъкмо заради изразходваното и невъзвратимо време са оцетени най-вече откъм най-ценното: бъдещето. Затова всеки чувства, интуитивно разбира и трябва да има доблестта да признае

ПРЕДИМСТВАТА НА МЛАДОСТТА

определяни от изглеждащия неизчерпаем ресурс на времето, с което младите хора разполагат, а също зависещи и от *силата*, кипящата енергия на младия човек, явяваща се най-значимо жизнено превъзходство (живеейки, ние черпим енергия, сили, а също и изразходваме безценно време, с което в резултат остаряваме, „изхабяваме“ бъдещето си, отреденото ни време, ставаме също слаби и все по-негодни за живота — уви, така е). Следователно онзи, който гордо си позволява да каже: „Идвам оттам, *накъдето* си се запътил!“, всъщност казва нещо крайно двусмислено, а не точно онова, което си мисли, че казва. На него му се струва, че притежава предимството на *опитността*, но това съзнание мигом се стопява когато (и ако!) разбере, че човек може да бъде опитен във всичко: в *глупостта*, в безсмислените лутания и грешки, в объркаността, в *опорочеността*, объркаността, в обикалянето по омагьосани, връщащи се назад пътища, в „тъпченето“ на едно място, в което на мнозина (без да

забележат това!) минава живота им. („Аз съм опитен в... провалите си!“ — как ви звучи това?!) Всичко развалящия разсъдък и тук се опитва да наложи себе си: пред *опитността* не друго, а тъкмо „новостта“ (и младостта!) има безспорно преимущество, но това едва ли някога ще бъде проумяно от някои хора (тук не говоря за мъдрите стари хора, които всичко разбират и признават, които са склонни „да дават път на младите“ и да им се радват че така ентузиазирани вървят по него!). Затова изборът на път и посока е неотменима задача на всички — и за напредналите по някой път, и за намиращите се в самото начало, тук всички сме „равни“ и всички трябва да бъдем еднакво неуверени. Но младите не са овладени особено от съмненията, че избраната посока е „сбъркана“, че не води „доникъде“, у тях все още е жив

ОПТИМИЗЪТ НА НАЧАЛОТО

те не познават *примирението* на края, на което са способни само „истински живелите“. От друга страна това, че някои от вървящите по пътя са *свикнали* с него (и се чувстват уютно, „безметежно“, „солидарно споделящи отговорността“ и пр.) съвсем не е предимство: защото те един вид са станали „*привързани*“ само към една посока, несвободни, нямащи решителността да сменят посоката и да се откажат от извървяното — което наистина е чиста загуба на време, но същевременно пък прояснява погледа, помага ни да виждаме по-ясно нещата в истинската им светлина. В другия случай намиращите се в някое начало се чувстват в по-изгодна позиция — въпреки че са по-неуверени. На тях им остава само да се осланят на своята интуиция, на порива на собствената жизненост, която безпогрешно им показва *техния* път — и на основата на дълбоките вътрешни ресурси на личността (дарби, способности, предразположености, искания, воля и пр.) уверено, с настроение и вдъхновение да поемат към своето бъдеще. Тук особено важна е *отдадеността* на своя, истинския и така силно жадуван път — „пътя, за който, изглежда, съм роден“. Изборът на път е дело на интуицията, „даваща криле“ на волята, интуицията, която съкрушава разяждащите душата съмнения и особено *нерешителността*, подхранвана от винаги неуспешните опити за „разсъдливо“ и дори „рационално-представно“ избиране (при което

никога „сметките не излизат“). Обикновено сме склонни да си мислим, че ако можехме да заложим на

„АБСОЛЮТНО СИГУРНИЯ ИЗБОР“, ПРОИЗТИЧАЩ ОТ ЗНАНИЕТО

на онова, което ни „чака“ по пътя, то едва тогава бихме се почувствали „напълно свободни“ от *усещането за неувереност*, от време на време преминаващо в съзнание за безнадеждност. Тази нагласа обаче се оказва — в светлината на казаното — напълно безпочвена, настроеността към „абсолютната сигурност“ е илюзия на разсъдъка, която не издържа и най-елементарна проверка. (Не може всичко да се... „изчисли“ в едно бъдеще, бъдещето не може да се планира, то зависи от фактори, които не зависят от нас, налице е „преплитане“ на условия, което не може да се предвиди и пр.) Ето една възможност за показване на илюзорността на „винаги кривите“ сметки на разсъдъка относно „подредбата“ на един живот и на едно бъдеще. Очакващия *сигурност* и „опознати възможности“ си мисли, че *знае* какво ще се случи по пътя, какво „там го чака“ — чака човека, „разсъдливо избрал своя път“ и разсъдливо вървящ по него, потискайки всички съмнения; но *очакващото* ме по пътя е нещо, което не е „готово“ до моята поява „там“, при това в съответното време, то е нещо, в което аз също съм призван да взема *участие*, дори да го „извикам към живот“, да му придам непосредствено битие, просто казано, да го *направя*; следователно „сигурното очакване“ не е друго освен израз на недоверие, подценяване и елиминиране на *вървящия* — от неговия път, пътя в *неговото* бъдеще. Но „изваждането“ на човека от неговото бъдеще всъщност води до абсолютна несигурност, т.е. до точно обратното на очакваното (нещо ще стане само ако аз съм там и аз го направя, без мен „всичко е възможно“, „няма нищо сигурно“ и пр.; нали ако мен ме няма в... моето бъдеще, то тогава наистина всичко може да се случи (но и тогава всичко ми е изцяло безразлично!), нали върху мен се крепи моето относително сигурно — защото зависи и от мен — бъдеще, а не върху неизвестно какво. Тогава откъде ще се вземе „абсолютната сигурност“ на знанието, което е извадило от бъдещето ми единственото нещо, което (ако не може да се знае) поне може да се чувства непосредствено, а именно — *аз самият*, мене, моята субективност? Разсъдъкът е безсилен пред живота и ако има чест, то трябва да занемее — и да престане да се меси в неща, които не

разбира, които не са „негова работа“ (Кант, който доказва защо това е така, нима е съвсем забравен?!)...

И така, знанието се опитва въпреки всичко да надмогне и унищожи *свободата* на избирация със съпровождащите я

РИСКОВЕ И ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ИНИЦИАТИВА

безпокойства и изпитания, надежди и изненади, а това е удобно тъкмо за „разсъдливите“, които не разбират и се плашат от *неочакваността* (а тя е истинския „привкус“ на свободата за всеотдайно обичащите я, за влюбените в нея). Ясно е, че в гърдите на тези последните се надига мощно неприемане на идеала на такава „регулирана“ и прекомерно сигурна в себе си, „знаеща“ бъдещето си и самонадеяна „свобода“ — свобода, доближаваща се по естеството си до *несвободата*, която носи в себе си още по-кардинално усещане за празнота и неудовлетвореност, а също и несигурност. (Затова, впрочем, вярващите в *съдбата* — а не в свободата — са така неуверени в себе си, затова тяхното бъдеще, като независещо от тях самите, е обвито в абсолютна непроницаемост, в един мрак, в който не се вижда никаква светлинка; как да разчитам повече на това, което „ще ми кажат картите“ или... утайката от кафе, отколкото на... самия себе си?!) Стремейки се да добием

ПЪЛНА УВЕРЕНОСТ В БЪДЕЩЕТО СИ

на почвата на знанието и на отказа от свободата (на рационалното „подреждане“ и „регулиране“ на живота си), ние постигаме точно обратното на желаното: постигаме абсолютна неувереност, несигурността като такава, безпомощността пред едно бъдеще, което не зависи от нас самите, а от неизвестно кой и какво. Коварното при това е, че само си мислим, че желаем подобна пълна увереност в бъдещето, докато в същото време (и без да знаем това!) *душата* ни като цяло — с изключение на своеволния разсъдък — съвсем не я желае и приема, упорито се съпротивлява и не желае да я направи свой „жизнен модус“, разбирайки и предусещайки някаква страшна заплаха за себе си, за своята *суверенност* и свобода. Дори и ако разсъдъкът е успял да стане господар и тиранин на една душа, то останалите душевни сили (чувство, воля, интуиция, въображение,

безсъзнателните копнежи...) трудно могат да се примирят с подчиненото си положение и с незачитането си, поради което откъсват на разсъдъка — и така предизвикват все по-овладяващото душата чувство на неудовлетвореност, празнота и несигурност. Затова тази така наречена абсолютна увереност на съзнанието и разсъдъка — формираци „точната пред-става“ за *неотклонен* път в бъдещето — се оказва абсолютно фиктивна и непостижима, а нейната „обективност“ (като лишено от пълноценна субективна увереност на цялата душа и личност) всъщност е *празнота*, „дупка“ в празното, тъмнина в мрака и пр. В същото време ние даже в излишък притежаваме — на почвата на интуицията и вярата — необходимата ни субективна увереност, позволяваща ни да вървим по *избрания път* без непрекъснато да се оглеждаме във всички посоки (с надеждата да видим и намерим „подобрата“, „вярната“, „истинската“, „правилната“ и пр.). Интуитивно увереният пътник (на който не са нужни „доказателства“ и „убеждавания“) никога не може да бъде разколебан от някакви епизодично и случайно появяващи се в съзнанието „съображения“ и мисли, опитващи се да го обезсърчат или обезнадеждат (казах, че „разсъдливо“ съвсем не може да се върви напред, по този начин може само да се стои „насред пътя“: когато са ни овладели непоносими раздвоения, пълна неувереност и невъзможност да се направи и една стъпка, когато е настъпила „парализа“ на съзнанието и волята). Но чувстващият със сърцето си *верността на посоката* усеща в себе си

МОГЪЩАТА СИЛА, ПРИТЕГЛЯЩА НИ НАПРЕД

към някаква крайна цел, за която изобщо служи нашето бъдеще, а също и непрекъснатото усилие, наричано живот. Тази сила *извир*а от дълбините на сърцето и душата ни, тя не се влияе от вечно разколебания, раздвоен разсъдък и от съответстващото му аморфно, а също и *нещастно* съзнание. Знаенето на една пораждана в пределите на това съзнание и предпоставяна съзнателно-разсъдъчна цел игнорира структурирането на нашите пътища съобразно опита на „*актуалното вървене*“, на действителното движение в поредицата от мигове, в които тъкмо неочакваното и спонтанно възникващото стимулира свободата и решителността ни. Само така се появява и укрепва усещането, че не сме жертва на времето, а че разполагаме непосредствено с него, т.е. че то е *наше* — и не е извън нас. Това е така, защото непосредствено

преживяното, почувстваното, разбраното и почерпаното от живота в неотделимата от него времевост, добитото в изпитания и рискове, в които си бил *сам* и си могъл да разчиташ единствено на себе си, е именно *личностното и личното* — и в този смисъл е нещо, което не може да бъде заменено от нещо друго; затова последното навеки превъзхожда всичко останало, в това число (и особено) построенията на голия разсъдък, изхождащ единствено от самия себе си, от своята ограниченост, от своята (на тази основа пораждана) неадекватност спрямо живота, която с право може да се нарече *жизнена непълноценност*. Горко на човека, който е решил да се „оправя“ в живота си само чрез разсъдък, който гледа на живота си „разсъдливо“ — такъв не ще узнае никога що е блаженство, радост и удовлетворение; той ще изстрада жестоко това, че е подценил своята *цялост*, сиреч *себе си* — като едно неоченимо богатство от сила и възможности...

И така, за да не бъде стоенето ни на кръстопътя вечно и безкрайно — поради неизбежната раздвоеност и нерешителност на *пресметливото* избиране на път — ние изведнъж се овладяваме от

СПОНТАНЕН ПРИЛИВ НА РЕШИТЕЛНОСТ

побеждаваща всички разсъдъчни съображения и мотиви, и тръгваме натам, накъдето *цялата* ни същност иска и се стреми — а не само една привилегирована част от нея. Оставяме се на силата, извираща от дълбините на собствената ни същина, на *могъщия импулс на живота*, който единствен има правото да ни води по пътя, осеян с изпитания, възможни провали, рискове, стремежи и безнадеждност — но в същото време и път, който за мен е *единствено възможния*: тъкмо заради свободата ми, пораждаща моята съдба. Всичко на този свят можем да избираме, а най-вече трябва да изберем *себе си* (и това е изборът, който всекидневно правим и препотвърждаваме, въобразявайки си, че избираме нещо друго, „това и това“, някакви „близки цели“); изборът на себе си е избор, от който никога не можем да се откажем и който е в основата на всичките ни решения и конкретни стъпки. Решителността, за която тук става дума, е разбираема в своята спонтанност единствено като

ИЗБОР НА САМИЯ СЕБЕ СИ

от който зависи бъдещето ни, моето *да бъде*, което аз чрез него предопределям за „много време“ напред. Когато сме решителни по този спонтанен и отговарящ на нас самите начин, ние сме най-близо до себе си, най-пълно съответстваме на себе си. А когато сме раздвоени и нерешителни, когато сме объркани, ние по незнаен начин сме се откъснали от себе си, „изневерили“ сме на своята най-дълбинна основа, влезли сме в неотстранимо противоречие с това, което всъщност сме — и което искаме да бъдем в най-съкровените си жизнени корени. От друга страна — и това трябва до се подчертае особено — „свръхразсъдъчния“, спонтанен избор на бъдеще, отговарящ на нашата *човешка цялост*, точно съответства на решителния избор на себе си, който незабележимо и всеки миг правим. Изборът на *жизнена перспектива*, в която ще се „разположи“ този човек като „такъв“ или „някакъв друг“, е *избор на бъдеще* — на бъдещето като основна градивна детерминанта на живота, на бъдещето като фундаментален „*екзистенциал*“ на човешкото битие. Избирайки себе си и правейки решителна крачка към своето бъдеще, ние избираме възможността да бъдем точно „такива“, а не „някакви други“ — нерешителни, осланящи се на едностранчивия си разсъдък, съмняващи се, раздвоени и бездейни. Затова

ИЗБОРЪТ НА ПЪТ В СВОЕТО БЪДЕЩЕ

всъщност е избор на една от многото възможности на *съществуване*, в която ще постигнем себе си. Ние ставаме *различни*, тръгвайки по този път, ако поемем по другия, няма да сме същите — такива, каквито сме, движейки се уверено и решително по своя свободно избран път. (Само така, впрочем, може да се разбере и свободата: като спонтанна решимост да избереш себе си и своето бъдеще, да поемеш „в ръце“ своята съдба.) Ето *сега* аз съм избрал една посока, която предопределя бъдещето и битието ми, да се върна вече е късно, решаващият миг е пропуснат — и аз съм *станал* това, което е „направило от мен“ моето предразположено към мен самия бъдеще; в това разсъждение, проясняващо една *здрава* интуиция, пределно ясно изпъква *времето определено* на човешкото съществуване, от което никой не може да избяга. Изборът на бъдеще е *начало*, от което *наново започваме да живеем*, затова с право е казано, че

и в този смисъл е *нов* живот, живот, за който току-що — избирайки *според себе си* — отново си се родил. Затова не е вярна разпространената „разсъдлива мъдрост“, че ние се раждаме „само веднъж“, при това „без някой да ни е питал искаме ли да живеем“. Напротив, ние се раждаме всеки ден за живота си, избран в перспективата на бъдещето; всеки Божи ден — от отварянето на очи сутрин до „примирането“ ни в дълбокия покой на нощта вечер — ние започваме живота си отначало, при това изцяло свободно избирайки го и поемайки цялата отговорност за него, за своето бъдеще също. Пътят в *това* бъдеще става *моят път* по същия начин, по който аз решавам да *остана при самия себе си* в своето бъдеще — тръгвайки „нататък“, а не „изобщо“, не в някаква друга, случайно или пък „капризно“ избрана посока. Това, което ме води по моя път (или това, към което ме води *моят път*), *целта* и *краят* на моето сега избрано пътуване, всъщност не е нещо външно по отношение на мен, а по странен начин съвпада с *мен самия*. По този начин движенията по различните пътища на живота, вървенето по тях на безброя пътуващи, не е нещо кой знае какво ставащо, а е онова непреодолимо, съдбовно, но точно затова възвишено (и възвишаващо ме нагоре!)

ПЪТУВАНЕ КЪМ САМИЯ СЕБЕ СИ

от което никога няма да се откажа. Историята на всеки един живот е пътуване към „заложената“ **от нас** човешка същност (съвпадаща с първичната сила и „потенция“ на живота, която ни е отредена), но която може да съществува единствено по начина, който ние ѝ придаваме: тя съвсем няма да се „случи“ ако се откажем от себе си и се оставим на нерешителното стоене на някой кръстопът, търсейки чрез своята безплодна хитрост път към „нещо повече“ от това, което всъщност сме — и можем да бъдем. Не всичко е възможно за човека, не всяко бъдеще ни е отредено, за всеки от нас е налице само едно автентично бъдеще, което уверено трябва да „*разпознаем*“ сред безброя възможности — изхождайки от това, което Бог ни е дал и което ни предразполага към *това*, но не към *всяко* бъдеще. Мислим си, че в предприеманите пътешествия и пътувания можем „да *надхитрим*“ битието — като се опитваме да сътворяваме себе си *извън*

това, което сме и можем да бъдем (от това, което *ще* бъдем, се определя *бъдещето* ни, а не обратно, езикът тук ясно показва как стоят нещата!); илюзиите относно себе си обаче никому не са помогнали. Но в нашата власт е единствено това

ДА БЪДЕМ СЕБЕ СИ ПО НАЙ-ДОБРИЯ НАЧИН

тоест по начин, който най-пълно съответства на нашата вътрешна същност, на това, което *сме* и което *необходимо* ще бъдем. Затова всички накрая на пътуването си стигаме до *себе си* — неизбежно и „непоправимо“ — а не до нещо, което по начало е било извън нас, но което сме си позволили да си „примислим“, излъгвайки най-вече себе си. Мнозина обаче вместо това си *представят* (и *предпоставят*) някакво илюзорно „откъсване“ (*бягство*) от себе си, отиване на „друго място“, надмогване на себе си до степен да не се... познаят и дори „основно“ *правене* на себе си тук, на този свят — което е симптоматично за дълбоката им жизнена непълноценност и неудовлетвореност, на която нямат намерение да отговарят „по същество“. Така подобни хора продължават „да влачат“ *след* себе си едно бъдеще, което им е абсолютно непонятно, което всеотдайно ненавиждат, но от което не могат да се отърват...

Но бъдещето е *пред* нас, не бива да допускаме да остава преждевременно... *зад* нас: нима не е страшно да остарееш преди да си бил млад?!

Ала всеки носи *своето* бъдеще в себе си, то не може да е някъде другаде...

5. „ДРУГИЯТ АДАМ“

5.1. Изборът на първия човек. 5.2. Значимите моменти на случилото се тогава. 5.3. Могъл ли е Адам да не откъсне плода на познанието? 5.4. Адам съвпада със своята свобода. 5.5. Възможността против „предопределеното“ бъдеще. 5.6. Автентичният Адам. 5.7. Адам е бил оставен да решава сам. 5.8. Свободата на първия човек. 5.9. Рискът, който Адам без замисляне предприема. 5.10. Потвърждаването на самия себе си. 5.11. Божият замисъл за човека. 5.12. „Подобаващото“ за човека. 5.13. Границите на човешкото. 5.14. „Градивото“ на живота: време и свобода. 5.15. Несъответствието със себе си. 5.16. Интуитивно предусещаната „себестност“ (самобитност). 5.17. Съзнанието за обреченост. 5. 18. Фаталната опасност да бъдеш...никъде.

Има един известен пример, който може да подкрепи и „илюстрира“ казаното дотук. Той касае *началото на всички времена*, разкрито в първата книга *Битие* на Свещеното Писание. Нека за яснота да приведа част от казаното в гл.3:

„Змията беше най-хитра от всички полски зверове, които Господ Бог създаде. И рече тя на жената: истина ли каза Бог да не ядете от никое дърво в рая?

2. Жената отговори на змията: плодовете от дърветата можем да ядем

3. само за плодовете на дървото, що е посред рая, рече Бог: не яжте от тях и не се докосвайте до тях, за да не умрете.

4. Тогава змията рече на жената: не, няма да умрете;

5. но Бог знае, че в деня, в който вкусите от тях, ще ви се отворят очите, и ще бъдете като богове, знаещи добро и зло.

6. Видя жената, че дървото е добро за ядене и че е приятно за очите и многожелателно, защото дава знание,

взе от плодовете му и яде, па даде и на мъжа си, та яде и той.

7. Тогава се отвориха очите на двамата, и разбраха, че са голи, па съшиха смокинени листи и си направиха препасници.

8. И чуха гласа на Господа Бога, когато ходеше низ рая по дневна хладина, и скриха се Адам и жена му от лицето на Господа Бога между райските дървета.“

Първите седем дни на сътворението вече са отминали, „току-що“ са отминали, а Адам става „такъв, какъвто го знаем“, *този*, познатият ни, „съгрешилият“ Адам. Това е началото на *пътя*, избран от прародителя на цялото човечество, този път още не е свършил.

ИЗБОРЪТ НА ПЪРВИЯ ЧОВЕК

на Адам — такъв, какъвто е *станал* — е този, *друг* Адам не съществува. Заради този избор следва *проклятието* на Адам, отправено от Господа:

„Загдето си послушал гласа на жена си и си ял от дървото, за което ти заповядах, като ти казах: не яж от него, — проклета да е земята заради тебе; с мъка ще се храниш от нея през всичките дни на живота си; тръне и бодли ще ти ражда тя; и ще се храниш с полска трева; с пот на лицето си ще ядеш хляба си, докле се върнеш в земята, от която си взет; защото пръст си и в пръст ще се върнеш.“

Тази присъда има и продължение:

„И рече Господ Бог: ето, Адам стана като един от нас да познава добро и зло; и сега — да не простре ръка да вземе от дървото на живота, та, като вкуси, да заживее вечно.

23. Тогава Господ Бог го изпъди от Едемската градина, да обработва земята, от която бе взет.

24. И изгони Адама, и постави на изток при Едемската градина Херувим и пламенен меч, що се обръщаше, за да пазят пътя към *дървото на живота*.“

Важното е да не пропуснем нито един момент от случилото се тогава, а да ги имаме всички „пред“ съзнанието си. Всичко казано в тази „малка“ история, явяваща се начало на *свещената история* на човека, е изпълнено с огромен смисъл, който трябва да бъде разгадан. Впрочем, кои са

ЗНАЧИМИТЕ МОМЕНТИ НА СЛУЧИЛОТО СЕ ТОГАВА

и които не трябва да се пропускат?

Ето ги: *новороденият* Адам в Едем с жена си, която едва покъсно (след грехопадението) е наречена *Ева* — което значи *живот*; Божията *благодат*, дадена им непосредствено; *дървото на живота*, чиито плодове пораждат безсмъртие — и от тях „преди това“ са могли да ядат донаситата; *забранените плодове* от *дървото на познанието*, единственото, което Бог е забранил на своето любимо творение; изкусителката-змия, подсказала съблазънта да се наруши забраната, и твърдяща, че който яде от него ще стане „бог“ и ще може да различава добро от зло; злополучното *дърво*, което изведнъж се сторило на жената (*Ева*) „добро за ядене“, „приятно за очите“ и многожелано — защото дава *знание*; „актът на ядене“, при който забележително е, че първо яде *Ева*, а след това тя дава на *Адам* и той да яде; тогава мигновено се „отворили очите“ им, поради което най-напред разбрали, че са голи; *Адам* и *Ева* се опитват да се скрият от лицето на Господа Бога — една безнадеждна постъпка — но се издават, защото дават да се разбере, че знаят, че са голи; присъдата, която е безкрайно многозначителна, и трябва постоянно да ни е пред очите; *Адам* вече е богоподобен, защото познава добро и зло, сега обаче *дървото на живота* е забранено за него, а заедно с това и *безсмъртието*; лишеният от вечност *Адам*, в чиято власт (или в чието „разпореждане“) е вече единствено времето; земята — и поколението на *Адам*, към което се числим всички ние — са *проклети* от Бога, ясно

е какво им е отредено (него всеки ден го срещаме в съществуването си!): мъка, пот, „тръне и бодли“, „полска трева“, неумолимо връщане в пръстта, от която сме взети...

Всичко това е станало „както е станало“, нищо от него не може да се промени или върне, това е едно предопределящо всичко по-нататък минало, от което зависи края — и всяко бъдеще. Пътят е поет независимо как — с *разбиране* на последиците или пък съвсем наивно, по един „детински“ начин; стореното още при *генезиса* като че ли е влязло в *гените* на човека — от него нито един човек не може да се избави. Поколението на Адам е същото като Адам до ден днешен, нищо не се е променило дори и при нас, късните „адамити“. Но разбирането на това какво точно се е случило *тогава* (и какво се случва неизменно до сега!) е невъзможно без съпоставка е една друга възможност — пред Адам и пред всеки един от нас (когато избираме бъдещето си). Защото

МОГЪЛ ЛИ Е АДАМ ДА НЕ ОТКЪСНЕ ПЛОДА НА ПОЗНАНИЕТО?

ето въпроса, открояващ възможността за съществуването на един друг, непознат за нас Адам. Наистина, ако Адам не беше послушал Ева и змията, то поемането по един кардинално различен път е равносилно на съществуването на един друг Адам, който ние не знаем, но който е могъл да съществува — стига да беше поискал това. Но нещата тук не са прости както изглеждат на пръв поглед, те опират до две различни философии на човека и времето, за които трябва да си даваме сметка. Всяка от тях по свой начин разглежда *възможността* за съществуването (за „правдоподобността“, за вероятността) на едната и другата перспектива пред Адам, изхождайки от свое разбиране за това какво е „този Адам“, който всъщност единствен е съществувал. Всичко опира до това как да разбираме човека в лицето на Адам, който не е един и същ *преди* и *след* „пиршеството“ с плода на познанието — заради което им се отварят очите и започват да разбират що е добро и що е зло (а преди това какво ли са разбирали?!). Ясно е, че „възелът“, завързан около тези въпроси, се стяга неимоверно, когато се осъзнае, че Адам е неотделим от свободата да *избере себе си*, т.е. че не съществуват поотделно Адам и неговата *свобода*, а че те са едно и също нещо. Ще започна от по-трудната възможност, а именно ще разгледам всичко пред призмата на това, че

и значи не е бил обречен да бъде само „този“, а е могъл да бъде и „другия“, и при това и в двата случая щеше да бъде свободен, тоест „при“ себе си, „заедно“ със свободата си.

И така, въпросът е: можеше ли Адам да не откъсне „ябълката“ от дървото на познанието, можеше ли Адам да бъде друг — поемайки по различен път и така избирайки друго бъдеще? Адам става *нашия* Адам чрез този акт на откъсване на плода — забранения от Бога плод на *познанието*; на пръв поглед излиза, че ако не беше направил това, щеше да се „получи“ един друг Адам, а съдбата на човечеството вероятно би била друга и различна. Могъл ли е Адам (а и всеки човек след него) да избере себе си без да наруши забраната — и кой тогава щеше да бъде един такъв Адам? Адам е избрал „битието-на-изгонен-от-Едем“ (последвало неговия избор да яде от плода на познанието) и с това е *станал* именно Адам (какъвто го знаем) — могъл ли е да стане друг, *различен*, непознат за нас? Адам става Адам, избирайки по един чисто човешки начин

ВЪЗМОЖНОСТТА ПРОТИВ ПРЕДОПРЕДЕЛЕНОТО БЪДЕЩЕ

против онова бъдеще, което Бог е предвиждал и очаквал за сътворения от него човек; Адам избира забранената (непредопределената) възможност и затова изборът му е изцяло *негов*, а последиците, разбира се, се стоварват върху неговата глава. Другояче казано, Бог, забранявайки тази възможност на Адам — да стане познатият ни от Библията Адам — е предвиждал и очаквал *друго* бъдеще за сътворения от него човек, но Адам — без да знае това, без да съзнава какво точно прави — е въстанал срещу тази предопределеност (устройвайки бунт срещу Бога, употребявайки свободата си срещу Божията воля) и така е станал „онова, което не е трябвало да бъде“, което „не е влизало в плановете“ на неговия всемогъщ създател. Така ли е, такъв ли е истинския смисъл на тази съдбоносна за цялото човечество стъпка на първия човек? Дали не са съществували двама човеци, носещи името Адам — единият „реално“ (нашият Адам, Адам според това, което е направил), а другият — един „*несъбднал се*“, неосъществен Адам, Адам според проектите на Бога? Ето ги — да приемем — двамата интересуващи ни в случая човеци,

наши прародители: Адам такъв, какъвто го знаем от Библията и един друг Адам, непознат на никой смъртен и желан от Бога, но несбъднал се, неосъществен Адам. Въпросът, следователно, придобива следните измерения: кой от двамата е истинския,

АВТЕНТИЧНИЯТ АДАМ

Адам, който е тръгнал по свой, лично избран път, Адам, който всички ние знаем и който реално е съществувал, или пък другият, приближаващият се към Бога и изпълняващият Божиите заповеди Адам? Поставеният въпрос съвсем не е предрешен, актът на Адам е *грехопадение* неслучайно, Божият гняв е преизпълнен със смисъл, проклятията на Бога, под тежестта на които все още живеем, са естествени за това, което всъщност Адам е направил — но всичко това трябва да бъде разбрано по-дълбоко, а не приблизително. Едно е сигурното: едва ли Адам е *знаел* точно какво в действителност прави и едва ли е съзнавал *отговорността*, която е поел; в противен случай едва ли би се решил да тръгне срещу Бога, обричайки поколението си на толкова изпитания и мъки (които са съдържание на незавършилата още свещена история, на „реалната“ или световната, също). Адам е могъл да знае всичко това едва след вкусването на прословутия плод на познанието, не обаче *преди* това, значи не е знаел, не е могъл да знае, но е могъл да *иска*, да го „привлича“ едно друго, различно от отреденото му бъдеще. От друга страна не е ли станало така, че Бог със своята забрана един вид е *подтикнал* Адам към съответното действие, към изключително важния, съдбовен избор? (Казваме, че „забраненият плод“, тъкмо защото е забранен, е така сладък!) Защото Бог е могъл да „привърже“ Адам и Ева към сигурното, при това блажено съществуване в приказния Едем, но не го е направил, не е пожелал да го направи — и така е предизвикал Адам да поеме отговорността за себе си, правейки решителната крачка. Ясно е, че това не е някакъв „пропуск“ на провидението, ясно е, че станалото по някакъв начин влиза в Божия замисъл, който ние никога няма да проумеем напълно.

АДАМ Е БИЛ ОСТАВЕН ДА РЕШАВА САМ

и да избира на своя отговорност своя път — това е основното, от което можем да изхождаме. На него — както и на всеки един от нас, впрочем — е била оставена *открита* възможността да избере себе си и бъдещето, с което сам се е нагърбил; пред него не са били поставени непреодолими препятствия пред едно смъртно желано (като копнеж, като предизвикателство, като изкушение и съблазън), но все пак възможно бъдеще. Трябва да отчетем, че Бог е оставил все пак *отворена* вратата, водеща нашия Адам към него самия, а не я е заключил, не е сложил стража пред нея (както по-късно прави с пътя, водещ обратно към дървото на живота — и към безсмъртието); и двете не са „пропуск“, „недоглеждане“, не са случайност. Оказва се, че

СВОБОДАТА НА ПЪРВИЯ ЧОВЕК

получена от нас като наследство, което „молци не го ядат“, е първопричината за всяко *човешко* съществуване — и извън нея нищо значимо не може да се случи, не се е случило. Бог е създал Адам свободен, пътят към неговата свобода е бил оставен открит, налице е само — под формата почти на... *Божие пожелание* — формалната забрана да не се яде от дървото на познанието, която всъщност *предизвиква* постъпката на Адам — нищо повече, но и това е достатъчно. Всред многообразието и богатството на дървета и плодове в Едем, всред тази преизпълненост и изобилие Адам е могъл и да не намери дървото на познанието векове наред и дори никога, но забраната — единствено за него, за това дърво — точно му го посочва, почти като „указателна табелка“: „Иди там, виж, в средата на рая има едно изключително дърво, от което не бива да ядеш; но понеже не е възможно да останеш гладен в това преизобилие, все пак ако ти се прияде от него — недей да ядеш; ще ти се дояде, но аз забранявам това, яж от всичко, но само от това не, нали?“ (почти по този начин са прозвучали словата на Бога в Адамовите уши, поне това е разбрал Адам — и тук змията играе само ролята на „повод“, не на „причина“). Тогава има ли нещо, за което Адам може да бъде упрекван справедливо: той така се е разпоредил с дадената му свобода, употребил я е по известния начин, поел е по своя път, друго не е трябвало да стане — и затова ние имаме именно този Адам, Адам, който е избрал това, което е избрал? Другият, неосъщественият Адам изобщо не се е раждал и не е трябвало да се роди, ако е трябвало — в

съответствие с Божия замисъл — да се осъществи неговата съвършено различна мисия, тя нямаше как да не се случи; и тогава ние изобщо нямаше да можем да обсъждаме алтернативата на нашия, на истинския и автентичния, на *човека* Адам. Другият Адам е нещо повече от човек, той е *ангел*, съвършено същество, което живее в пълна хармония с Божията воля и не е способно на

РИСКА, КОЙТО АДАМ БЕЗ ЗАМИСЛЯНЕ ПРЕДПРИЕМА

Тук става дума за две перспективи, всяка от които е по силите на единия и другия, всеки поема избира посилната му перспектива и насока на живот, от Адам (нашия) не може да се иска и очаква нещо повече от това, което е — и което, вероятно, е трябвало да бъде. Сравнявайки автентичния Адам с другия, мнимия, свръхчовешкия Адам, ние допускаме очевидна грешка: единият е *човек* (и затова ни е толкова близък, затова в него ние разпознаваме себе си), а другият е нещо повече от човек, той е съвършен ангел — и затова си остава чужд за нас, някак си „нереален“. Ние не знаем дали и ангелите са изправени пред такива алтернативи, каквито познава *живият човек* — и какъвто без съмнение е бил нашият Адам, каквито сме всички ние, смъртните. Предполагам, че пред тях не стоят същите кръстопътища, потребността от избор на път (*своя път*), съмненията и безпокойствата, които са ни така близки и без които като че ли не сме „при себе си“. И тъй като Адам не е друго, той откъсва плода от дървото на познанието и с това стига до

ПОТВЪРЖДЕНИЕТО НА САМИЯ СЕБЕ СИ

като свободно същество, което не се задоволява с даденото непосредствено и „наготово“ блаженство, а иска да го заслужи, да го направи свое достижение — пък дори и с риска да го загуби безвъзвратно. Това, че не е знаел какво точно прави, съвсем не обезсмисля постъпката му, напротив, издига я неимоверно: свободата като знание и разсъдлива пресметливост не стои по-високо от свободата като страст, инстинкт, дълбоко вкоренен инстинкт, от свободата като дързост и пълна несъзнавана отдаденост. (Дали Адам би се решил да откъсне плода от дървото на познанието ако можеше да знае какво очаква него самия — и особено поколението му, невинните

му потомци. Откъде тогава би „акумулирал“ така нужната му решимост? Могъл ли е „разсъдливо“ да избере пътя, който иначе с удивителна лекота е избрал? На тези въпроси вече отговорих: не, не е могъл, а и не му е трябвало да може — макар че и по начало така не може да се избира. И до ден днешен човекът избира точно по „модела“ или „матрицата“, зададена от Адам: „затваряйки очите си“, „хвърляйки се дръзко в неизвестното“ и с неустойима смелост, с една чисто *човешка*, но и „безумна“ решимост... Оказва се, че не е по силите ни да избираме, мислейки прекалено за последствията — противно на онова, което обикновено се мисли по този въпрос: но за мисленето друг отговор не е удобен. Ние, човеците, сме достойни за своя прародител.) Адам избира — и задава на всеки следващ човек — възможността да бъде човек, а не безсмъртен, но за сметка на това и „скупчоват“ ангел (какъвто, без съмнение, би бил другия Адам; той също не би бил достоен за своя Велик Творец!)

Следователно станалото в известен смисъл не е „просто избор“ — от типа на т.н. „съзнателен избор на цел“, при който сме най-малко при себе си — а е

ПРЕДОПРЕДЕЛЕНОСТ, СЪОТВЕТСТВАЩА НА БОЖИЯ ЗАМИСЪЛ

(Бог е създал в лицето на Адам човек, не нещо друго, но за довърши творението си е трябвало да го предразположи към свободата) и по този начин произлизаща от това, което той е, от неговата *човечност*, от естеството му, *обричащо* го да бъде човек, да има бъдещето на свободен човек. Адам не е могъл да реши другояче своя съдбовен избор именно защото е *същество*, *обречено на свободата* или, казано с думите на Сартр, човекът е човек, защото е осъден да бъде свободен. Ясно е, че е несъществена подробност това *какъв* човек е бил Адам; Адам е Адам и човек, нищо повече, нищо по-малко, а тъкмо човек с една автентична свобода, която трябва да бъде изстрадана — за да е истинска. (А ние, хората след него, трябва да търсим свободата си, противодействайки на разсъдъка, който съвсем не я разбира, който е неспособен на *решимостта за свобода*; на Адам свободата е била дадена непосредствено: поради това, че известният акт, първият акт на сега проточилата се и станала скупчовата „*пиеса на познанието*“ все още е предстоял.) Днес обаче не е сигурно — тъкмо поради току-що казаното основание — че всеки човек би направил

това, което е направил нашия прародител: някои от нас, сигурно е, биха си останали в Едем за да ядат наготово даруваните плодове и да не се терзаят много-много заради свободата, и малцина са тези, които заради *плодовете на свободата* биха зарязали райското изобилие — защото, както ни е посочил Адам, онова, което сам си постигнал и направил, то е *ценното за човека*, не е ценно даденото ни наготово. (Така, впрочем, е замислял човека и Неговият Създател, така именно творението му е завършено и е постигнало своята пълнота, своята човечност!) В днешно време не е достатъчно просто да си човек — ние, хората, сме станали „*всякакви*“ — а е важно *какъв* е този човек, на който предстои това или онова; защо е така ни предстои да изясняваме в оставащото от тази книга.

В този смисъл *човешкото* и дори

„*ПОДОБАВАЩОТО*“ ЗА ЧОВЕКА

(засега няма да обсъждаме, казах, за *кой* човек става дума; тук е важна *идеята за човека*), „ангелското“ и „неангелското“, които у нас се намират в единство, подтикват Адам — и в негово лице *човека* — да направи първата стъпка по пътя на свободата, т.е. да поеме по пътя, в началото и края на който стои именно *човекът*: и с това *историята* вече е започнала. Излиза, че ако в началото на историята е бил *този* Адам, то по-късно и след това сред човеците се е появил „*типа човек*“, в който са размесени черти и качества както на *този*, така и на *другия* Адам, познанието има решаващото значение за това *човекът* да се раздвои на тези половици. Оттук пък следва, че смисълът на историята е да се върнем при автентичния и единствения Адам, като се освободим от нерешителността, кореняща се у *другия*, която пречи на нашата „безумна“ отдаденост на свободата. Ето затова „съдържание на световната история“ не е нищо друго освен „*осъзнаването на идеята за свобода*“ (Хегел), а едно такова осъзнаване се свежда до добиването на *решимостта за свобода*, която е имал нашия Адам, но която е липсвала на *другия* и която, уви, я носим по някакъв начин в душите си. Затова, от друга страна погледнато, ще си позволя да изкажа една парадоксална на пръв поглед мисъл, а именно че „за да станеш човек трябва да си... човек“, която не трябва да си остане неразбираема в разглеждания контекст. Смисълът тук е същия, който е имал предвид и великият поет и мислител на Германия (Гьоте), написал известната

максима: „Стани това, което си!“ , която точно показва посоката на всяко човешко вървене по пътя — по пътищата на свободата върху тази обляна от нашата пот земя.

Но нека да съсредоточим вниманието си върху „назрелите“ вече изводи от казаното дотук. Най-напред трябва да сме наясно, че

ГРАНИЦИТЕ НА ЧОВЕШКОТО

(като съществуване, живот) се определя от една неизменна човешка същност, задавана от *свободата* — и точно това не можем да избираме по същия начин, по който не е могъл да го избере и Адам (единствения). Всеки от нас върви — уверено, спонтанно, решително или пък с прекалено разсъдъчни и неразумни съмнения и колебания — по пътя на човека; друг път за човека не съществува, но *този* път (пътя на свободата), водещ към нас самите, необходимо се разпада на плетеница от пътища, сред които ориентирането не е лесна работа. Но оттук следва, че *изборът* на път е именно в тези граници, задавани от свободата, ако нямаше граници, то и самият избор би бил невъзможен. Дадени са ни само две условия на човешкото съществуване — време и свобода, наред със самия живот като първа неотменима предпоставка, но трябва да разбираме, че в някакъв смисъл

ВРЕМЕТО И СВОБОДАТА СА „ГРАДИВОТО“ НА ЖИВОТА

или са поне *формата* на живота за човека, формата, в която той се разпростира. Разполагаме само с тях — *отредено* време, крайно при това, и „дарена“ свобода — и ги употребяваме по избран от нас (и съответстващ с нас самите) начин: за да станем това, което *искаме* и можем да бъдем. Това последното съвпада — необяснимо защо — с това, което всъщност сме като „склонност“ в избора на възможности, като *предразположеност* към едно или друго, която навсякъде „носим“ със себе си — като *жизнен потенциал*, който ни е „отпуснат“ и пр. Човек не може да стане „всичко“, не може да стане онова, което си „науми“ или му „скимне“, той може да стане само онова, което е *трябвало* да стане, което рано или късно ще стане: подобно на единствения Адам. „*Човекът е това, което иска да бъде*“ — тази древна китайска мъдрост е толкова съзвучна с модерното разбиране на европейската мисъл, при условие че се признае, че „*това, което човек*

иска, необходимо произтича от това, което той е“ (Шопенхауер). Тук не става дума за някакъв извехтял и взет от „нафталина“ фатализъм, а по-скоро за „фаталността на свободата“, от която не можем да се скрием: също както и от себе си не можем да избягаме.

Разбира се, възможно е някой да иска нещо много повече от това, което всъщност е — и това означава, че „иска невъзможното“. Но има невъзможност и „невъзможност“, и невъзможностите са различни, както сме различни и ние, хората. Тук се стига до нова антиномия, която на повърхността изглежда като парадокс; казано е: „Блажени са искащите невъзможното“. Как да разберем мъдростта, съдържаща се в нея? Тук ще обърнем внимание само на едната страна, необходима на разбирането, за другата е посветена цялата книга — защото тя трудно може да се „обясни“ и изрази с думи. Например някой може да иска никога да не умре, да живее *вечно*, което е в рязко противоречие с това, че е *смъртно* същество: значи той иска невъзможното. И затова казваме: „той иска невъзможното“, „това, което иска, няма да стане“ и пр. Изглежда е вярна тази преценка, и много други невъзможни неща може да искат мнозина, поради което се обричат на това „да не са при себе си“, а в *празното*, в „кухата безтегловност“. (Казваме: „Всеки камък тежи на мястото си“!) Едната страна е тази, че ако човек е „нещо“, то не е нужно да се отказва от себе си, но ако е „не кой знае какво“, то отказването му от себе си е съвсем разбираемо. (Извратеност е именно разминаването със своята „природа“ и същност, несъответствието със себе си, при което се иска не *своето*, а — обикновено — нещо повече от него, нещо, полагащо се другиму, който го заслужава защото е *негово*.) Затова

НЕСЪОТВЕТСТВИЕТО СЪС СЕБЕ СИ

прави човека фалшив и неестествен, другояче казано — извратен. Такива хора вървят по *измислени* и в крайна сметка случайни, „капризно“ избрани пътища, които по тяхна сметка трябва да ги изведат не до тях самите, а до... „нещо много повече от това“, от това, което всъщност са, тъй като „повечето“ им изглеждало по-привлекателно, по-желано, дори по-екстравагантно, по-впечатляващо. *Несъгласието* със самия себе си в посочения смисъл трябва да се разграничи внимателно от естествената *неудовлетвореност* от себе си, която стимулира жадването от душата и човека търсене на самия себе

си, тласкащо хората да вървят по *своите* си пътища. В първия случай се търси път, който да извежда не към (обикновено) *нищожната* същност на този човек, а към някаква „*примислена*“ („изфантазирана“) желана същност — с която... „да можеш да се покажеш пред хората“, да ги излъжеш какво всъщност си, да ги подведеш че си „нещо повече“ и т.н. Нормалната или по-скоро естествената неудовлетвореност от себе си израства на почвата на

ИНТУИТИВНО ПРЕДУСЕЩАНАТА ЛИЧНА „СЕБЕСТНОСТ“ (САМОБИТНОСТ)

на *този* човек — и затова тя е *саморазкриване* на това, което *наистина* си. Тя не е бягство от себе си, произлизащо от ужаса да *признаеш* себе си именно като „такъв“ (с всичко, което ти е отредено), тя е дръзновено търсене на себе си в рамките на даденото ти от Бога, т.е. в рамките на интимното и неизменно естество, от което си неотделим. Впрочем, думата „естество“ е безкрайно изразителна: „естество“, два пъти „*естъ*“ („*е*“), форма на „*съм*“, другояче казано, на *битие*, съществуване; „преведена“ по един философски маниер, естество би трябвало да означава: „*битие на онова, което е*“, „*битие на това съществуващо*“ в неговата *ист-ина*. („*Ист-ина*“ също съдържа корена на „*е*“ и на „*съм*“, от „*естъ*“, станало „*ист-*“!) От всичкото излиза следното тълкуване: аз не съм нещо различно от това, което съм, а двете съвпадат, аз съм аз в началото като *възможност* да бъда себе си, което после трябва да стане *действителност* на моето автентично и конкретно определено човешко битие; във всеки човек е „вложена“ като възможност една самобитна истина, на която той трябва — в съществуването си — да отговори изцяло, да я „покрие“ и постигне — нищо повече от това не ни е дадено, не ни е възможно да „правим“ себе си „из основи и по начало“, а само в определени граници, но и това не е малко; животът изглежда служи на това да разбере (да удовлетвори „любопитството“ си!) какво всъщност и наистина съм, т.е. да стана „*истински*“, „*естествен*“, „автентично съществуващ“ и пр., да отговоря на *идеята* за човек, на която съм дълбоко причастен (казахме, че „битие“, „истина“ и „идея“ изцяло съвпадат). Оказва се, че различието между двете форми на неудовлетвореност се заключава в противоположните посоки, в които в двата случая се върви. Извратеността, бягството от себе си е насочено не към своята истина и същност, а се „оттласква“ от нея и се

отдалечава от своето естество, тук добри са пътищата, които водят далече от нас самите. В същото време *търсенето на себе си* и на своята истина се движи по пътища, които без излишни лъкатушения ни водят по възможност *право* към нас самите, които ни приближават, а не отдалечават от нашата *самобитност*, от естеството, дълбоко вкоренено във всеки един от нас. Но описанието на тези две насоки на движение в измеренията на времето все още ни предстои, тук само ги констатираме по-определено.

Ще добавя тук само това: искането *да бъдеш*, да стигнеш в своето *бъдеще* онова, което всъщност си, лежащо в основата на *търсенето на самия себе си*, съвсем не е някаква *примиреност*,

СЪЗНАНИЕТО ЗА ОБРЕЧЕНОСТ

не е присъщо на това съществуване. Нашата свобода не се свежда до това да искаме „*всичко*“, свободата на човека има ясна граница: това, което можеш да бъдеш, основавайки се на онова, което си „*изначално*“, „*по принцип*“ и по начало, *наистина* и по един *естествен* начин (тъкмо себе си съвсем не бива да „*насилваме*“; най-напред към себе си трябва да сме свободни!). Напротив, свободата се корени в непреодолимото „*аз съм аз*“, което оживотворява съществуването на човека, избрал *себе си* за свой единствен и водещ ориентир. „*Аз съм аз*“ означава движение в ясна посока, без връщания назад, тук „*указателни табелки*“ не са нужни, а пътуването е *смислено*, съвсем не хаотично и не знаещо какво иска. Бягството от себе си (а бягащият от себе си не може да се опре на друго, освен на „*общността*“, на *безличното*, на *дезиндивидуалността* и *дезиндивидуализацията*), което толкова много хора, без да знаят това, непрекъснато „*правят*“, се определя от формулата „*аз съм не-аз*“ или „*аз не съм аз, себе си*“, която е формула на *провала* на личността и на *самоунижеността*, сама потъпкваща своето достойнство. Човек не може да бъде едновременно „*навсякъде*“, както и не може да върви по много пътища в едно и също време; да искаш да си „*навсякъде*“, дори най-малко на две места едновременно, означава да искаш да си *никъде* — ако можем поне веднъж да послушаме тук своя разсъдък. Поемайки по *своя*, по единствения път, който ни е отреден в този все пак кратък земен живот, ние се предпазваме от

тоест не при себе си. Изборът на път, който така или иначе непрекъснато правим, има две алтернативи: към *себе си*, от една страна, или пък към... „не себе си“, т.е. към нищото на безкрая, който ни обкръжава — от друга. Няма среден път, тук никаква хитрост не може да ни помогне: или търсим себе си — и в наше лице *човека*, подобно на Диоген — или се отказваме от себе си — подобно на онези, които му се присмивали; защото ходел „посред белия ден“ със запален фенер, повтаряйки „безумно“: **„Търся човека, не виждам човека!“** (Той наистина не го виждал всред многолюдната, но *безлика* тълпа; а ние забелязваме ли го?!)

Но и във втория случай нещата не са кой знае колко различни: ако *нищото* е в основата на нашата същност (и за такъв казваме, условно, разбира се, че „той нищо не представлява“, „той е нищожен“ или направо „нищожество“ — стига да имаме право да го заявим, а това никой не знае), то значи бягството от себе си към нищото на безкрая пак е обърнато към... себе си, пак е търсене на себе си. Оказва се, че от себе си не можем да избягаме, навсякъде в своите пътувания „мъкнем“ себе си, макар че не винаги усещаме, а понякога с измамна лекота носим подобен нелек товар. В крайна сметка всяко пътуване е пътуване към себе си, остава ни по-нататък да обсъждаме как се движим в това единствено пътуване, което ни е отредено на този свят — и за този единствен земен живот, който тъкмо затова ни е така скъп...

6. ПОСОКИТЕ В СВЕТА

6.1. Пътищата на живота. 6.2. Животът е или успех, или провал. 6.3. Възхождащият в своя живот. 6.4. „Пропадането“. 6.5. Вътрешното естество на субективността. 6.6. Всеобщността на посоките. 6.7. Градация на ценностите. 6.8. „Всичко е относително“, „Няма абсолютни стойности“. 6.9. „Мировите места“. 6.10. Символиката на земята, морето и планината. 6.11. „Оптиката“ на виждане на света и живота. 6.12. „Приземеността“. 6.13. Силата на тежестта. 6.14. Конфликт на извисяващата жизненост с приземяващата инертност. 6.15. Шествието на свободата. 6.16. Простите очевидности. 6.17. Символическият „морски бряг“ на живота. 6.18. Вакханалия на чувствеността. 6.19. Духът на свободната телесност.

Ще говоря по-надолу за „мировите места“ или за — в един по-друг смисъл — „световните посоки“, разглеждайки ги в непосредствено единство с времевата реалност. Този *ракурс*, както ще се види, съвсем не е случаен: времето предполага движение (*действия*), движението се разгръща в пространството, пространството има *посоки*, „тръгването“ в една посока и *пътят* изискват време за достигането до целта, съпадаща в крайна сметка с *живота* на движещия се, а този последния „разполага“ с определено *крайно* време за да постигне себе си — и т.н. Дълбоката обвързаност на времето с пространството (*сега* съм *тук*, а *после* — *там*; „тук“ и „сега“ взаимно се предполагат), явяващи се измерения на *жизнената реалност* и форми, в които тя се разгръща, не се нуждае от особени илюстрации и аргументации — тя може да се съзре с „просто око“, дадена ни е интуитивно. Дали времето е „четвърто“ измерение на пространството, негова най-нова за ума ни „координата“, или пък пространството е просто и външно допълнение на *първичната времевост*, нейна „екстериоризация“ и дори „гарнитура“, е въпрос, който тук не можем да решаваме. Аз изхождам от „едновременната“ *даденост* на единното „*пространство-време*“ (или „*време-пространство*“), която ни позволява да говорим както за „места“, „пътища“ и „дупки“ във...

времето, така и за „мигове“, „продължителности“ и „моменти“ на... пространството — а също и за заменяемостта на двата значими модуса на *жизнения свят* изобщо. Великият Кант пръв разгледа времето и пространството като априорни (доопитни) форми на човешката сетивност, като форми, които дават субективните условия за *явяването* на нещата като „неща за нас“, тоест условия, пораждащи самата възможност за възникването на човешка представа за свят. Тази насока беше следвана от най-значимите философи на XIX и XX век; след Кант вече беше невъзможно да се мисли „догматически“ по тези основни въпроси, а неговата „коперниканска революция“ във философията, представляваща истински поврат, даде тласък на множество плодотворни решения. Но времето на „коментарите върху Кант“, под знака на които минаха два века, все още не е свършило — подобно на това както много столетия в историята на философията не бяха нищо друго освен... коментари върху Платон и Аристотел. Но аз няма да правя точно това, то не е моя цел; впрочем, да продължа по своя път...

Движенията по

ПЪТИЩАТА НА ЖИВОТА

предполага се, не са все „на равно място“, а стават „нагоре“ и „надолу“. Затова може да се говори за *възхождане* (когато се „катерим“ по стръмнини, когато се „изкачваме по-високо“), а също и за *пропадане* или „падение“, „падане“ — когато „слизаме“ от по-високо към по-ниско, т.е. движим се „надолу“.

Интуицията (от която и тук изхождам) също ни сочи, че когато възхождаме нагоре по някоя стръмнина, изразходваме повече сили, изкачването е мъчително, трудно, изморително, а също за него се изразходва и повече време в сравнение с „пропадането“ надолу или „слизането“ от по-високо, което става не само по-бързо, но и е значително по-лесно, по-малко „трудоемко“, то е с по-малък разход на сили. Изобщо изисква се много повече воля и решителност, психична и физическа сила, умения и желание при (у) възхождащия нагоре или у „катерача“, изкачващ стръмнини и вървящ по нелеки, виещи се към небето пътища и пътеки. Докато, ясно е също, всяко „падение“ или „пропадане“ надолу, веднъж започнало, изглежда по „законите на гравитацията“ (или по силата на някои други закони, за които ще стане

дума тук) е безспорно крайно лесно за осъществяване, но е същевременно трудно за „удържане“ (спиране), а в някои случаи — ако се пада от много високо, съвсем непредпазливо — направо е невъзможно да се спре и затова може да завърши трагично (медиците казват: „с летален изход“!). Някои падания, изпуснати от всякакъв контрол, се превръщат — погледнати отстрани — в „търкаляния“, „свличания“ или „срутвания“, подобно на лавина (или на порой от камъни) — и тук не става дума за буквално падане, а за същински *провал*, за „жизнена катастрофа“ или дори за „пропадане в небитието“. Разбира се, че

ЖИВОТЪТ Е ИЛИ ПРОВАЛ, ИЛИ ВЪЗХОД

(или „тъпчене на едно място“, една рядка — дали? — възможност), но кое от тях става, кое от тях ни се случва, вероятно зависи само от нас самите — а и от пътя, отправящ своите предизвикателства към вървящите и избралите го, от целите и намеренията, които преследваме при движението си по него; затова никой не бива да вини за ставащото с него самия някой друг, и особено пък „обстоятелствата“. Отделни „подхлъзвания“, „спъвания“, „залитания“ и други такива могат да станат причина за пълно *сгромолясване* или пропадане на изкачващия се нагоре и затова на тях също трябва да им се отдели подобаващо внимание: когато търсим *целостта* на движенията (във времето и пространството), което човекът е избрал и предприел. Интуицията, на която се основаваме — за да постигнем едно чисто и неусложнено от излишества, ясно, необъркано и просто изложение на *жизнената реалност* — по-нататък ще ни подсказва и други моменти, които сега не могат да се предвидят: разгръщането на една интуиция е спонтанен процес, който не трябва да се насилва. В определено време всеки от нас се намира на определено място (по своя път и в своя живот) *неслучайно* — това нарекох „място във времето“, чиято *необходимост* трябва да подирим и открием. Нека поне това положение ми послужи като ориентир — засега.

ВЪЗХОЖДАЩИЯТ В СВОЯ ЖИВОТ

е човек, който надмогва стъпка по стъпка едно „по-нисше“ (по своята *ценност* за живота) минало, т.е. движи се „напред“ в истинския смисъл на тази дума, която на латински е „*прогрес*“ (от „*progresus*“, сиреч движение напред, успех). Възхождащият в живота си всъщност „прогресира“, устремявайки се от нисшето към по-висшето, от по-малко съвършеното към истински съвършеното, от „непълното“ към пълноценното. Ясно е, че „изкачването“, за което интуицията ни говори (а тя латински думи не използва!), и което свързваме с усилието да се „издигнеш“ по-високо в сравнение с онова, което си бил *преди*, е за предпочитане пред „сгромолясването“ надолу, което се нарича „*регрес*“ (от „*regresus*“, обратно движение) или „пропадане“ по-ниско в сравнение с едно минало състояние. Да „регресираш“, следователно, означава да се отдалечаваш от достижимата за теб *пълнота* на автентичното съществуване, докато да „прогресираш“ всъщност едва ли е друго освен да се приближаваш към нея, а значи и към *истината*, вложена в теб като човешко същество, притежаващо при това своя *различност* (индивидуалност). Но нека, преди да продължа по нашия път, извличайки нови и нови интуиции, които са свързани с

„ПРОПАДАНЕТО“

и възходването, да направя едно уточнение, което не бива да бъде пропускано.

Всеки разбира, че „горе“ е по-добро от „долу“, същото се отнася за „висше“ и „нисше“, „нагоре“ и „надолу“, „високо“ и „ниско“, „повече“ и „по-малко“ и др. такива. Защо е така, защо едното заема *привилегировано място* в сравнение с другото (в съзнанието и в... действителността!), на какво се основава *онтологическото превъзходство* на едната група представи пред другата? Не е нужно да се дава някакво обяснение — такива убедителни обяснения безспорно съществуват — достатъчно е да приемем съществуващото реално съотношение между двете групи представи за *непосредствена даденост* на всяко човешко мирозъзерцание, която има своите дълбинни основания във

ВЪТРЕШНОТО ЕСТЕСТВО НА СУБЕКТИВНОСТТА

Оттук следва, че всеки човек в зависимост от мястото (включително и „във“ времето), което заема, *носи* със себе си своите си „горе“ и „долу“, те са такива за него, а възходването или пропадането се „случват“ (не случайно обаче!) на него — и с него. Намиращият се „под“ (или: „по-ниско“) в сравнение с друг възприема „долу“-то на последния като свое „горе“ — което обаче включва и неговото (на „висшестоящия“) „горе“, започващо оттам, където той се намира. Това наслагване на „горе“ и „долу“ на изкачващите се по „*стръмнините на живота*“ е причината за

ВСЕОБЩНОСТТА НА ПОСОКИТЕ

които не могат да бъдат смесвани и обърквани, а са общовалидни за всички — независимо от това кой къде се намира. И тъй като се искат усилия за достигането на нивата, клонящи към „*абсолютното горе*“, а също и поради това, че се изисква по-голям запас от време за изкачването в сравнение със спускането надолу, то за всяка субективност намиращото се „горе“ и „високо“ е безусловно *по-ценно* от намиращото се „долу“ или „ниско“, в „низината“. (Макар че са възможни и „стремителни издигания“ нагоре в пълно противоречие с казаното току-що, но те са разбираеми обикновено не като своя, а като чужда заслуга — ако ме носят мнозина на ръце, то ясно е, че по-високо ще се издигна — и затова онтологическата им „цена“ не е кой знае каква: търпеливо и самостоятелно изкачващите се въпреки всичко ще стигнат по-далече. Нали казваме, че някой се е качил нагоре в социалната йерархия като че ли е използвал „асансьор“, т.е. без да вложи и капчица сила от себе си? Заслугата, разбира се, е на „асансьора“, а не на „возещия“ се; дали обаче и ще се задържи там горе, дали и падането му няма да е така стремително — щом като „краката“ му са загубили поради неупотреба гъвкавостта си?!) Никой няма да бъде възприет като сериозен — и, съответно, „погледнат насериозно“ — ако започне да ни убеждава, че онова, което реално е долу, всъщност било „горе“, т.е. ако се опита да представи пропадането си за възходване. Дори ако такъв наистина се е заблудил, той няма никакви шансове да заблуди и другите, притежаващи ориентира на своето тяло, което непоклатимо е заело своето място в „онтологическата стълбица“ от места, позиции, посоки и „указателни стрелки“. На тази почва споровете за това кое е горе и кое — долу по

начало са безсмислени, чист абсурд обаче са опитите „долното“ да бъде представено за „горно“ (и обратно), т.е. за по-ценно, по-висше и по-желано. (Впрочем, онова, което е „над мен“, над моята глава и тяло, е „горе“, а онова, което лежи в краката ми е, безспорно, долу; ако нечий крака са над моята глава, то те са „горе“, но ако нечия глава е „под“ моите крака, то тя е „долу“ за мен: независимо какво си мисли нейният притежател. Всеобщността на посоките не може да бъде обърквана при наличието на поне малко честност.) Ето че достигнахме до най-важното: съществува безусловна

ГРАДАЦИЯ НА ЦЕННОСТИТЕ

съобразно която абсолютни и превъзходни са именно определяните като „горе“, „високо“ и „висше“, и респективно, винаги налице е онтологическата слабост на „долу“, „ниско“ и „нисше“. Ясно е, че на тази основа всяко издигане е онтологически по-ценно от пропадането надолу, двете в никакъв случай не могат да бъдат смесвани и заменяни едно с друго или пък равнопоставяни. Нашите ценности имат твърда основа, те не са израз на „суетен“ субективизъм или пък на произвол — както на мнозина се иска: онова, което е „мое“, точно затова е „по-добро“. Затова ако някой се опита да ни убеждава, че

„всичко е относително“, „няма абсолютни стойности“

и пр., то на такъв трябва да помогнем да спре да говори празни приказки, да злоупотребява с думите: те не са ни дадени за да прикриваме, а за да изявяваме истината и „вярното“. А това може да стане лесно като му припомним, че именно *относителността* (съ-относителността) поражда *абсолютността на посоките* чрез наслаждането на „горното“ на множеството изкачващи се и устремили се нагоре хора, а също и като забележим, че обратното на всяко „горно“ е именно „долно“ и „нисше“ — тук всички спорове са излишни, разсъдъкът трябва да замлъкне пред правото и истината. Дори и да е вярно, че „всичко е относително“, то от това следва, че е относителна и самата... относителност, от което пък се извежда *абсолютността* на нещата, за които „не се спори“, излишно е да се спори. Кой обаче са нещата, намиращи се „горе“ (който се достигат със

значителни усилия именно заради тяхната ценност) и, респективно, кои са „долу“ — и значи до тях лесно можем да се „смъкнем“ и пропаднем? Другояче казано, кои са

„МИРОВИТЕ МЕСТА“

„местата“ за света, които изобщо определят *посоките* — както в пространството, така и във времето, „течащо в нашите гърди“, благодарение на което всичко става и... загива?

Най-отгоре за човека, за всички нас е „небето“ и „небесното“, най-отдолу е „равната земя“ и всичко „земно“, „приземено“, „вкоренено в земята“. Човекът живее между тези два полюса, разположен е между тях: с краката си стъпваме на земята, а „отгоре“ е главата, която изглежда ни подтиква да се стремим към *високото* и небесното. Това, че за разлика от „другите земни животни“ — които са разположени с тялото си паралелно на земята — човекът стои вертикално на нея, това, че ние наистина *стоим*, докато животните всъщност „пълзят“ по земята с четири крака, едва ли е лишена от смисъл подробност. Изглежда *духът* на човека е локализиран в горната част на тялото — *главата и сърцето* — поради което тъкмо той го е изправил „на два крака“ (а не... „избуялата трева“ на шегобийците Дарвин и Енгелс!), поради което ние сме заели „стратегически“ крайно различна позиция спрямо света; това е многозначителен факт, свързан по тайнствен начин с човешката екзистенция, която коренно се различава от „животуването на животното“. Духът ни „тегли“ нагоре, но въпреки всичко сме стъпили здраво на земята: птиците ни превъзхождат, те не са така зависими от „земното“ и силата на инертната тежест (макар че и човекът намери начин да лети, включително и в пространства, до които не е достигнала нито една птица: Луната!).

Самата земя съдържа „възвишения“, „хълмове“ и пр., а сред тях най-високи са *планините*, чиито върхове като че ли опират в небето. Всяко човешко движение е или по *плоската*, равна земя, или се отклонява от нея и се устремява *нагоре*, т.е. по посока към небето. Съществуват и „подземни селения“, това са *недрата* на земята (пещери и пр.); границата между земно и подземно е очертана от нивото на *морето* (водата е склонна да заема винаги ниското и да го изпълва), а повърхността на морето съвпада с най-ниското на земята и

„най-горното“ за подземното; самото море по този начин започва от тази граница и заема в своите дълбини изцяло подземни пространства. В този смисъл от особена важност е

СИМВОЛИКАТА НА ЗЕМЯТА, МОРЕТО И ПЛАНИНАТА

разположени по оста „горе-долу“, „висше-нисше“ и, вероятно, „ценно-малоценно“ (?). Екзистенциалните измерения на тези *символи*, тяхната значимост за човешкото съществуване — която всеки чувства непосредствено, стига да си е „открил“ душата за смисъла — трябва да бъде изразена по възможност най-плътно и осезаемо: в същата степен, в която ги преживяваме непосредствено, пряко. *Животът* на земята, на „грубата твърд“, е съвършено различен от този на планината и на нейния връх, а също и в сравнение със съществуването в единство с морето. Дали тези различия не се дължат на особеностите в начина, по който тече времето — отекващо във цялото ни същество и съществуване — било на земята „долу“, било горе на планинския връх, било на блестящия от светлина морски бряг и в нежно обхващащата цялото ни тяло морска вода?

Трябва да се запитаме кое е това, което кара хората да се стремят към високото на планината (макар че в днешно време малцина са упоритите катерачи, разчитащи на собствените си крака за да стигнат мамещия в далечината и във висината връх), а също и какво намират като „жизнена среда“ и *дух на живота*, общувайки с морето и неговата необятност. Друг един възможен въпрос: откъде започва истинското *пропадане* на един човек — от границата между земно и подземно или пък още със спускането от високото на планината? Това, че общо взето живеем „*нито горе — нито съвсем долу*“, а „някъде“ в *неопределеното*, какво означава, какъв е неговия смисъл? Знаем, че великите аскети, светци и учители на човечеството са избирали за своя обител планината, където техният дух, откъснат от земното и нисшето, се е устремявал към своята родина, към безкрайните пространства на Небесното и Божественото (смятаме, че Бог не може да е „другаде“ освен тъкмо там!). Иисус Христос *слиза* от планината и, вдъхновен, произнася възвишаващата душата проповед, наречена „нагорна“; Св.Иван Рилски достига своята святост и чистота, живеейки на най-високото място на България, планината Рила; Тибет и Хималаите, най-високото място на планетата Земя, са смятани за „свещени места“, към

които се стреми духът, в които духът достига най-висшето си проявление и издигане — тези примери са достатъчни. Дори и прекалено „земни“, но все пак мистично настроени хора, мислители и дейци, са търсили „високото“ за уединение и „събиране“ на духа, за концентрация на своята жизнена енергия: Ницше и неговият Заратустра, Достоевски и неговата загадъчна любов към Швейцария и Алпите, Хитлер, нашият Цар Борис III и баща му, строителят на съвременна България Фердинанд I, Иван Вазов, омаяният от „великата рилска пустиня“ национален наш поет и т.н. Излиза, че изкачването на планината откъсва човека от *вкоренеността* му в равната земя и кардинално променя

„ОПТИКАТА“ НА ВИЖДАНЕ НА СВЕТА И ЖИВОТА

с която сме свикнали, която е породена от близостта ни с *плоското* на земята. На високия връх и в планината времето, вероятно, тече различно, с „разбита“ обичайна динамика, поставяйки душата в крайно променена и дори „екстремална“ *жизнена ситуация* (иначе защо ще бягаме в планината?!). Другояче се диша и живее на високото място в сравнение с живота върху плоскостта на равната земя, безкрайно разпростряла се до хоризонта и чезнеща в далечината — което предизвиква неопишуема тъга и чувство за захвърленост в противовес на усещането за *сила* и *господство*, владеещо душата на „покорителя на висините“. Същевременно планината задава „*третото измерение*“ на съществуването, от което зависи неговата обемност, пластичност, телесност — или ако не го задава, то поне го обозначава най-категорично; ако липсваше „височина“ то тогава плоскостта щеше да ни „залее“ и „задуши“. Впрочем, *орелът* — тази царствена птица, обитаваща високите планини — е несравнима по своето достолепие с равнинните птици; той излъчва сила, величавост и суровост, които е смешно да бъдат сравнявани с външния вид и „смиловата натовареност“ на такива прекалено *земни* птици-дегенерати като... кокошките, патиците и гъските — и това съвсем не е случайно, а е многозначително. (Дали и ние, „приземените“ жители на равнините, не сме същото, което са тези окаяни птици в сравнение с гордия орел?!) Но нека да се опитаме да вникнем внимателно и последователно в подетите теми и въпроси.

Впрочем,

„ПРИЗЕМНОСТТА“

се оказва *средина* (средно положение) между горното и долното, чийто полюс е някъде дълбоко в недрата на земята — и в този смисъл тя е „ниско“ в сравнение с най-горното (небето), но същевременно „високо“ в сравнение с дълбините на подземното царство (на древногръцкия *Тартар* и *Аид*, на християнския *Ад*). „Приземеният“ човек следователно е „пропаднал“ надолу в сравнение със страстно отдадения на високите върхове и на планината аскет; но той същевременно е „издигнат“ със свършено пропадналия обитател на *Ада*. Освен това над най-високите върхове се намират безкрайните пространства на небесата и в този смисъл „приземен“ е и достигалият най-високите планински върхове; но той е достигнал *границата* между „високата земя“ и „началото на небето“. Защото

СИЛАТА НА ТЕЖЕСТТА

тегли човека надолу както и всяко тежко тяло, но у него е заложена и възможността да ѝ се противопостави, да я надмогне и победи — избирайки движението нагоре пред падането или „свличането“ надолу. Тази възможност се основава на *свободата*, нямаща нищо общо с инертността и непроницаемостта на плътната материя, която по самото си естество се стреми надолу. Това, по което човекът се различава от обикновеното *тяло*, е предпоставка за издигането му нагоре, към високото на свободата и духа. В човека си противодействат две сили, едната го „дърпа“ нагоре, към висините и висшето, другата го „тегли“ надолу, към равновесното състояние на прилепения към земята индивид, победен от силата на своята тежест. Която от тях надделее, тя повежда човека било нагоре, било надолу, било по плоскостта на безсъдържателното движение върху „равното“, което не крие никакви изненади и предизвикателства. (Но нали когато отпуснем тялото си върху земята — например „лежейки“ върху уханната трева и „сливайки“ се с мощта на майката-земя, която все едно сме взели „с ръце“ и „повдигнали“ върху себе си, и въпреки това ни е така леко — по непонятен начин тя ни „зарежда“ със сила: защо е така?!) Всяко движение на живота съществува — каквото и да е то — е резултат на жестока борба и

КОНФЛИКТ НА ИЗВИСЯВАЩАТА ЖИЗНЕНОСТ С ПРИЗЕМЯВАЩАТА ИНЕРТНОСТ

(на „силата нагоре“ и „силата надолу“), при който — щом е налице *ефект*, преместване, „надигане“ дори над земята — е победила първата, която е надмогнала втората (силата на тежестта), опитваща се да ни прикове неподвижни върху земята. Затова особено пък всяко пътуване нанякъде по свободно избран път е *триумф на духа* над силата на тежестта и над инертността на плътната материя, затова и лекият полет на птиците е апотеоз на борбата на силата нагоре срещу материята, окончателно превъзможната от *духа на живота*. По този начин жаждата на човека да *лети* като птиците е кулминация на усилията му да се откъсне от материята и да се почувства триумфиращ над нея, *свободен*. Така достигаме до нещо важно: издигането нагоре е

ШЕСТВИЕ НА СВОБОДАТА

(към... самата себе си, към *идеята за свобода*), докато „пропадането“ надолу, всяко падане (дори когато се „спънем“ и „залитнем“, дори когато се „подхлъзнем“ в снега и се „стоварим“ с цялата си тежест на земята!) е отказ от свободата и победа на инертността, тежестта, на материята и несвободата (съвсем не е свободно падането ни върху леда!). Пътят на свободата е възхождане нагоре, съпротивляващо се на притеглящата надолу сила на тежестта, всички пътища нагоре са *пътища на свободата*. Съответно падането надолу или „свличането“ под действието на силата на тежестта е *провал* на свободния човек, тръгнал по обратни, „нанадолни“ пътища, пропадане всъщност на свободата у него и превръщането ѝ в нейно отрицание, в несвобода. Пропадащият надолу постепенно става (защо да не го заявя!) *дегенерат* на човек, обратно развиващ се човек, който регресира и се отказва от себе си, от своята свобода (не е оправдание това, че си се „подхлъзнал“; ценното е да си се „удържал“ въпреки всичко, въпреки леда и неравностите!) Обратно, възхождащият нагоре, поелият уверено по нелеките пътища на свободата, върви към реализиране на самия себе си и на своята същност като *свободно същество* (единствената същност, която ни е дадена „по наследство“: Адам!). Той се съпротивлява и в крайна сметка преодолява силата на *житейското* „всемирно притегляне“ и в определен смисъл става свръхчовешко същество — същество, чиито култ е култът на свободната, тържествуващата над материята *сила на живота и духа*. Нека да се опитаме да запазим това разбиране за по-нататъшните

търсения (при това моля за прошка: „изморителните“ и „обременителни“ тежки разсъждения дотук трябваше да бъдат понесени от теб, уважаеми читателю, притежаващ добродетелта търпеливост!).

Но нека да се върнем към

ПРОСТИТЕ ОЧЕВИДНОСТИ

от които тръгнахме, т.е. към това, че земята е средина на два полюса, „горното“ и „долното“. Най-горното на земята е планинският връх, най-долното, до което може да се достигне по повърхността на земната твърд, е *морският бряг*. Тези две естествени (и по естествен път достижими) *крайности* са изпълнени със значим човешки смисъл, с изключителна ценност за живота. Отчасти казах какво ни дава „високото“ на планината: *дух на свободата*, чистота, *святост*, надмогване на телесността, възвишаващи душата чувства, откъсване от желанията на *плътта*, аскетизъм, мистични преживявания, несравними с нищо друго — които можем да изпитаме единствено когато се намираме на някой „*покрив на света*“ и т.н. Пространството между морския бряг и планинския връх е *територия* на свободата, която се „сгъстява“ и „насища“ най-плътно на високото, а надолу е все по-слаба и неуверена в себе си. Какво тогава става със свободата ни на „ниското“, на морския бряг? Тези два края на пространството на свободата не трябва да бъдат разглеждани като прости противоположности — в смисъл че едното е „такова, каквото не е другото“ или пък че на морския бряг намираме точно „обратното“ на това, което ни дава планинския връх; напротив, мястото, където се *ражда* свободата е тъкмо морският бряг — и затава то е не по-малко възвишено от мястото, където тя достига своята *зрялост*. Нещата изглежда стоят още по-сложно, тъй като от

СИМВОЛИЧЕСКИЯТ „МОРСКИ БРЯГ“ НА ЖИВОТА

може да се „пада“ („пропада“) още по-ниско, по същия начин както от *жизнените* („житейските“) „планински върхове“ — които не са абсолютно високото, нали над тях са небесата! — са само граница, от която започва *истински* високото, висшето, „най-горното“. Нека да се опитаме да уловим смисловата и жизнена ценност на „морския

бряг“ — мястото, от което започва човешката свобода. Не е случайно, че гърците, поставили началото на европейската култура на свободата, са били народ, живял в непосредствено единство и общуване с едно южно и топло море, на един прекрасен, омайващ душата, проясняващ духа и импулсиращ жизнеността бряг. Наистина, начало на свободата ли е брегът на морето, какво ни дава бляскавата пясъчна ивица, за която копнеем?

Морето, гъмжащото от живот море е символ на живота и самата *жизненост*, то представя вечно жадната воля за живот и непрескващата страст към телесни удоволствия. Морската стихия е точен образ на стихията на *виталността*, която не знае покой и удовлетворение, а вечно се стреми към наслаждения, към сетивни преживявания, към сливане и обладаване на едно друго, също така произпълнено с живот *тяло*. По този начин първата степен на свободата се въплъщава от освободената в своите пориви и влечения жива плът, която наистина в точния смисъл на думата е основа и корен на всички по-сетнешни прояви на живот — „телесно-физически“ и душевен; тя е „най-простото“, от което като че ли е произлязло всичко друго (а и какво е човекът ако не най-напред едно тяло?!). Оказва се, че човешкото тяло е дълбоко родствено на морето, явяващо се негов „дом“, това е началото на могъщото влечение, което всяко тяло носи в себе си. Както морето поема и обладава потопеното в него тяло, по същия начин и тялото се стреми да се слее с едно друго тяло в *еротичната страст*, да почувства пълно единение, достигащо чак до усещането за „загубване“ и „разтваряне“. *Голото тяло, носено от вълните на „нежното море“, преживява същото, което иска да постигне тялото, носено от вълните на буйната, дива, опияняваща еротика — едно усещане за лекота и безтегловност, за „разпиляност“ в морето на живота и същевременно за пълно единение с него. Морето предразполага и магнетично привлича човека към една неудържима*

ВАКХАНАЛИЯ НА ЧУВСТВЕНОСТТА

и телесността — по същия начин, по който планината и забитият в небето планински връх предразполагат към едно пиршество на чистия и свободен дух, постигнал пълно тържество над телесността и

еротичната чувствителност. Между тези два полюса, в които двете велики сили на човека достигат своето крайно, *екстремно* реализиране и осъществяване, се разполага „*всекидневният живот*“, опитващ се да ги примири и да удържа съперничеството им в рамките на поносимото. Следователно, изправен пред простора на морския безкрай, човешкият дух приема формата на *освободена телесност* — така както на планинския връх същия този дух достига до формата на пребиваващата при самата себе си и напълно *свободна духовност*. От друга страна морският безкрай и вечно динамичната стихия на морето пораждат в човешката душа усещането за време, тук е началото и на времето в пределите на удържащата се при самата себе си субективност, в чиято *времовост* проблясват и първите искри на *вечността*. (Нима не това чувстваме, унесени в шума на морския прибой: когато душата, сразена от грандиозността на тръпнещото от живот, непокорно и като че ли „дишащо“ море, занемява и губи усещането за време — духът на морето все едно се е вселил в нея — но в същото време като през сън в разбиването на вълните улавяме пулсациите на неумолимото време, отмерващо „изтичането“ на живота ни; „събуждаме“ се и съвсем не ни се връща „в света“, където такива тайнства не съществуват... Нима копнежът ни за море не се дължи на властното влечение за *връщане при корените* — което всяко лято изпълва морските плажове с изнемощели от култура и жадни за „*естеството*“, за истината на съществуването човешки същества — и... „тълпи от хора“?) Докато на планинския връх времето с неговата преходност и „тленност“ като че ли замира, признавайки се за победено от тържествуващата вечност, която „идва при самата себе си“ в своята чистота; над върха са небесните пространства и звездите, за които време не съществува, там е царството на вечността, което не е по силите на човека, на живия, но все пак земен и смъртен човек. Между тях, между тези два времеви полюса е разположен всекидневният живот с неговите възходи и падения, с неговите успехи и провали, с неговите „звездни мигове“ и „долни“, прекалено подли изкушения и коварства. В този смисъл във всекидневния живот времевостта и вечността съществуват, а телесността и духовността съвместно допълват посилната за човека *жизнена цялост*, осъществявайки трудно достижим и още по-малко удържим компромис (при който и двете страдат, недостигнали до себе си и своята свобода).

Затова морето носи в себе си

ДУХЪТ НА СВОБОДНАТА ТЕЛЕСНОСТ

един дух, който е разчупил оковите на ограничаващите го ценности на „висшето“, „горното“, „високото“ и чисто *духовното* — за да се отдаде на безумията на „нисшето“, „долното“, „ниското“ и *плътта*. ХХ век, създал един своеобразен *култ към тялото* (и телесността), с многочислени тълпи поклонници, точно по тази причина естествено го допълва с широко разпространения *култ към морето*, чиито „адепти“ изпълват морските плажове, курорти и тихи места всяко лято, вече почти един век в масови размери. Затова там, където се срещат земята и морето, човек е предразположен да се влее без остатък в буйни „дионисиеви вакханалии и оргии“, тук двете начала — земята, символ на плодородието и *раждането*, и морето, символ на самия *живот* — подемат страстен танц, увличащ и млади, и стари...

Казаното дотук беше извлечено от изначални представи, конституиращи по-нататък „опорите“, върху които се гради човешкото съществуване. Това са *архитипични*, дълбоко вкоренени и несъзнавани представи, които са живи във всяко живо същество — въпреки че „изнемогват“ под тежките пластове на съзнанието и културата, които са ги потиснали, „изтласкали“ в лоното на забравата. За да се убедим в тяхната „общовалидност“ и автентичност имаме един изход: да погледнем в закрепеното от човешката памет, удържала истински значимото на отдавна изминали времена — най-древните, първичните и основополагащите всичко по-нататък епохи на *митологията*. Затова ни предстои да сравним добитото в тези далеч отвели ни *непосредствености (интуиции)* с един познат образец — гръцката митология.

ЧАСТ III: ВРЕМЕ И ИСТИНА

7. ПЪРВИТЕ НАЧАЛА

7.1. Началната онтологическа картина. 7.2. Уран, „небето“ и „небесното“. 7.3. Гея, „земята“ и „земното“. 7.4. Кронос, „чистата времевост“. 7.5. Олимп, „олимпийското начало“. 7.6. Тартар, „най-ниското“ място в Космоса. 7.7. Аид, „царството на мъртвите“. 7.8. Понт, духът на морето. 7.9. Възходите и паденията на всеки един от нас. 7.10. Екзистенциалните структури, от които никой не е независим. 7.11. Истината е в нас самите.

„Около“ времето се „завъртяха“ теми и въпроси, които обаче съвсем не са тръгване по страничен и обиколен път: питането за човешкото същест-вуване „във“ времето необходимо предполага едно *разширяване*, което е предпоставка за *концентрирането* ни именно във фокуса на времевата проб-лематика. И ако до времето се свежда всичко останало — по някакъв начин — то това именно означава, че нямаме право да го разглеждаме единствено само по себе си, откъснато от всичко свързано с него, съдържащо се в него.

Връщането ни към *началото*, в което се намират *първите начала* и опо-рите на съществуването, в този смисъл е неизбежност. Затова

НАЧАЛНАТА ОНТОЛОГИЧЕСКА „КАРТИНА“

която ще се опитам да възсъздам на основата на дълбоките гръцки представи, ще се превърне в здрава опорна точка на последващото движение по избра-ния път. Нали свервяването на ориентирите и посоките във всяко пътуване е „ежеминутна“ потребност...

За гърците в началото на всичко стои *Хаоса* (от „зев“, „зинал“, „зейнал“, „зеещ“, „зеене“, подобно на „зейнало пространство“, „празна протяжност“; по същия начин казваме, например, „зейнала пропаст“). Според Хезиод Хао-сът се намира сред *първопотенциите* наред с *Гея* (Земята), *Тартар* и *Ерос*, Ерот (Любовта). Тъй като за Гея и Тартар ще говорим по-нататък, то тук трябва да се каже нещо повече поне за Ерос. Ерос, заедно с *Ефир* и *Метида* („мисълта“) са деца на *Ереб* („мракът“) и *Никта* („нощта“), произлезли от Хаоса. Наричат го

също *Протогон* („първороден“), *Фанет* („явяващ се, явен“) и *Фаетон* („сияещ“, „сияен“). Ерос е всевластна световна сила, представяли си го като смел стрелец, крилат, многоизкусен, владетел на ключовете на ефира, небето, морето, земята, царството на мъртвите и Тартар, дори като хитроумен, но жестокосърдечен „малчуган“, подобен на вятъра, „златокос“ и „златокрил“ *бог на любовта*. Но да се върна отново на Хаоса; според Платон хаосът е мястото на разделянето и разчленението на стихииите, някои други си го представяли като пространството между небето и земята. Общо взето Ереб и Нощта (Никта) създали „*световното яйце*“, от него се родил (по други сведения) Ерос, а Ерос чрез смесване на всичко породил Земята, небето, морето, боговете и хората. Излиза, че Хаосът се разбира двояко: като физическо празно пространство, „напълнено“ по-късно с всичко, от една страна, и като нещо *живо и животворно*, като основа на световния живот — от друга. Хаосът е бил разбран и в следния многозначителен смисъл: като *безкрайна протяжност*, но не по отношение на пространството единствено, а особено спрямо *времето*. За това свидетелствуват думите на Марк Аврелий, написал:

„Обърни внимание на това как бързо всичко се предава на забравата, на Хаоса на времето, безпределно в едната и в другата страна...“,

сиреч Хаосът по някакъв начин се свързва с *вечността*, от която е произлязло и в която ще се върне (и непрекъснато се връща!) „нашето“ време. Накрая трябва да се отбележи и тривиалната представа на по-късните времена, че Хаосът е първозданна *безпорядъчност*, „объркана смесица“ на всичко с всичко, т.е. „хаос на нещата“, който започва да отпада едва чрез привнасянето към него на животворна *сила*. Но в същото време как да се свърже това с уподобяването на Хаоса на „световно яйце“, породило от себе си целия свят — и значи явяващо се носител на самия живот? (Явно за Хаоса представите не могат да са други освен... „хаотични“!) Наричали Хаоса *страшна бездна* (Орфей), символ на *безпределността*, „ужасна празнота“, в която се коренят само първоначалните *източници* на живота, но не и самият живот, „безформена и всичко поглъщаща

бездна“, в която всички неща се разрушават и потъват, „*разтопено битие*“, от което космическото първоединство се появява и в което то ще загине, „*принцип на ставането*“, но и „вечна смърт за всичко живо“, „вечно творящо *живо лоно* за всички жизнени оформености“, „всемогъщ и безлик“, но всичко оформящ (макар и сам безформен) Хаос, „световно чудовище“, същност на което е пустотата и *нищото* (в които обаче е заложено всичко) и т.н. Тази плътна представа за Хаоса, която е изразена от руския познавач на гръцката митология А.Ф.Лосев, е напълно достатъчна за нашите цели.

След това иде

УРАН, „НЕБЕТО“ И „НЕБЕСНОТО“

като компонент на гръцката онтологическа картина. Този бог, принадлежащ на най-старото поколение богове, бил съпруг на Гея, която, впрочем, сама го родила, а след това встъпила в брак с него — от който се родили *хорите*, нимфите, морето (*Понт*), титаните, киклопите, сторъките и голямо множество деца с чудовищен, ужасен вид. Уран притежавал безкрайна *плодовитост*, самият той бил изпълнен с ненавист към грозните си деца и затова ги криел обратно в утробата на Гея, която от това тежко страдала. Земята замислила да облекчи съдбата си и затова подучила най-малкия си син, *Кронос*, да скопи със сърп плодовития си баща: което младежът с готовност направил и така сам поел върховната власт. Така завършила ерата на боговете-чудовища и на първите хаотични стихии, след която започва времето на усъвършенстването на божествените властелини на света — открито от самия Кронос. Уран или Небето е *мъжкото начало*, което едновременно е и „синовно“ спрямо Гея, а също и вторично (Гея сама го родила, както казахме, бидейки *женското начало* на битието). Уран се нуждаел от лоното на Земята като „*възприемаща*“ (или поемаща) плодоносната му мъжка сила, но Земята не могла да понесе безкрайната потентност на Уран, отгървала се от него с помощта на сина си и така си открила възможността да встъпва в нови бракове, преследвайки свои си цели. Това, че първичното мъжко начало било така безболезнено отстранено и елиминирано от женското е може би най-важна особеност на гръцката митология, която по странен начин признава превес и дори хегемония на женското начало в най-ранните времена. Трябва да се признае, че и Кронос, и по-късно Зевс като

върховни богове не притежават така ярко изразена *мъжественост* (стигаща до „пароксизъм“, безкрайно „дива“ и „неизтощима“!), погубена, впрочем, съвсем безславно от сина тъкмо заради безграничната си пораждаща сила. Така постепенно се сменят местата, Гея става „инициращата“ раждането сила, а „Небето“ и „небесното“ придобиват съвсем немъжествен и дори „безполов“ характер (това се запазва и засилва в по-късните представи). Гея, почитана завинаги оттук нататък, никога не е била лишавана от власт, нейното предимство и първичност се запазват непокътнати, докато съдбата на Уран, както видяхме, била съвсем неблагоприятна и — именно като *мъжко начало*, като мъжественост — с променена насока. Уран и Небето повече не са в първоначалния си облик тъкмо заради Гея и Кронос, те се изпълват с нов смисъл, в някакво отношение обратен на този, с който са се появили в началото (мъжествеността на Небето тежко пострадала: Уран бил „скопен“!). Затова да продължим с

ГЕЯ, „ЗЕМЯТА“ И „ЗЕМНОТО“

С техния смисъл и съдба; Гея е толкова значима за човека, че с право е била наричана „*майка-земя*“. Тя се родила веднага след Хаоса и те двамата (наред с Тартар и Ерос) съставляват четирите първопотенции. Вече знаем историята ѝ с Уран, позитивното от която е че се раждат от този брак *титаните*, сред тях Кронос и Рея, родителите на Зевс. Гея също родила Понт (морето), хората и т.н. Кръвосмесителният брак на Гея с Понт дал началото на много чудовища, стихийно пораждащата сила на Гея не знае предел, а потомството ѝ се отличавало с дива, необузdana сила, несъразмерност, уродство, накрая с миксантропизъм, смесване на животински и човешки черти. Гея хранела децата си с мощна сила, например синът ѝ Антей бил неуязвим именно благодарение на майчината сила (Херакъл могъл да го победи едва когато го откъснал от земята, вдигнал го във въздуха и го удушил). Внуците на Гея начело със Зевс в битката с децата ѝ, титаните, победили последните и като ги оковали и хвърлили в Тартар, поделили помежду си света. Гея не пострадала в титаномехията (битката на боговете с титаните) и макар че не вземала активно участие в живота на олимпийските богове, често им давала мъдри съвети. Тя например посъветвала Рея как да спаси Зевс от опасността да бъде изяден от Кронос, тя посъветвала Зевс да започне

Троянската война (златните ябълки били нейн дар за Хера) и пр. Гея се оказала хранителка на древната мъдрост, на нея били известни повелите на *съдбата*, законите на битието и пр. Образът на Гея се слива с този на *Кибела*, оргиастична богиня от фригийски произход (което ни принуждава да се запознаем и с него). Митовете за Кибела са свързани с историята на младия Атис, син на двуполовото същество Агдитис (така на някои места наричали *Великата Майка*) и дъщерята на реката Сангариос. Атис бил младеж с небивала красота и в него се влюбила самата Агдитис, която попречила на бракосъчетанието му с царската дъщеря. Тази кръвосмесителна любов между майката и сина води до безумието на Атис, който сам скопил себе си и умрял. Агдитис в разкаянието си помолила Зевс да направи тялото на Атис вечно младо и нетленно, това не станало, но от неговата кръв пониквали пролетните цветя. Същият този Атис е любимец на Кибела — според римската версия на мита — страж на нейния храм, който нарушил обета за безбрачие, увличайки се по една нимфа. Ядосаната Кибела погубила нимфата, пратила на Атис безумие, в резултат на което той скопил себе си и умрял в страшни мъки. Кибела излъчвала ужас и отчаяние поради зависимостта от ирационалното, мрачно могъщество — символ на което е самата тя. Богинята изисквала от своите служители пълно подчинение, забравяне на себе си в безумен възторг и екстаз: нейните жреци по този начин си нанасяли един на друг кървави рани, а неофитите сами себе си скопявали, умирайки с нейното име на уста и така подчертавайки безпределната ѝ сила като носителка на живота. Общо взето чрез Кибела Гея се свързва с първичната сила на непосредствената *женственост*, с непресекащата ирационална *воля за живот*; самата тя е първоначало на *живота* и *раждането*, не знаещи изтощение и покой. Вече споменах за странното доминиране на женския първоелемент в отношенията му с мъжкия в лицето съответно на Гея и Уран. Ще си позволя една интерпретация: Земята, разглеждана като „пространство“ на човешкия живот, е взела превес — дали това не е основанието за мъчителното преодоляване от страна на човека на безусловната му зависимост от *земното* и „тленното“ (в което той един вид е „закотвен“!), така характерно за западната „*одисея на духа*“, на духа, който по начало е *мъжка* потенция и „привилегия“? Заслужава си да се мисли в тази насока, но засега дотук...

Да продължим по-нататък, ето че стигнахме до

КРОНОС, „ЧИСТАТА ВРЕМЕВОСТ“

ако така може да се определи смисъла, който носи в себе си титанът, най-млад син на Уран и Гея. Известно е, че той скопил баща си и се възцарил, вземайки за съпруга сестра си Рея. Предсказанието на Гея че Кронос ще бъде лишен от власт от собствения си син довело до това, че той се опитал да надхитри даже своята съдба — и затова „поглъщал“, „изяждал“ всяко от децата си в мига, в който то се раждало. (Дали оттук не идва поговорката, че „*Ненаситното време изяжда всичко*“?!) Рея обаче, подучена от Гея, при раждането на Зевс вместо сина си предложила на Кронос завит в пелена камък, той го погълнал без да разбере измамата, а когато Зевс пораснал, дошло времето за изпълнение на предсказаното. Възмъжалият Зевс по съвета на своята жена Метида („мисълта“) опоил Кронос с вълшебното питие, благодарение на което бащата повърнал изядените преди зевсови братя и сестри. Така под предводителството на Зевс започва войната на боговете с титаните, продължила десет години и завършила с пълна победа на младите богове: титаните били хвърлени в Тартар, където стенели под охраната на сторъките чудовища (също техни деца, впрочем, но страдащи от това, че са ги създали така грозни, безобразни — и затова ненавиждащи родителите си). Сред децата на Кронос се отделя кентавърът Хирон, известен със своята мъдрост (съществува, обединяващо кон и човек, не може, изглежда, да не е мъдро!). Според орфическата традиция Кронос се помирил със Зевс и останал да управлява „*островите на блажените*“ (за които не се знае къде се намират!); оттук иде представата за царстването на Кронос като щастливо и блажено време. Ясно е, че Кронос пряко се свързва с времето, с „хронос“, той е нещо като бог на времето. За римляните Кронос е именно Сатурн, възприеман като символ на *неумолимото време*. Известни са *сатурналиите*, празниците в Рим, при които, между другото, господарите и слугите си сменяли задълженията (в някои страни, изглежда, тези празници през последните десетилетия никога не са свършвали — например у нас, в България, в която слугите продължават да се държат като господари вече повече от 50 години: поради което и страдаме). Позицията на Кронос сред онтологическите начала в лицето на титаните и боговете е твърде интересна: сам

върховен властелин, отнел властта на баща си, по предписанието на съдбата също бил лишен от нея, и то от собствените си деца — олимпийските богове. Излиза, че това, което Кронос направил за да се възцари, му било върнато от неговите собствени деца — и така той изпуснал върховната власт. Символиката тук е ясна: това, което времето дава, то го и отнема — в лицето на порожденията си, своите „деца“; другояче казано, това, което печелим в своето време, тъкмо заради коварството на времето го и губим, лишаваме се от него. В радостта от преживяваните мигове се крие и предусещаната скръб, която ще дойде на нейно място: тъкмо защото времето е „отлетяло“, тъкмо защото този (времето), който нещо ни дава, той ни и го взема. Тази, струва ми се, е „поуката“ от историята на Кронос...

Така стигаме до

олимп, „олимпийското“ начало

на живота и битието. Какво носи в себе си многопластовият символ на Олимп?

Олимп е „най-високото“ място, това е *планински връх* в Тесалия, обител на боговете или мястото, където те живеят. Тук се намират дворците на Зевс и другите богове, построени и украсени от Хефест. Олимп е символ на върховната власт на новото поколение богове-олимпийци, победили титаните. За разлика от титаните олимпийците не са така ирационални, диви, „титанични“ и стихийни богове, те са по някакъв начин по-близки да човека и някак си „по-цивилизовани“, овладели себе си и своята сила, по-хамонични и свършени, на което, вероятно, се дължи пристрастеността им към разума и мъдростта. На вратите на Олимп стоят „хорите“ („орите“), три сестри, дъщери на Зевс и Темида и сестри на „*мойрите*“, богините на *съдбата*, и „харитите“ (благодетелните богини). Та богините, пазещи вратите на Олимп, всъщност са богини на *годишните времена* („сезоните“), те се грижат за *подредеността* на живота, в това число и човешкия, внасят в него установена строга периодичност и наблюдават за закономерното му течение. Имената им са *Евномия* („благодание“), *Дике* („справедливост“) и *Ирена* („мир“). Тук нямам възможност (тъй като и не съществува особена потребност за това) да описвам *пантеона* на Олимп, но нека поне да кажа за сестрите на *хорите*, именно *харитите*, които възплащават доброто, радостното и *вечно младото* начало на

живота; това са благодетелните богини. Такива са съответно *Аглая* („сияйната“), *Ефросина* („благомислещата“) и *Талия* („цъфтящата“). Но като че ли другите сестри на хората, а именно *мойрите* (от „мойра“, буквално „част“, оттук иде „участ“, участта, която получава всеки при раждането) са още по-значими персонажи в гръцкия пантеон. (Забелязвате ли, че тук все става дума за божества от... женски род, на които се приписва най-решаваща роля!) *Мойрите* са самостоятелни божества, които определят една или друга участ на човека, при това чрез *изричане* (оттук иде „рок“, „реченото“) на волята си, което дава насока на по-нататъшния, на бъдещия живот на човека (т.е. „отсъденото“ или *съдбата*). Отначало *мойрите* били представяни като тъмна, невидима сила, но по-късно се установява отчетлива представа за тях като три сестри. Техните имена са *Лахесис* („хвърляща жребия“), *Клото* („предящата“) и *Атропос* („неотвратимата“), съответно на това *Лахесис* определя *жребия* още до раждането на човека, *Клото* преде нишката на живота му, а *Атропос* неотвратимо приближава *бъдещето*. Платон смятал, че *мойрите* са дъщери на богинята *Ананке* („необходимостта“, въртяща „световното вретено“). Смятало се също, че дори и боговете са подвластни на *мойрите* и *съдбата*, самият *Зевс*, наричан „*Мойрагет*“ носи титлата на върховен бог и „изпълнител на *съдбата*“, което значи, че богът знае човешките дела и всичко онова, което *мойрите* са предназначили, както и онова, което са отказали — но нищо не може да променя (негово „задължение“ е да *стане* онова, което те са отредили, да се изпълни *закона на съдбата*). Съперница на *мойрите* в известен смисъл била само богинята *Тиха* (богиня на *случая*), която символизирала неустойчивостта и изменчивостта на живота.

Да се опише „вътрешността“ на Олимп (ние все още сме на вратите му!) е безнадеждна работа, гръцкият пантеон на боговете е изключително многолик, пластичен и ясно очертан, преизпълнен е с дълбока символика и богат смисъл. Нека да задържим в съзнанието си „*върховността*“ (като „най-високото“ място на битието) на Олимп, откъдето пък се определя и „върховенството“ му спрямо човека, човешките дела и живота изобщо.

Противоположност на Олимп (не само в... „географски“ смисъл!) е

ТАРТАР, „НАЙ-НИСКОТО“ МЯСТО В КОСМОСА

и битието. Известно е това, че Зевс, след като победил титаните, ги изпратил в Тартар, откъдето се чували техните стенания. Знаем също, че титаните символизират първичните природни стихии и катастрофи, те са първобитни и диви, не познават разумността и „самоограничаването“, тяхно оръдие е грубата сила и не знаещото предел влечение. С изпращането им в Тартар най-ниското място се оказва обитавано тъкмо от *иррационалното*, дивото, първобитното, грубото, „катастрофическото“, от унищожителната стихия и дори „бесовщината“ (ако може да се използва тази неподходяща, впрочем, дума). За да не бъдат изпуснати на свобода, което ще доведе до разбиването на целия *космически ред*, титаните биват охранявани от страшни чудовища, породени от тях самите, от сторъките, които освен сто ръце имали и петдесет глави и понеже ужасили и баща си Уран, били изпратени в недрата на земята. Именно сторъките помогнали на Зевс да победи титаните и от ненавист към родителите си останали в Тартар да ги пазят вечно, да „погубват“ свободата им, оказала се пагубна за хармонията на битието.

И така, двата края на мирозданието са Олимп и Тартар, най-високото място, обитавано от боговете-олимпийци — които все пак са по-човечни, но и „по-умерени“ — и най-ниското, намиращо се в най-страшните дълбини на Космоса, за което вече знаем какво съдържа и символизира. От друга страна Тартар е по-ниско и от *Аид (Хадес)*, от царството на мъртвите, той е отдалечен на такова разстояние от Аид, на което земята е отделена от небето. (Гърците смятали, че ако се хвърли менда наковалня от небето, тя ще пада девет дни, също толкова време ще ѝ трябва трябва за да долети и от земята до Тартар.) В Тартар се намират *корените* на земята и морето, всички краища и начала, той бил ограден от медна стена и Никта (нощта) го обкръжавала в три реда. Тартар е жилище на Никта, от великата бездна на Тартар се страхуват даже боговете. Наричали го „*ниско небе*“ („*долно небе*“) в отличие от горното небе, започващо от Олимп.

Казах вече, че между Олимп и Тартар се намира

АИД, „ЦАРСТВОТО НА МЪРТВИТЕ“

подземните селения, чието друго име е *Хадес* (изглежда Аид е доста наблизо до нас, до „светлата земя“). Самият Аид е олимпийско божество, което обаче се намира постоянно в своите владения, той е

брат на Зевс и Посейдон (братята разделили наследството на сваления от власт баща). Омир нарича Аид „щедър“ и „гостоприемен“, тъй като смъртната участ няма да отmine нито един човек. Аид също бил наричан *Плутон* („богат“), защото е владетел на несметно количество човешки души и на скритите в земята съкровища. Известно е и това, че нашият Орфей така очаровал със своето пеене и със свиренето си на лира Аид и жена му Персефона, че те се съгласили да върнат на земята неговата любима Евридика. Аид не бил зачитан много-много от смъртните, те не му принасяли жертви, той няма потомство и даже и жена си намерил по „незаконен начин“ — откраднал я докато тя събирала цветя на една ливада. Обаче той внушава ужас със своята неотвратимост и *неизбежност*; въпреки това имал само един храм на гръцка земя, в Елида. Описанията на Аид са твърде богати, например на Омир са известни: входът в царството на мъртвите, охраняван от страшен пес (куче), този вход се намирал на *запад* („запад“, „залез“ — символ на умирането; „*умира*“, т.е. тръгва си от света), по-точно на края на запада зад реката *Океан*, опасваща земята; *асфоделевата ливада*, където блуждаят сенките на мъртвите; мрачните дълбини на Аид, това са Ереб, реките Кокит, Стикс, Ахеронт, Пирифлегетон, към тях са добавени по-късно Стигийските блата и Ахерусийското езеро; Аид е окръжаван от огнената река Пирифлегетон; *реката за забравата Лета*, от която мъртвите пият за да забравят миналото си и за да не съжالياват за земния живот; превозвача на мъртвите Харон с неговата лодка; триглавият пес Кербер (Цербер) и пр. В някакъв смисъл в Аид се изкупвали земните постъпки („грехове“), което обаче не се „връзва“ много с представите на гърците за съдбата, а също и с това, че за тях свободата е твърде абстрактна и формална. Интересно е, че в Аид има и място за праведници, това са *елисейските поля* или *елизеума* — според ранната представа на Омир. Това е всичко, което знаем за подземното царство на мъртвите, намиращо се между най-ниското, Тартар, и земята; това, впрочем, е изобщо „най-ниското“, до което изобщо човек може да падне — просто защото *вече не е жив*; там обаче ще отидем всички...

Промеждутъчното място между подземното и земното е

ПОНТ, ДУХЪТ НА МОРЕТО

Тук се скъсва с мъртвото, владеещо Аид, тук се заражда животът. Нека да се запитаме какво символизира *морето*, каква е истината, скрита в него?

За гръците морето е бог Посейдон, той е неговият образ и владетел, негова „душа“, обитавана тъкмо от „морския дух“, Посейдон е персонификация на този последния. По жребий на Посейдон се паднало морето, Зевс и Аид си поделили останалото. Епитети на Посейдон са „разклащащ земята“ и „земледържец“, най-древната представа за него е свързана с *оживотворяването* и плодородието на земята, проникната и пропита от влага. Той е представян като демон на плодородието и *оплодяващата сила* на земните недра, като непресекащо пораждаща водна стихия. Отъждествявали Посейдон в ранни времена с *влагата*, даруваща живот на земята, а по-късно тази носеща живота сила започнали да свързват с морето. Морският бог е с буен нрав, непрекъснато се опитва да съхрани своята независимост, той се счита за равен на Зевс — признавайки все пак върховенството му. Посейдон не живее на Олимп, а обитава собствен разкошен дворец на дъното на морето. Посейдон е морската тъмносиня разпенена вълна, затова постоянно го наричат „бог със сини къдрици“, „тъмнокос“, със страшен облик, могъщ и стихийно-своенравен. Той е баща на много деца, и всички те са стихийни, ужасни, чудовищни, великани и разбойници („побойници“), негов син е даже един кон, великолепен жребец, Ерейон. Единствената страна, където царувал и управлявал Посейдон и неговите потомци била *Атлантида*; известно е, че заради извънредно безчестие на жителите ѝ тази страна била наказана жестоко от Зевс. Веднъж пък Посейдон, разгневен на земните жители, изпратил на земята безплодие — като я облял със солена морска вода; но след това се смилил и простил на предизвикалите го на този страшен катаклизъм, застрашил живота на всичко живо по земята. Основното за него обаче е това, че Посейдон се намира в *неизменна опозиция* към Олимп (А.Ф.Лосев). Това противопоставяне, изразено от познавача на гръцката митология и култура, е изпълнено със следния смисъл: двата полюса на дадения на човека свят — Олимп и Понт — определят *двойствеността* на „средата“ — земята — по същия начин, по който същите тези две сили (*съзнателната* и *безсъзнателната*, „умната“ и „безумната“, хармонизиращата и „внасящата раздор“) разкъсват същината и живота на човека, на

земния жител. Всъщност тук в най-чист и първичен вариант е уловена противоположността на *разум* и *живот*, залегнала в основите на западната култура. *Напрежението* между тези две велики сили, заложи като опори на човешкото съществуване, неизменно съпътства битието на земния човек, това напрежение определя както възможността да се движим *нагоре*, така и възможността да „*пропадаме*“ (както се „*давим*“ в морето) *надолу*. Затова *плуването* в морето е така изразително и привлекателно за човека, то е точен образ на това, което забравяме, движейки се по земната твърд, но тук усещаме непосредствено: във всеки миг можеш да пропаднеш надолу, в морската бездна — ако не противодействаш, ако на силата надолу не противопоставяш превъзхождаща я сила нагоре; за да останем на повърхността и близо до „естествената среда“ на човека — въздуха — трябва да използваме потенциала на водната маса, която както ни крепи, така и може да ни завлече накъдето си поиска; човекът е прекалено слаб за да надмогне и победи морската стихия, но въпреки това, опрян на разума и интуицията си особено („разумно“ и още по-малко пък „разсъдъчно“ също не може да се плува!), на „опитността“ си в плуването, може да я надхитри — и използва (не винаги обаче, мнозина се давят в морето!). Абсолютно същото правим и бидейки на земята, но не го забелязваме — забравяме го, илюзиорно представяйки си, че тук не се пропада както в морето, че тук „всичко е иначе“, докато то съвсем не е. (Шопенхауер съвсем точно отбелязва, че

„както вървенето е само постоянно възпрепятствано падане, така и животът на нашето тяло е само едно постоянно възпрепятствано умиране, една все отново отлагана смърт...“)

Тази „разходка“ из областите и нивата на *битието* — така, както то се е представяло на древните гърци — подкрепя интуитивната представа на съвременния човек в основните ѝ контури, двете представи съвпадат по *същество*, макар и не по детайли и подробности. Всяка епоха си има своите *Олимп*, *Тартар*, *Аид*, *Понт* и *Гея* — ние също си имаме своите, макар да не си даваме сметка за това. Но

ВЪЗХОДИТЕ И ПАДЕНИЯТА НА ВСЕКИ ЕДИН ОТ НАС

са разположени по тази линия от висшето към нисшето, от най-горното към най-долното — и обратно. Това че ние — за разлика от

гърците или от който и да е древен народ, живял някога на някое място по земята — съвременните хора, нямаме толкова жива, гъвкава и пластична, художествено-символическа представа за тези *мирови места*, съвсем не променя същината на работата. Ние си представяме тези места, мислим ги някак си „по-практично“, въобразяваме си, че нашето отношение към тях е „реалистично“ — но това е само повърхността, зад която нямаме решителността да погледнем. Истината обаче е, че в дълбините на душата ни са вкоренени

ЕКЗИСТЕНЦИАЛНИ СТРУКТУРИ, ОТ КОИТО НИКОЙ НЕ Е НЕЗАВИСИМ

и които неусетно за нас самите определят битието ни. Индивидуалното съществуване на отделния човек може да бъде разполагано — не в пространствения смисъл, разбира се — в „координатната система“ с двата полюса, за която открихме, че е била налице и в най-древните времена; то *става* някъде, някога и някак по пътя, водещ от горното към долното, от нисшето към висшето, от високото към ниското — и само така може да бъде оценявано. Казваме, че някой е „пропаднал“, а друг се е „издигнал“ или дори „възвисил“; в тези изрази, на които не обръщаме особено внимание (дори и заради „метафоричността“ им!) е скрит не само субективен, но и общовалиден *онтично-човешки смисъл*. Редуването на „възходи“ и „падения“ в нашия живот (а всеки от нас може по безпогрешен начин да определи кое е едното и кое — другото) е естествен ход на „*всекидневието*“, от което не можем да избягаме, да се скрием — както не можем да се скрием и от себе си. Важното е да не губим *посоката* и — отклонявайки се от „правия път“ от време на време — без губене на време и без налучкване да можем да го намираме отново, усещайки пак „твърдата следа“ и „почвата“ под нозете си; защото само така може да се поеме без съжаления *нагоре*, по стръмнината. Опорочеността на едно съзнание се илюстрира категорично в нежеланието да се различават ясно тези посоки на живота; това се потвърждава всекидневно в опитите да бъдат смесвани и разменяни „автентичните посоки“ (т.е. „горното“ да се възприема като „горно“, на „пропадането“, на същинското падение да се лепва етикета „хитрост“, „успех“, „уреждане в обществото“ и пр., а реалният възход и възвисяване — независимо в какъв аспект се проявяват — да бъдат подлагани на осмиване, на подигравка, да бъдат определяни като

„наивност“ или дори „глупост“). Ясно е, че от позицията на гореспоменатата изкривеност и опороченост, натрапвана на другите и лековерните като някакъв „здрав смисъл“ или дори „мъдрост на живота“, прагматична при това, всичко изглежда наопаки както в негатива. *Свервяването* на посоките затова се налага твърде често, което съвсем не е трудно: ориентириите са вътре в нас самите, иска се само да погледнем на себе си непредубедено, с *ясен поглед*, да отхвърлим решително илюзиите относно

себе си, накрая, да приемем това, което е, тъкмо за такова, каквото то *наистина* е. В края на краищата

ИСТИНАТА Е В НАС САМИТЕ

не другаде, ако сме *верни* на себе си, няма да се отклоним от нея.

Но тъй като в *битието* е истината, а не просто в кухото „нас самите“, то се иска най-напред да намерим своя път към него; впрочем, само за това си заслужава да се живее: другото, останалото, са само подробности...

Казаното дотук — от първата глава до настоящата, в края на която най-сетне стигнахме — всъщност е опит за една непосредствена „*онтология*“ на човешкото съществуване, която трябва да ни даде фундамента на по-нататъшните изследвания, да очертае водещите ориентири в него. Ще продължим с поредица от въпроси, които са повече *практически*, отколкото така кардинални и основополагащи. Но кой може да ни убеди, че „*практическото*“, в което *пребиваваме* непрекъснато, във всеки миг и ден, е по-малко значимо — и съдбовно?!

8. РЕАЛНОСТТА „ЧОВЕК-И-ВРЕМЕ“

8.1. Човешките нагласи към времето. 8.2. Целостта на живата субективност с „траенето“. 8.3. Екзистенциалните ефекти на будуването нощем. 8.4. Тайнствена „спекулация“ с времето. 8.5. От нас зависи с какво... „запълваме времевата протяжност“. 8.6. „Страдателната“ позиция спрямо времето. 8.7. Ритъмът на моя живот. 8.8. „Нещо не е наред с моето време“. 8.9. Зачестилите всекидневни провали. 8.10. Кардиналните въпроси, които трябва да решавам сам. 8.11. Мечтите за изгодни шансове.

Опитите ни да направим „видим“ импулса, „идващ от дълбините“ (Бергсон) и опиращ до „самия принцип на живота“, ни отведоха — на пръв поглед — до отдалечени от „проблематиката“ за *времето* „места“; но това, както ще видим, е само „на пръв поглед“, докато „*взирането*“ ще постави всяко нещо на неговото място — което е истинската задача на философията. В подкрепа на тази увереност тук мога само да припомня забележителните думи на Анри Бергсон:

„За да разбулим тайнството на дълбините, често трябва да гледаме върховете. Огънят, който е в центъра на земята, се появява единствено на върха на вулканите.“

Затова оттук нататък ни предстои това да се *вглеждаме* внимателно в „чашата“ или „кратера“ на вулкана, в който кипи огъня на дълбините — друг избор не съществува. Времето може да бъде „засечено“ най-вече по неговите прояви и *ефекти*, по „резонанса“, който то предизвиква в човешкото съществуване и в душата на човека: *чиста времевост* извън субективността, извън *преживяването* ѝ от човека не съществува. Началото, пътят и целта съвпадат, те са вкоренени в нашата същност на *времеви същества*, загадката на времето се свежда до загадката на човека — и *съществуването* на човека.

— възможността за които се намира дълбоко в недрата на *субективността* — са твърде многообразни, примесени една с друга, в известен смисъл „нечисти“, слети, неразчленени. Обикновено живият човек се „вмества“ във времето изцяло интуитивно, отдавайки се на неговата нестихваща динамика, забравяйки за неговия ритъм и темп, но следвайки го „импулсивно“ и „спонтанно“. По същия начин интуитивно и незабележимо за съзнанието става *пренагласата*, „превключването“ от една нагласа към друга, подбуждано от неосъзнати вътрешни потребности и желания. Така както нощем, потънали в дълбок сън, спонтанно сменяме позата на тялото в пространството, в леглото, по същия начин денем, в будно състояние, сменяме своята позиция спрямо времето — без да си даваме отчет какво точно става и особено *защо* така става. Тази „*слятост*“ на живата субективност с потока на времето, при която тя не отделя себе си от него и не му се противопоставя, е първата даденост на живота, която трябва да отчитаме — търсейки разбиране. От друга страна

ЦЕЛОСТТА НА ЖИВАТА СУБЕКТИВНОСТ С ВРЕМЕТО

при която тя изцяло се потопява в него чак до степента на „загубване“ и „забравяне“ на самия себе си, трябва да бъде запазена за разбирането. Ето го началото на пътя, който трябва да изменим — за да постигнем яснотата и пълнотата, от която зависим. Оттук трябва да тръгнем в изследването си, в което ще се опитам да намеря „*пролуки*“ в тоталността на субективното преживяване на времето. Целта ми е да уловя съставлящите я нагласи и „градивни елементи“, а след това да се върна при нея и да я погледна вече от... „*висотата*“ на постигнатото разбиране.

Времето тече непрекъснато без да го усещаме — с изключение на миговете, в които тягостно улавяме неговия като че ли забавен ход. Мъчителното, „провлачено“ протичане на времето, или по-скоро тягостното течене на сгъстеното като смола време, при което всяка минута „капе“ безкрайно бавно (а това се е случвало на всеки от нас в часовете на напрегнато очакване на някакво събитие или пък при извънредно трудно поносима *скука*) е отправната точка на моето изложение. *Забавеното* време, чиито ход отеква в субективността и

нанася забележими трансформации в нейния живот (вътрешно-душевен и външно-практически) е пролуката, която ми позволява да навляза в *интимното* отношение на човек и време — предизвикващо моя основен интерес. *Разбиването* на целостта, наречена „субективно-времева“, тук е довело до своеобразно „спиране“ на времето, а това позволява да се разгледа поотделно и по-съсредоточено естеството на двете съставлящи я — което конституира тяхното специфично отношение. „Забавеният кадър“ на иначе непрекъснато течащото и неуловимо време е добра възможност за улавяне на неговото *съдбовно* влияние върху съществуването на човека.

Ще започна с един пример, в който могат да се забележат

ЕКЗИСТЕНЦИАЛНИТЕ ЕФЕКТИ НА БУДУВАНЕТО НОЩЕМ

когато по някакви причини усещаме най-плътно хода на времето, неговото конституиране в зависимост от особените състояния на субективността.

Вечер хората си пожелават „лека нощ“, което означава, че има и *тежки* нощи. Но коя нощ е „лека“ и коя „тежка“ — и защо? При леката нощ заспиваме бързо, спим неусетно и дълбоко, събуждаме се отпочинали и с чувството, че нощта е продължила само един миг, в който сме забравили за времето. Оказва се, че тук реалното време от 7–8 часа (впрочем, ние „проспиваме“ една трета част от живота си, това са няколко, поне две десетилетия!) субективно се преживява като *миг*, т.е. неимоверно се „свива“ и едва ли не изчезва. Обратното е при т.н. „тежки нощи“, които са цели „*истории*“, изпъстрени със събития и мъчителни преживелици: лягаме с намерение да заспим, но сънят не идва (въпреки че го жадуваме), въртим се в леглото, търсейки удобна поза на тялото, от време на време се унасяме в кратки кошмарни сънища, които отново ни събуждат, ставаме, напълно разочаровани в способността си да заспим истински, четем книга или гледаме телевизия, надявайки се някога да се появи всичко побеждаващият сън — и ако това не стане, то наистина нощта е била *тежка*, а утрото посрещаме изнемогващи за сън и изпълнени с напрежение, „разбити“, напълно неспособни за каквото и да било. Такива нощи се помнят дълго тъкмо поради това, че „има с какво да бъдат запомнени“, но най-дълго се помни чувството, че са продължили много дълго — „цял месец“, „цяла година“, понякога казваме и ...„цяла вечност“.

Защо е така, на какво се дължи подобен мощен отзвук на *будуването* върху съзнанието за продължителност? Дали *монотонността* нежеланото нощно будване поражда отегчаващите душата преживявания, дали естеството на *случващото* се ни обременява така силно (за да се превърне една единствена нощ във... „вечност“!), дали пък *безмълвието* на нощта, нощната *тишина* не е основанието да се чувстваме *захвърлени*, изоставени „насаме“ с времето, безсмислено съпротивляващи се на неговия ход, но изцяло победени от него? Изброявам тези възможности неслучайно — защото има и други „будни“, безсънни нощи, които обаче са изпълнени с друг род емоции — и затова техният резонанс в душата е коренно различен. Това са *страстните* нощи на „безумно“ влюбените, които също се помнят завинаги, но при тях усещането за вечност е друго: тук имаме абсолютно *желана* вечност, един стремеж удоволствието никога да не се прекрати, а ние да останем завинаги в магичната стихия на любовта, погълнала ни изцяло, без остатък. Но защо желаната, всеотдайно исканата вечност на любовните преживявания вечно ни се „изплъзва“ и е само инцидент в човешкото битие, докато усещането за „*противна вечност*“, свързано с безсънните самотни нощи, е така лесно постижимо и същевременно трудно за „прогонване“ от душата? Страстната нощ на пълноценно влюбените, независимо от *будуването*, прекъсвано от краткотраен сън и нежни, подбуждащи жаждата за живот сънища, след преминаването ни се струва че е била само „прекрасен миг“ (който ни се иска да продължи вечно, никога да не спре, да не бъде загубен безвъзвратно) — защо е така? Как да раберем

ТАЙНСТВЕНАТА „СПЕКУЛАЦИЯ“ С ВРЕМЕТО

намиращо се в неразгадано от никой отношение с човешката субективност и нейния многолик живот? В едни случаи се появява вътрешна „*разположеност*“ (или *пред-разположеност*) към времето, която се стреми да „задържи“ и „спре“ неговия ход, да го съхрани вечно и завинаги — но това никога не ни се удава, напротив, тогава „*времето литва*“ и никой не може да го спре. В други случаи ни се иска да го превърнем в „бясно препускащо“ и по този начин да го елиминираме, да прогоним мъчителната скука — но и това се оказва не по силите ни, извън нашите възможности. Блаженството, опиянението на любовта и на еротичните преживявания в нея,

ускорява и „подгонва“ времето, неусетно изчерпващо се — което унищожава магията, но я запазва под формата на *спомена* завинаги, паметта е в състояние да задържи нещо мимолетно тъкмо защото то е безкрайно желано и отговаря на предразположеността на субективността към него (макар че тъкмо в спомена времето има свойството да се „разтяга“ — за разлика от непосредственото протичане на „блажените мигове“, тогава струващи ни се нищожни по продължителност). От друга страна неуспешните ни опити да „разширим“ по някакъв начин времето в сладостното преживяване съвсем не ни обезсърчават и ние предпочитаме опияняващия миг пред скучната или самотна вечност в тягостното безсъние в безмълвната нощ. Но такава една нощ, впрочем, може да бъде „победена“ и преобразена — при съответстващата спонтанно появила се нагласа, разбира се — и по друг начин, например чрез наслаждението да четеш книга или текст, в който си намерил увличащ, дълбок смисъл или ценност за своя живот, както и по други начини, които разбирацията себе си индивид винаги има под ръка. Това потвърждава правилото, което никога не трябва да забравяме: *разбирайки себе си*, с това разбираш и времето; ако си объркан спрямо себе си (имаш неясна, хаотична представа за самия себе си), то с това и времето, в което живееш и в което си „поставен“, неминуемо се обърква и „заплита“. Това ни показва, че за човека ценност има не времето само по себе си (или неговият „ресурс“ като такъв), а *изпълнеността* му с определен род занимания, преживявания и субективни състояния, т.е. ние преживяваме непосредствено не времето „като такова“, а *себе-си-във-времето*, своята субективност и живот. Дали обаче времето е само нещо като „декорация“ на пиесата, в която участваме, но която се сменя за следващото действие според сценария (и тогава се оказва, че от нас нищо не зависи) — така ли е? Това, че

ОТ НАС ЗАВИСИ С КАКВО... „ЗАПЪЛВАМЕ“ ВРЕМЕВАТА ПРОТЯЖНОСТ

и по този начин „вместваме“ себе си в него — предопределя отрицателния отговор на поставения въпрос. От всеки един от нас зависи много, почти всичко — що се отнася до изпълването на *чистата продължителност* на времето с избрани от нас и пораждани, правени от нас *събития*, „случки“, „преживелици“. А в зависимост от това какво правим и как го правим се определя нашата вътрешна

разположеност към времето, която се съчетава с „*времения лъч*“: за да се получи специфичната „*интерференция*“ на двете, лежаща в основата на реалността „*субект-време*“, на нашето дълбоко единение с времето, от което непрекъснато зависим, но което също зависи от нас самите. В този смисъл с право е казано, че „времето е в нас“ в същата степен, в която и „ние сме във времето“; човек и време са неразделни: без *субект*, който да го преживява, времето „угасва“ в замръзналата и инертна вечност на *нищото*, на празното съществуване без смисъл и посока. Ние не трябва да поставяме себе си в

„страдателна“ позиция спрямо времето (превърщайки се в „жертви“, подхвърляни безжалостно от неспирация временни поток), а трябва да *действаме* в свободно избрана от нас посока, което ни поставя в едно *действително*, пълноценно преживяно, реално за субекта, *автентично* време. Затова времето е чуждо и неразбрано единствено за несвободните хора; в степенята, в която сме свободни и действащи (дори само *готови* за действия!) , времето е *наше*. За мъртвите предмети около нас (този камък, тази чаша и пр.) време не съществува — или съществува само чрез човека — те съществуват потопени в една безизразна и безжизнена „вечност“, която някога неусетно ще погълне и техните отломки. (Какво от това, че този камък, който притиска страниците на разтворената пред мен книга ще ме надживее след като аз не завиждам на неговата кухня, скучна, мъртва вечност?!)

Ефектът на моите преживявания и действия върху целостта на моята душа твори *времената ос*, върху която се разполагат (според ценността си за живота) значимите за мен събития, т.е. проявите на моето *битие*, съучастващите в битието ми прояви. Единното „за всички субекти“ време е абстракция на мисълта, то не съществува като *жизнена реалност*, преживявана реално (непосредствено, като чувство и наслаждение) само от някой единичен, отделен и *жив* субект, то е нещо като „мътилка“ на смесени, но отдавна „изветрели“ вина, която никой не иска да пие. Вътрешният усет за време се определя от

РИТЪМЪТ НА МОЯ ЖИВОТ,

това дали ценя времето зависи от това дали ценя *себе си* като реалност, имаща и временни измерения. Достоинството на човека, изглежда, тук намира своите първични извори — нека това да бъде

наш ориентир по-нататък. Да виниш времето (което било „такова“, а трябвало да бъде „друго“) за неща, които са се случили на теб самия, е отказ от себе си, признание за непълноценност, пълно неразбиране на своята самостоятелност и уникалност — границите на която задаваме ние самите, изхождайки от свободата си.

И така, ако се оплакваме, че „времето ни бяга“ и не можем да го „настигнем“ или пък че тече „мъчително бавно“, то ние всъщност недоволстваме от себе си и от своя живот — макар че нямаме доблестта да го направим открито, а се опитваме да си намерим „извинения“. В такъв случай трябва да намерим смелостта да потърсим вината в себе си и на тази основа да се вгледаме внимателно в живота си: „Тук е Родос, тук и скачай!“. (Един човек се хвалел, че може да скача по-високо — или по-дълго — от всички, но... на остров Родос. Недоверчивите и мъдри атиняни му отвърнали: „Тук е Родос, тук и скачай!“; другояче казано, настояли, че ако смяташ че можеш нещо, то следва да го направиш, а не да си търсиш извинения: „Покажи какво можеш, недей само да се хвалиш!“.) Никой друг не е — и не може да бъде — отговорен за това, което се случва на нас самите всекидневно, а най-малко от всичко са „виновни“... обстоятелствата, „случая“, „условията“, „средата“. Нашето всекидневие зависи от нас самите, от никой друг: разполагайки свободно със себе си, ангажирайки се с отговорността да правиш онова, което силно искаш, ти всъщност овладяваш и своето време. Противно на това, „оплитайки“ се в недоразумения и неразбиране на себе си и на своя живот, аз автоматически изпадам в неадекватност и спрямо времето, което се превръща в „загубено“, „пропиляно“, „непреживяно“, „непочувствано“, „неуловено“, „недостигнато“, „пропуснато“, „избягало“ и т.н. време. Усетили, че

„НЕЩО НЕ Е НАРЕД С МОЕТО ВРЕМЕ“

най-напред трябва да сме сигурни, че нещо не е наред в нашето съществуване, „в мен самия“, в моето всекидневие. Там трябва да търсим изворите на своята станала вече *нетърпимост* неадекватност спрямо времето, чиито корен е *вътре* в нас самите, в ситуацията, в която се намира нашата субективност, „сърцевина“. *Вглеждайки* се в своето ежедневиe (в което се „оглежда“ все пак... битието!), ние с това навлизаме в своята субективност, която е началото на всички начала:

там дълбоко е „заровена“ нашата лична неадекватност и неудовлетвореност спрямо времето, там са скрити основанията на

ЗАЧЕСТИЛИТЕ ВСЕКИДНЕВНИ ПРОВАЛИ

които „сигнализират“ за *неблагополучия* вътре в нас самите. Да бъдеш *адекватен* (напълно съответстващ, а значи и отговорен) на времето, пулсиращо в теб самия, означава да си *наясно със себе си* — и едва тогава ще бъдеш наясно и със своето време, особено с бъдещето, което те чака да го достигнеш, да го „хванеш с ръка“ (подобно на „птичката, кацнала на рамото ти“!). Търсейки себе си и в известен смисъл „*правейки*“ себе си в своето всекидневие, аз всъщност търся яснота и адекватност спрямо времето — явяващо се първо условие на съществуването ми наред със свободата. Ето че достигнахме до основния въпрос: как мога да постигна адекватност спрямо времето, как мога да „изчистя сметките си“ с него? Действително, какви възможности имам, търсейки така потребния ми *синхрон* с времевата реалност, затворена в моите гърди? Това означава: как трябва да се отнасям към самия себе си, по какъв начин *мога да бъда себе си* — по най-добрия, удовлетворителен за мен самия начин? Казано в един друг маниер на изразяване, тези въпроси се синтезират в следния: как съществува битието (като мой *суверенен аз*) — битието на едно „захвърлено“ и „изоставено“ в света съществуващо (търсещо разбиране на самото себе си!), определяно с думата „аз“, „аз самият“. Аз — съществуващото, което иска да съществува (*да бъде, да има бъдеще*) по един *човешки* начин — как мога да го постигна?

Да се отговори изчерпателно на тези въпроси —

КАРДИНАЛНИТЕ ВЪПРОСИ НА ЧОВЕШКОТО СЪЩЕСТВУВАНЕ

трябва да се напише поне една „дебела и тежка“ книга, а най-добре е да се изживее *истински* един живот: това е отговорът, който ни е потребен. Такива книги са писани, в тях се съдържат безкрайно значими истини и прозрения, от които зависи много в живота ни. Но тези книги продължават да си стоят в плътни редове в библиотеките, покрити с нежен слой прах; малцина са тези от нас, които посягат към тях „от време на време“, а повечето „нямаме време“, не смеем „да си загубим времето“ в подобни „излишни удоволствия“. Но от ония от

нас, които все пак са посегнали към такава „книжнина“, още по-малко са ония, които успяват да се вгълбят и да се овладяят от тяхната истина; останалите се оказват разочаровани: защото не са намерили отговор на въпросите, които ги вълнуват и „мъчат“. Нагласата към философия — така или иначе — си остава чужда за огромното мнозинство от съвременните хора. Едва ли ще бъдем прави ако ги виним изцяло за това; по-справедливо е да се каже, че и самата философия е виновна за това, че „плаши“ и отблъсква „естествения човек“, виновни са, значи, най-много философите. (Макар че и те са прави като не дават напълно *готов* отговор на всичко — такава възможност не съществува, при нас, хората, всичко е различно и уникално — добре е човекът да бъде оставен *сам* да търси потребните му отговори и истини.) Но философите, овладяни от една суетна, школка и дори „академична“ *професионализираност*, са далеч от чисто човешките всекидневни грижи и безпокойства на *живия човек*, те гледат „отвисоко“ на неговата въвличеност в непосредственото битие — битието, на което са неспособни да погледнат непредубедено и с ясен поглед; затова са склонни да оставят човека на самия себе си, а философията отреждат на „философите“, не на *човека*, не и на *живота*. Такава философия („философска“, а не просто *човешка*!) съвсем закономерно не интересува живия и искащ да живее пълноценно човек, на нея с право ѝ отвръщат със същото, което и тя е направила спрямо тях: не я забелязват, не подозират, че съществува. Ако обаче оставим човека на *човека*, а животът на *живота*, то тогава на философите се пада *философията* — която обаче е лишена както от *човечност*, така и от *живот*; кому е потребна *такава* философия? В такава ситуация все повече се осъзнава нуждата и философията да заговори на един понятен за всеки човек език — и да се опита да му каже онова, до което се е добрала в своята все пак възвишена история, а също и в така жадната за истината съвременност. От философията зависи дали може да каже нещо на човека, „потънал“ във своето всекидневие; ако се опита да го направи, то тогава ще се намери кой да я *чуе*, ще се намерят тези, които ще се *вслушат* в думите ѝ: някои неща само тя може да ни ги каже. Затова аз се отказвам тук от всичко онова, което обременява *разбирането* — и което е само капризна самоцел на подценяващите *човека* философи: философията съществува за човека, не човека за философията...

А че е възможно всичко това, няма никакво съмнение: философията **вече е била** това, което сега трябва да *бъде*, такава, каквато се иска да стане — времето (и самосъзнанието на човека от „нашето време“) е *искацията* една близка на човека философия. Ето един пример, илюстриращ *каква* философия ни е нужна днес; една мисъл на *Артур Шопенхауер*, свързана тъкмо с времето (по мое мнение тя е образец за едно човечно, понятно на човека философстване — за което са жадни душите ни):

„Често се опитваме да просветлим мрачното
настояще с

МЕЧТИТЕ ЗА ИЗГОДНИ ШАНСОВЕ

и си измисляме какви ли не химерични надежди, всяка от които носи в утробата си разочарование, настъпващо неизбежно, щом те се пръснат от досега със суровата действителност. По-добре ще е да превърнем в обект на размислите си многобройните неблагоприятни възможности, което ще ни накара да вземем мерки за предотвратяването им, а и ще ни достави приятни изненади, ако те не се осъществят. Та нали след като дълго сме се страхували, винаги забележимо се разведряваме? Да, дори е добре понякога да си представяме големите нещастия, които биха могли да ни сполетят, за да можем после да понесем далеч по-безболезнено многото малки беди, които ще ни споделят, и да се утешаваме, представяйки си големите, които са ни отминали.“

Това е път, по който философията няма да загуби достойнството си — стига да има решителността да го следва; нещо повече — по този път тя ще го спечели отново. Защото можеш ли да загубиш това, което отдавна наивно си пропилял, от което си се лишил доброволно — гонейки една куха цел?

Ако прекалено разрасналият се в ХХ век *интелектуализъм* на философията се оказа пагубен за нейната *живост*, то тогава

единствено *чувството* е в състояние отново да я „оживотвори“, да върне *живота* в нея (т.е. да ѝ върне онова, което първият ѝ отне). А *животът* — навсякъде, „по начало“, безусловно, категорично — е онова, което е на „първо място“, е онова, на което *дължим* всичко останало...

9. ОЧАКВАНЕ НА БЪДЕЩЕТО

9.1. Алтернативите. 9.2. Времевата предразположеност на душата. 9.3. Пълна отдаденост на настоящето, на „сега ставащото“. 9.4. „Слятост“ на душата с неповторимия миг. 9.5. Миналото е „втвърдено“ време. 9.6. Неудовлетвореност от настоящето, неразположеност към бъдещето. 9.7. Романтичната настроеност към миналото. 9.8. „Висините“ на абстракцията за съвършен живот. 9.9. „Живеейки, ние ставаме близки на живота“. 9.10. Оживяването на миналия живот в спомена. 9.11. Адекватност спрямо бъдещето. 9.12. Истинската ценност на времето за човека. 9.13. Безразличие към свободата. 9.14. Искащите да живеят пълноценно. 9.15. Само разбирането постига живота.

Времето се „състои“ от минало, настояще („сегашно“) и бъдеще — ето една безспорна истина, от която може да се тръгне: „тъй като всички я признават“. Но едва признали я, между нас, хората, се появяват неизбежно основни различия. Нека ги проследим.

„Знаем“, че *миналото* не може да се върне, но то съществува за нас в съзнанието, в паметта, в представата за преживяното *някога и преди*. *Бъдещето* все още не съществува („актуално“), но то „иде“, ние трябва да бъдем „нащрек“ в очакването му: за да не го изпуснем от нас се иска да сме подготвени за него, а също и сами да го *подготвяме*. „Сегашното“ време се намира в актуално „разположение“ на всеки човек, но то пък има свойството „да изтича между пръстите ни“, да се „изнизва“ неусетно (все едно че е... нежелан гост!), да се стреми към миналото и във всеки миг да преминава в него; затова тайнството на настоящето вълнува всеки човек. Впрочем, кое точно е *настояще* време? Нашата интуиция улавя настоящето по твърде противоречив начин и дори на нея то успява да се изплъзне: *този ден* трябва да съществува, но същевременно едната му част *вече* е минала (и значи я... „няма“!), другата му част все още *предстои* и значи също не съществува актуално; тогава може би *настоящ* е поне *този час*? Да, но и него го сполетява същата участ: едната му част *вече* я няма, а другата *още* не е дошла, тя е в бъдещето, тогава изглежда поне *тази минута* е

настояща, *сегашна*? Нищо подобно, дори и при нея има минала и бъдеща част, които актуално не съществуват, значи *настоящ* е единствено *мигът* („сега“), в същия миг обаче отиващ в миналото, а това е почти нищо. Щом като е така, то защо тогава сериозни мислители като един Шопенхауер например разглеждат настоящето като единствено „действителното“ време: „През целия си живот ние сме господари единствено на настоящето и никога — на нещо повече. Разликата е в това, че на младини виждаме едно дълго **бъдеще** пред себе си, а към края — дълго **минало** зад гърба си...“? Или това разсъждение, което съвсем не е „безпочвено“, напротив: „Времето може да се сравни с един безкрайно въртящ се кръг: вечно падащата половина е миналото, вечно издигащата се — бъдещето, а неделимата точка на върха, докосваща тангентата, е неразтегаемото настояще. И както тангентата не се върти заедно с останалото, така не се върти и настоящето, допирната точка на обекта, чиято форма е времето, със субекта, който няма форма, защото не спада към познаваемото, а е условие за всичко познаваемо. Или: времето прилича на неудържим поток, а настоящето — на скала, в която той се разбива, но не я повлича със себе си... И както на волята е осигурен животът, нейната собствена проява, така ѝ е осигурено и настоящето, единствената форма на действителния живот. Ето защо не трябва да търсим миналото преди живота, нито бъдещето след смъртта. По-скоро трябва да признаем, **настоящето** за единствената форма, в която се явява волята за живот. То няма да ѝ избяга, но и тя на него... На волята за живот е осигурен животът, а формата на живота е **настояще без край**.“

Но настоящето, както се вижда, не може да бъде схванато само по себе си — и затова нека да спрем дотук. Общият въпрос, който за сметка на това се изправя, е: как следва да се отнасяме към миналото, настоящето и бъдещето? (От нашите *прояви* в настоящето, миналото и бъдещето се определя времето, в което живеем, т.е. какво е времето за нас; обратното също е валидно — в зависимост от това какво е времето за нас, то такива са и нашите прояви „в“ него!) Нека да си опростим задачата. Ще приемем, че възможностите или **алтернативите** за човешко отношение към времето са три. Първата е: миналото и бъдещето са нищо, всичко е настоящето, *този миг*, който трябва да бъде уловен и изживян (китайците обичали да казват: „най-хубав е

днешният ден“!). Втората: настоящето е илюзия, бъдещето „още го няма“, действителното време е миналото, което е изцяло в наша власт — с него може да се живее *наново* в спомена. Третата, съответно се свежда до *настроеност* спрямо бъдещето, която в *очакването* му „строи“ своето настояще — проектирайки „това, което е“ към „това, което ще бъде“ (което „*иде*“!), същевременно не интересувайки се особено от миналото. Така изразени, трите алтернативи и нагласи може би изглеждат прекалено схематични. Описанието, към което пристъпвам, ще им придаде потребната жизненост и пълнота.

И трите алтернативи представляват *безсъзнателни дълбинни нагласи*, които човек, без да знае това, „носи“ в себе си и проявява в своето отношение към времето. Става дума за *преобладаване* на едната или другата нагласа, за *тенденция* в ориентацията на душата и човека било към настоящето, било към миналото, било към бъдещето. Оказва се, че при *този човек* доминира сравнително устойчиво една ориентация или

ВРЕМЕВА ПРЕДРАЗПОЛОЖЕНОСТ НА ДУШАТА,

което не означава, че пред него е закрыта възможността за пренастройване, за *преориентация*. Макар че всеки човек е по принцип способен еднакво да цени и трите модуса на времето — което като че ли е някакво „идеално“ разположение на душата спрямо времето — то въпреки това за всеки от нас се оказва подходяща именно едната от трите ориентации — без специално да сме я избирали или съпоставяйки с другите. Получава се нещо като „пасване“ на *тази* нагласа към *това* съзнание (съзнанието на *този* човек), което е вътрешно предразположено към нея — и затова непринудено *живее* с нея, удовлетворява се с нейната насока, при това изцяло безсъзнателно. Ако човек се опита да си даде сметка за това коя е неговата нагласа, то това се оказва изключително трудна за изпълнение задача (поради „*потопеността*“ и отдадеността, поради въвлечеността му в нея, поради липсата на опорни точки за сравнение) — подобна на тази когато се намираме сред безкрайните простори на океана и всички посоки ни изглеждат еднакви, нито една не може да бъде предпочетена без отпращане на погледа към звездите. Затова е глупаво някой да бъде попитан директно „кой модус на времето предпочита повече“ или „дали му харесва повече миналото, или

бъдещето, или настоящето“ — защото той просто не може да знае това и дори и да измисли някакъв отговор, то едва ли това ще бъде истинския, съдържащ реалната нагласа (казах, че тя е несъзнавана!) на този човек. Но въз основа на даденото по-долу описание на трите ориентации всеки би могъл да си даде сметка коя от тях е „неговата“ — приблизително и условно, разбира се. (Процесът на рационализация на *несъзнаваното* е твърде сложен, за да мога тук да му отделям подобаващото място.)

И така, първата нагласа беше: миналото и бъдещето са „нищо“, всичко е *настоящето*, то е реално течащото време, значение има само *този миг*, който трябва да бъде уловен и пълноценно изживян. Ясно е, че тук имаме пълно безразличие (индиферентност) спрямо миналото и бъдещето и също така

ПЪЛНА ОТДАДЕНОСТ НА НАСТОЯЩЕТО, НА „СЕГА“ СТАВАЩОТО

Такива хора са „устроени“ така, че живеят единствено с непрекъснато изтичащите мигове, стремейки се да получат колкото се може повече от всеки един от тях — и да не пропуснат нищо, което *мигът* може да им даде. Разбира се, всеки миг ни предоставя безкрайно много *възможности*, но за да се улови поне една от тях трябва да се откажем дори и от най-плахия опит за *избор*. Безкрайно много (или поне „достатъчно много“) мигове ще се „*изнижат*“ безсмислено ако се замисля коя от предоставените ми възможности е *моята*, истинската, потребната ми, значимата и пр. Затова нагласата към простото настояще, свеждаща се до грижата „*да не пропусна нито един миг*“, неумолимо ме принуждава да се откажа от *свободата*, от самата възможност да избирам: нещо дълбоко вкоренено в мен ме кара „*просто да живея както се случи*“ или „*както дойде*“ — и аз му се подчинявам, уплашен от възможността да не изживея и един-единствен миг непосредствено и изцяло. Понякога пък „*гоненето на мига*“, оставянето на непосредственото настояще като чиста спонтанност, диктувана от „*природата*“ (било моята собствена, моите инстинкти, било пък... „*природата на нещата*“ и на случая!), се превръща в „*сладко нищонеправене*“, във фатална дезактивираност на субекта, изпаднал в нерешителност какво може и трябва да прави — а това също не е достойна участ за човека. Това е така, защото е

невъзможно да се живее по *човешки* начин без избирането на *една* от многото възможности, които ми се предоставят във всеки миг. Но тъй като — от друга страна — аз се боя да не пропусна нито един миг и се стремя да го изживея *изцяло*, то съм принуден да се откажа от самия *избор* заради *влечението* си към „непосредствения живот“, отдаващ ми се в *този* миг. Затова от нагласата към настоящето следват поне две неща: *страх* да не се пропусне „*мигът*“, единственият миг — без който времето за мен става нищо — и оставяне на *влечението* (игнорирайки свободата) към непосредствения живот, на което се оставям да ме води накъдето си иска без моето съзнателно участие. Настоящото може да се живее непосредствено само *спонтанно*, по същия начин става пренастройването, от което зависи изпълването с едно или друго на всекидневието и неговите „отрязъци“. Затова общо взето такива хора са склонни да смятат, че мисленето е... „чиста загуба на време“ и затова старателно го отбягват, за сметка на това обаче се отдават най-пълно на *удоволствието*, най-често на наслажденията на плътта — което по естеството си най-силно и дори магнетично привлича човека от този тип. Такава нагласа спрямо времето изглежда е характерна за хората с „*първична*“, *импулсивна*, *спонтанно реагираща* и дори *непосредствена* душа и същност, което може да се приеме за начин на проявление на една все пак неразвита, но затова пък необременена със „скрупули“ *човечност*. От друга страна непосредственият живот в простото настояще е всъщност оставяне на „вихъра“ на живота с неговите страсти, което е пълна неспособност да се отделиш, да се дистанцираш от „простото живеене“, да си осигуриш поне някаква минимална независимост и така да поискаш нещо повече от това, което то носи в себе си и ни дава непосредствено. Тази

„СЛЯТОСТ“ НА ДУШАТА С НЕПОВТОРИМИЯ МИГ

и отдадеността на *чувствения живот* е основен белег на разглежданата нагласа, която поради това може да бъде наречена „*хедонистична*“ (от гръцката дума *hedone* — наслаждение). „Нагласянето“ към течащите мигове на настоящето, както и силното желание да получим колкото се може повече от тях са изцяло интуитивни, извън сферата на съзнанието и мисленето, т.е. тук установяваме специфична *неподправеност* на живота и въвличане в неговата *ирационална* (а може би и... *свърхрационална*!)

непосредственост или стихия, която не иска да знае никакво ограничение, никакъв контрол и регулиране. Оттук следва, че нито един жив човек не може да живее изцяло и абсолютно хедонистично — колкото и да ни се иска това. Такъв един живот би станал „абсурдност без брегове“, пълна отдаденост на „сладкото нищонеправене“ — което на много хора се привижда на хоризонта през мъглата на изпълненото с всякакви усилия всекидневие. Защото всяко търсене на удоволствие вече предполага най-малкото промяна на положението на тялото, стремящо се да запази без изменения хоризонталната посока на обикновеното „лежане“, покоя и безметежността, при които се постига пълна „уравновесеност“ и игнориране на желанията на отделните телесни органи. В същото време когато лежащото тяло сметне, че напълно се е отдало едно непосредствено изживяване на течащите мигове, то в него се *събуждат* сили и стихии (локализирани в отделните телесни органи: очи, уста, стомах, крака, гениталии, ръце, дори... мозък и пр.), всяка от които категорично започва да иска *своето*. Започва борба за надмощие и удовлетворяване, за *предимство* при задоволяване на влечението и желанието, покоят е нарушен, появила се е трудно удържима динамика, която в крайна сметка ще доведе до *триумфа* на някоя сила и до движение, „развалящо“ удобната поза на тялото — доставяла му до преди миг най-безметежно удоволствие. (Така именно границата, обозначаваща „идеала“ на прословутото „нищонеправене“, е премината, т.е. по този начин идеалът вечно се изплъзва и остава недостижима химера.) Появил се е *животът*, който е надмогнал безстрастния покой на „пълната отдаденост на мига“, а при него удоволствието на едно се изкупва със страданието на друго, всички еднакво не могат да бъдат удовлетворени и „заситени“, някои неизбежно страдат докато други изпитват блаженство за тяхна сметка обаче. Значи „единият миг“ не може да бъде поделен „поравно“, той е „грабнат“ от една телесна или душевна сила, а другите... „са останали с пръст в устата“, били са напълно пренебрегнати и незадоволени. На тази възможност за тотално задоволяване на всички човешки сили и желания в единия и неповторим миг се дължи неудовлетвореността в крайна сметка на човека, опитващ се да живее с нагласата спрямо настоящето („мига“), като единствено и действително време. Такива хора не познават покоя и блаженството на

цялото, а постоянно се разкъсват между много, при това капризни господари. Изводът е един: настоящето само по себе си не достига на човека, мигът трябва да бъде „разширен“ чрез прехвърляне в бъдещето, чрез построяване на „мост“ към него — друга възможност нямаме в своите търсения на пълнота и пълноценност. Невъзможността и непостижимостта за човека на идеала за тотално отдаване на непосредствено преживяваните в наслаждение един след друг следващи и изтичащи мигове беше показана по-горе, струва ми се, съвсем ясно. Вярно е, че желанието и вътрешната предразположеност за такъв живот съвсем не могат да бъдат повлияни от никакви съзнателни аргументи или пък от разсъдъчни „разобличения“ — моята цел обаче не беше такава; исках само да се вгледаме по-подробно в смисъла, който тази нагласа носи в себе си, пък останалото зависи от индивида, от нищо друго. (Впрочем, животните живеят единствено в простото настояще с всичко, което то им дава; изглежда настоящето само по себе си на тях е дадено и затова те ни се струват така удовлетворени, че можем само да им завиждаме; но на човека заедно с настоящето е дадено да живее едновременно и в миналото, а също и в бъдещето — на което животните съвсем не са способни.) Но аз ще се предпазя от оценки преди да сме вникнали и в останалите алтернативи.

Втората алтернатива беше: настоящето е вечно изплъзваща ни се и неуловима реалност (илюзия), бъдещето още не съществува (не е дошло при нас!), действителното време е единствено *миналото* — което е изцяло в наша власт защото с него може да се живее наново в спомена за някога преживяното: миналото ни позволява един вид да „удвояваме“ живота си. Тук като че ли нещата са още по-сложни тъй като се обръща гръб на настоящето и бъдещето и с лице се застава към *собственото минало*, което не притежава коварствата на другите два модуса на времето — непостоянни, „бягащи“ ни, изненадващи и сварващи ни неподготвени, опитващи се да ни подчинят на своя ход и да отнемат свободата ни. Напротив,

МИНАЛОТО Е „ВТВЪРДЕНО“ ВРЕМЕ

завинаги отпечатано в спомена, с него можем да разполагаме по своя воля, както и когато си искаме, а значи и безброй пъти да го „връщаме“ и живеем „наново“ — внасяйки при това исканите

корекции в него, правейки го по-близко, по-добро, по-човечно или смислено и пр. Ясно е, че такава нагласа предполага

НЕУДОВЛЕТВОРЕНОСТ ОТ НАСТОЯЩЕТО, НЕРАЗПОЛОЖЕНОСТ КЪМ БЪДЕЩЕТО

(неподготвеност за бъдещето), които на тази основа биват „изгонвани“ по странен начин — чрез „пропускането им през задната врата или прозореца“, чрез мнимото им игнориране и подценяване. (Защото миналото може да *оживее* пак в настоящето, в спомнянето *сега* на нещо отминало отдавна или наскоро, а такова актуализирано и непосредствено преживявано минало — само като представа в паметта, разбира се — не може да не се „вреже“ и в предстоящото, не може да не повлияе и на бъдещето.) Да живееш чрез спомена за отминалото, да го възкресяваш и да му придаваш битие *сега*, едно ново и мнимо битие, не е подход към живота, присъщ само на стария човек (имащ голямо бъдеще... зад себе си, зад гърба си). Тук не се има предвид точно това, макар че такава склонност като че ли доминира особено в „немладата“ възраст. Екзистенциалната неудовлетвореност от „сегашното на своето време“, при която съществуването се насочва и проецира към миналото (на своя собствен или на общността, общия човешки живот) много често се проявява и в периода на интензивно развитие на *самосъзнанието* (16–17–18–19 годишна възраст). Това е така защото тогава *желанието за живот* е изключително силно, а *действителният живот*, който „имаме“ в тези години, рязко контрастира на жадуваната, страстно мечтаната *идея за живота*, проявяваща се по-скоро като неясно предчувствие и *порив*. Тук, значи, същественото не е настроението, обърнато към миналото (с неговата детска чистота и невинност, с живата непосредственост на изцяло импулсивните желания, с които обаче трябва да се разделим *окончателно*), а смътния копнеж по *автентичния живот*, по пълнотата на едно по-висше и „по-зряло“ измерение на човешкия живот, което, уви, животът „*сега-и-тук*“ съвсем не ни предлага — и затова се чувстваме безкрайно оцетени и неудовлетворени. Една такава

РОМАНТИЧЕСКА „НАСТРОЕНОСТ“ СПРЯМО БЪДЕЩЕТО

определяна от недоволството от настоящето, всъщност се трансформира в безпокойство и неудовлетвореност от *самия себе си*

(пораждаща несигурност в своето бъдеще) и по-нататък в опити за страстно търсене на себе си в *представата* за друго време, в което животът би (е) бил прекрасен, хармоничен, пълноценен и вълнуващ. Романтическото *миросъзерцание* (или по-скоро *жизнено чувство*, обуславящо *гледането* на света), което на този етап все още не е прераствало в цялостен мироглед, по парадоксален начин съчетава недоволството от себе си и от своя живот и така жадуваната хармония на един *идеал* за човечност и живот, който *този* (сега и тук протичащ живот) съвсем не може да му предложи. Първата възможност за *изход* от това основно противоречие на живота (на непосредствения и *личен* живот), е *бягството* във **вече преживяното** — било от човека, било от човечеството. По този път се върви към някакво илюзиорно единение с отдавна отминалия и прекрасен *златен век* на древността или на първичния непосредствен живот („в лоното на майката-природа“), до това се свежда вглъбяването в „романите“ за възвишени *рицарски епохи* или пък пренасянето чрез въображението в едни също така възвишени *романски* стилове на живот, устремени, подобно на катедрала, към *висшето*, небесното, *Божественото*. Такъв един *екзистенциален* (не просто художествен) *романтизъм* поставя твърде високи и чисти изисквания към живота изобщо, към човешкия живот „като такъв“, на които *обикновеният*, съвсем прозаичен и делничен живот не е в състояние да отговори. На тази почва се поражда съвсем естествено дълбокото чувство за *дисхармония*, неудовлетвореност и обреченост, дори за безнадеждност и песимизъм, които са ни познати не само от литературата. Бягайки от непосредственото *изживяване* на течащите мигове на всекидневието във

„ВИСИНТЕ“ НА АБСТРАКЦИЯТА ЗА СЪВЪРШЕН ЖИВОТ

романтикът намира едно чисто *духовно* удовлетворение в някакъв своеобразен *естетически хедонизъм*, хедонизъм не на чувствеността и на тялото, а на *душевното блаженство* и на възвишеността на човешкия дух. В по-практически план романтическата нагласа спрямо времето се изразява в *жертване* на настоящето и бъдещето, в саможертва на „*непосредствената екзистенция*“ (емпиричния, всекидневен, изпълнен с прозаични грижи, безпокойства и неволи живот) и в крайна сметка на „*собственото благополучие*“ (в чисто прагматичния смисъл!) —

оценявано тук като безсмислено усилие за външно преуспяване, за користоно „уреждане сред хората“, като преследване на „пошли“ интереси, амбиции и едни прекомерно плоски страсти. Другата страна — по-значимата, по-изразителната — на този екзистенциален процес се свежда до страшна вътрешна борба, самоосъждане, безпокойство, устремяване към „крайностите“ и безуспешни опити за съчетаването им, „мятане“ на съзнанието от мрачния песимизъм (от „Шопенхауеров тип“!) към някакъв прекалено възторжен оптимизъм и обратно, мнителност и *самовлюбеност*, откриване на „горчивите сладости“ на *индивидуализма*, презрение към общностния живот и *отчужденост* от него, чувство за вина и за изоставеност, копнеж по неведомото и неизвестното, очакване на *чудото*, което из основи да промени живота и битието (но по възможност... „без мое участие“!), потъване в безкрайните пространства на мистичното и тайнственото, прекомерна *непрактичност* и отсъствие на всякакви прагматични склонности, тъпо усещане за безперспективност и безнадеждна *самота* и т.н. Но непосредственото изживяване на тези вътрешни дисонанси на човешкия живот подготвя душата (по механизма на „пресищането“, на погнусата от безкрайното вживяване в едни и същи състояния) именно за *непосредствения живот в настоящето*, с което човек трябва да се справя всекичасно и ежеминутно. Ясно е, че тази „подготовка“ се осъществява в един *идеален план*, не практически и като действия, а само като *проект* на почвата на нереализирани възможности, жизнени сили, душевни способности и перспективи — проект за *избавление* от абсурдния лабиринт и хаос, в който животът е попаднал, а също и като *носталгия* по автентичния живот, който все някога трябва да се *сбъдне*.

Оказа се, че при романтизма, поставящ на най-високо място *миналото*, не е налице едно пряко и ефективно впускане в „*живия живот*“ (както беше при позитивната нагласа спрямо настоящето, носена от хедонизма на плътта), но за сметка на това тук имаме също толкова страстно отдаване на *живота на духа* и на непонятното за разсъдъка удоволствие от него, които — като форми на живота и на жизнеността — съвсем не са за пренебрегване. За да се „впуснеш“ в живота трябва поне една негова форма да ти е дадена непосредствено, без значение коя — дали тази на душата или тялото, дали тази на настоящето и миналото, дали на чувството или на мисълта, дали пък на някоя друга изява на безбрежния и *многолик* живот. (Но не се ли

оказва, че живеещите „с миналото“ всъщност живеят по-скоро „чувствено-интуитивно“ като проява на една чиста духовност, докато „отдадените на настоящето“ правят това под натиска на една не дотам осмислена и затова съвсем плоска „разсъдливост“, която ги кара здраво да се държат за „безценния миг“?! Какво ли тогава ще изразява третата възможност, тази на... „преследвачите на бъдещето“?) Защото само

ЖИВЕЕЙКИ, НИЕ СТАВАМЕ БЛИЗКИ НА ЖИВОТА

на неговото велико тайнство — и затова първата си стъпка в него и в някоя негова посока винаги правим изцяло интуитивно: той е в нас, вътре във всеки един от нас поотделно, не трябва да го търсим „около“ себе си или пък да го създаваме от нищото. Животът не може да се „знае“ и „учи“, той трябва просто да се *живее* — по възможност с наслаждение и любов, а не с озлобеност и неразбиране. (Тези последните не произлизат от друго, а от *жизнената непълноценност*, от оцетеността на „недолюбващите“ живота, които правят всичко възможно да пречат и на другите да живеят.)

ОЖИВЯВАНЕТО НА МИНАЛИЯ ЖИВОТ В СПОМЕНА

търси връщане към отдавна (или пък наскоро) преживени прекрасни мигове, които изпъкват на фона на сивото монотонно всекидневие и настояще, от една страна, или пък към минали страдания и горчивини, които дават възможност да се изпита някакво „мазохистично“ и парадоксално *удоволствие от страданието* и от вгълбяването в него, контрастиращо отново на лишеното от „бури и страсти“ сегашно време — от друга. Романтикът, обърнат към своята непрекъснато дадена му *субективност* и индивидуалност, разполага свободно с нея в своето настояще — и така „вмества“ миналото и дори бъдещето в настоящето, което значи, че не се е отказал напълно от нито едно от тях, включително и от така пренебрегваното настояще. Той превръща вътрешния си живот с всичко, намиращо се в него (преживявания, спомени, представи, мисли, настроения, *минали*, но възкръсващи, движени подобно на кинолента) в *непосредствена реалност* на живота като такъв — и това е достатъчно удовлетворение в сравнение с действителния живот на всекидневието с неговата

изменчивост, спонтанност, изненади, страхове и... „недотам пристойни трепети“. (Дали зад подобна нагласа не се крие една *самолишеност* от нови и действителни преживявания, актуално протичащи и *сега* ангажиращи ни? Дали „заниманията“ с миналото не са израз на *компенсация* или заместител на липсата на *живо настояще*, което ни увелича всеки миг, а значи не са ли симптом, който сигнализира, че трябва „да взема в ръце“ настоящето си? Жертването на настоящето с неговата неоченима възможност да ражда *нови*, досега непрехивяни емоции — и то заради „така познатото“ ни минало — не е ли *люкс*, който не трябва да си позволяваме?) Накрая, романтичното настроение е чуждо на влечението към *авантюри* и инициативи (в практическия смисъл, като „*правене*“ и действие), което е предразположеност на една по-особена нагласа спрямо времето; за романтика са странни и непонятни *предизвикателствата* към *бъдещето*, на които това влечение служи. Но това вече е проблем на третата алтернатива, към описанието на която пристъпвам.

Ясно е, че тя се опитва да постигне

АДЕКВАТНОСТ СПРЯМО БЪДЕЩЕТО

разглеждано като *шанс* на човешкото „улавяне“ и справяне с времето — защото бъдещето като че ли „*иде към нас*“, а от нас се иска само *готовност* да го посрещнем. Вярно е, че бъдещето „още го няма при нас“, то е „някъде напред“ (или пък „*навътре*“, в нас самите!), но ние можем да се подготвяме *още сега* за него — подчинявайки настоящето си на „активно *очакване*“ на *това* бъдеще, очакване, което да предизвика *реалната среща* на този човек с идващите към него... „негови собствени възможности“. Нагласата към бъдещето доминира при онези хора, които гледат на своето настояще като *даденост*, „отпусната“ ни от бъдещето. Те са ориентирани именно към бъдещето, „откъдето“ като че ли *извират* времето, „откъдето“ иде родилото се и започналото нов живот време. Щом като настоящето е *реализация* (при това страстно желана!) на „дошлото при мен“ (и също така „*съкровено желано*“!) *бъдно време*, то значи това последното е изключителния шанс на човека, в него е скрита

ИСТИНСКАТА ЦЕННОСТ НА ВРЕМЕТО ЗА ЧОВЕКА

от която съм длъжен да се възползвам. С миналото нищо повече не може да се направи, то вече е изживяно завинаги и окончателно (като непосредствено, *за първи път случващо се събитие*), настоящето ни се изплъзва ако започнем да го разглеждаме като проста даденост на „*този миг*“, за един миг изчезващ в небитието. Затова единствено бъдещето, разбрано като изключително *многообразие* на неотвратимо идещи към нас *възможности* — които само трябва достойно да посрещнем, от които трябва само да се *възползваме* — е *реалното време*, с което човек разполага и като „*времеви ресурс*“, и като *предстоящо сбъждане на желаното*, на осъществяване на страстно жадуваното и дълбоко потребното. И за да не стане така, че „*придошлото внезапно*“ бъдеще да ни свари *неподготвени*, блуждаещи без готовност, без цел и посока — подобно на носения от морските течения платноходен кораб с развален рул или без кормчия — то ние трябва да сме *живели с бъдещето още преди то да е станало настояще* : като един вид сме *проецирали* себе си в него, като сме станали близки на своето бъдеще, а то е станало *предразположено* към нас. С други думи казано *взаимната откритост* между човека и неговото бъдеще се подготвя от подчиненото на бъдещето настояще, т.е. от живота, „*гледан през призмата на бъдещето*“, на това, което *ще бъде* („*бъдеще*“!). Свободата всъщност е точно в това: да не се отказваш от *своето* бъдеще, да *правиш* бъдещето си свое, да *разполагаш* с бъдещето си съобразно себе си, да превърнеш бъдещето си в своя драгоценна собственост и най-скъп *жизнен капитал*. Затова безразличието към бъдещето се оказва

БЕЗРАЗЛИЧИЕ КЪМ СВОБОДАТА

и отказ от себе си, от своята *самобитност* и човечност, *отрицание* на свободния живот, предаване на своя живот в ръцете на случая или пък във властта на една неумолима съдба. И ако за живота се иска известен *талант*, то и за бъдещето се иска определен *усет* — или, както е казал Шопенхауер:

„Обикновените хорица само се чудят как да *прекарат* времето, а човекът с талант се пита как да го *използува*.“

а още Сенека е съветвал:

„Разглеждай всеки ден като *отделен живот*“.

Разбирането че „**днешният ден е единствен и неповторим**“ (Шопенхауер) или пък че е „**най-хубав от всички останали**“ (според китайците) е възможно само на почвата на съответстващото отношение към бъдещето, „благоволило“ да ни отпусне и този ден, а също — да се надяваме — и много нови дни след него; ако „запушим отвора“ (в съзнанието си), от който може да премине *нашето* бъдеще, то тогава ще си останем с един отегчителен и скучен *несвършващ ден*, в който нищо ново не се случва — и нищо *различно* не чакаме(а „многого дни“ няма как да не се слоят в един, няма как да не станат *неразличими!*). Оттук крачката до усещането за *абсурдност* на съществуването и до вледеняващото душата отчаяние (*ужас пред настоящето*, но и пред бъдещето) е само една.

Бъдещето не е безразлично на нито един човек, но то е особено скъпо на

ИСКАЩИТЕ ДА ЖИВЕЯТ ПЪЛНОЦЕННО

Стремежът към *пълнота* на живота и адекватност към него е основна тенденция на представяната тук нагласа, издигаща бъдещето на най-високото място — мястото, до което сами трябва да се *издигнем*. Тази особена нагласа към времето и живота — за да бъде различава от другите две, *хедонистичната*, обичаща най-силно настоящето и неговите мигове, и *романтичната*, гледаща съсредоточено в миналото и в някакъв отминал вече *идеал* за живот — може да бъде наречена **екзистенциална** (с оглед на нейните влечения и копнежи по *пълноценния живот*). Животът, даден ни от Бога, става *човешки* едва в зависимост от *съществуването*, което сме избрали — и което трябва да е насочено към постижимата от човека *пълнота* и *цялост*. Избирайки съществуване, ориентирано към бъдещето и търсещо в бъдещето опорните точки на *пълноценно* изживяването *настояще*, човекът всъщност избира („оптимално“, най-близо до

истината, „гарантирано“ и безусловно) себе си, потвърждава човешкото у себе си. Насочеността на човека към едно опиращо се на бъдещето съществуване („екзистенция“ — „излизане отвъд“, „прорив“ извън това, което просто е, насочване към онова, което ще бъде) е основанието да наречем тази нагласа *екзистенциална*: бъдещето ни дава безчет възможности да *правим себе си, да избираме себе си и да разполагаме със себе си*, възможности, които в никакъв случай нямаме право да пренебрегваме, да се отказваме от тях. Ние разбираме себе си само на основата на адекватното разбиране на своето бъдеще (каквото човек *иска и прави*, такъв той и е), а на тази основа откриваме един ден, че

САМО РАЗБИРАНЕТО ПОСТИГА ИСТИНАТА НА ЖИВОТА

— за човека не подобава да живее „слепешком“, без здрави ориентири. Затова екзистенциалното разбиране на своя живот, основано на *свободата* и извиращо от нея в неговата неразкъсваема връзка с *времето* и със стремежа към пълноценното му изживяване (дълбоко вкоренен у всеки човек, но поради неразбиране пренебрегнат от мнозина) е основната тема на моето изследване. Казах също, че другата цел на правеното тук е изтъкването на значимите *практически* измерения на нашите автентични реакции спрямо времето и спрямо собствената ни „*времовост*“. Затова ще се опитам да се предпазя от безкрайните теоретизации на едно безплодно философстване — от „блатата“ и „тресавищата“ на което съвсем не може да се излезе; ще търся само ония *истини*, без които животът се оказва фалшив и безсмислен.

Надеждата е силите ми да се окажат достатъчни за оправдаването на такива оптимистични очаквания; истината е трудно достижима, тя не е... „монета, която можеш да сложиш в джоба си и да си сигурен, че я притежаваш“ (Хегел). Но разположеността към бъдещето изисква от нас „да искаме много“: „*който иска, нему ще се даде...*“; скромността тук е неуместна. Затова не мога да не завърша с това:

Бъдещето дава всичко на ония, които... могат да си го вземат сами.

10. СИТУАЦИИ И ПРОБЛЕМИ

10.1. Неопределеност и подвеждаща двойственост. 10.2. Усещането за отчужденост. 10.3. „Самите ние, доколкото живеем, сме времето“. 10.4. Приобщеност към живота. 10.5. „Злокобността“ на времето. 10.6. Умението да живея. 10.7. Първата стъпка към пълноценния живот. 10.8. „Погнусата от непонятното“. 10.9. Проблематизирането е проясняване. 10.10. „Утре си е... утре, днес си е... днес“. 10.11. Включването в собствената динамика на „аз-времето“. 10.12. Всеки пропуснат миг по-късно ни отмъщава. 10.13. „Живостта на посоката, нейната съдбовност“. 10.14. Жизнената целостност на делото.

Живеейки, „занимавайки“ се със своето всекидневие, ние се „озоваваме“ или попадаме в най-различни ситуации, последователно следващи една след друга или пък „стоварващи“ ни се едновременно. Тук все още оставям настрана нашето *участие* в пораждането на една или друга ситуация — правещо в крайна сметка нашата, каквато и да е тя, *участ* — тъй като това е въпрос, нуждаещ се от по-задълбочено изследване. Но думата „ситуация“ съдържа явна

НЕОПРЕДЕЛЕНОСТ И ПОДВЕЖДАЩА ДВОЙСТВЕНОСТ

в която се налага да вникнем. Употребявайки я много често съвсем безразборно, не става ясно дали се има предвид *моята*, субективната въвличеност в някакви *събития* и личната ми *ситуираност* в тях (*разположеността* ми в тяхното движение, възникване, развой и край) или пък се набляга на само по себе си възникналото „нареждане на нещата“, сред които съм се озовал само заради „простото съвпадение“ на време и място — моето и тяхното. (Във втория случай аз неизбежно гледам на тях — на „независимо от мен възникналите обстоятелства“ — като... „теле в железница“: по обичайния и разпространен израз.) От друга страна не е ясно също дали ситуацията е *моя* или „някаква друга“, „сама по себе си появила се“, в която съм „попаднал“, но мога и да се „извлека“, измъкна, отърва. Това разграничение е твърде важно: човекът не е безмълвна и

бездейна твар или вещь, която бива „поставяна“ тук или там, „сега или някога“, а същество, което непрекъснато избира своето съществуване и свободно разполага с възможностите, които *сам* си дава или открива. Защото — ако се вземе предвид това последното — е възможно да се окаже, че не „някой друг“, а *аз самият* „ситуирам своите ситуации“ в зависимост от това къде избирам да отида и какво да направя, и особено *как* и *кога* да го направя. Не е известно също дали тези разграничения не са валидни по отношение на някакви различни „видове ситуации“, всяка от които си има *своите* възможности и особености, а също дали изобщо е реално да се мисли, че нещата „все пак“ и „някак“ *си стават* „отделно от мен“, а от мен се иска просто да се „вместя“ в тях, един вид да им се „натрапя“. Ясно е, че ние едва ли съзнаваме своя дял в появата и разгръщането на дадена ситуация, по-скоро естественото и „нормалното“ е да не го съзнаваме, което определя

УСЕЩАНЕТО ЗА ОТЧУЖДЕНОСТ

на личността от ситуациите на *нейния* живот, възприемането на самата ситуация като нещо *отделно* от мен самият съществуващо или *дадено* ми отвън. В този смисъл да се „озова“ (или пък: „отзова“?!) сред някаква ситуация означава да попадна в нея *ненадейно* (изненадващо и мен самия!), без да съм го искал и без да съм се почувствал подготвен за нея, без да съм участвал в нейното *ситуиране*. В този случай ситуацията няма как да не ми се стори нещо *чуждо* и *външно*, към което трябва да се приспособя или нагодя, а аз самият се оказвам именно *чужд* и *външен* по отношение на нея. Тогава ситуацията ме *въвлеча* и дори „поглъща“ в себе си и на мен не ми остава друго освен пасивно да се *оставя* да бъде въвлечен и дори „натикан“ (често без да искам или насила) в нея. Ситуацията — така поне ни се струва — *идва* и ни „завъртява“ в своята динамика, а след това си *отива*, отминава, изхвърлила ни — подобно на морската стихия — изнемощели на някой бряг. Получава се нещо парадоксално: аз не *правя* ситуациите, от които е „изтъкан“ *моя* живот, а те ... „*си стават* *някак си*“ и независимо от мен самия, аз винаги със *закъснение* разбирам и научавам какво се е случило или е *станало* именно *с мен самия*. Но нали това бяха *на мен* случващи се ситуации и събития, нима аз мога да-се-оставя-да-бъда-отстранен-от-тях, да бъда

и да се чувствам *захвърлен* в тях, непрекъснато да се оказвам тяхна жертва, *обречена* безсмислено да се „*мята*“ от една в друга ситуация (подобно на риба на сухо!) — жертва, която при това даже не е и подозирала че я чака подобно „*стоварване на главата*“ на крайно нежелани обстоятелства?! Абсурдно е да се оставя на един безжалостен и ненаправляван „*поток от ситуации*“, следващи една след друга и независещи от мен — *случайно* „*ситуирания*“ в тях; мога ли да се примиря с такава жалка *участ*?! (В която *аз самият* фактически не *участвам*!) Излиза, че аз непрекъснато съм изправен пред *избора*: или да приемам ситуацията на живота си като дадени и независещи от мен самия или пък да „*композирам*“ сам ситуацията на живота си, да *права* тяхната ситуираност, изхождайки от *себе си*, а също и решително да влияя на обстоятелствата, опитвайки се да се справям с тях, да ги „*извеждам*“ в желаната от мен посока. Всеки човек — без дори да си дава ясна сметка за това — непрекъснато се изправя пред този избор, принуден е да го прави всекидневно и ежечасно; ако се оставим на стихийния произвол на нещата (*случайно ситуиращи* се както се случи или „*както дойде*“), ние наистина сме обречени да бъдем жертви, сами себе си сме превърнали в „*хартиено корабче*“, носено от прибоя. Затова ако не искаме да ни сполети последното (за което винаги имаме под ръка безброй оправдания!) сме длъжни да се противопоставим на подобна фатална обреченост, която ни приравнява с „*бездушните вещи*“, поражда и у нас *безличността*, в която те са потопени. Началото на решаващото всичко останало противопоставяне е да се почувстваме *човешки същества*, поели своя живот и съдба в собствените си ръце, т.е. да станем същества, които разполагат свободно със съществуването си, избират заедно с него и съдбата си, а значи и своето *бъдеще*. Тогава никога няма да ни се струва, че с нас самите „*си стават* някакви неща“, „*случва ни се нещо*“ (все едно че „*получаваме удари по главата сякаш от някаква невидима длан*“, по думите на Хегел), „*сполетява ни това или онова*“ и пр., а ние в същото време сме превърнали себе си в *наблюдатели* на разгръщането на **безличност** („*нашата*“, „*моята*“, „*все пак собствената*“); защото така се стимулира „*безличността като такава*“ (**безличното само по себе си**), в което съм се оказал потопен, намирайки се в света на бездушните вещи. На *човека* — на нито един от нас — не е дадено да бъде единствено *зрител* при разиграването на „*световната историческа*

драма“, на която може да бъде уподобен животът (защото светът, в който живеем, все пак е една голяма *сцена!*); напротив, на всички ни се налага да играем в нея според силите и дарбите си, при това не само една роля; но най-малко от всичко ни е позволено да отстраняваме себе си тъкмо от драмата на *собствения живот* (на която освен „водещ актьор“ ми се налага да бъда и „сценарист“, и „режисьор“, дори и „декоратор“). Впрочем, каква ли ще бъде една такава пиеса ако „водещият актьор“ непрекъснато отсъства, давайки всевъзможни оправдания, „режисьорът“ е абсолютно некадърен, а „сценаристът“ дори не си е свършил работата и не е представил поне първи вариант на текста?! Затова като че ли човек всъщност само това прави — ако иска да бъде човек, — а именно съпротивлява се на **безличното** и на безличността (на склонността към *обезличаване*) у себе си, опитва се да утвърждава своята *личност*, да открива своето истинско *лице*, да изразява и потвърждава личностното си *достойнство* и превъзходство. Но да продължим нататък.

Един велик философ и удивително *разбиращ*, сиреч *проницателен* мислител — *Освалд Шпенглер* — пише, че

„САМИТЕ НИЕ, ДОКОЛКОТО ЖИВЕЕМ, СМЕ ВРЕМЕТО“

Тази мисъл изразява най-важното, дълбоката връзка между живот и време — между съществуването, което сме *избрали*, и времето, което по този начин сме *породили*. Самите ние сме времето, но не по начало, а съобразно съществуването, което „водим“ или... „караме“, съобразно *степенята*, в която наистина *живеем*. Според тази проницателна идея човек дори може да се окаже... *извън* времето — ако е избрал определен род съществуване, *подходящ* за „жизнената форма“, *надрастваща* самото време. Да запомним добре и внимателно казаното от Шпенглер, неговият автентичен смисъл е този: „*Аз съм времето — доколкото живея, аз самият, не нещо друго!*“. Познато ли ни е това гордо самосъзнание — или никога не сме се издигали до него?

Това „доколкото живеем“ или „доколкото живея“ — защото животът на всеки човек е негово лично и отговорно дело — съдържа „възела“ на целия проблем за времето. „Доколкото живея“ не е равносилно на „как живея“, макар че вероятно е и това; но още вероятно е, че е нещо повече. От друга страна ние често казваме „като че съществувам, но не живея“ и разбираме, че съществуването сякаш е „непълноценен живот“, живот, на който нещо твърде значимо се е изплъзнало. Според това излиза, че има някаква *граница*, отвъд която започва животът, а до нея е разположено съществуването, което „не заслужава“ да се нарече *живот*. Затова моето „доколкото живея“ в някои случаи ме поставя отвъд тази граница и „при“ живота — само ако обаче живея „както следва“, „както трябва“, поне с един стремеж към пълнота и пълноценност. Едва в този смисъл отново се появява въпроса „А как живея?“, който съвсем не бива да се пренебрегва: като че ли от „как“ зависи „колко“ и „доколко“ живея и дали изобщо съществуването ми „може да се нарече живот“. „Доколко“ като израз, от друга страна, ни навежда на представата за *степен*, т.е. „малко“, „средно“, „много“, „твърде“, „съвсем малко“, „никак“ и пр. Оказва се, че трябва да се стигне до „известно ниво“ на живот, да се придобие или „присвои“ известно количество живот, за да можем да кажем с право „аз живея“. (Защото ако ме попитат: „Живееш ли?“, „Колко и как живееш?“ и пр., аз да мога да кажа: „Да, при това *толкова и толкова, така и така*, не другояче!“). Ако живееш „съвсем малко“, „едва-едва“, т.е. под границата, зад която се отива при живота, то тогава на твоето не си струва да се казва „живот“, на него му липсва твърде много за да може с право да бъде смятано за живот в *истинския* смисъл. Паралелно на нашата

ПРИБЛИЖЕНИЕ КЪМ ЖИВОТА

следователно се мени и нашето време, времето вероятно е едно *преди* границата (за която става дума) и *друго* когато я преминем и се „озовем“ *при* живота, т.е. по-скоро *направим* живота си именно *живот*. Какво следва да стане, за да постигна това, което се иска от мен: да мога да *почувствам* онова време, което съответства на самото *естество* на живота? „Аз съм *времето*“, *моето*, единствено интересуващото ме време, никое друго време аз не познавам — това важи и в двата случая: и когато съм „при“ своя живот и своето време, и

когато се разминавам по някакви причини както с живота си, така и с времето, което отговаря на него; но как да разбере същественото *различие* между двете възможности? Удовлетвореността от живота обикновено свързваме с усещането за *пълнота* — на такъв живот нищо значимо не липсва, към него „нищо не може да се прибави или отнеме“. Но кой от смъртните (от *живеещите!*) е постигнал такова олимпийско удовлетворение от живота (освен в някои кратки мигове, които безвъзвратно отминават и си отиват — макар че ни се иска да продължат *вечно!*)? Дали пък в това не се заключава

„ЗЛОКОБНОСТТА НА ВРЕМЕТО“

(Шпенглер), която ни принуждава да свързваме някакви надежди с така човешкия стремеж да поставим себе си *извън* времето, да го „спрем“ и „елиминираме“, да скъсаме с тясната си обвързаност с неговите „своеволия“? Стремежът ни в крайна сметка към „повече живот“ дали е равностоеен с желанието да разполагаме с „повече време“ — както на пръв поглед ни се струва и както често чуваме около себе си (когато „единогласно“ почти всички се оплакват от „липсата на време“, от неговия вечен „недостиг“!)? Нима е вярна другата възможност: че от нас се иска самоотвержена човешка *съпротива* срещу неумолимото, жестоко, *злокобно* време? (Кое то дори и с факта на „простата си наличност“ така или иначе вещае перспективата за *тотален провал* на човека и живота, свързан със *смъртта* — така ли е?) Въпросите нарастват застрашително, но мястото, от което тръгнахме, беше това: какво е времето, как то тече от „двете страни“ на границата, разделяща автентичния от мнимия живот, от илюзията за живот и съществуване?

Проблематизирането на времето като даденост на човешкия живот е неизбежна съставка на живота; за човека е невъзможно да се справя със „задачата на живота“ ако не усеща и не преживява непрекъснато „*примката на времето*“ около... гърлото си (или по-скоро около... сърцето си!). Тази *драматичност* на проблема за времето (за да не употребя и да не прекаля с някоя наистина зловеща дума!) ту се съзнава в нейната неотвратимост, ту пък отслабва и губи яснотата си в съзнанието — на основата на опитите ни да *забравим* за нейната острота, а оттука и за простата ѝ даденост. Никой не може да

каже „валидна за всички рецепта“ *кое е по-добре* и за предпочитане: дали да живеем със съзнанието за „остра драматичност“ или *трагичност на времевостта* на човешкото съществуване, или пък автентичният живот на човека „сега-и-тук“ е извън напрежението, пораждено от усета за неотвратимост, единственост, неповторимост и пр. на *актовете*, които правят живота ни? Ясно е, че *лекотата*, с която се справяме със съществуването, си пряко зависи от „*леснината*“, с която нашето време тече, и затова почти не се усеща. Ясно е също, че не бива да „усложняваме излишно“ както живота си, така и да вредим на усета си за време — и двете трябва да стават *естествено*, съобразно естеството си, а не по един *изкуствен* („примислен“, фалшив) начин. Накрая обаче трябва да признаем, че всичко опира до човека, до конкретната *личност*, която решава всичко на основата на своето *различие*, на своята самобитност и индивидуалност; тук е коренът на всичко останало, тук са отговорите на всички загадки. Разбирайки *себе си*, ние с това вече хвърляме светлина и върху онова, което има своя корен в нас самите: *истината* за „този човек“, достъпна единствено нему, съдържа в себе си всички ония истини, които са потребни на него самия — и са негодни за всички останали, едва ли ще послужат на някой друг. Това, че „житейският опит“, „здравият смисъл“, традицията и дори философията казват някои „*общовалидни истини*“ съвсем не променя, разбира се, факта, че ние ги приемаме единствено „за сведение“ и не се надяваме, че те могат да ни *отменят* в нашите опити за разбиране съобразно себе си, разбиране, което не съществува никога и никъде преди да се е *родило* в нас самите, в моите гърди. Затова

УМЕНИЕТО ДА ЖИВЕЯ,

тясно свързано със способността ми да се „справям“ с времето, не се основава на общи и „азбучни“ истини, взети наготово отнякъде, а е изцяло субективно *достигане* и заслуга на отделния индивид, изхождащ от себе си — и решаващ съобразно себе си. Нашето неизменно „*Как живея?*“ е свързано с определено *качество* на живота, което също не може да е извън всякакво отношение с времето. Ясно е, че личните „колко“ („доколко“) и „как“ живея се намират в съществена връзка помежду си, която предстои да изследваме. Защото едно определено „колко“ или „количество“ живот (например „едва-

едва“, „съвсем малко“) по някакъв начин се намира в отношение със съответстващото му „как“ се употребява все пак това „малко“ количество живот. Та нали ако избира *подобавация*, най-добрия за моята „малка частичка“ живот *начин на живеене*, то аз бих могъл да го *разширя*, „разтегна“ и увеличи?! Респективно ако разполагам с „голямо количество живот“ (като *жизненост*, *жизнена сила*, *жизнеспособност*) със съответното също твърде голямо *неумение да живея* и да се възползвам от живота си, то каква ще ми е ползата от всичко? Защото нали от *умението да се живее*, от това *как живея* зависи превръщането на живота ми в бreme или *наслаждение*, и нали ако прекалено не умея да живея, с това само „печеля“ непрекъснатото увеличаване на *тежестта* на това, което си позволявам да наричам живот, да смятам за живот? Факт е, че „количеството живот“, който „имаме“, се измерва с единици на времето, с дни, часове, години — но това не е „съвсем така“. Връзката, за която тук говоря — на *колко с как живея* — ни навежда на мисълта, че е възможно да се увеличава *времевия ресурс* на живота чрез промяна на неговата динамика и *интензивност*, т.е. чрез *избора* на подходящ или подобаващ начин на живот. Този последния е в състояние да увеличава или съкращава живота ни като *време*, ала не като проста „продължителност“, но особено като *удовлетвореност от преживяването* на самото време и на „нещата“, с които го изпълваме и „насищаме“. Следователно „*свиването*“ и „*разтягането*“ на времето, зависещо от инертността и, съответно, от динамичността на *живеещия*, се определя от човека, от проявите на неговата *жизненост* и *интензивност*, *пълнота*, *концентрираност* в ясна посока, от *решителността*, с която се справяме със ситуацияите на живота си и ги „*предизвикваме*“, а значи и от степента на *саморазбиране*, до която сме достигнали или сме се издигнали. Но това, че ние непрекъснато забравяме за *ограничеността* на живота ни (като „проста продължителност“, измервана с години) и по този начин живеем *като че ли животът ни ще е вечен*, че никога „няма да свърши“, показва основно неразбиране и пренебрегване на *времевата реалност*, в която съществуваме — и от която съдбовно зависим. Причината за това е *усещането*, че всеки нов ден е „нещо като отделен живот“, а значи че ние един вид ще живеем „много животи“ (казваме: „Нов ден — нов късмет!“); това усещане ни успокоява, макар че не може да снесе *фаталната ни обвързаност с единия, единен и единствен живот*,

разполаган в много дни, но оставащ си все този независимо от многоликостта на съставлящите го дни и години. От друга страна ние не проблематизираме и не се питаме относно нашето „*доколко живея*“, не се замисляме *дали* и *доколко* живеем, представяйки си, че от „живота не може да се избяга“ или, което е още по-лошото, че „*той ни преследва, не ние него*“. Склонността ни да изключваме (да „забравяме“) непрекъснато времевия аспект или „разрез“ на живота си води до това да не усещаме остротата и фаталността на неумолимо и непрекъснатото *изтичане* на времето — и с това и на живота ни. Изострената чувствителност към времето не ни привлича, по някакви причини (кой знае защо?) предпочитаме една „*притъпена*“ чувствителност (равна на *безчувственост*), с която си мислим, че по-леко се живее. (Но оттук незабележимо намалява моето „доколко живея“!) Вярно е, че от време на време се сещаме, че времето необратимо тече или пък че „толкова и толкова“ години от живота ни невъзвратно са отминали, но това моментно настроение в същия миг бива „отпъждано“ или „прогонвано“ (защото вероятно се приема като симптом за недопустимо „размекване“ на душата или пък за проява на „философичност“, която се смята за „противопоказна“ — що се касае за нагласата, свеждаща се до „*простото живеене*“) — за да бъде заместено от сериозната *заетост с рутинното правене* на толкова разнообразните „неща от живота“. Изострената чувствителност спрямо времето се свежда, следователно, до *цялостно преживяване*, определяно от загрижеността ни „около“ следната „*мисловно-времева ос*“:

- **Аз съм времето** — ако се откажа от **преследване на времето** (или дори от елементарна *пресметливост* във връзка с него), то аз в някакъв смисъл се отказвам от **себе си**, от своята „**самот**“;

- **доколко живея**, а също и **как** живея — това е моята основна **грижа**, която ме занимава всекидневно, дори и да не съзнавам това;

- моята загриженост за живота и неговата **пълнота** се резюмира в загрижеността ми „**да уловя**“ времето и едва така да остана при себе си, при живота си, в противен случай се оказва, че „страня“ от тях дори и да не го искам;

- главният ми **жизнен проблем** е времето, аз всъщност само него решавам във всеки миг (разпореджайки се със **себе си**, живота си и с моментите, в които „разполагам“ преживяванията си) и така

побеждавам **индиферентността**, справям се с **безразличието** към „всичко“, но най-вече към **самия себе си**;

- оказва се, че „опорните точки“, чрез които „мога да преобърна света“, са поне две: **аз** и **времето на моя аз**, времето, без което аз не съществувам;

- **разпадането** на моя **суверенен аз** е именно **безвремието**, от което произлиза **безсмислието** на един живот, **усещането за абсурд** е симптом на актуално преживяваното безвремие;

- **ужасът**, всичко **вледеняващият ужас** (пораждан от **предчувствието за провал**) е неусетното в началото, но все по-засилващо се и усещаното вече от цялото същество **потъване** в безвремие и безсмислие;

- затова „**искам да живея**“ (моята **страст към живота**) се свежда до един неизразим **порив към времето** в неговата чистота („искам време, повече, колкото се може повече време!“) при **ясното съзнание за ограниченост** на „отреденото“ ми време на тази земя; второто като че ли определя първото;

- **жизнен и времеви порив** съвпадат, давайки ми жива душа в едно преизпълнено с живот тяло, Бог ми е дал и **свободата** да ги превърна в „**АЗ**“, в

- нещо **пълноценно живеещо** и разбиращо корените на **жизненовремевата пълнота**;

- „**загадката на времето**“ се прояснява чрез хвърлянето на светлина върху „**загадката на живота**“ (и обратното), двете са едно **неразделно тайнство** и т.н.

Затова

ПЪРВАТА СТЬПКА КЪМ ПЪЛНОЦЕННИЯ ЖИВОТ

е изправянето на съзнанието и духа на човека пред тази поредица от **уверености**, копнежи и питания. С това изглеждащата **непроницаема стена**, обвиваща всекидневната ни отдаденост на „**времето-живот**“, се разклаща, за да се срине в един прекрасен миг, в който ни се открива „това, което е“ — при това тъкмо „**каквото е**“, не някакво друго. Като че ли едва тогава **съществуването** постига живота, изпълва се с него, двете **съвпадат**, изграждайки контурите на **човешкото** в неотделимите от него измерения — измеренията на „**времево-неповторимост**“

индивидуалност-личностност-самосъзнатост-«азовост»-историчност-освободеност-непосредственост-конкретност-живост-и-така-нататък“. Вижда се, че първата стъпка, водеща до истинското *раждане* на човека, предопределя неговото бъдеще в рамките на споменатите измерения, които придават на човешкото битие така потребната му автентичност. Защото струва ли си да живееш ако не си наясно че това, което ти се случва, пряко произлиза от самото *естество* — от **истината** — на живота? Животът ли е например „животът *наполовина*“ или пък „животът само *една трета*“? Човек не може да се задоволи с някаква „частичка“ от живота (все едно че единствено да ти „покажат“ нещичко от него, но да не ти го „предоставят“ или „дадат“ за непосредствено изживяване — това е непоносимо тъпо!), ние така сме устроени, че ни *задоволява* само неговата **пълнота**: онова, което не е живот, е *смърт* и мъртвило. Затова нека „живуркащите“ съзрат бездната, в която стремглаво падат! Един миг живот затова е безкрайно повече от цяла вечност „живуркане“ (ако тази дума въпреки цялата си противност може да бъде запазена в един философски текст!). Но — за да не бъда невярно разбран — ще подчертай категорично: горното не значи, че животът е невъзможен без *съзнание* — макар че в определен смисъл наистина е възможно без *съзнание* (и дори е вероятно, че такъв живот е „по-добрия“, „по-истинския“, по-автентичния; но само в един точно определен смисъл — който **разбиращите живота** усещат, а на другите той никак не може да се обясни). Затова съзнанието — от което не можем в никакъв случай да се откажем — не превъзхожда обаче *живия усет* за време, напротив, този последният го превъзхожда изцяло: ето това е една от главните тези на моята книга.

И така, изпитал

„ПОГНУСАТА ОТ НЕПОНЯТНОТО“

(Шпенглер), от недостъпното за съзнаване и „разумяване“, човек се *оставя* на непосредственото разбиране (разбирането на сърцето, което всичко разбира), чиято интуитивна топлина може да сгрее душата му: има въпроси и „неща“ на този свят, недостъпни за съзнанието, но точно затова с дадени ни наготово отговори. От нас се иска само да отворим очите си за да *видим* невидимото преди или — още по-добре — да се *вслушаме* в онова, което ни нашепва нашето

собствено и най-дълбоко вътрешно естество. Тогава ние чуваме — ако не сме загубили способността си да слушаме — прости неща, например „това е така“, „времето е свобода“, „свободата е живот“, „ти си времето“, „времето е твоята сила“, т.е. неща, които всеки разбира — и затова са така ценни и незаменими. Но нашата обърканост и „извратеност“ не се задоволява с „простата яснота“ (даваща ни всичко потребно), а иска „нещо повече“: иска да „обясни“, да намери „механизма“, да посочи „основанията“, да открие „логиката“, да достигне до *знанието*, да изобрети „причините“ и пр. Интуицията, тази тайнствена сила на човека, искаща от наша страна само **доверие**, ни казва „*така е!*“, а ние, вместо да го приемем като *даденост на живота* (подобна на тази, че природата ни е дала само два крака, напълно достатъчни ни да ходим!), искаме „нещо повече от това“ и затова отвърщаме „*Защо?*“ — с което всъщност *убиваме* непосредствената истина, превръщаме я в *проблем*, често съвсем не разрешим. С това правим не друго, а само „*мътим извора*“, а след това се чудим защо водата му не е бистра и годна за пиене, дори скоро започваме да изобретяваме начини за „*прочистването*“ ѝ. Овладяни от страст за обяснения и спорове без край, ние се впускаме в тях, а след това забравяме дори това за какво точно спорим, откъде сме тръгнали, какво искаме, какво всъщност казваме и най-вече *защо* правим всичко това. Оказва се, че се движим от ясното към неясното с цел да достигнем до нещо **сврѣх-ясно**, но такова не съществува: яснотата е достатъчна, а „сврѣх-яснотата“ — абсурдна. Няма сврѣх-яснота, особено ако я търсим в дебрите на неясните обяснения; най-висшето, което можем да имаме, е *непосредствената яснота*, която при това ни е дадена интуитивно: остава ни само да пием донаситата от бистрия извор, въздържайки се от това да ровим и бърникаме в него. Вярно е, че човек непрекъснато се опитва да *надмогне* себе си (т.е. не се оставя да бъде само това, което **е**, а се стреми да бъде и това, което **не е**, което **трябва** да бъде), това е именно *човешкото*: вещта е просто това, което е, но човекът не е вещ, а нещо коренно различно. От възможността да бъдеш един ден това, което *сега* не си, се поражда перспективата за едно бъдеще, което решително скъсва с миналото ни. Но ако в моето човешко **съм** влиза и това да задавам въпроси, с които защитавам неразбирането си на непосредственото, на интуитивно даденото (и с които руша неговата яснота и простота), то аз не съм обаче обречен да

бъда вечно такъв — неумеещ да се прониква от даденото, да открива изцяло душата си за него — а във всеки момент **мога** да бъда това, което сега, казах, **не съм**. Това означава, че във всеки миг мога да се откажа от склонността си да задавам „отвеждащи ме далеч от истината“ въпроси и така да се задоволя да видя „*което е*“ тъкмо „*каквото е*“, още повече че то при това ми е дадено интуитивно, непосредствено. Нашата усложнена и затова *усложняваща* всичко душевност, пронизана от едноизмерната разсъдливост на непризнаващия друго *интелект* (с която сме обременени след толкова векове *интелектуализъм* от Сократ и Платон насам), се нуждае от **пренастройване** съобразно простотата, естествеността и яснотата, които преди това не бяхме в състояние да забележим, а камо ли да оценим по достойнство. Отхвърлянето на тежестите и баласта на разрастналия се интелект не е проста работа само от позицията на интелекта; от позицията на интуицията, освободена от тиранията на разсъдък, нищо не е трудно — стига да сме й верни докрай, стига да сме верни и на *себе си*, т.е. да дръзнем да разглеждаме себе си съобразно своята *цялост*, а не едноизмерно. (Някога преди векове отговаряли на тези, които питали — позволявали си да зададат питането — „*А какво е правил Бог преди да сътвори света?*“, отвръщали им, значи, съвсем естествено така: „*Приготвял е геената огнена за ония, които ще задават такива въпроси!*“.) Казвам всичко това, защото искам да подчертая следното: безкрайните поредици от питания, водещи до безнадеждност и отчаяние, се „скъсяват“ неимоверно ако отхвърлим поне ония, които са продукт на всичко объркващия разсъдък. Изводът може да е само един: не трябва да подценяваме усещаната от сърцето яснота — *сърцето никога не пита, то всичко знае!* — а трябва да се изпълним с безгранично доверие към нея. На входната врата на дома на Мартин Хайдегер било написано библейското изречение: „*Най-много от всичко пазете сърцето си, защото в него са изворите на живота.*“ Ясно е, че Хайдегер го е разбирал така: „*Най-много от всичко **слушайте** сърцето си...*“

В този смисъл

ПРОБЛЕМАТИЗИРАНЕТО Е ПРОЯСНЯВАНЕ

само когато в него участва *цялата* душа (и същество) на човека — и едва тогава може да се достигне една жизнено значима и

адекватна на самия живот *истина*; всичко друго е изкривяване, фалшификат, подмяна, „празна измислица“. Човек попада или сам се въвлича в ситуации, търси изход от тях, опитва се да разбере какво зависи единствено от него и какво му е *дадено* и затова не зависи от нас. Всяка ситуация, погледната от страна на човешката субективност, носи в себе си и ни предлага *проблем* — без значение дали го съзнаваме или не. (Дали пък най-автентични и истински не са тъкмо *несъзнаваните* проблеми — тези, които са налице, но ние не ги съзнаваме, сиреч не сме се *дистанцирали* от тях?) В жизнената ситуация се *проявява* или „проговаря“ латентен, скрит за субекта проблем, някаква загадка, неясна тайна, потенциална задача; от нас се иска само да „откликнем“ и така да се преизпълним със *смисъла*, който ситуацията носи в себе си, но който по начало не може да ни е чужд — та нали това е ситуация и проблем на *моя* живот? Ситуацията, в която животът или ние самите се въвличаме, сама по себе си е проблем за *живеещия*; откликването на проблема всъщност е „*проблематизиране*“ на ситуацията от страна на живеещия, поставяне на нейното своеобразие под въпрос чрез „*взиране*“ на субекта в разгръщащото се пред очите му тайнство на живота, в което той е принуден или пък — още по-добре — *желае* да участва. (Горко на гледащите, които не виждат това, което е пред очите им! Това, че са отворени очите, не значи, че те вече *виждат*: будността на някои не струва колкото съня на други. Казват, че Платон и в съня си виждал онова, за което будните били слепи.) Проблематизирането е разчупване на черупката, в която е скрит смисъла, то е поставяне на ситуацията в *хоризонта на субективността* и едновременно с това — разгръщане на потенциала на душата до степента, в която в един миг *проблясва* и ни се открива автентичния смисъл на ставащото — *ставащо тъкмо с мен самия*. Отказът от проблематизиране (неспособността, неумението да се проблематизира, а значи и „режисира“ драмата на живота) е израз на простото оставяне на времевия поток, сляпо очакване „нещо да се случи“ без ние да участваме в него и без да сме го предизвикали, той е *инертност*, която скъпо струва на човека, позволил си да живее „безпроблемно“ и „извън всякакви проблеми“. Всяка ситуация, разгръщайки се пред очите ни или пък пред душевния ни взор, ни предлага *решаващ момент* („сега“ и „никога повече“!), който не бива да бъде пропускан или „проспиван“; защото само тогава може да се

овладее самата ситуация, да се вземат без колебание съдържащите се в нея шансове и да се реши проблема, на който „вече му е дошло времето“. Затова винаги трябва да помним това: срещата на всяко нещо от живота ни с неговото време зависи от нас самите, от разбирането ни за значимостта на това нещо в перспективата на целостта на живота и на назряващата в недрата му времевоост, която трябва да прозрем и на която сме длъжни да се подчиним. От една страна „нещата от живота“, включително и от собствения, си „покълват, растат, узряват“ по някакъв начин „сами по себе си“, но в същото време и в нас самите, от което следва, че за раждането (и дори за „зачеването“ им) се иска влагането на нещо от този, на който все пак се случват; нашата заслуга и отговорност е главно в това: да се случи или да не се случи нещо, да се случи това, а не онова, накрая — може би най-важното — кога (сега, някога, изобщо, никога, утре, по-нататък, все някога) в действителност ще се случи; тъкмо за това последното се иска споменатата решимост, решителността на небезразличния към живота си човек. Нерешителните хора, отлагайки нещо, се успокояват така: „И утре е ден!“, „Утре е по-добре от нес!“, „Ако не днес, то утре или все някога това ще си стане!“, „Моето днес е утре“ и пр., зад тези изрази стои едно неразбиране и безразличие, което може много да ни коства. Не е все едно кога ще стане едно или друго, ако си мислим че е все едно, то от това се открива възможността нещо никога да не стане — а ако все пак стане, ще стане нещо друго, а не онова, което е трябвало (и при това ние няма да разберем подмяната: в някое друго време и ние самите ще сме вече други!). Който ясно съзнава, че

„УТРЕ СИ Е... УТРЕ, ДНЕС СИ Е... ДНЕС“

и че съществуват **незаменими мигове** (дни, часове, месеци, години) се отличава с проникновеност, която прониква до дълбините на времето, само такъв разбира *уникалността* на всеки миг, която нямаме право да жертваме за нещо друго или пък да я убиваме. С времето си нямаме основание да постъпваме *произволно*, още по-малко пък капризно, от нас се иска да го разбираме, да му даваме неговото, да не се отказваме от шансовете на всеки наистина *неповторим миг* и пр. — тоест да се възползваме в пълна степен от свободата си. Затова

(неразкъсваемата връзка на конкретния Аз с времето, родено в неговите гърди) е главното дело на живия човек, опитващ се да улови *решаващия миг*: един миг е *решаващ* в зависимост от *решителността* на човека, на способния да *решава* сам свободен човек. Ясно е, че ако „проспим“ някой решаващ миг, ние се оказваме в една следваща, още по-безнадеждна ситуация, в която изпуснатото не може да се върне, а новите възможности изискват още по-решително проблематизиране и включване (за да се навакса и възмезди пропиляното без смисъл), тоест изискват сериозна промяна най-напред в *самия себе си*. Оттук можем да съзрем фаталната обреченост на оня човек — а такъв може да бъде всеки един от нас, никой не е застрахован и от едно такова бъдеще — който чрез *отказа* си от проблематизиране на своите жизнени ситуации (в единството им с тяхната времева основа) е предизвикал истинска „*лавина*“ от проблеми ; лавина, която в един бъдещ миг и ден може — ако не се промени нищо — да го смаже под огромната и непрекъснато нарастващата си тежест. Трябва да очакваме, че

ВСЕКИ ПРОПУСНАТ МИГ ПО-КЪСНО НИ ОТМЪЩАВА

без жалост. Ние нямаме право да се оправдаваме — както обикновено сме склонни — с това, че ситуацияите били „такива и такива“ и „*затова*“ не сме успели да се включим ефективно в тях, а също и да ги овладеем (което е неизбежно, щом като сме се оказали извън почвата на живото и *навременно* проблематизиране и разбиране!). В крайна сметка всеки ще разбере, че за всичко случващо ни се сме виновни и отговорни единствено ние, никой друг, *само аз отговарям за това, което се случва на мен самия* — и тук никакви оправдания не могат да ми помогнат, те са просто неуместни. (Склонните да дават обяснения и оправдания хора всъщност са несвободни и безотговорни; свободният човек не се оправдава, а само търси вината пряко в себе си: тя никога не е „около“ нас за да можем да си я подхвърляме един на друг!). От друга страна „най-невинни“ обаче са тъкмо ситуацияите, в които сме попаднали, това е съвсем разбираемо: ситуацияите на всички хора общо взето са *аналогични* (изключително **рядко** може да се появи „уникална“, несрещана друг път от никой човек ситуация), но винаги наистина уникални са

решенията. С други думи казано, *изходът* за всеки човек от обичайните, „ординерни“ жизнени ситуации винаги е *необичаен*, „неординерен“, дори уникален и безподобен, тук пълно съвпадение не съществува тъй като срещата на изцяло *различния* човек с нещо устойчиво винаги поражда *различие*. (Но ако не сме достатъчно различни, то вината си е в нас: могли сме да бъдем, но не сме го пожелали!) За да сме неудовлетворени от развитието на определена ситуация означава, че нещо зависещо от нас не е направено *както* или *когато* трябва (съобразно неговото естество, истина и времевост), а това от своя страна значи, че начинът на проблематизиране е бил неефикасен и ненавременен, което е довело до пропускане на решаващия миг; в един миг сме станали нерешителни, загубили сме готовност за действие според себе си, не сме решили нужното ни, сбъркали сме нещо в решението си. Точно това задвижва или ускорява лавината от нерешени проблеми и пропуснати шансове, която грози да ни смаже някой ден ако си останем все същите. В един миг сме обрekli себе си на *бъдещи* проблеми и зависимости поради неадекватна реакция или неадекватно разбиране на *текущия* пред очите ни проблем, т.е. позволили сме да ни убегне

„ЖИВОСТТА НА ПОСОКАТА“, НЕЙНАТА СЪДБОВНОСТ

(Шпенглер). Последното в един най-близък смисъл означава, че сме се оказали от себе си, изневерили сме на своята *посока* в живота, сами сме *отсъдили* бъдеще на нещо, което е трябвало да си остане само минало — или инцидент в миналото ни. За да не бъркаме посоките — търсейки своята — единствен ориентир ни е *целостта* на нас самите във времето, другояче казано, целостта на моето „аз-време“. Чрез навременното, адекватно на времето ни проблематизиране на идващите една след друга ситуации на живота ние придаваме *живост* на своята посока, проникваме се от *съдбовността* на времевата поредица от действия, прояви, решения, ситуации, проблеми, желаня и пр. Тук не могат да ни помогнат никакви стандартни или стандартизирани *изходи* от дадени ситуации, а също и известни, многократно правени типове проблематизиране — проблематизирания, които „знаем“ отнякъде, които сме виждали *някога*, за които предполагаме, че „се правят често от другите“, които са продукт на нечия чужда „опитност“ и т.н. Това е така, защото аз,

опитващото се *сега* да проблематизира, или това *проблематизиращо* е за първи път съществуващо на тази земя, за първи път се е изправило пред проблем, на който „му е дошло времето“ — и за решаването на който мога да разчитам единствено на себе си (поемайки цялата отговорност, както за решението си, така и за своята *съдба*). За мен в *този миг* е съдбовно важно да се изявя като *способен* да уловя проблема в неговия смисъл, да проблематизирам умело и автентично, да не се осланям на мними стандарти и образци, чиято безличност ме отвращава, да утвърдя себе си, своята индивидуалност и личност, своята уникалност и автономност, своята, накрая, **свобода**. Онова, което не съвпада с моментите на същностното проблематизиране, на които отделих толкова време, е нещо съвсем друго, но не е развиваща се в пределите на *самостоятелната субективност* „инициация“ и „активация“, не е цялостна **ангажираност** с проблема живот, която единствено ни дава шансове да овладеем времето в същата степен, в която се чувстваме *отдадени* на него.

Изследването, водено дотук на такъв широк хоризонт на рефлексията и интуицията, не може да ни даде кой знае какво, но за сметка на това ни предостави *здрав принцип* на разбирането, без който по-нататък не можеше да се върви. Ако не друго, то поне това успяхме да постигнем:

ЖИЗНЕНАТА ЦЕННОСТ НА ДЕЛОТО

и на всяко наше начинание зависи само от нас, а времевите „детерминанти“ оживотворяват всяко човешко дело. Те присъстват навсякъде, където се среща *търсец човек*, а коренът на времето също е у нас самите, „някъде“ дълбоко в душите ни; доколкото живеем пълноценно, дотолкова сме „във“ времето и при самите себе си. *Загриженото* отношение и настроение (към времето, сиреч към самите себе си) ни изпълва с увереността, че „*животът няма как да ни избяга*“; не бива да се оставяме на някакъв самостоятелен, сам по себе си „поток на времето“ (течащ неизвестно къде и към какво!) защото време извън нас не съществува. Възползвайки се от *свободата* си — явяваща се ядро на загадката на времето — и не пренебрегвайки предимствата, които тя дава на човека, ние преминаваме границата на автентичното съществуване и затова никога вече не трябва да се връщаме зад нея и т.н. Накратко казано, **време** и **свобода** са две думи

за изразяване на едно и също нещо, от което изцяло зависи живота ни — ето *средоточието*, което ще обедини по-нататъшните ми търсения.

11. НЕСЪСТОЯЛАТА СЕ ВЕЧНОСТ

11.1. „Живеейки не с времето, от времето не се боиш“. 11.2. Праизворът, от който изтича „сега“. 11.3. „Времето е трагичното“, „необратимо и прекалено късно“, „вечната отминалост“. 11.4. Непресекващата никога времевоост. 11.5. Екзистенциалните неудобства. 11.6. Времевите стереотипи и съзнание. 11.7. „Обвеаната от хлад вечност“. 11.7. Битийна преизпълненост на живота в измеренията на вечността. 11.8. Какво е човекът без неговото „да бъде“? 11.9. Бъдещето ни сродява с битието. 11.10. Преследвайки бъдещето. 11.11. Животът, преживян само като време, е несъвършен. 11.12. Човекът не може да се откаже от бъдещето. 11.13. „Стълбицата на времето“, водеща към вечността. 11.14. Съдбоносният избор. 11.15. Пагубният нагон към разрушението и смъртта.

„Времето! То се простира във всички съществувания. То шествува като първи бог... От времето е изпратено и съществува всичко, което е било и което трябва да бъде.“

Това е мисъл от Атхарваада, в която се възхвалява времето именно като първи бог, сътворяващ всичко съществуващо; на времето дължим всичко — което е било, е и ще бъде. Да се поставя времето на най-висок пиедестал е обичайна склонност на човешките същества, имащи предимството, че могат да си дадат отчет за неговия жизнен смисъл. Но Луций Аней Сенека, великият римски философ и възпитателят на Нерон (символа на неограниченото от нищо зло, искащо да бъде безсмъртно), е погледнал от друга страна на „проблема“:

„Всичко, което виждаме наоколо, ще бъде изядено от ненаситното време...“

Излиза, че времето поражда или дава съществуването, но то и безмилостно го „изяжда“ и унищожава — как е възможно това? Какъв е смисълът: разхитително да дава живот, но също така жадно да отнема и убива?! Ако е така, времето следователно ни държи в абсолютната си власт — как тогава можем да се освободим от неговите „лапи“, да се „изхлузим“ от безмилостната му прегръдка? Това, че сме *времеви същества* (същества, чиято същност е „времеността“, чистото *траене* у нас самите) значи ли, че сме *обречени* единствено на времето? Тази обреченост на човека на неумолимия ход на времето може ли да бъде победена — или поне смекчена? Времето ли разполага с нас или ние разполагаме с времето — можем ли да поставим и така въпроса?

Руската поетеса Марина Цветаева (на поетите е дадено най-ясно да разбират живота) е написала в спомените си по повод на среща с познат човек:

„Срещнахме се с него като че ли се бяхме разделили
вчера.

ЖИВЕЕЙКИ НЕ С ВРЕМЕТО, ОТ ВРЕМЕТО НЕ СЕ БОИШ

Времето не влиза в сметките ми; ето го цялото ми
отношение към времето.“

Какво означава това, как се постига — да бъдеш независим от времето, да не се боиш от него? Как да изключим от сметките си тъкмо времето, какво тогава ще дойде на негово място? Може ли изобщо да се живее „не във времето“ — или това е някакъв абсурд? Ако живеем не във времето — къде живеем тогава и живеем ли изобщо? И, накрая, времето,

ПРАИЗВОРЪТ, ОТ КОЙТО ИЗТИЧА „СЕГА“

(по думите на Едмунд Хусерл) — случва ли му се някога да спре, ако спре, как тогава ще съществува това *някога*, в което времето е спряло? Може ли нещо съществуващо, едно „аз“ или съзнание да съществува *никога* — и все пак да съществува, макар и по крайно особен начин? Ако „премахнем“, успеем да елиминираме времето с

всичките му моменти „сега“, то какво ще дойде на тяхното място: *нищото* или „нещо друго“? Човекът е *живата връзка* на поредицата от мигове, всеки миг се преживява като такъв само от *нечие* съзнание; без последното мигове не съществуват, не могат да съществуват (ако го нямаше окото, което *миг-ва*, няма го и *мига*). Моето съзнание партикулизира, „накъсва“ и разделя на дискретни части (мигове, моменти, периоди) потока на времето, и същевременно ги свързва в последователност, насочена към *посоката*, която аз самият определям: към моето *бъдеще*, по-скоро към онова, което **аз ще бъда** (защото силно съм го искал — до степента да му придам **битие**, да се ангажирам с него така, че да го *сътворя*). Следователно ако „времето не ме интересува“ или пък ако „бъдещето не влиза в сметките ми“, то това значи, че аз имам абсолютната увереност, която ясно ми говори, че *вече съм в автентичното бъдеще*, което изобщо мога да искам — при това не само в едно, а във *всяко* бъдеще. Това означава, че аз вече съм в бъдещето, което съдържа всичките ми перспективи, с други думи казано, „аз вече съм постигнал себе си“, „аз за себе си повече не съм загадка“ и пр. Тази коренна промяна на отношението към времето, носеща в себе си кардинално различно отношение към самия себе си — което именно ме „извежда“ извън времето и ме „слага“ в някакво друго измерение на съвършено *различното* съществуване в сравнение с това, което изобщо познавам — се налага да бъде изследвана. Надеждата е, че едва когато погледнем на времето от позиция, поставяща ни *извън* самото време, то едва тогава ще ни се удаде да разберем автентичния му смисъл: бидейки „във“ времето, на нас не ни се открива дълбоката му същина, гледната точка не позволява, хоризонтът е прекалено стеснен. По същия начин в гората, сред дърветата, ни се удава да видим само дървета, но не и „гората“; когато излезем от „гмежта от дървета“ или пък се качим на по-високото, то едва тогава гората изпъква в цялата си пъстрота; същото трябва да направим и във връзка с налагащата ни се сега смяна на ориентацията ни във „така и така течащото време“. Налага ни се да *стъпим* на място, от което можем да погледнем на времето в действителната му същност, в цялостния му смисъл.

Освалд Шпенглер пише така:

„Времето е трагичното: необратимо и «прекалено късно», вечната

ОТМИНАЛОСТ“

Значи ли това, че „надмогвайки“ времето, едва тогава се откъсваме от вечната трагичност на съществуването? Нашата *времево*ст ли ражда непрекъснато страданието и неудовлетвореността от „*битието-сега*“, от което не можем да се откъснем? Ето по този път от проблема за времето неизбежно се стига до темата за *вечността*. Докато се плъзгаме по повърхността на времето, ние сме времеви, т.е. „временни“ и смъртни, а също и преходни, *тленни* същества — значи ли това, че когато се „гмурнем“ в неговите дълбини, едва тогава ще открием вечността, а заедно с нея и *безсмъртието*, усещането за непреходност? Може ли живият и затова смъртен човек да постигне вечност и безсмъртие — ето го главният въпрос, съпровождан от един друг: как следва да съществуваме извън дадената ни непосредствено фатална обвързаност с времето? Казано накратко: как съществува *неподвластният на времето*, т.е. **причастният на вечността** човек? Има ли „сред нас“ такива хора?

Нека да започнем с нещо просто, но също така и... фантастично. Да си представим човек, който *иска да живее вечно*, по-точно казано — да живее един практически *безкраен земен живот* в някаква чудна, но и парадоксална

НЕПРЕСЕКВАЩА НИКОГА ВРЕМЕВОСТ

(все едно че е станал свидетел на цялата история!). Това, което казвам, може да се осъзнае лесно с помощта на представи; да речем, че по някакво чудо е станало така, че „*продължителността на живота*“ вече не е 70 , а... 7000 години! Един такъв *хипотетичен* живот от седем хилядолетия (достигнат, да предположим, в резултат на фантастични постижения на модерната медицина!) е практически *вечен*, нали съзнаваната история на човечеството е малко повече от тези седем хилядолетия, какво може да се желае повече от това да живееш... 70 века?! (Говоря за една абстрактна вероятност, в която е

безумие да се вярва — и затова на този пример не гледам така сериозно както някому може да се стори!) В нашия изцяло условен пример става дума обаче за живот от 7 000 години, протичащ в „толкова много време“ (който поради това ни *изглежда* вечен), а не за *вечност* в собствения смисъл, която — това поне е сигурно — няма нищо общо с живота във времето — такъв, какъвто го знаем, преживяваме, чувстваме. Но нека след тези уточнения да се опитаме да разберем *смисъла* на един такъв почти безкраен *човешки живот* — желае ли го изобщо някой?

Нека да поразсъждаваме. Една трета от живота си човек е *млад*, друга трета отива за така наречената *зрялост* (която, впрочем, някои никога не достигат: понеже и през „средната възраст“ си остават „зелени“!), а последната третина е време на „напредналата възраст“, сиреч на *старостта*. Излиза, че този, на който е отреден 7 000 години живот — и той го знае, той го е пожелал съзнателно! — ще бъде млад и младеж цели 2 333 години (равно на нашите 23 години, но понеже 10 години са „загубени“ за детството, то стават 33!), толкова се пада да бъде сериозен и деен човек на средна възраст (разполагаща се в нашите от 28 до 50 години), а годините на неговия „залез“ също няма да бъдат по-малко от 2 333! Блазни ли го някой такава перспектива — да бъде младеж, зрял и старец по 2 333 години, т.е. цели 23 века?! Да се опитаме да разберем, пак „разсъждавайки“...

Всички ние, оплакващите се от „бързо отминалата младост“, ще завидим ли на една младост, разпростряла се в чудовищен период от 2 333 години?! Добре, най-прекрасната възраст, *младостта*, нека бъде 23 века (+ още 33 години!), вероятно можем да я понесем: та това е една практически *несвършваща* младост, която затова така ни мами! Но в един... „много отдалечен ден“, който неминуемо все пак ще дойде (когато вече сме се изтозили от безкрайното си „младеене“!), идва още по-трудното: на 2 333-тата година вече си станал или по-скоро „останал“ все още млад човек, приблизително на нашата 30-та година, на който предстои „средна възраст“ от още 2 333 години! В тях всяка сутрин трябва да ставаш рано, да бързаш за работа, да стоиш на бюрото си (или на някое друго поле за професионална изява) безкрайно много скучни следобеди, да се връщаш вечер уморен и „пребит“, да гледаш милиони вечери телевизия, да преживееш (да пресметнем: $2\ 333 \times 50 = 116\ 650!$) тъкмо 116 650 уикенда, които при

това не трябва да са абсолютно едни и същи, еднообразни и т.н. Дали подобна перспектива може да се оцени като „несвършващо щастие“, като висш идеал за живеещия човек — идеал, за който всеки смъртен мечтае, на който всеки от нас завижда. Добре, да приемем, че макар и „грохнали“ от... трудови и житейски подвизи през тези нескончаеми 2 333 години, ние се довличаме до възрастта за пенсия (равна на нашите 50–55, дори да са 60–65 г.), до възрастта на „заслужилия отдых“, който обаче трябва да продължи — в болести, неразположения, в очакване на нищото, на смъртта! — цели 2 333 години! Да „заязваме“ толкова много време, да остаряваме (да сме стари!) цели 23 века — това вече е непоносимо, какъв жесток край, каква *агония*, която ще помрачи всички радости на предишния „завидно продължителен“ и щастлив живот в невъобразимите 46 века! Ясно е, че тук вече никой не завижда на такава безкрайна старост, разпростряла се хилядолетия и затова немислимо жестока, нечовешка. Какво се получи в края на краищата — нашият приличен живот от около 70 години като че ли е за предпочитане?!!

Но пожеланият от някой абсурден човек живот от 7 000 години, сто пъти по-дълъг от нормалния, носи в себе си и други, съвсем нови

ЕКЗИСТЕНЦИАЛНИ НЕУДОБСТВА

(понеже всичко тук се умножава по сто!): ще трябва да бъдем деца поне 1 000 години, ще отглеждаме децата си цели векове, жените ще бъдат бременни всеки път не повече и не по-малко от 75 години (9 мес.х 100: 12 = 75 години!), всичко друго и останало се увеличава до абсурд, например обядването и засищането, продължаващо сега около 30 минути, тогава ще бъде, трябва да бъде дълго цели 50 часа, две денонощия „всеки ден“ (и три пъти „дневно“!), огладняването, времето между две хранения ще бъде 500 часа (20 денонощия), по 50 часа ще отделяме и за облекчаване в тоалетната, повтарям, „всекидневно“, иначе всичко продължава десетки и стотици години, например бръсненето сумирано за цял живот, обличането, къпането, рязането на ноктите, лъскането на обувки, да не говорим за гледането на телевизия, почистването на дома, прането, готвенето и т.н. Това, че сме се преместили във вечността със всичките си навици и потребности, взети от *временното съществуване*, поражда абсурда, за който тук става дума — и с който трудно можем да се примирим. Вярно е, че от

гледна точка на казаното има и утешителни неща, например това, че в абсурдния живот от 7 000 години цели 2 333 ще отидат за сън, ще проспим цели епохи, включващи времето от Платон до Хайдегер (колкото, всъщност, е съществувала нашата европейска цивилизация и история!), няма да участваме и няма да видим — понеже сме заспали — войни и световни катаклизми, които ще бъдат иначе, от друга страна погледнато, нищожно кратки, колкото обръщането ни от едната страна на другата в леглото (ако са продължили колкото са продължили!), но за сметка на това ще учим в училище и в университета непоносим период от 1 400 години (една пета от живота, пропорцията сега и тогава се запазва) — и това вероятно вече е достатъчно за да се откаже огромната част от човечеството от абсурдното *безсмъртно живеене*, при това решително и без уговорки, а останалите ще го намразят и няма да го пожелаят на други основания, значи всички ще *въстанем безрезервно* против ужасяващата продължителност, в която сме се пренесли с всичките си грижи, дела, занимания, потребности и суетности — и така сме ги превърнали в *непоносими*, в страшна тежест и в коварна, абсолютно непосилна за човека мъка. Затова от гледна точка на казаното трябва наистина да сме благодарни на Твореца, на нашия Създател, който е направил животът ни да продължава не дори и ония 900 години (както според Библията първоначално е бил определен), а само 70 — което ни е напълно достатъчно за да го направим прекрасен и да го изживеем истински. Наистина нашият живот от около 70 години — стига понякога да не свършва преждевременно и неестествено, макар че, казват, Бог обичал най-силно ония, които вземал по-рано! — е напълно достатъчен, нито прекалено кратък, нито прекалено дълъг, а от нас зависи как ще се възползваме от него и за какво ще го употребим. Едва сега може да се разбере истинската значимост на факта, че сме времеви и „временни“ същества, че винаги живеем и правим нещо „от-и-до“, че разполагаме с ограничено, но затова пък безкрайно *ценно* време, което още повече ни принуждава да бъдем адекватни на него и на самите себе си и пр. Но нека да погледнем на проблема от друга, по-смислена страна (въпреки че в него, така както го поставих дотук, са скрити и много други значими моменти, които за съжаление не мога да обсъждам — заради „липса на време“!)....

Ако животът ни стане безкрайно дълъг, ужасяващо продължителен, един вид „вечен“, и ние се пренесем в него с

ВРЕМЕВИТЕ СТЕРЕОТИПИ И СЪЗНАНИЕ

(характерни за *сегашния* ни живот), то тогава нищо няма да спечелим, а само ще умножим всичко, което и сега имаме, в една непоносимо тъжна степен. Затова е безсмислено да искаме да живеем „много“ — като под това разбираме много години, дори векове. Не в това е същината на работата, да „живееш повече“ или „много“ означава съвсем друго — и това се разбира прекрасно от всеки. Простата продължителност във времето нищо не значи, напротив, тя, както видяхме, може да се обърне против нас, важното е *как* живееш, доколко интензивно (не обаче „екстензивно“!) си във времето — като *преживяване*, като действие, правещо живота. Автентичната и действителна стойност на един живот не се мери с количеството преживяни години, а с *пълнотата* и пълноценността на ония изяви на жизнеността, които правят живота ни, придават му стойност и смисъл. Другояче казано, смисълът на живота ни иде от *свободата* на „себеосъществуването“ и реализирането на своите жизнени сили, благодарение на която изпълваме живота си със значими преживявания, постижения, дела, успехи, „завоевания“, сбъднати надежди и достигнати възможности и проявени способности...

Затова изглежда вечността няма нищо общо с времето, не бива да се пренася характерното за времето съществуване във вечното, безкрайното, неограниченото, *безначалното*. Времето — знаем вече това — е свързано с протичането, с траенето, със ставането на нещо, с динамиката на преминаването от едно състояние в друго, с движението, с *живота* какъвто го имаме сега, с *тленността*, преходността, изменчивостта. Времето е *мащаб* и *мярка* на съществуването-сега-и-тук, с време мерим всичко ставащо в земния живот, то е ориентир и посока, с която сме принудени да се съобразяваме всеки миг и непрестанно. Времето е пътуване, следване на своя жизнен път, пътешествие и изпитание на човека, стремеж към посоката и целта, която предварително не знаем и сами търсим, то е трагично и възвишено преживяване на *себе си*, на своята *самоценност*, от която не можем да се откажем никога. Във вечността няма пътуване и търсене, вървене и лутане, няма движение и посока, няма изпитание

и динамика, в нея не може да има *траене* като преживяване на своя цялостен (душевен и телесен, духовен и практически) живот и на своята *човешка* ангажираност с битието си. Вечността е само един *миг*, разпрострял се безкрайно, едно сега, което *трае* вечно, една „замръзналост“ и „*вкамененост*“, чиято агонична гримаса е непонятна и чужда на пристрастения към живота земен и *смъртен* човек. Съществуването във вечността — ако изхождаме от представата за съществуването си във времето, но не я пренасяме механично, а само се „оттласкваме“ предпазливо от нея — е *коренно* различно от животът-тук-и-сега, с който сме свикнали и който обичаме, то е една изпълнена с тайни *реалност*, която никога няма да проумеем (още повече че не можем да проумеем и *живота-сега*, въпреки че е при нас!). Щом като и животът-сега, който уж живеем всекидневно, е за нас, живеещите, една „*тайна, която трябва да бъде разгадана*“ (също както и *човекът* е такава тайна, по думите на Достоевски), то тогава какво можем да кажем за съществуването в немислимите и непредставими пространства на

„ОБВЕЯНАТА ОТ ХЛАД ВЕЧНОСТ“

от която можем да очакваме и предполагаваме абсолютна мистерия и тайнственост, *непроницаема* по никакъв начин и „чудноватост“, чудо, но и „*чудесност*“. Това, „*в което се вижда живот*“, е времево, негов принцип и начало е тленността, съществуването обаче, което е *причастно* на вечността, или *вечното съществуване* е **пребиваване**, което не може по никой начин да бъде уподобено на текущото, изменчиво и преходно съществуване на „идващи и отиващи си“ същества и неща — изпълващи живота и проникнати от него. Тази идея, обвързваща времето с живота и преходността, а вечността с *неизменното пребиваване* като съвършено друг вид битие, дължим на Плотин, философ на *късната*, но проникната от могъщо влечение към вечността гръцка античност. Същият този Плотин пише, че „*вечно е това, което пребивава по един и същ начин и непрекъснато е такава, каквото е*“, вечното е *неделимо съвършенство*, което „*към нищо не се стреми*“ — защото е изпълнено с *битие* и потенции без никакъв пропуск или недостатък. Що се отнася до парадоксалния „времеви аспект“ на вечността, то за него може да се каже, че вечно съществуващото „*пребивава в тъждество със самото себе си и не се*

променя, а е постоянно в настоящето — тъй като нищо от него не е отминало, нито тепърва може да възникне, а винаги е такава, каквото е“ (Плотин). Другояче казано, „за вечността остава да бъде в своето битие това, което е“ (Плотин) докато, очевидно, във времето съществуват същества и неща, които (поради непълнотата на битието си) могат да бъдат и това, което не са — и това е особено изразително при човека, който, по думите на Ж.-П. Сартр „не е това, което е, и е това, което не е“. Времевият живот или животът, поставен в реалността на времето, от гледна точка на казаното непълноценен, неистински, той е живот, на който толкова много неща липсват за достигането на *цялост* и абсолютна битийност, изпълненост с битие, *пълнота*. Затова животът, който живеем, е устремен към някаква цел и посока, към някаква жизнена перспектива, която мами в далечината със своето съвършенство, „себепостигнатост“, хармонична достатъчност за самия себе си. Тук се вижда най-добре основанието за така познатите ни „елементи“ на собствената ни жизненост като стремеж, копнеж, желание, влечение, страстно привличане, искане, надежда, увлеченост по идеята и пр. Неудовлетвореността, без която не можем да си представим съществуването на човека, определяна от безсъзнателното **влечение към пълнота**, е „движеща сила“, ядро на *порива* към „себеосъществяване“ и към постигане на живота като *самоцел*, „цел на самия себе си“ и *самоценност*. Нашата неудовлетвореност в този смисъл е *онтично предопределена* и в този смисъл е неотстранима, неизбежна, от нея може да се „спаси“ само оня, който се откаже от битието си на човек. Цялото движение и текливост на земния живот, цялата му динамика и неустойчивост вероятно се дължат на дълбоко вкоренения копнеж по *изначалната*, съществуващата само в пределите на вечността *пълнота* и „*преизпълненост с битие*“, на стремежа към завършеност и *цялост*, без който животът наистина е заплашен да си остане само търсене, лутане, ограничено във времето *вървене* нанякъде, страдание, подбуждано от усещането за съдбовния *недостиг* на битие, *мъка* и винаги неудовлетворено *желание за живот*. Затова Плотин с основание прибавя към казаното по-горе:

„Животът при и в битието, цялостният и непрекъснатият в универсалната си пълнота живот, става очевидно това, което търсим — *вечността*; когато види това, човек е съзрял вечността.“

Недостижимата в този живот на земята вечност, неуловимата, „чезнещата на хоризонта“

БИТИЙНА ПРЕИЗПЪЛНЕНОСТ НА ЖИВОТА В ИЗМЕРЕНИЯТА НА ВЕЧНОСТТА

страстта на човека към *съвършенство и цялост*, подтикваща го към това да бъде вечно неудовлетворен от времето си съществуване във всекидневието, неизразимата с думи *носталгия* на смъртните по „*истинското, доброто, красивото и святото*“, накрая, неуморното **преследване на времето** в търсенето на нещо неведомо и непонятно — всичко това може да бъде разбрано на основата на смисленото съотнасяне на „екзистирането тук-и-сега“ (в което е потопен човекът в своето всекидневие) с *реалността на автентичното битие* (животът като „такъв“, като живот във вечността), което така фатално не достига на живия, на пристрастения към живота човек. Във вечността и във вечния живот не съществува прекалено човешкото „**да бъде**“, даващо смисъл на земния ни живот, на тях нищо не липсва за да бъде *желано и искано*, в тях няма *бъдеще*, а само едно изпълнило всичко със себе си *сега* със съответстващата му удовлетвореност от съществуването, които ние не познаваме, но по които всеотдайно *копнеем*. (Но и това последното на мнозина е непознато поради прекалената им привързаност към *временното, изменчивото, тленното, земното и телесното*, която е заглушила и най-малкото предчувствие, че може да има нещо повече от тях.) Времето вътре в нас, времево-човешкото съществуване, тоталността *човек-време* или „*битие-като-недостиг-на-пълнота*“, е търсене на своето отрицание и надмогване чрез безкрайни опити за пренасяне в измеренията на застиналата вечност с нейната пълнота и пълноценност, които ние имаме като безсъзнателен, но точно затова така дълбок идеал за живот. В този смисъл с право е казано, че „*човекът е нещо, което трябва да бъде надмогнато*“ и дори победено, за което обаче предпоставката е преди това „самото то

да достигне *предела* на своите възможности“ — за да има какво след това да отрича, надмогва и побеждава. Затова човекът, създаващ себе си, своята личност и същност — основана единствено на *свободата* — е едновременно колкото „строител“, толкова и... „разрушител“; за да се строи е потребно „празно място“, освободено чрез разрушаване на вече съграденото и чрез разчистване на останките; и в това двойнствено и с противоположни посоки действие остава само онова, което не може да се разруши, следователно е *вечно*, съдържа „*искри от вечността*“. Човекът като „възникнало и преминаващо същество“, тоест като времево и смъртно същество, ако загуби своето **да бъде**, губи заедно с това и надеждата да постигне живота — пълнотата на битието си. На непълноценно живеещото, но копнеещото по пълнотата същество неговото „**да бъде**“ и неговото „**ще бъде**“ („**бъдеще**“) е единствен шанс да срещне някога *живота*, а заедно с него и *себе си*, истината за самия себе си.

КАКВО Е ЧОВЕКЪТ БЕЗ НЕГОВОТО „ДА БЪДЕ“?

нима не е ясно? Той е: *нищо*, копнеещо по „*всичкото*“ чрез своето „**да бъде**“...

Причината за движението на времевия поток и на неотделимата от него субективност, за това никога не прекъсващо и направлявано от дълбок порив за пълнота *влечение* е непобедимият стремеж към вечното битие (битието винаги е вечно!) чрез **бъдещето**, чрез чисто човешкото (но в някакъв смисъл и **божественото**) *да бъде*, което преодолява неудовлетвореността от настоящето и миналото. Вечност (на гръцки „**айон**“) произлиза от *вечно съществуващо* („**аей он**“), което в екзистенциален план е *безсмъртие*, а в онтологически — *Бог* („*постоянно пребиваващ в живота*“ по определението на Плотин). Затова „*изначалните и блажени същности*“, както твърди Плотин, „*вече са цялото и имат всичко, което като че ли са длъжни да изживеят; те не търсят нищо, вследствие на което за тях не съществува бъдещето*“. Човекът, явяващ се по начало екзистенциална непълнота (което именно го кара, *екзистирайки*, да осъществява *прорив* към нещо друго и повече), непрекъснато изпитва нужда от *допълване* на миналото от настоящето, а на настоящето от бъдещето. Това може да стане и става само като — *опирайки се на божественото у себе си*, на следите от своя Божествен Творец — се

стреми към *вечното* и висшето, към пълноценния живот, осветяван от неговата първооснова — Битието на Бога. Но, от друга страна погледнато, човекът е *времево битие*, т.е. битие, съдържащо в себе си *небитие* („*нищото*“), а значи е несамотъждествено, обремено с различия вътре в себе си, лишено от пълнота битие — и това е основата на усещането за „*чуждост*“, за захвърленост-в-света, за отчужденост от „*своята родина*“ (автентичното битие, вечността, невремето), което причинява и насочва споменатата екзистенциална *носталгия*, неотменно съпътстваща съществуването ни като „минали, ненастоящи“, особено като „настоящи-мигом-отминаващи“, „още не бъдещи“, „настоящи, но отдадени на бъдещето“ и отказващи се от себе си — за да имат шанса да отидат наистина при... себе си. Човекът, оказва се, е „*лишеност* от простото **е**, което е най-истинното по отношение на вечността“, на Бога (Плотин) — и затова за нас остава единствено добре познатото **да бъде**, от което зависи животът ни, насочен от своя страна към *битието* („**битие**“ идва тъкмо от „**быть**“, „**да бъде**“, **бъдеще** и **битие** имат един и същ корен!). Затова нека запомним:

БЪДЕЩЕТО НИ СРОДЯВА С БИТИЕТО

без бъдеще за човека няма битие, когато изчерпим бъдещето си или „изцяло умираме“, потъваме в нищото, или пък се сливаме с вечността: в зависимост от това *как сме живели*, как сме „използвали“ бъдещето си, в съответствие с това разбирали ли сме бъдещето си като нишката, която може да ни свърже с вечността и Бога, или пък сме се отказали от своето бъдеще заради *мимолетното* като проста времевост. Затова, впрочем, тези безумци, които питат: „*А съществува ли Бог?*“, всъщност не знаят какво казват — и затова би било по-добре просто да мълчат. Изхождайки от собственото си несъществуване и *нищожност*, те се опитват да го пренесат и върху Бога, тоест върху единственото **Битие**, което изобщо съществува като такова. Чрез *съмнението* си в истинското битие те мнимо се утешават, че — по обиколен път — са получили все пак съществуване, изпадайки в илюзията че съществуват. Налице е тук една явна извратеност: вместо да *черпят* битието си от Битието на Бога като истинно битие, те се опитват да го почерпят от... „*небитието на Бога*“, т.е. от явния абсурд на едно абсолютно несъстоятелно съмнение, което, впрочем, нищо не

струва. Битие не може да се получи за сметка на „небитието на Бога“, т.е. от явния абсурд, с „отричането“ на Бога всъщност се признава единствено собствената *нищожност* и ницета, това, че всъщност си само едно нищо (прекалено претенциозно при това!), което демонстрира нищожността си, питайки: „А има ли Бог?“. Но това че подобна извратеност все пак е възможна (като сама смята, че чрез питането си... утвърждава своето битие!), е косвен път за признание на съществуването на Битието, а с това и на Бога. Казвайки — а такива точно това казват, нищо че не го съзнават — **„А съществува ли Съществуващият?“** (сам Бог е казал: **„Аз съм този, който съм!“** — понеже само той има право да заяви това, бидейки единственото самодостатъчно Битие!) и мислейки си, че с това казват **„Той не, но аз съществувам!“**, такива хора поставят в ранг на битие своята нищожност — и така само показват, че за тях нищото е... „битие“, а Битието е... нищо (подобна нелепица напълно ги задоволява, т.е. „засища“ тяхната нищожност!). Затова, ако все пак искат нещо да кажат, такива самозабравили се индивиди могат да промълвят само това: **„Бог не може да не съществува щом като аз, непълноценно съществуващият, аз, нещастникът и нищожеството, все пак някак си съществувам!“**; впрочем те наистина като че ли точно това казват, тъй като така или иначе по превратен начин извеждат своето съществуване от съществуването на Бога — само че суетно са им разменили местата, обявявайки своята нищожност за свой... бог (и тя наистина е това за тях!). Но — да подемем пак нишката на разсъздението си —

ПРЕСЛЕДВАЙКИ БЪДЕЩЕТО

и подчинявайки настоящето на бъдещето си (което е същност на човешкото преследване на времето), търсейки в бъдещето си *значимото*, без което животът ни нищо не струва, ние неусетно ставаме причастни на вечността: пътят към вечността води *нагоре*. Всички наши усилия във всекидневието са именно търсене на *пълнотата на живота*, преследване на убягващото ни в него, стремеж за преодоляване на недостига, уравнивяване, избягване на дисонансите, побеждаване на неудовлетвореността и пр., т.е. са израз на онази чисто човешка **жажда за вечност**, която ни прави в известен смисъл *богоподобни*. Това е онази именно вечност, към която само в

отделни незабравими мигове ни се открива *пролаз*, *процеп* или *пролука* и затова тогава искрено възкликваме: „*О, миг, поспри, ти си тъй...*“! Ние съществуваме времево и *исторично*, съществуването ни е история на **причастяването** ни към живота и вечността, определяно от неразбираемата иначе влюбеност на смъртните в живота, отдадеността им на неговата неизразима магия. Затова така наречената *воля за живот* си остава неразгадана ако не бъде разбрана като *порив* към вечното чрез преодоляването на само временното и преходното. Човекът иска да *пребивава* в **средоточието** на живота, не просто и само да живее, външно подражавайки му, докосвайки се до бледата му повърхност, предчувствайки и жадувайки недостижимите му богатства, а *отдавайки* му се непосредствено, наслаждавайки се на живота в достижимата за нас, смъртните, негова пълнота. Това влечение към *блаженството*, което може да ни даде единствено животът в неговата истина, е категорично свидетелство за печата на Божественото и Вечното върху *човешкото* и човека. Времето обаче прекалено бавно и частично ни приобщава към живота, вечността — никога *несбъдналата* се, несъстоялата се тук-и-сега вечност — единствена може пряко да ни „въведе“ в жизнената цялост, за която копнеем. Затова безкрайно *продължителното* време (прословутите 7 000 години живот!) е отдалечаване до безкрайност от вечността. В същото време краткият ни земен живот — един *миг* в пределите на несвършващото никога време — тъкмо поради своята нищожна продължителност ни дава изключителния шанс да „надникнем“ във вечността и (ако сме достойни за нея!) да останем *там*, постигнали *неземно блаженство*. Във вечността се „отива“ в един миг — блажен, прекрасен, чист, велик — за който си заслужава да се пожертва цял един безсмислен и нищожен живот, живот, който не заслужава името си. (И затова е само бремене и тежест за живеещия, нищо повече от това!)

И така,

ЖИВОТЪТ, ПРЕЖИВЯВАН САМО КАТО ВРЕМЕ, Е НЕСЪВЪРШЕН

непълнен, дори *неистински*: на него му липсва нещо безкрайно значимо, на него се изплъзва нещо изключително голямо, неоценимо, такъв живот във времето затова се съпровожда с неудовлетвореност, той е *търсене*, *пътуване* към живота, *история*, която не знае своята

цел. Такъв живот във времето се свързва със съзнание за начало, развитие, преминаване, *край*, с изгрев, зенит и залез, той е изпълнен с очакване, нетърпение, изживяване на винаги свършващото *сегашно*, със спомняне на миналото (което никога не може да се върне), със страха да не се изпусне *решаващия миг*, да не стане „прекалено късно“, „да не замине влакът“, с неочакваност, трепети, и ангажименти за толкова много неотложни и спешни неща, със съжаления за отминалото и за пропилени шансове, но и с надежди за бъдещето, от което трябва да се вземе пропуснатото досега. Земният и преходен живот е нескончаемо преследване и упорита гонитба на времето и на неговите само веднъж дадени и неповторими мигове, от които всичко може да се получи, но, уви, получаваме само *малко* — и точно затова то трябва да е *най-доброто*. Ясно е, че не бива да допускаме да живеем „както дойде“, „както се случи“, „ден за ден“ или пък „както ми скимне“, в тъмнина и непрогледност: времето не трябва да се „убива“, а да се *използва* по възможност най-пълноценно. Такъв живот „във“ и „с“ времето е динамичен, той изисква *отдаденост*, спонтанна привързаност към неповторимия миг, интуитивно *влагане* на своята жизнена цялост, негова „душа“ е активността, целесъобразността, *свободата* и всичко онова „прекалено човешко“, което едновременно ненавиждаме и обожаваме, на което държим, но и от което страдаме, от една страна се чувстваме обременени, но от друга точно затова като че ли сме дълбоко *пристрастени*. Нашата човечност, *естеството* ни да сме човешки същества, се дължи на „*поставеността*“ ни във времето, от него произлиза нашето несъвършенство, но благодарение на него ние достигаем и до своето величие, т.е. до „най-голямото“ и „най-високото“, до *достижимото* в пределите на *човешкото*, в границите на човека. Затова

ЧОВЕКЪТ НЕ МОЖЕ ДА СЕ ОТКАЖЕ ОТ БЪДЕЩЕТО

т.е. от себе си, от човешкото у себе си, единствено в *надмогването*, в отрицанието на своето несъвършенство и „недостатъци“ човекът достига до ново, *свръхвременно* екзистенциално измерение, а значи и до пълноценния живот, до съществуване един вид във вечността: като *дух*, като по-висше в своята *богоподобност* същество, озарено от неземна светлина и святост. Този живот сега-и-тук, във времето, ни е даден вероятно за да почувстваме поне отчасти,

а също и в несъвършена форма *вечността* и — ако ни достигнат „потенциите“, душевните и телесни сили — да се опитаме да останем „там“: в пълния, съвършения, изцяло хармоничен живот (който обаче тогава няма да е вече *човешки*, а нещо много повече, но само като *идеал*). Именно затова е така фатално важно да се отправим уверено по

„СТЪЛБИЦАТА НА ВРЕМЕТО“, ВОДЕЩА КЪМ ВЕЧНОСТТА

а това означава да се проникнем от едно автентично разбиране на времето, на неговия жизнен смисъл. Разполагайки свободно с времето и със *себе си* и съзнавайки неговата и нашата недостатъчност, у нас се засилва копнежа по пълнотата на живота, т.е. *просветват* и се зараждат първите *искри на вечността*, на небесната, сияйно светла вечност. Щом като тук, на земята, познаваме и мрак, но и светлина, разсейваща мрака, побеждаваща го, то вероятно съществуват „места“, осветени от ослепителна за несвикналите ни очи, безкрайно чиста, непримесена с нищо тъмно светлина, в която самоотвержените отрицатели на мрака ще пребъдат: за тази светлина и за този *истински свят* е говорил още Платон, определил „тукашното“ като една осветена от огън, но не и от духовното слънце *тъмница*.

От друга страна, казаното дотук вече е достатъчно за едно елементарно, достатъчно за живота, просто и пригодно за *практическото* всекидневие разбиране на вечността, даваща по непонятен докрай начин смисъла на нашия живот във времето. Човекът не е ограден с непробиваеми стени от вечността — макар че тя не му е дадена непосредствено, а до нея трябва да се *издигнем*. Непосредствено дадено ни е само времето, но и свободата да не се задоволяваме с него, с единствено *времения* и *временен* живот — в този смисъл свободата е тази, която „*разцепва*“ всички стени и „*черупки*“, откривайки ни излаз към вечността и *вечното във времените мигове*. Вярно е, че живеейки по определен начин, всеки от нас е способен *сам* да изгради такива стени, убивайки свободата — **човешкият път към вечността** — а по този начин и *божественото* у себе си. Това значи, че такъв човек е изгубил *посоката* и пътя, водещ до Бога — **вечния извор на живота**. Трябва да събираме внимателно „*частичките вечност*“, разпилени в живота ни, а също и *сътворявани* от нас самите, не бива да ги погубваме безвъзвратно — обричайки се глупаво на *вечна смърт*, в която завинаги оставаме *извън* живота. *Този*

живот ни е даден като *шанс* или да останем при живота, или да го погубим и загубим завинаги — „трети път“ не се предвижда. *Дилемата* на човешкото съществуване затова е: или да избереш **живота**, или да се **откажеш** от него, този е

СЪДБОНОСНИЯТ ИЗБОР

пред който сме изправени, трета възможност тук няма. Разбирането на живота във времето, разбирането на живота и на времето затова е жизнено необходимо на онези, които са твърдо решени да изберат *живота* — и само така ще останат завинаги в него. Впрочем, ако сме силно привързани и дори *влюбени* в живота, нима ще обърнем внимание на „*нищото-смърт*“; смъртта за такива не съществува, смъртта значи е специално „изобретение“ на враждебно настроените, на силно *мразещите* живота хора, чието съществуване затова е истинска трагедия — нищо че *засега* не я усещат, не могат да я разпознаят и я... вземат за нещо друго. Нищото и смъртта не могат да бъдат избор на *живия* и обичащ живота човек, в живота си трябва да се учим да живеем, а не да умираме. При *умира-нето* (т.е. напускането на *света*) ние просто отиваме в свят, който сме създали сами, приживе и според нагласата си спрямо времето: светът е „само един“ за ония, които не разбират живота, разбиращите го в неговата *многоликост* живеят в много и то най-прекрасни светове. В *нищото* отиват ония, за които и животът приживе е бил просто едно *нищо*...

Изглежда животът щеше да бъде прекрасен ако у *смъртните* (такива обаче не трябва да искаме да бъдем!) не беше вкоренен

ПАГУБНИЯТ НАГОН КЪМ РАЗРУШЕНИЕТО И СМЪРТТА

който те са склонни да насочват най-вече към *себе си*. Тази ирационална стихия се опитва да обсеби човешкото време, да го превърне в своя територия — противопоставяйки го на вечността. Точно тя ни нашепва непрекъснато: „*Времето, мигът е единственото, друго няма, лови мига, вечността е фикция, единственият живот, с който разполагаме тук-и-сега, трябва да бъде изразходван без никакъв остатък — защото след него остава само прах и пр.*“. Можем ли да отвърнем нещо на тези „привлекателни“ думи, от които мнозина са били съблазнени?

Раздвоен между тези две могъщи сили — животът и смъртта, нищото и битието — човек се чувства слаб, изоставен, захвърлен в съществуването, в края на което ни се струва, че стои единствено „озъбеното нищо“, смъртта. Можем ли да си помогнем, можем ли да променим все пак своята човешка *орис*, нима раздвоението ще ни терзае до последната минута?

Нека да се вслушаме в простите думи на гения, в тях е отговорът, който ни е потребен:

„Единствено от себе си зависим където и да сме, във всеки час. И щастието можем да намерим единствено в самите нас.“

(Гьоте)

12. НЕУДОВЛЕТВОРЕНОСТ ОТ НАСТОЯЩЕТО

12.1. „Не аз, а времето е виновно“. 12.2. „Всяко нещо си иска своето време“. 12.3. Времето на младостта е любовта. 12.4. „На всяко нещо му идва времето когато душата го пожелае“. 12.5. Екзистенциалната динамика и психология. 12.6. Времето е тайнство, непризнаващо разсъдъчно третиране. 12.7. „Блажени са искащите невъзможното“. 12.8. Ограничаването е предпоставка за смисленото разпростиране. 12.9. Непроницаемостта за промени и различия. 12.10. „Прогонването“ на вечната неудовлетвореност. 12.11. Дължимата широта на жизнения хоризонт. 12.12. „Тържеството на човека над времето“. 12. 13. Драмата на живота ни се разиграва „пред“ декорите на времето.

На времето дължим всичко, в това число и... неудовлетвореността си от него. Тя има много измерения и разновидности: от непрекъснатите оплаквания че *„времето не стига за нищо“* или че *„прекалено бързо тече“*, през неутолимото ни желание и копнеж да живеем в някакво друго, *„прекрасно време на блаженство и спокойствие“*, та се стигне чак до смътната надежда *„да живея още веднъж“* някога или — ако това е невъзможно — поне *„да се преродя в друго същество и в друго време“*, теорията, която пребиваващият в недейно и като че ли **небудно** състояние Изток (Индия особено) е подарил на света. Изглежда неудовлетвореността от времето е особен заместител на неудобната за признаване неудовлетвореност от *самия себе си* — поради което демонстрацията на неудобствата, свързани с времето, е така разпространена сред човешките същества. На онези, които за свое оправдание понякога заявяват:

„НЕ АЗ, А ВРЕМЕТО Е... ВИНОВНО“

трябва да припомним, че време извън нас не съществува, че ние сме „във“ времето дотолкова, доколкото сме „при“ *самите себе си*, т.е. пребиваваме единствено в своята субективност и че, следователно, с горните думи те без да искат и по обиколен път признават тъкмо

собствената вина, мислейки си, че се... „отърват“ от нея. Времето е такова, каквото *си го направил сам*, то е неотделима част на избраното от теб *съществуване*, то не може да бъде различно ако не си му „помогнал“ да стане различно, следователно честността изисква да признаем пълната си *отговорност* за това в какво време живеем, какво време е *наше* (*мое, негово...*); какво е „направило времето с мен“ се определя единствено от това какво съм направил аз с него и т.н. Укорите към времето са признак на лицемерие и безчестие, те показват само колко струва оня, който си ги позволява...

Времето не е „галопиращ конник“, още по-малко пък е див и буен кон, с който ездачът никога не може да се справи, то не е и „летящ влак“ без разписание, който поради това често изпускаме (заради това, че ни се налага да го *чакаме в пълна неизвестност!*) или на който дори никога не можем да се качим; не бива да смятаме така, защото по този начин само демонстрираме упоменатата склонност към оневиняване. „*Неистовият бяг на времето*“ — ако наистина ни се струва, че времето непрекъснато ни бяга — всъщност се определя от нашата собствена пасивност и инертност, от неспособността ни да овладеем и да използваме безценните мигове на деня, от това, че съвсем не успяваме да променим живота си — независимо от все по-засилващото се чувство, че съществуването ни се изплъзва и че не разполагаме с него. Поради това своите „сметки“ с времето ние уреждаме най-добре когато сме наясно най-напред със *себе си* — и оттук със своето *бъдеще*, което органично трябва да съвпада с него самия. Това е условието за да не ни се случва времето да ни отмъщава за това, че не го „забелязваме“, че сме се оказали извън него и дори отдалечили, всъщност *изостанали* твърде назад от него. Тук ще опитам да представя основното на нашата никога непреставаща неудовлетвореност от времето — и от *живота ни във времето* — и ще посоча нейните непресъхващи извори. Защото ако е вярно, че

„ВСЯКО НЕЩО СИ ИСКА СВОЕТО ВРЕМЕ“

или си има **благодатното време**, то как става така, че много рядко го намира, а в повечето случаи направо се разминава с него?

Може би защото едно и също време е отредено не само за едно, а за много неща едновременно, поради което ние се „разкъсваме“ между тях и не съумяваме да ги вместим в бързотечното време? Тъй като

липсва „общодостъпно разписание“ за това кое е времето на всяко нещо, то всеки от нас непрекъснато трябва да се опитва да *разпознава* на всяко нещо *неговото време* — и в същото време да се отказва от всичко останало, на което, значи, не му е дошло още времето и затова то трябва спокойно да го дочака. Например по всеобщо мнение

ВРЕМЕТО НА ЛЮБОВТА Е МЛАДОСТТА

но същата тази младост е време и на толкова много други неща: учене, психическо и физическо съзряване, социализиране, професионално определяне и начало (най-трудното понякога!) на една успешна кариера и пр. Как всичко това да бъде безпроблемно „натикано“ в едно все пак ограничено време, как на всяко от тях да отредим „неговото“, при това *решаващото* и неповторимо време, как да избегнем „застъпването“ по време на взаимно несъвместими, изключващи се неща (които „взаимно си пречат“, да речем *учене и любов!*), как да не допуснем прекаленото ощетяване на едни за сметка на други „неща от живота“, как, накрая, да *отмерваме* и „дозираме“ ограниченото си време за да стигне то за всичко? Ето го извора на нашата загриженост около „настоящето на моето време“, оттук иде неудовлетвореността, с която здравият човек непрекъснато се сражава — за да не се остави да бъде овладян от нея.

Разсъдъкът и разсъдъчното отношение към времето и към живота никога не може да проумее как е възможно в едно и също време да стават *много* неща. На него му се струва, че *или* едното, *или* другото може да стане и да става в едно и също време, но не и двете *едновременно*. Разсъдъкът разпорежда: ако искаме да преуспеем в нещо, то това може да стане само ако се откажем от всичко останало. Доколко вредно е това разсъдъчно отношение към живота може да се разбере ако вникнем по-добре в смисъла на предлаганото. Например ако искаме да сме добри в ученето, то трябва да се съсредоточим само върху него, а всичко останало трябва да бъде изоставено и пожертвано, т.е. да не му се отделя никакво време. Много хора всъщност само това правят: жертват заради едно всичко друго и останало, „лишават“ се за да придобият напълно и истински поне едно достижение, опитват се да проявяват и да бъдат настойчиви в една такава едностранчива и чисто разсъдъчна „мъдрост“ (наричат го „здрав смисъл“, „здрав разум“ и пр., докато то си е просто един болезнено разраснал се разсъдък,

задушаващ всичко друго за сметка на капризите си), а след това се чудят защо въпреки „рационалността“ си са били наказани, а не възнаградени. Защото, оказва се, печалбите от достигнатото съвсем не могат да покрият загубите от онова, от което сме се отказали — особено ако заради едно сме се отказали от всичко останало. По някакъв начин е станало така, че вместо концентрация на жизнената сила в една посока се е получило абсолютно неефикасно разпиляване на същата — и затова сме постигнали трохи вместо... „несметни богатства“. В едно такова по същество „бакалско“ или поне „аритметическо“ отношение към времето (имам днес пет свободни часа: вместо два да отидат за това, един за нещо друго и т.н. аз пресметливо, воден от мисълта да „надхитря“ съществуването, отреждам всичките пет часа само за едно, правейки си сметката, че „и утре е ден“ и тогава пак ще мога да проявя своя произвол) не отчита нещо изключително важно и решаващо: дали *душата* ми, а не само разсъдъкът, *иска* в своята цялост това, което съм си „наумил“. Ако всички други душевни сили са настроени враждебно към решението на ума (който именно прави подобни „сметки без кръчмаря“), то те разполагат с възможността да го провалят и така да отмъстят на ума, който си е позволил да ги пренебрегне без дори да се посъветва с тях. В крайна сметка се оказва, че съпротивата на душата (а тя е една *цялост*, никой поотделно не може да решава от нейно име — без да се е допитал до непрекъснато заседаващия „симпозиум“ на всички душевни сили) неминуемо води до неефикасност на „изпълнението“, до липса на желаната концентрация, а значи и до *провал* на замисленото, до липсата на някаква особена полза от моето „съзнателно решение“. Това означава, че аз — ако съм решил да уча през всичките тези пет часа, но душата ми не го иска и затова се съпротивлява — просто ще си „проседя“ над учебника или книгата без да науча нищо. Следователно можем да кажем, че

НА ВСЯКО НЕЩО МУ „ИДВА ВРЕМЕТО“ КОГАТО ДУШАТА ГО ПОЖЕЛАЕ

като под това последното разбираме, че решението е получило *благоразположението* на всички без никакво изключение душевни сили, успяло е да ги убеди в своята **навременност** и неминуемост, „душевният симпозиум“ е гласувал „да“ и така е открил пътя към осъществяването на онова, което *цялата душа* вече желае (а не само

една нейна своеволна „част“!), зад което застава душата с всичките си сили. В един по-практически план може да се каже, че „измъчените“ решения (в които е налице съпротива на останалите душевни сили, т.е. получават се едностранчиви „хрумвания без признание“, което именно поражда „мъката“) точно затова са осъдени на провал или поне на неефикасност при осъществяването. Докато решенията, зад които стои една *жива спонтанност* (израз тъкмо на целостта на душевното!) няма как да не успеят — защото зад тях стои всеобхватния потенциал на душата и човека, цялата ѝ мощ, на тях нищо не е противопоставено, липсва раздор и раздвоение *вътре* в човека, а всичко това е предпоставка за *пълноценност* на реализацията, за **сбъдване** на желаното в едно близко *бъдеще*. С други думи казано, полезни и успешни са ония действия и дела, които са израз на *свобода* в пределите на душата (и затова зад тях застава *цялата* душа), докато действията, в корена на които стои принудата и насилието над самия себе си, т.е. *несвободата* и „тиранията“ на някоя душевна сила над другите, неминуемо водят до *провал* — независимо дали сега го осъзнаваме, или пък ще го разпознаем по-късно, когато вече се е стигнало до нетърпимост, до очевидна криза на съществуването. Изводът се налага сам по себе си: не бива да се насилваме да правим нещо, което душата ни не го желае *всеотдайно* и *свободно*. Вместо външна принуда към някоя душевна сила трябва да прилагаме „убеждаването“ ѝ, т.е. приемането на законността на нейните искания; иска се една своеобразна вътрешна „*либералност*“, без която сме обречени нищо значимо да не постигаме; да пропиляваме възможностите си — и времето, откриващо ни ги във всеки миг. Несвободният човек не разбира себе си и разчита на насилието, отправяно и насочвано — съвсем неразумно, впрочем — тъкмо към *самия себе си*, и за оправдание нарича това „дисциплина“, т.е. налагането на капризната воля на един спрямо всички останали. Ефектът от това е временен, само до известно време, в един миг неизбежно идва **бунтът** на душевните и жизнените сили, който може да помете всичко, а в крайна сметка — ако неразбирателството между тях се засили и стане трайно — ще опропасти и живота. *Разумността* (не едностранчивата разсъдливост!), опираща се на свободата, дава на всяко нещо *неговото* (включително и неговото време), признава исканията на душевните сили, на тази основа се опитва да ги

хармонизира и да им отдели *длъжното* (според характера и същината на индивида), да *балансира* между взаимно отричащите се и несъвместими желания и едва според постигнатото в тази главна насока на развитие на *жизнеността* да решава (според *конкретната ситуация* и временното разположение в рамките на душата) и определя кога е „дошло времето“ на всяко нещо, т.е. *неговото* време. Ясно е, че не можем да живеем според една повърхностна „житейска аритметика“ (каквато иска да ни натрапи голият разсъдък), за да се „оправим“ във времето и живота се налага да се ползваме от

ЕКЗИСТЕНЦИАЛНАТА ДИНАМИКА И ПСИХОЛОГИЯ

която разбира нашето собствено *естество*, животът, който пулсира както в тялото, така и в душата — и съобразно него *мери* и отмерва миговете, времето и тяхната „запълненост“ с потребните ни „неща“. Нейната истинска почва е *свободата*, която се заражда най-напред в отношението към самия себе си; несвободният спрямо себе си човек е тотално несвободен — и точно на такива хора времето „непрекъснато им бяга“, те никога няма да го настигнат. Следователно

ВРЕМЕТО Е ТАЙНСТВО, НЕПРИЗНАВАЩО РАЗСЪДЪЧНО ТРЕТИРАНЕ

чудото на времето се основава на чудото на свободата; разгадаването им е свободно разполаганият със себе си и с живота си човек, който, *живеейки*, разбулва всички тайни. Чудото на времето е в това, че то предоставя на човека *безброй* възможности за всеки отделен миг, а от нас изцяло зависи избора коя от тях да бъде осъществена, превърната в непосредствен живот — ето този е *лостът*, благодарение на който **управляваме** своя живот. Избирайки съобразно казания по-горе начин — т.е. в съответствие с дълбоко желаното и потребното на *душата* и *човека*, а значи напълно *свободно* — човек органично и безусловно влиза в единение с вътрешния темп на времето, задаван от човешкото сърце. Изборът на една възможност за *този* „отрязък“ от време (миг, минута, час или ден) означава свободен *отказ* от всички останали, но не по принцип, и не завинаги, а само за този миг, тази минута, час, ден. Така всички останали, пренебрегнати за момента възможности остават на разположение на субекта, те са набор от нереализирани насоки на живот, които съставляват „**жизнен резерв**“ и

потенциал; към него човек може да прибегне и да се възползва когато поиска, този „неизразходван запас“ от възможности е в основата на това, че бъдещето ни никога не е предопределено, а зависи само от нас. Отложеното свободно (по своя воля и желание, по свое убеждение), а не по принуда, насила или поради външна необходимост, ни дава нови възможности да правим живота си, които винаги са ни на разположение, но към които ще прибегнем едва когато „им дойде времето“, сиреч когато ние самите решим в съответствие с живота и *силата на живота*, напират в гърдите ни. Следователно единствено от нашата собствена **мобилност**, динамичност, активност, инициатива и пр. Зависи *богатството* от възможности, на които сме дали живот, на които сме се наслаждавали пълноценно, а също и тези, които ни предстоят, които ни „чакат“ и дори „зрят“ в гърдите ни, бидейки непрекъснато в наше разположение. В този смисъл

ОГРАНИЧАВАНЕТО Е ПРЕДПОСТАВКА ЗА „СМИСЛЕНОТО“ РАЗПРОСТИРАНЕ

на човека в неговия живот, а неограниченото *отдаване* само на една възможност неизбежно ни лишава от всички останали. Това второто — съвсем неразумно, впрочем, като „избор“, който ни е „избрал“ нас, не ние него — не означава друго, а жизнена непълноценност, *скука*, сиво *монотонно* всекидневие, нетърпимо бавно и еднообразно течащо време, *неврози*, пропиляване на безброй значими възможности, които биха могли да се вместят (да намерят своя „*ниша*“ във времеви поток), но „не им е било съдено или отсъдено“ това, непростима ограниченост на едно човешко същество, опитало се да надхитри времето и живота, но точно затова оказало се тяхна жертва. В същото време първата *философия на живота*, изхождаща и опираща се на разумното **самоограничаване** заради богатството на самия живот, което не бива да ни се изплъзне (понеже е корен на свободата ни!), всъщност нищо не пренебрегва и от нищо не се отказва или пък ограничава, но *всичко* (актуално, сега, и потенциално — в бъдещето) ѝ принадлежи, което именно поражда усещането за пълнота и всеобхватна **жизненост**, лежащо в основата на здравето и автентично *наслаждение* от живота, от съществуването, *което аз искам*. Затова не си струва да се отказваме (поради „разсъдъчни съображения“) от всичко останало само заради едно нещо, преценено прибързано като „доминираща възможност“,

например заради ученето — от любовта, приятелството, развлеченията и пр. Така не спестяваме време — както си мислим — а глупаво го пропиляваме в едно *насилие над самите себе си*, което няма особен смисъл и затова няма да остане ненаказано. От гледна точка на казаното може да се приеме, че „невъзможност“ и „невъзможно“ за човека не съществува — ако самият той не е „стеснил“ до невъзможност своите възможности и перспективи, ако не се е отказал безброй пъти от тях и така сам не ги е направил „невъзможни“, непостижими никога. Това ни дава право да повторим казаното от великия Гьоте, което съдържа една дълбока истина на живота:

„БЛАЖЕНИ СА ИСКАЩИТЕ НЕВЪЗМОЖНОТО“

и дори да прибавим поне това: защото свободата дава на човека всичко, прави го богоподобен и причастен на висше блаженство, но нашата ограниченост (по собствена „заслуга“ придобита!) „произвежда“ непрекъснато толкова повече невъзможности, колкото повече сме се отказали от свободата. За свободния човек невъзможност не съществува, за несвободния, значи, във всеки момент се откриват не възможности, а само *невъзможности* тъкмо затова, че е предал своята свобода, отказал се е от нея.

Следователно отсрочването на някои възможности за друго, бъдещо време не е окончателното им елиминиране („погребване“) и отстраняване от живота ни, напротив, в акта на отлагането (което също е субективна *ангажираност* с тях) те вече получават особен **битиен статус**, оказват се въввлечени в нашето битие като *проект*, като *бъдеще*, на което е съдено да се случи в едно предстоящо време, като жизнена перспектива и потенция, като наша *задълженост* по отношение на тяхното реализиране някога — когато решим да ги извадим от „небитието“, да ги превърнем в действителност, да им придадем актуално, истинско битие. Този жизнен резерв на субекта, тази „*колекция*“ от възможности и перспективи, които вече е невъзможно да не се случат някога в бъдещето (заради нашата ангажираност с тяхното бъдеще), е всъщност истинското богатство на всеки човек. Този, който свободно избира бъдещето си е истински богат, той разполага с най-големи богатства: свобода, живот, бъдеще; „бедният“ е беден най-вече заради бедност на възможностите, заради загубата на перспективи, заради обречеността си да е несвободен и безжизнен;

човек е богат в истинския смисъл когато има и съзнава бъдещето пред себе си с всичките му възможности, това е истинското богатство; когато загубим **бъдеще**, тогава всичко сме загубили, едва тогава истински сме обеднели и осиротели.

От друга страна **избор** изобщо не може да съществува ако сме се ограничили и ангажирали твърдо с една възможност, превърната от нас в единствен *модус на живота*, който всъщност владее нас, но не ние него. Избор не съществува ако не разполагаме във всеки миг с *много* възможности, съществуващи за нас „в запас“ и в резерв, между които можем да избираме, да решаваме и така сами да определяме бъдещето си. Ако не сме способни във всеки момент да *променим* решително живота си, ако не виждаме пред себе си *нови алтернативи*, ако сме се лишили от *различни* и смислени перспективи, ако сме се отказали от способността си да избираме сами (изхождайки единствено от *себе си*), то това означава, че сме се оказали в „хватката“ на едно съществуване, което по нищо не се различава от това на вещите, на мъртвите предмети. (Защото именно те наистина са *само това, което са* — и съвсем не могат да бъдат нещо различно от предварително заложената в тях същност.) Подобна инертност на човешкото същество, *непроницаемостта* му за промени и *различия* е поставяне на това същество в примката на едно изцяло безинтересно време, то е превръщането му в „остров“, завинаги заобикалян от времевия поток с всичките му възможности. Казахме, че основата на такава неблагоприятна съдба на един човек е кардиналният му отказ от свободата, от усещането за човешка *самобитност*, а също така — като последица — и от надеждата за едно бъдеще, което не е индиферентно към мен, а е именно *мое* бъдеще. В този случай *хоризонтът* на бъдещето се свива в една точка, строго предопределеното и единствено бъдеще, което такъв човек без да иска е избрал (или е избрал без да съзнава какво точно иска, т.е. то е избрало него), неминуемо води до **обезличаване** на човека, до включването му в безличния поток на *вървящите в една посока*, до кухото съществуване, до което се свежда „животът“ на тълпата и „комуната“, непознаваща и самоотвержено враждебна на свободата. В нашия пример (за учещите и за учените!) това означава пагубна нагласа, която може да се изрази със следните думи: „Аз съм *учещ*, аз съм *учене*, аз съм *учен* и аз не съм — и не искам да бъда — нищо друго. Нищо друго не отклонява моето внимание. Аз

съм отдаден «всецяло» и без остатък на ученето и на моята непрекъснато увеличаваща се ученост. Аз не мога да бъда нещо различно от това, което съм; това, което съм, ми стига, всичко останало не е моя възможност и пр.“. Подобна отдаденост на нещо *абстрактно* — независимо какво е то: учене, политика, „идеал“, „правене на пари“ и т.н. — и откъснато от всичко останало (което се разглежда през тази призма като „излишно“, „ненужно“, „люкс, който не мога да си позволя“, „губене на време“) води до появата на **едноизмерен човек**, който в никакъв случай не може да се нарече личност заради прекалената си жизнена непълноценност и „сухота“. Такива хора в един момент направо обезумяват, показвайки способност към всякакви ексцесии — понеже са овладяни от див бяс и от желание за разрушаване, което е непонятно за естествено живеещите хора; това е отмъщението на *живота* за това, че са му обърнали гръб. Историята на *комунизма* дава обилен материал за такъв край на „победителите на природата“ и... **човечността**. Съвсем друго е обаче човек да си запазва възможността във всеки миг да става различен, да се преобразява чрез избора на някаква друга, държана досега в запас възможност, да живее в различни модуси на човешкото съществуване, черпейки „с пълни шепи“ от неговата *многоликост* и намирайки им „тяхното време“, да изпълва времето си със свободно избрани и разнообразни дела, интереси, постижения, изяви, развитие на способности, задоволяване на желания, *реализации* на своята също така *многоизмерна* и динамична човешка същност и пр. Едва в този случай човек започва да улавя и разполага с времето си, да се прониква от все по-засилваща се се удовлетвореност от него (времето е **животът** в нас самите!), едва тогава човек започва да усеща непрекъснато, че се „*справя*“ със съществуването си, свободно го владее и на тази почва се ползва от плодовете на своята *ангажираност с битието*, с автентичния живот. Затова

„ПРОГОНВАНЕТО“ НА ВЕЧНАТА НЕУДОВЛЕТВОРЕНОСТ

от времето — каквато ни се струва тя до момента, в който сме я разбрали — е възможно само ако сами не си отрязваме пътя към различните форми на живот, които нашата многоизмерна човешка същност ни дава, т.е. само чрез добиването на

и чрез *вглъбяването*, пълноценното изживяване на всяка една от посоките, които ни водят към живота като пълнота и изпълненост с богатства, потенции, цели, възможности за изява и реализация на самите себе си. Основното тук е да съчетаваме умело **лишаването** с *отдаването*, самоограничаването с **разпростирането** в различни посоки, отказът от живота заради *самия него* (от някоя възможност заради други, на които им е дошло времето) и *въвличането* ни — като *цялост* — в неговото неизразимо многообразие и многоликост, при това единствено заради самите себе си и защото чувстваме дълбоко в себе си, че „*така трябва*“ или „*защото аз иначе не мога*“. Това е възможно и постижимо само ако се откажем решително от това да сме „*повърхностни*“ (да гледаме повърхностно на живота си) и ако също толкова решително се опитаем да бъдем „*вглъбени*“, „*задълбочени*“ в неговото тайнство, ако се „*просмукаем*“ от мощните му *дълбини* — които при това съвпадат с нашите собствени, с „**дълбините на човека**“, с неговата *сърцевина* и *дух*. Ясно е, че в съответствие с казаното „*оправянето*“ в и „*със*“ своя живот без *философия*, отговаряща на неговото естество, е безкрайно хипотетично; доколкото се справят с живота си, хората го дължат на това, че в неговите изпитания са успели да достигнат до *своя философия*, до някакво — ясно или „*едва-едва мъждукащо*“ — *разбиране* на това какво иска от нас *този живот* и особено какво *следва* да искаме ние от него. Това е така, защото

„ГЪРЖЕСТВОТО НА ЧОВЕКА НАД ВРЕМЕТО“

всъщност се корени в *овладяването* на самия себе си и на ресурсите за живот, заложили във всеки един от нас, в *разполагането* една до друга на отделните **жизнени сили**, които усещаме в себе си, в „*композирането*“ им в ограниченото време, отредено ни за живот на този свят — без *пренебрегването* на нито една от тях (защото тя е в състояние жестоко да ни отмъсти) и без „*предоверяването*“ само на една (за сметка на останалите), защото това неизбежно води до едноизмерност, извратеност, *непълнота* на съществуването и съответстваща му трагичност, страдание. Това последното — *толерирането* на някоя жизнена, телесна или душевна сила — е

твърде разпространето, макар че малцина си дават отчет за неговата „опака страна“, за фаталността на мнимата му „безобидност“. Защото ако животът ни свършва едва когато *силата на живота* у нас е на „привършване“ и е изчерпана, то изправянето на отделни жизнени сили една срещу друга в една безполезна борба и война, вражда и неразрешим конфликт, е предпоставка за *преждевременното* им изчерпване, за взаимното им „неутрализиране“ (също както докосването на „плюса“ и „минуса“ на батерията води до мигновеното ѝ разреждане), вещаещо същевременно съвсем неблагоприятен *край* на индивида, който е допуснал да се „затрие“ без смисъл енергията, вкоренена изначално у него. Та нали ако животът ни е „река“, пълноводна и буйно течаща, разпенена от ударите на водата в скали и подводни камъни в горното си течение, то ние не бива да допускаме *разпиляването* ѝ в низината чрез образуването на блата и тресавища, или пък чрез възникването на *водовъртежи*, безкрайно поглъщащи енергията на водната маса? Нали е ясно, че задачата ни се свежда до това да ѝ осигурим достатъчно *широко и дълбоко русло*, което да е в състояние да *поеме* водите ѝ без загуба на нито една капка, без опростаяване на смелия ѝ устрем — постигнат при спускането ѝ от планината (съвпадащо, впрочем, с нашата „буйна“ и дръзнавена *младост*!)? Само по този начин ще можем да доведем цялото *пълноводие* на „реката на живота“ — а това сме самите ние, индивидът като такъв, *индивидуалността* в неизмеримото ѝ своеобразие! — до „океана на вечността“, съвпадащ с *праизвора* на всички „енергии и сили“, на всяка *жизненост*, на „онова, което *живее*“, дори това да не е човек, а и най-малката „буболечка“. (А да не се окаже, че пред този необятен и велик океан на вечния живот сме довели жалък и смешно малък ручей, чийто води са били изгубени някъде без смисъл и полза, изцяло *безцелно*?!) Затова **блаженство** (и *благодат* още приживе) постигат само ония, които не са изчерпали докрай вложената в тях жизнена сила, а са я запазили и „преумножили“ — чрез ефективното ѝ използване и „трансформиране“ по най-добър начин. В този смисъл трябва да гледаме на живота във всичките му *възможности* — и на себе си във всичките ни *способности* — като на безкрайно **драгоценно достойние**, което трябва да бъде съхранено и умножено, а не безвъзвратно пропиляно и погубено...

И понеже се оказа, че в някои случаи *метафорите* са необходими за изразяване на **неизразимото**, то нека да завърша със следната:

ДРАМАТА НА ЖИВОТА НИ СЕ РАЗИГРАВА „ПРЕД“ ДЕКОРИТЕ НА ВРЕМЕТО

на неговия фон, които трябва да са съответстващи, достойни за „пиесата“, а не стари, окъсани, взети назаем от реквизита на друга пиеса, съвсем неподходящи и затова изцяло провалящи замисъла и идеята. Автор на тази драма на моя живот съм аз самият, аз съм „главното действащо лице“, *водещият актьор*, аз също неуморно „режисирам“, аз при това правя „декорите“ (те не са просто... украшение!), които пряко са свързани с **жизнената пълнота** и достоверност на сътвореното. Има ли тогава смисъл да се оплаквам някому за възможен *провал* на „представлението“, да се опитвам да се *оневинявам*? Още повече, че тази драма на моя собствен живот има само една „репетиция“, която точно затова е и „премиера“, а и други „представления“... изобщо не се предвиждат!

Дали обаче времето е само „декор“? Дали то не е тъкмо „сценария“? Или пък е всичко онова, което съм аз самият — като жив и живеещ?

13. НОВИЯТ ДЕН

13.1. Денят на будния човек. 13.2. Структуриране на деня и повседневността. 13.3. Дните, в които нищо ново не се случва. 13.4. Моят зазоряващ се ден. 13.5. „Считай всеки ден за последен“. 13.6. Поводът да препотвърдя себе си. 13.7. Хоризонтът на бъдещето. 13.8. Един единствен миг може всичко да преобрази. 13.9. „Времето не минава, минаваме ние“. 13.10. Откритост спрямо бъдещето. 13.11. „Един час може да върне това, което са отнели много години“. 13.12. Противоположност на действието е страданието. 13.13. За да не страдаме трябва да действаме. 13.14. Не трябва да се „щадим“ в своя ден. 13.15. Всеотдайната съпротива срещу слабостта и болестта. 13.16. Бездействието не е невинен инцидент. 13.17. Безценното време на деня. 13.18. „Всеки от нас ще отговаря Богу за себе си“. 13.19. „Като в ден, да се държим благоприлично“.

Човек „разполага“ съществуването, действията и делата си, в дни, т.е. във времеви „отрязъци“, които са относително обособени и завършени. Всичко, което *става* (или се *случва*) в живота ни, става или се случва в периодите на **будно съществуване**, в този или някой друг ден. Ако ни липсва разбиране за *конкретното* — денят — то с това всички наши представи и разбирания за *общото* — съществуването, действията, делата, животът — „увисват във въздуха“, оказват се изтръгнати от *почвата*, от която така или иначе са израсли. Поредицата от всички дни, в която се разгръща животът ни, наричаме *всекидневие*, което потвърждава значимостта на деня като „конституивна единица“ на **всекидневността**, а оттук и на битието на човешкото същество, преизпълнено с живот и стремящо се към неговата истина в... *много дни*, които съставят нашия земен път. Казано е, че „Ден деня сменява“ (*Dies truditur die*) — думи на Хораций — и това не бива да бъде забравяно. С оглед на това *целостта* от дни, обособена от периодите на **будност**, може да бъде уподобена на „голям ден“ на живота, който също си има своя *изгрев*, своето „*пладне*“, своите *вечер* и *залез*, съответстващи на определени възрастови периоди с конкретен жизнен смисъл. Денят, накрая, е *светлата* част на

съществуването, в която *светът* е налице заедно с *будния човек*, поставен в него и „разчистващ сметките си“ с него. Това не означава, че *нощта* е лишена от екзистенциални измерения, но те са твърде различни от

ДЕНЯ НА БУДНИЯ ЧОВЕК

с които ни предстои да се занимаем, да си дадем отчет — за да проясним разбирането си за техния значим смисъл.

Длъжни сме, давайки си отчет за всичко, което „принадлежи“ на човека — воля за живот, душа, свобода, време и т.н. — да погледнем на деня в неговата *екзистенциална цялост*, а значи и да проникнем в структурата му, да прозрем най-вече начина на

СТРУКТУРИРАНЕ НА ДЕНЯ И ПОВСЕДНЕВНОСТТА

Ще започна с това: денят не е просто „фрагмент“ на живота, а е „**малък живот**“, започващ с *раждане* („пробуждането“ сутрин), продължаващ с нарастване на *темпа* на живот с неговата кулминация (действия и дела, за които поемаме цялата отговорност) и, накрая, завършващ с *край*, с умората, която, подобно на смъртта, затваря очите и ни пренася в едно друго съществуване — това на *съня* и безсъзнателността, на *нощта* с нейната тъмнина (подобна на онази... в утробата преди раждането!). Денят е *живот*, в който присъства всичко онова, което е същност на живота изобщо, на „*големия живот*“, сътворяван в много дни. От това, следователно, *как живеем* и съществуваме в „*малкия живот*“ на деня, от това как протича нашият ден, зависи и се определя *как живеем* и съществуваме в целия си земен живот, каква е или *ще бъде* целостта на битието ни от същинското раждане до истинската смърт. На тези, които не разбират значимостта на *новия*, на раждащия се *ден*, е уместно да се припомни проницателната мисъл на Марциал:

„Утре ли ще живееш? Дори днес да живееш вече е късно. Онзи е мъдър, който е живял вчера!“

А от друга страна А. Айнщайн добавя:

„Аз даже не успявам да помисля за бъдещето, то идва прекалено бързо!“

което именно показва, че „улавянето“ на вече придошлия ден е изкуство, на което малцина са способни: те *живеят*, докато останалите се *приготвят* да живеят „някой ден“, който по този начин едва ли ще настъпи някога. Действително, денят е непрекъснато *подноваваща* се възможност да избираме съществуването си, да внасяме корекции в него, да тръгваме по *нов път*, да започваме да живеем *наново*, в този смисъл денят е **поле на свободата** или нейна даденост, от която сме длъжни да се възползваме — за да овладеем живота и така да намерим *себе си*. Тази прекъснатост, дискретност и дори „парциалност“ на човешкото съществуване — благодарение на което го *имаме* чрез вечното *възвръщане* и кръговрата на „дела и дни“, на *възможности* да подновяваме живота си, да откриваме изненадващото и необичайното в него — е основание на *чудото* на човешкия живот, на съществуването на човека. Какво щеше да представлява животът ни ако живеехме в един **„несвършващ ден“**, нямаше ли тогава да пресекне усещането ни че сме свободни, би ли съществувало тогава *очарованието* от живота, към което се стремим сега?! Но дали не зависи само от нас това всеки ден наистина да е *нов*, да е *ново начало* на живота ни, да е начало на един *свободно* избран и *съкровено* желан живот? А дали, съответно, не превръщаме дните си „по нищо неотличаващи се“, т.е. не ги ли превръщаме — без да искаме това — в един несвършващ ден с цялото отегчение и *абсурдност* на един такъв ден, ден, в който са „нанизани“ *все едни и същи* дни,

дНИ, В КОИТО НИЩО НОВО НЕ СЕ СЛУЧВА

в които „*всичко е все същото*“. Откривайки — и приемайки непоколебимо — смисъла на новия, на *идващия ден*, човек се предпазва от такава неприятна възможност. Но разбираме ли този смисъл, от което всичко зависи?

Това, което нарекох „*структуриране на деня*“ (и на *повседневността*) е „*нещото*“, от което зависи какъв е нашият ден —

дали е *начало* или пък е... „тъпо очакване на края“, дали е *нова възможност* да избереш и потвърдиш живота си или пък е проява на скучна, еднообразна *търпеливост* и примиреност (която пасивно и съзерцателно, т.е. *бездейно* изчаква „изнизването на големия ден на живота“, неговия заник и залез, пропускайки обаче всички възможности за *промяна*, за *различие*), а значи дали е проява на **ЖИВОТ** — живота обича различieto, *новостта* — или пък е израз на някаква обреченост на смъртта, симптом на *отказа* от живот (свеждащ се до пренебрегването на *различността* и отдаване на *еднаквостта*: „*смъртта всички изравнява*“). Затова казах, че *какъв* е нашият ден, *такава* сме и самите ние, отношението към своя ден показва действителното ни отношение към самите себе си, към своя живот,

МОЯТ ЗАЗОЛЯВАЩ СЕ ДЕН

— стига само да го разбирам така — е всекидневно *потвърждение* на свободата и живота ми, той е ново *предизвикателство* на съществуването ми, на което съм длъжен да отговоря достойно. Разбираме ли обаче какво е *денят* за нас, живите и обичащи живота *човешки* същества?

Едва ли, рутината на всекидневието *всеки ден* се опитва да убие автентичното ни отношение към *своя ден*, към деня като *начало* и като *свобода*, а също и като *живот*, от който не можем да се отказваме — или пък да го погубваме. Това, че животът ни е *цялост* от следващи един след друг дни (във всеки един от които можем отново да започваме живота си, било отначало, било отнякъде, където преди време сме спрели) е неоченимо предимство, което не бива да губим или зябравяме. *Автентичното* отношение към новия ден е изразено най-добре отново от Хораций:

„СЧИТАЙ ВСЕКИ ДЕН ЗА ПОСЛЕДЕН“

и дори за *единствен*, все едно че само в този ден трябва да получим от живота всичко, което той може да ни даде. Тези, които пренебрегват това, мислейки си, че „*има още много дни*“, поне *утрешния ден* може да замести *този*, трябва да знаят написаното в Притчите Соломонови:

„Не се хвали с утрешния ден, защото не знаеш какво ще роди тоя ден!“

Всеки наш ден е *нов* — какво обаче ще се получи от него ако ние самите сме си *все същите*? Ясно е какво: неговата *новост* ще бъде „затрита“, а нашата *инертност* ще преживее още едно тържество. Много често точно това става, можем ли обаче поне от време на време да го избягваме?

Идващият и дошлият вече ден е открито спрямо *събуждащия* се човек **бъдеще**, което трябва да бъде посрещнато и реализирано: за да се **сбъдне**, за да не бъде пропуснато и загубено. Нека да се вгледаме в *непосредствеността* на всекидневното преживяване на *бъдещето*, в съотнесеността с което създаваме *себе си*.

Всяка сутрин се **събуждам** и от този миг съзнанието ми „*забягва*“ напред в непосредствено *предстоящото*, откриващо ми безброй възможности да *подредя* днешния си живот. Какъв искам **да бъде** денят, какъв мога **да бъда** аз самият в него? — този е въпросът, който „увисва“ или се „стоваря“ върху ми още с отварянето на очите. От този въпрос съвсем не мога да се скрия, той ме преследва през целия ден — въпреки че аз трябва да съм *преследваният* го. Ясно е, че в мен трябва да се появи **проект** за потребното и желано *бъдеще*, който да е достатъчно убедителен и силен за да ме „отлепи“ от постелята („утроба“ на съня и *небудността!*) и да ме накара да се впусна без колебания в ритъма на *моето* всекидневие: автентичното всекидневие, което не искам да загубя — защото без него нямаше да съм **аз самият**. При това аз трябва да съхраня *свободата* си, т.е. усещането си, че *ставащото* става по мое желание и по мой **избор**, а не ми се натрапва независимо от мен, *използвайки* ме за неизвестни на мен самия цели. Дори и да реша да се откажа кардинално от всичко, което до вчера съм правил, т.е. да избира възможността да пролежа в леглото си целия ден, то това вече е предопределило **бъдещето**, от което вечерта вероятно ще изпитвам *погнуса*, гадното усещане че „такъв не мога да се понасям“, съзнанието, че подло съм *избягал*, опитал съм се да се *скрия* от предизвикателствата на *изгряващия ден*. Този ден *сега*, тази сутрин, ме приветства и ми се предоставя изцяло — подобно на влюбената, на изпълнена със страст жена: какво

означава да се откажа от него? Някои неща аз правя *спонтанно*, например прозявам се, протягам крака и ръце, обръщам се „за малко“ на другата страна, но главното — **ставането**, обръщането на гръб на леглото като *моя възможност* за целия ден — изисква претегляне на *аргументи* „за и против“ на основата на *пренасянето* в различните форми на **бъдеще**, които ми се откриват *сега*, при зазоряването на този ден. Да отбележа: всичко, което *става* в моя ден, има за свой **корен** *ставането* от леглото ми сутрин, ако не стана **аз**, нищо „*няма да стане*“ в моя ден, нищо няма да се *случи* ако не се е „случило“ *ставането* ми. Това съответствие на думите съвсем не е случайност, напротив. Ако *стана* просто затова, че „*всички така правят*“ или че „*нормално е да се стане*“, а също „*защото съм притиснат от обстоятелствата*“ да стана дори и да не ми се иска това, то подобни мотиви превръщат моето ставане в нещо различно от **човешкия избор** да стана — и така сам да определя **бъдещето** си. Такова предизвикано, предопределено и „предизвестено“ ставане не е автентично, то не е нещо, което аз съм *проблематизирал* и на тази основа съм *избрал*, а това ме превръща в „средството“ да се осъществи едно битие, в което аз така или иначе не *участвам* (и значи то не е *съ-битие* в моя живот, а е обсебване на моята идентичност и свобода от *безликото* и безразлично, *без-различно* и *без-лично*, от не понасящото **различие** и различеност, съществуване на вещите и... другите хора!). Накратко казано, това е опит за превръщането на мен самия във *вещ*, с която нещо друго разполага и си *служи* както му се прииска, един вид с мен е... *станало нещо*, но аз самият съм *станал*... **нищо**. Ако държа да съм *човек*, то аз това няма да допусна и затова всяко мое сутрешно ставане е

ПОВОД ДА ПРЕПОТВЪРДЯ СЕБЕ СИ

своята *самобитност*, автентичност, свобода. Казано е, че „*както ти тръгне денят, така той и ще премине*“ („*Денят се познава от утринта*“!) и затова аз не мога да съм безразличен към това как и *защо* ставам. За да не съм *без-различен* към сутрешното си ставане и към своя ден, то аз винаги трябва да ставам по непосредствени, *живи*, *спонтанно* родили се **подбуди**, т.е. всяка сутрин трябва да ставам *различно*; едва тогава безразличието към деня и всекидневието ще бъде победено. Ставайки „по навик“ всяка сутрин, аз си оставам изцяло без-

различен към моя ден, в такъв ден нищо особено няма да се случи: оставя ли се нещо „да си послужи с мен“ още при ставането ми — пък дори и това да е моя „безобиден навик“ — то аз вече съм се обрекъл на това всичко, което *ще става* или *ще бъде* по-нататък в деня, да става по същия модел, а значи „не по моя воля“, просто защото „всички така правят“, по някаква друга съществуваща извън мен „причина“ и пр. Аз не бива да допускам моите постъпки да се определят от неумолимото действие на причини и „механизми“, тласкащи ме към едно или друго и лишавачи ме от власт спрямо самия себе си. Ако допусна нещо *безлично* да ме владее и да си служи с мен, то това означава, че и аз самият вече съм станал *безличен*, моята *личност* обаче „не е станала“ и (ако продължавам да живея по този начин) може никога да не стане: **безличното** ражда безлично по същия начин както само живото създава живо. Това е така, защото причината се опитва да насочва бъдещето ми *без мое участие*, ако започна да живея „*по причини*“, моят живот неизбежно става безжалостно детерминиран или манипулиран отнякъде, а това е несъвместимо с естеството ми да съм човек, който държи на свободата си. Една причина, налагаща ми се *чрез* моето съзнание, съществува в миналото, тя е отблясък на някакво и нечие минало, затова да се живее „*по причини*“ означава да се „възкресява“ миналото, което по този начин вече „*изяжда*“ бъдещето ми. Ако успея да намаля до минимум *ефектите* на миналото върху моето бъдеще, то с това аз самият започвам да *овладявам* живота си, да „разполагам“ със себе си, аз така постигам възможността да *променям* във всеки миг нещо според *себе си*, откривам си пътя, по който ме очаква необичайното, изненадващото, новото, вдъхновеното, неочакваното, непредвидимото. С други думи казано всяка сутрин аз си откривам

ХОРИЗОНТА НА БЪДЕЩЕТО

скъсвам решително с миналото, мъртвото, „вещното“, безличното, започвам да налагам себе си в своето всекидневие, превръщам повседневността си в изцяло моя, близка на мен самия, бъдещето ми започва да зависи единствено от мен (чието *бъде-ще* е то), скъсвам напълно с инертността, пасивността, безличността и с *безразличието* към собствения живот. Нали една *всекидневност*, в която дните, *всички* дни не си приличат, т.е. се *различават* един от

друг, не може да се нарича вече всекидневност, повседневност, сива ежедневност? Денят става ден в истинския смисъл едва когато се измъкне от обезличаващата примка на всекидневността, в която *всички дни си приличат „като две капки вода“*. Заради ставащото с мен, което *става* само ако **аз** съм го „довел“ при себе си от бъдещето — чрез проекта и проецирането на своите възможности **напред**, чрез **„забягването“** напред в бъдещето, в което аз един вид *„пренасям себе си към себе си“* — аз трябва кардинално да скъсам с „вече станалото“ и да се освободя от обвързаността си с него. Станалото или миналото тежи на човека като воденичен камък на шията, с него не може да се върви напред, то не трябва да се мъкне с него в бъдещето му, в неговото **„да бъде“**. Едва през оптиката на такова разбиране може да се оцени по достойнство мисълта на Виланд, написал:

ЕДИН ЕДИНСТВЕН МИГ МОЖЕ ВСИЧКО ДА ПРЕОБРАЗИ

което е нашият шанс да живеем в едно бъдеще, което *надрасква* миналото ни, а също превъзхожда настоящето. Но ако налагаме упорито и тъпо миналото върху бъдещето си, ние сами си закриваме възможността за такова преобразяване, тогава наистина *„нищо ново не може да се очаква“* в един загубен за бъдещето и новото живот. Ако залагам на *„бил съм“* и разчитам на него във вървежа си към неизвестното, то аз съм осъден на вечно повторение на *все същото*, на *„вече-било-то“*, при което наистина *нищо ново не може да се случи*. Следователно ако *искам да бъда* до степента да съм уверен че **ще бъда (бъде-ще)**, аз трябва да се задоволя единствено с преследване на времето като **бъдеще**; този е единствения ми шанс за автентично съществуване съобразно *себе си* и според моята **воля** да **бъда аз самият**. Това е така, защото вчера не е *днес*, защото онзи *аз*, който тогава е *бил*, не е същият аз, който е *сега*, нито пък е онзи аз, който *ще бъде* — и може да бъде. Динамиката на живота в измеренията на неговата *времево*ст изисква да не забравяме, че

ВРЕМЕТО НЕ МИНАВА, МИНАВАМЕ НИЕ

(Паскал), а това значи, че не трябва да се отказваме от шанса си да бъдем *раз-лични*, който може да ни гарантира едно *ново* и желано бъдеще. От друга страна ако искам да запазя своето **съм** такова,

каквото е било и в моето *ще-бъ-де* („бъде-ще“), т.е. ако „пренасям“ себе си в неизменен вид във всяко пред-стоящо време, то това означава, че „нищо вече не се случва“, че време в действителност няма, че такова време е оковано в бронята на мъртвата неизменност, че времето е спряло, а също че и аз самият не живея или че съм станал *вещ* (която тъкмо защото е „одушевена“, на нищо вече не се надява!). Затова всяка сутрин, овладян от дълбокото *безпокойство* да не ми се случи това, да не ме сполети такава незавидна съдба (а също и от *загриженост* да съхраня себе си в потока на времето и в „суетата на деня“, да запазя екзистенциалното условие, което ми дава възможността да **съм себе си** само ако съм *решен* да скъсвам непрекъснато с онова, което е умряло в мен, да съхранявам единствено *живото* и способното на живот), та, значи, именно поради тези дълбоки безсъзнателни предчувствия, овладяващи ме всяка сутрин, аз без замисляне *ставам* и се отправям по пътищата на живота и на свободата си. С този *акт*, успешно разрешаващ ситуацията, с която започва всеки мой ден, аз съм избрал и потвърдил *живота* и съм се отказал решително от превръщането ми в... част от интериора на тази моя стая и част от... „екипировката“ на това мое легло („утроба“ само за нощта!). Ставането от леглото всяка сутрин затова е дълбок *символически акт* или *жест*, изпълнен с екзистенциален смисъл, той потвърждава привързаността ми към живота и я демонстрира категорично. Вярно е, че един ден в бъдещето си „аз няма винаги да стана от леглото си“, но *ставайки* днес, утре и в други ден, аз се съпротивлявам и преодолявам всекидневна тази злокобна възможност на *смъртния* човек — какъвто всъщност съм.

Началото на деня — за което казаното е съвсем бледо описание — е първата стъпка на *будния човек*, чията **будност** се свежда до ясна разположеност и

ОТКРИТОСТ СПРЯМО БЪДЕЩЕТО

спрямо неговото *бъде* и *да бъде* („буде“, „буден“, коренът е все един и същ: **съм**; **съм** е корен и на **битие**), което конституира *деня*, новия ден и *съществуването* на този човек **в този ден**, а не изобщо. Впрочем, съществуването „изобщо“ или „като такава“ за човека не съществува, „него“ просто го няма; съществуваме винаги *сега* и *днес*, „така“ или „иначе“, винаги в *конкретни*, в този миг разгръщащи се

актове, зад всеки от които стои *този аз*, избрал своето да бъде, своето бъдеще и съдба. Денят затова е *непрекъснатост* на конкретни актове на съществуване и на последователни *избори*, лежащи в основата на желаните или нежелани *ситуации*, в които се впускаме или сме „въвлечени“ — ако за миг сме забравили за своята *отговорност* пред **себе си**. Когато дните ни са „неразличими“, ние като че ли не съществуваме **будно**, а сякаш сме потопени в отегчителен сън с блудкави, еднообразни сънища, от които изпитваме погнуса. Дори и тези еднакви дни да са „щастливи“ и „безметежно радостни“, то *скуката* (явяваща се по думите на Шопенхауер „бич, с който незаетата воля за живот жестоко ни наказва“) не позволява *така* да пропиляваме времето и дните си. Не бива да губим *новото* на новия ден, не можем да си позволяваме *старото* на отминалите дни да ни владее без остатък, всеки миг е „*малък нов ден*“ и ако не го приемем като такъв, то и денят ни ще си премине без особен смисъл или напразно. Затова Публилий Сир справедливо сочи:

„ЕДИН ЧАС МОЖЕ ДА ВЪРНЕ ТОВА, КОЕТО СА ОТНЕЛИ МНОГО ГОДИНИ“

имаме ли тогава право да се отказваме от това да придобием отново отнетото? Един напразно изминал ден *разкъсва* континуитета на битието ни и по същество е „дупка“, „вакуум“ в него; ако е така, то ще можем ли в другия ден да „*прескочим*“ до отсрещния бряг? Понякога не — и затова много хора не правят друго освен упорито да дълбаят в дупката на едно съществуване, превърнало се в досадна поредица от безизразни, напълно еднообразни дни...

Още древните са забелязали, че

ПРОТИВОПОЛОЖНОСТ НА ДЕЙСТВИЕТО Е СТРАДАНИЕТО

и според тях е справедливо да се смята, че „*Кое* не *действа* — *страда*“. Това е принцип, който винаги трябва да имаме предвид при „*композирането*“ на своя ден. Пасивно-съзерцателното поведение на един човек в неговия ден е предпоставка той да страда, да *търпи*, а не да *оказва* въздействия и действия. На тази основа се появява неудовлетвореността, че нещо много значимо ни се изплъзва — ние не сме родени за да страдаме. Обратното, а именно активното и действителното поведение през деня по някакъв начин определя

удовлетвореността, усещането за *пълнота* на съществуването, което денят може да ни даде; не всеки ден обаче, а само оня, в който не сме се оставили на капризите на случая, а сме действали, търсили, налагали сме своето *лице* върху деня, *присвоявали* сме своя ден и дори сме го облагородявали.

ЗА ДА НЕ СТРАДАМЕ ТРЯБВА ДА ДЕЙСТВАМЕ

— защо е така?

Това, че принципът на действието лежи в основата на съществуването, че той е „душа“ на неуморната *воля за живот*, е първото, което трябва да имаме предвид. За да сме адекватни на същината на света сме длъжни да действаме: „*самият живот повелява това*“. Бездействието ни откъсва от естеството на съществуващото и ни прави „абсурдни“, неизбежно поражда абсурд, безсмислие, то е в основата на преживяването, от което пък се ражда *страданието* като душевен израз на безсилие и безсмислие. Това е така защото абсурдът предизвиква усещане за *празнота* и „пустота“, за липса на така потребната ни *пълнота*, явяваща се цел на *себереализирането* на човека (като „носител“ на *живот*, като „сърд“, преизпълнен с живот). Оказва се, че не толкова ние, колкото *животът* у нас се стреми към *пълнота* на самия себе си, а тази негова обективация и „материализация“ се осъществява в и чрез *действието*, на което — ако искаме да сме близо до себе си — трябва да сме безусловно верни. И душата, и тялото на човека не са друго, а *форми на живот*, оттук иде тяхната привързаност към динамичното *себепостигане* и осъществяване, към сама по себе си дадената им (благодарение на **жизнеността**) *спонтанност* на „интензивните изяви“, накрая, към действието, явяващо се корен на тяхната *действителност*. Ако не беше действието, то тогава как щяхме да постигнем своята *действителност (реалност)*, своята **наличност**, а оттук и своето **лице**?

Оттук следва, че автентичният ден на човека е денят, изпълнен с действия — не със страдания, денят, богат на смисъл, не на безсмислие, на активност, не на самоизмъчваща се пасивност и съзерцателност. Но и това не бива да се разбира плоско: действието само по себе си не гарантира смисъла, а това прави само всецяло *ангажираното*, „поглъщащото“ нашата субективност действие,

действието, чрез което реализираме своята вярност към живота. Впрочем,

НЕ ТРЯБВА ДА СЕ „ЩАДИМ“ В СВОЯ ДЕН

ето една проста истина, на която се налага да се подчиним: ако не искаме да страдаме. Нашето тяло по самата си природа *копнее* за действия и движения — защото това е неговия *живот*. Какво ще направим с тялото си ако го откъснем от неговата почва, ако не позволяваме на напирещата из недрата му жизненост да потвърди себе си, да се разпростре навън чрез *действия*, да изразходва енергията и силата си, да изпита *насладата*, сладостта на умората, на изтощението? Тялото ни иска да бъде „*натоварвано*“, то е щастливо ако усеща желаниа „*товар*“ на движенията и действията: защото само така може да демонстрира своя потенциал и ресурс, своята жизненост и **мощ**. Защо да го лишаваме от неговото право на *щастие*?

Ако направим тялото си нещастно — и себе си правим нещастни, ако тялото ни страда — и ние страдаме, ако тялото ни атрофира в бездействие, то нещо значимо и в нас самите е било осакатено, такъв човек вече не е същият. Погледнете децата с тяхната нестихваща „*палавост*“, с тяхната *игривост*, с тяхната „*немирност*“, с тяхната непрестанна *страст* към движението и действието, с тяхната възхитителна *подвижност*! Взрете се в тяхната блажена усмивка когато са заспали след своя безкрайно интензивен ден! Какво значи на фона на тяхното щастие нашата „*тромава*“ *сериозност*, какво губим след като непрекъснато убиваме или вече сме убили безвъзвратно изначалната, детската *предразположеност* и отдаденост на движението и действието?! Нима е срамно да се учим от децата си на онова, което сме забравили?! (Но толкова повече нямаме право да изискваме от децата си да се учат на нашата „сериозност“ и инертност — когато им пречим да играят или ги заставяме да „*мируват*“!) Защо сме се забързали така усърдно към *старостта*, т.е. към неподвижността и бездейността, към *бавната*, жалка подвижност и немощното, болнаво действие?! Колко струва нашият *комфорт* (кресла, коли, транспорт, всички най-префинени средства за обездвижване и бездейност), даваме ли си сметка какво е той за тялото, изпълнено с енергия и живот? Защо правим всичко за да *извращаваме* тялото си, да убиваме неговите пориви, да слагаме

прегради пред неговото щастие?! Разбираме ли, че „отклонената от предназначение“ енергия в един момент — подобно на лавината, подобно на вече преливащия бент — се отприщва и тогава нищо не може да спре разрушителната ѝ стихия, а и всеки ден незабележимо *подкопава* здравето ни? Трябва ли да принуждаваме нашата собствена жизнена сила да работи против нас, да се обръща срещу нас?

За почивка ни е отредена нощта, явяваща се блаженство за тялото и душата на човека, който е *изтощил* чрез движения и действия себе си през своя ден. Но опропастявайки своя ден, не опропастяваме ли с това и своята нощ? Приспиващите тялото и душата ни удобства през деня не го ли лишават от здрав сън през нощта? *Полубудното* ни съществуване през деня не предизвиква ли мъчителните, полусънни и кошмарни нощи на „изнервения“, на непознаващия истинския сън човек — и така нататък? Всичко това, което правим — или не правим — има своите *ефекти* както върху тялото, така и върху душата, а оттук и върху целостта на човека. Действието — било телесно, било душевно, т.е. винаги „телесно-душевно“ — е *благодарно* върху човека, тъй като е израз на *живот*. Бездействието винаги е, следователно, *злотворно*, тъй като е израз на безжизненост, сиреч на *смърт*, на влечение към смъртта. Тялото ни по естеството си най-силно обича живота, здравата душа — също, тя е неразделна от него. Значи всички прояви на бездействие — телесно или душевно — са *болест* както за тялото, така и за душата. Най-важното, което правим, живеейки чрез действието, е

ВСЕОТДАЙНАТА СЪПРОТИВА СРЕЩУ СЛАБОСТТА И БОЛЕСТТА

което, от друга страна погледнато, е проправяне на път на *силата* и *здравето* — както на тялото, така и на душата. Излиза, че щом като искаме да сме здрави, трябва да помним, че *ключът* за здравето е *действието*. Дано тези думи да не бъдат приети в техния „медицински“ смисъл единствено — не това съм имал предвид. Волята за живот, заложенa в нашите дълбини от *Вечния Източник на Живота* — **Бог** - е добра, от нас се иска само да я разбираме — и да се *разбираме* с нея. Нека да не насърчаваме една „*злотворна воля*“ (Св. Августин Блажени), която ни откъсва от живота и ни противопоставя на доброто (за нас самите), на Бога, която ни тласка към абсурда, нищото, злото и, в края на краищата, *смъртта*.

БЕЗДЕЙСТВИЕТО НЕ Е НЕВИНЕН ИНЦИДЕНТ

действието също, те са изцяло съдбовни „инградиенти“ („градива“) на успеха или провала на един живот, на съществуването, клонящо към живота или пък *разминаващо* се с него.

Ще приведа знаменателните думи на Петрарка, в които всъщност е казано всичко: поетите, да повторя, разбират най-добре живота. Този, който иска да се възползва от

БЕЗЦЕННОТО ВРЕМЕ НА ДЕНЯ

трябва да ги запомни завинаги:

„За мене никога времето не е било напълно лишено от стойност, но и никога не е било толкова скъпоценно, колкото заслужава да бъде. Бих искал да мога да кажа, че не съм загубил нито ден, а в действителност съм загубил много и дано не са години. Не ме е страх да призная това, понеже — доколкото си спомням — не съм загубил нито един ден без съжалението за това: времето не изтичаше край мене, а като че ли ми беше изтръгвано насила... Сега поне разбирам, че това ми се е случвало, защото още не бях определил истинската цена на времето... Аз знаех, че дните са скъпоценни, но не знаех, че са *безценни*. Вие, момчета, на които животът тепърва предстои, чуйте ме: времето е безценно! Аз не знаех това, не ценях времето според стойността му, времето беше за мене на последно място. Сега разбирам, че е трябвало да бъде на първо, понеже щом веднъж изтече, никога не се връща; загубата му е безвъзвратна.“

(Цит. по Ц.Бояджиев, „Августин и Декарт“)

Петрарка, разбрал истинската стойност на времето — а непосредствената реалност на времето за човека е в неговото *лично* разбиране и отношение към **днешния ден** — е написал и тези думи:

„Ние непрестанно умираме, аз умирам докато пиша това, ти — докато го четеш, другите — докато го слушат или не го слушат... всички умираме, винаги умираме.“

Ясно е, че денят ни трябва да бъде „употребен“ за живот, но, живеейки, ние така или иначе умираме. Важното е обаче *доколко* живеем, *доколко* умираме, тази пропорция е **съдбовното**: работата е в това да не стане така *само* да умираме — когато сме обърнали гръб на живота чрез бездействието, когато сме се оставили на коварната *апатия*. Ако от умирането не можем — в края на краищата — да се спасим (във всеки миг нещо от нас вече е умряло, най-малкото е умрял самият миг), то нека поне да не умре безславно пред очите ни *този ден* — а ние да го гледаме как умира „без да си помръднем и малкия пръст“, мислейки си лъжовно, че „той може и да умира, но аз поне съм жив“. Така няма да надмогнем смъртта — опитващата се всичко да погълне смърт — напротив, „подхлъзваме“ се и неусетно „литваме“ право към нея. Животът ни е даден за живот, не за отдаването му на смъртта; за живота си трябва да воюваме или поне да сме непрекъснато *бдителни*: иначе рискуваме да го загубим безвъзвратно. Един загубен ден е ден не на живота, той е ден на *отказалия се от него*, т.е. на незабележимо *умирация*, поне на изцяло „заспалия“ човек. Ако само дишаш — и от всичко друго си се отказал — то това съвсем не ти гарантира, че си *жив* — или, още по-малко от това, че *живееш*...

Удивително е, че „разковничето“ в отношението на човека към *неговия ден* — което тук се опитвам да поясня — ми се разкри в един миг, отваряйки Светата Библия и попадайки на тези именно думи на Св.Апостол Павел:

„Един различава ден от ден, а друг смята всички дни за еднакви. Всеки да постъпва според както е напълно уверен в ума си. Който различава дните, различава ги за Господа; и който не различава дните, за Господа не ги различава... Защото никой от нас не живее за себе си, но живеем ли — за Господа живеем, умираме ли — за Господа

умираме, следователно, живеем ли, умираме ли — Господни сме. Защото Христос затова и умря и възкръсна и оживя, за да господарува и над мъртви, и над живи... Всички ще застанем пред съдилището Христово. Защото писано е: *«Жив съм аз, казва Господ, пред Мене ще се преклони всяко коляно, и всеки език ще се изповяда Богу»*“ (До римляни, 14; 5–11).

Ето защо всяка сутрин, събуждайки се, трябва да се изпълваме с благодарност към Оня, който ни е дал този ден; без неговото благоволение нощта никога нямаше да свърши. Щом като ние самите не сме си дали този ден, то и с право ще ни съдят за това какво сме направили от него; по същия начин както ще сторят това и за живота ни. Ето защо следва да се отнасяме към дните си напълно *отговорно*: ще *отговаряме* за това какво правим с тях. Затова думите на Апостол Павел за деня свършват така: „И тъй

ВСЕКИ ОТ НАС ЩЕ ОТГОВАРЯ НА БОГА ЗА СЕБЕ СИ“,

което е ясно напомняне на *истината* за ония, които си мислят, че е *безразлично* какъв е техният ден; напротив, „*съвсем различно е*“. Нашият ден не ни е даден случайно, той не е „паднал“ отнякъде върху нас, стоварвайки се върху главите ни, *денят не сме си го дали ние самите*. Този, който ни го е дал, Той ще ни пита какво сме *направили* с него. Проповедта на Св. Павел за времето и деня, съдържаща тяхната идея, има и такива думи:

„И така постъпвайте, понеже знаете времето, именно, че е настъпил часът да се събудим вече от сън. Защото сега е по-близо до нас спасението...“

Ще се спасят тези, които са **будни**, денят е време на **будното**, и затова изцяло **отговорно** съществуване, за което справедливо „ще ни държат сметка“...

Светият библейски сърцевед Апостол Павел, който се мъчи да просветли човека в тайната на времето — и така успява да погледне най-дълбоко в неговия жизнен смисъл, пише и следното:

„Нощта се превали, а денят се приближи: да отхвърлим, прочее, делата на мрака и да наденем оръжието на светлината.

КАТО В ДЕН, ДА СЕ ДЪРЖИМ БЛАГОПРИЛИЧНО

без да се предаваме...“ (13; 13)

А на какво не бива да се предаваме, сиреч какво не бива да правим в своя ден, всеки може да прочете сам (основното е „грижите за плътта“ да не превръщаме в „похоти“!). Всеки ден е *изпитание*, в него ни *изпитват*“ дали сме достойни за живота, дали животът е по силите ни; дните ни стават тежки когато не издържим изпитанието. Искане е известна *твърдост* — за да можем в деня да открием нови възможности да потвърдим себе си, своята сила, верността си към живота, решимостта си да не се предаваме. Самият ден е непрекъснато подновяваща се възможност да *проверим* себе си; не бива да показваме немощ. Но дали ние, *модерните хора*, не сме прекалено *изнежени* — щом сме така склонни да се оплакваме от дните си?

Можем да се „утешим“ така: да *приветстваме* новия ден още с отварянето на очи, да сме готови да посрещаме и да отвърщаме на *предизвикателствата* и съблазните на деня, на идващия ден още от зазоряването му, да не губим *утринния си ентусиазъм* чак до вечерта и нощта — има ли нещо по-значимо, на което може да служи нашия ден?! Защото *духът* на прелестното, изпълнено с ухания *утро* не може да омае само... „не-живите“ и „не-живеещите“, сиреч *заспалите*, и ония, на които се спи, които затова искат да *проспят* целия си ден — но едва ли всичките дни до края. **Разбуждайки** ни, обляното със *светлина* утро е свършило главното, то ни е отдало — ако наистина сме **будни**, т.е. неотделимо свързани с **битието** — на деня и на нашето **да бъде**, от което зависи всичко. Зависи обаче от *нас самите*, от всеки един поотделно, не от нещо друго...

14. ГРИЖИ И БЕЗПОКОЙСТВО

14.1. „От живота трябва да се вземе всичко, което той може да ни даде“. 14.2. Чувството, че „като че ли ще живеем вечно“. 14.3. Жизнелюбието. 14.4. Едновременно сме обречени и на живота, и на смъртта 14.5. Безсмъртието. 14.6. Най-кардиналната грижа на живия човек. 14.7. „Каквото и да се случи, животът продължава“. 14.8. „Битие и време“. 14.9. Саморазбиране и самоосъществяване. 14.10. Съдбоносната съотнесеност с бъдещето. 14.11. Бъдещето определя миналото ни? 14.12. Екзистенциална загриженост и обезпокоеност. 14.13. Аз самият съм грижа и безпокойство. 14.14. Безгрижността като илюзия. 14.15. Сбъдва се само съкровено желаното.

Неудовлетвореността от времето, явяваща се израз на недоволството ни от самите себе си (за която казахме, че се надмогва чрез *проецирането* на себе си в своите възможности и в разбирането за безпределност на собственото *себеосъществяване*, „оградено“ единствено от *свободата*) изпълва всекидневието ни с *грижи* и с непреодолимо *безпокойство*. Главното в нашето съществуване като *човешки* същества е загрижеността ни за самите себе си и за *времето*, което става съществуването — определяно от нас самите. Изборът на път, на *идея* за постигане на себе си, също е неотменна грижа на човешкото всекидневие, изпълнено с „*така-или-иначе-избрани-от-нас-мигове*“ или — ако това не е съвсем така — то поне с „*мигове, които-са-избрали-нас*“, мигове, които са *ме* „избрали“ в моята неподготвеност за случващото ми се сега и тук. Аз изпускам и следователно не живея в *синхрон* с „*пулса на времето*“ когато съм забравил за грижата си да се съотнасям непрекъснато с всеки изплъзващ ми се миг, да *оценявам* своите възможности, да избирам и да разполагам свободно със себе си, т.е. с времето, в което протича живота ми. Ако е вярно, че

„ОТ ЖИВОТА ТРЯБВА ДА СЕ ВЗЕМЕ ВСИЧКО, КОЕТО МОЖЕ ДА НИ ДАДЕ“

(Достоевски), то не е ли тук *извора* на нашата загриженост, на нашето никога не пресекващо безпокойство?

Човешкото битие е едно уникално битие, което се самоопределя — както учи М.Хайдегер — **в и чрез грижата**, от която избавлението е може би смъртта. Даже най-простото превръщане на „сега“ в „не вече“, на „още не“ в „сега“ — пише той — предполага *загрижеността* на „това“, на което се случва подобно „изнизване“ на времевия поток. Нещо повече, ние осъзнаваме не само изтичащите мигове, но и поредицата от „*току-що отминалите осъзнавания*“ на всеки един от тях, което засилва още повече непоносимостта на нашата загриженост. Човекът със своето съзнание и чувствителност затова е *непрекъснатост*, „*постоянен континуум от модуси на съзнаването, от модуси на отминалостта*“ (Хайдегер), които изразяват „*вревата природа*“ на човека, а нейн спътник е **грижата**. „*В грижата е заключено битието на човешкото битие-тук (Dasein), негова същност е екзистенцията*“ — пише великият мислител на Германия, който пръв в нашето време заговори смислено за човешката участ. Затова „*като разбираща потенция-за-битие човешкото битие-тук е нещо, което в своето битие прави от самото себе си проблем*“. Този е смисълът на екзистенцията, едно съществуване, което прави от себе си проблем именно чрез *питането*, другояче казано — *грижа*. (Изглежда от загриженост *пита*ме, а не „просто така“!) Не трябва да забравяме също, че „*съществуващото, което съществува по такъв начин, винаги съм аз самият*“ (Хайдегер).

„*Битието на човешкото битие-тук, т.е. грижата*“ обаче се нуждае от още по-внимателно описание и вникване. Трябва да се започне с анализ на **всекидневността**, „*разкриваща се като модус на **времеостта***“. Хайдегер ясно казва, че всекидневността е именно битието „между“ („от“ — „до“) *раждането и смъртта*, т.е. съществуването от неговото „начало“ до неговия „край“. И тук се стига до нещо особено важно, до което ние по друг път достигнахме по-рано, а именно че „*човешкото битие-тук трябва — докато съществува — винаги **още да не е** нещо; докато човешкото битие-тук е, винаги има още нещо, което може **да бъде и ще бъде**; към това именно «нещо» принадлежи «краят» сам по себе си; «краят» на битието-в-света е **смъртта***“ (Хайдегер). С оглед на това неотвратимо „**ще-бъде**“ („бъде-ще“) смъртта — която човекът не иска,

но „знае“ че ще бъде — ние трябва да съобразяваме живота си (т.е. онова, което „правим“, би трябвало да се съгласува по някакъв начин с... „неотвратимата финалност на смъртта“). Ние — въпреки казаното — в никакъв случай не трябва да се отказваме от *вечността* и от „безсмъртието“ (защото те са онтологически по-ценни от „простата времевост“); но *смисълът* на живота ни *сега-и-тук*, колкото и да е коварно това, се определя от *очакването* на смъртта като „не-живот“, поне като далечна и крайна „перспектива“ на живота ни, отричаща го кардинално (или пък: „*потвърждаваща го*“, както твърди например Шопенхауер, за който смъртта е условие на живота, на вечния му кръговрат!). Нашето всекидневие по парадоксален начин става и в своите дълбини се определя от

ЧУВСТВОТО, ЧЕ „КАТО ЧЕ ЛИ ЩЕ ЖИВЕЕМ ВЕЧНО“

от измамното чувство, че животът продължава *безкрайно* — от което „*отрезвяваме*“ в мига, в който се появи мисълта за смъртта. Вярно е, че това се определя от факта, че с нагласата към смъртта и небитието съвсем не може да се живее (с нея просто *бавно се умира!*), но тя ни е необходима именно за да гледаме „*трезво*“ на живота, за да не се разминаваме с него. Мъдростта на средните векове личи особено от надписите върху циферблатите на часовниците, те са твърде много: „Всички удари на часовника раняват, последният убива“, „Един от тези часове за теб ще бъде *последен*“, „Живите *призовавам*, мъртвите оплаквам, мълнии разбивам“, „Може би *този* е последният ти час“, „Така *преминава* времето“ и пр. Но „*моята истинска съдба не е смъртта, а животът, за него аз трябва преди всичко да държа сметка*“ — тази идея ни пристрастява силно към живота, на нея дължим

ЛЮБОВТА КЪМ ЖИВОТА

си, заради нея така силно и всеотдайно сме се захванали „с поредицата от дела и дни“, но трябва да помним и за смъртта: ако искаме да постигнем живота в неговата *цялост*, в неговия иначе непостижим смисъл. Всъщност животът не е нищо друго освен всекидневно *утвърждаване* на живота, но той е и непрекъснато *отрицание* на онова у нас самите, което се опитва да умре, което иска

да ни „подхлъзне“ към смъртта. Затова съпротивата срещу *у-мирането* („бягство от света“!) е утвърждаване на живота; само животът е в състояние да надмогне смъртта, да я „постави там, където ѝ е мястото“ (нейното „място“ е там, на „финала“, тя тук и сега, при нас, няма място, тук владее животът!). Смъртта обаче „ще дойде“ едва когато вече нищо повече не можем (и не искаме!) да очакваме от живота — това поне е по ясно от белия ден. Но в същото време смъртта е „разпръснатата“ в живота, „прашинки“ от нея можем да открием във всичко живо, затова и *времеността* е онтологически по-слаба от *вечността*. В последната „не се очаква смърт“, „там всичко е живот“, „съвършен живот“ и пр. — или пък (и това е „възможно“, поне е *желано* от мнозина!) там царува „голата смърт“, „чистата смърт“, „там няма нищо друго освен смърт“, „вечната смърт е... съвършената смърт“, за която **непознаващите и неразбиращите живота непрестанно мечтаят**. „Изчистеността“ на вечността от смъртта (или от... живота, стига това да беше възможно!) е признак за съвършенство и „завършеност“, „смесеността“ обаче на живот и смърт във времето е показател за несъвършенство. Но не прави ли това нашия „временен живот“ така... „интересен“, „по-подвижен“, динамичен, вълнуващ, изпълнен с **обрати**, „занимателен“ и пр.?!

Животът във времето трябва да се опре — тъкмо защото е живот — не на „прашинките смърт“ в него, а на „*частиците вечност*“, на които именно дължим **живото** в живота си и устояваме на обхващащото ни от време на време отчаяние. Но така или иначе нашата *обреченост* носи в себе си двояк смисъл:

ЕДНОВРЕМЕННО СМЕ ОБРЕЧЕНИ И НА ЖИВОТА, И НА СМЪРТТА

и точно това ни прави *човеци*, а не ангели, още по-малко пък „богове“. Затова трябва да сме благодарни на съдбата (свеждаща се само до това, че сме „поставени“ във времето наред със свободата да правим живота си според *самите себе си*), тя ни дава възможност да вземем от живота всичко, в това число и... вечността. Следователно не трябва да се отчайваме че не сме богове, да си човек съвсем не е малко.

Тук няма да пропусна — понеже стана дума — нещо крайно важно, което не се разбира в неговата гибелност за човека. То е: няма по-пагубна, по-страшна мисъл за един човек от тази, „че е бог, а не човек“, сиреч че си „свръхчовек-богоборец“. Тя гарантира провала на

човека, който не само си позволява да я мисли, но и вярва, убеден е, че е „бог“, смята, че това е истина. Ясно е, че такъв човек започва с това, че „*щом аз съм бог, следователно... Бог не съществува*“, такъв самозван бог започва да не признава Бога, грижата му е да „детронира“ Бога — за да седне (с цялата си нищожност) на неговия престол. Това е грижа, която скоро се превръща в бяс, тя става разрушителна стихия, такива хора вярват, че „*всичко е позволено*“, че граници на свободата не съществуват („*щом съм...бог, т.е. самата безпределност*“), а значи, че *произволът* му е неговата свобода. Всеки, който иска да разбере едно такова отношение към самия себе си — като към бог, т.е. когато нищожността стане бог, абсолютен властелин — може да прочете романите на Достоевски, поне „Братя Карамазови“ или „Бесове“ особено; ако пък „не обича да чете“, нека да си даде сметка за историята на комунизма в ХХ век, произлязла от една такава пагубна за *човешината* идея (опитваща се да „преобърне“ живота, да го „построй“ върху убеждението, че „човек е бог, а... Бог не съществува“. Резултатът от този чудовищен експеримент с живота, човека и свободата е известен: животът на стотици милиони човешки същества беше съсипан, реки кръв се проляха заради пагубната мисъл за „човекобожието“, достигнат беше пределът на антихуманната низост, *човешкото* беше изправено пред несрещани по-рано изпитания и деградира неимоверно. Но нас в случая не ни интересува точно това, а ситуацията, свеждаща се до едно извратено отношение към времето — когато човек си въобрази, че е бог, че свободен живот не съществува, че „вечността е тук, на земята“, а смъртта е „градивото“ на прословутото „*всеобщо щастие*“ в комуната. По-точно казано, „човекът-бог“ се заема да разруши живота в угода на смъртта, затова той се грижи главно за това да осигури тържество на смъртта сега-и-тук, при това той вярва, че няма и *вечен живот*, че няма нищо *вечно* в живота, а има само *вечна смърт*. Времето при разгръщането на такава *бесовщина* се използва за работа **против живота** (в никакъв случай за наслаждение от него!), такива хора следователно работят за смъртта, тяхното основно безпокойство се свежда до това как, по какъв начин може да се *попречи* на повече хора да **живеят**, да се ползват от свободата си, да разполагат самостоятелно с времето и с дните си. Комунизмът затова е *патологична злоба*, озлобеност срещу живота и свободата, той вижда мисията си в това как по-ефикасно може да се

вреди на другите да живеят както те искат; затова комунизмът изобрети толкова средства, цяла префинена и в същото време брутална система за унищожаване на *живота в човека*, за довеждането на човека дотам, че да пожелае смъртта пред живота. Откъсвайки човека от неговото време, тази бесовщина се отдава на всеобщия терор, на тоталното насилие над живота и свободата; комунистите вярно бяха преценили, че ако изтръгнеш свободата от човешките сърца, то безразделната власт над душите им ти е гарантирана завинаги. Щом като „човекът е бог“ (при това се знае *кой* е този човек: Ленин, Сталин, Мао...), то тогава **Изворите на Живота** неизбежно „пресъхват“ (следователно „Бог умря, а човекът стана бог!“), от което пък следва, че „задачата“ е животът да бъде изкоренен и „ликвидиран“ до основи, да бъде направен на кошмар, да бъдат принудени всички живи да обикнат смъртта пред живота, а отгук и робството, безвремието, страданието, болката, *извратеността* от всякакъв вид и род. Ясно е, че срещу такова издевателство срещу човека идва момент когато самото **битие** не може да не **възроптае**; комунизмът в своята сатанинска практика изправи срещу себе си мощни онтологични сили, които не можеха да не го разклатят, а в крайна сметка и да развалят, да съкрушат „хилядолетния рай“, който той се опитваше да изгради на земята, неговото прословуто „царство на всеобщото щастие“, на „пълното равенство“, на абсолютната безотговорност и на кошмарното му „благоденствие“. Вижда се, че „разместването на пластове“, подмяната на *нивата на битието* (човекът става бог, а Бог... умря, сиреч *живот вече няма, а има само смърт!*) не остава безнаказана, напротив, подобен произвол е изпълнен със страшни и коварни последици. Избавлението от комунизма — което е в самото начало, болестта е тежка, лечението ще продължи дълго, пораженията са жестоки, твърде трудно поправими — показва на всички нас, преживелите го, това: „всяко нещо трябва да си знае мястото“, подмени не могат да се правят. Поуката от „страшната и мръсна приказка“ на комунизма е проста: всеки човек, опирайки се на свободата си, достига до мястото, което е *негово, заслужено*; никой не бива да се меси в чуждия живот, времето на живота ми е мое достойние и на никого няма да позволя да се разпорежда с него, а „самозваните богове“ трябва да бъдат изпращани там, където им е мястото, за да не пречат на другите да живеят, т.е. в... психиатрията

(ако с Ленин и шепа други побеснели е било направено някога това, то сега светът щеше да е друг; казвам това специално за да подразня историците).

И така (това отклонение, надявам се, беше схванато в неговата необходимост и навременност) да продължим по своя път. Смъртта неотвратимо стои *на края*, човешкият живот е насочен към нея — и въпреки това не се свежда до нея; за човека не животът, а

БЕЗСМЪРТИЕТО СЕ РАЖДА КАТО ОПОЗИЦИЯ НА СМЪРТТА

като нейно решително отрицание, като „изваждане“ именно на смъртта от живота. За безсмъртие може да се говори само от човека и **за човека**; глупаво е да се каже, че „боговете са безсмъртни“, за тях смъртта не е алтернатива и възможност, Бог е **вечно пребиваващото в живота** (Бог затова е *принцип на живота!*), затова за него смърт и безсмъртие не съществуват. Не трябва да *пренасяме* това, което е валидно за човека, *върху* Бога, напротив, трябва да търсим *Божественото* у себе си — и така да *служим* на живота, да го насочваме към неговия Източник и Извор. (Не човек е „сътворил“... Бога „по свой образ и подобие“, а обратното: Бог ни е сътворил и ни дава непрекъснато *живот!*) Тръгвайки *против* Бога и *против* Божественото у себе си — а много хора не съзнават, че само това правят — ние вървим против живота и **безсмъртието**, така се стига до абсолютното лишено от битие съществуване, така помагаме на смъртта да победи живота (което е възможно само като *инцидент*, а не *по начало!*). Но никога не е късно — поне докато „изглежда“... че сме живи — да спрем и да завием назад, към **живота**. Това като че ли е

НАЙ-КАРДИНАЛНАТА ГРИЖА НА ЖИВИЯ ЧОВЕК

да насърчава *живото* у себе си, да се съпротивлява без отдих на умиращото, на слабото, на онова, което се опитва да се „свлече“, да падне до смъртта — най-ниското, до което изобщо може да падне нещо живо. Възможностите за избор са две, нищо че, „външно погледнато“, всички ние така или иначе вървим към *края*, нищо че „*човешкото битие е битие, насочено към края, към смъртта*“. **Амбивалетността** на човешкото съществуване се свежда до това, че *вървейки към смъртта* (от „това“ не можем да избягаме или да се скрием!) въпреки

всичко *трябва да защитим живота*, трябва да го *запазим* и дори „концентрираме-акумулираме“, а не да го „изразходваме“ докрая, без остатък. Нашето безпокойство извира от грижата да не се окаже, че — *живеейки* — ние всъщност без да искаме и без да забелязваме *умираме*, „работим за смъртта“, против живота, за своята *смъртност*, за своя решителен и неотвратим **провал**. Като казват: „трябва да *изживееш* живота си...“, хората допускат голяма грешка. Животът не може да се „изживее“, той ще остане и след нас, ние не можем да го „изчерпим докрай“; затова може би верният израз е: „**Живей така, че да надживееш живота си!**“, т.е. да го *пренесеш* без загуба, да го *съхраниш*. Ние, изглежда, сме точно това: „**преносвачи на живот**“ (човекът е **съд**, изпълнен с **живот**), животът ни е даден за да го *пренесем* и предадем без загуба на Оня, който ни го е дал, не да го изразходваме или пропилеем. В този смисъл за човека „**смърт не съществува**“, макар че в друг смисъл тя съвсем реално съществува. Смъртта не е „онова нещо“, което ни чака едва накрая, в онзи „*преломен миг*“, в който „прекрачваме границата между живота и смъртта“. Тя не е „**оттатък**“ („*навсякъде е живот*“), тя е *навсякъде* „около“ и — най-лошото! — **в нас самите**. Който разделя и откъсва смъртта от живота, той не разбира нито едното, нито другото: те са неразделни (като, например, полюсите на магнита). Затова Хайдегер, разглеждайки човешкото битие като „*насоченост към смъртта*“, е разкрил неговата тайна: то е **битие** и *живот*, но такова битие, което непрекъснато се съотнася със смъртта, „*помни*“ за нея и само така *не забравя* и за живота. С няколко думи — както вярно е казано и затова може да се повтори, въпреки „баналността“ на фразата —

„КАКВОТО И ДА СЕ СЛУЧИ, ЖИВОТЪТ ПРОДЪЛЖАВА...“

Тези думи са толкова по-справедливи, защото помагат на човека да не се обезсърчи от тежестта на задачата, с която се е нагърбил, да не се отчае от „*неизпълнимостта на задачата на живота*“, да не позволява на внезапно нахлулото безпокойство, на загрижеността, всекидневно мъчеща ни, да „*възненавидят*“ живота и човек да се опита да „скъса“ с него, предпочитайки смъртта. Но *самоубийството* не е решение: посягайки на себе си, ние с това не променяме „онтологическия баланс“ между живота и смъртта, другояче казано, с нищо не оцеляваме живота (оцелявайки, впрочем, само себе си!). От

живота — и това е **коварното** — не можем да се избавим по същия начин, по който не можем да се избавим и от... смъртта, казахме, че те са неразделни. Защото — ако се самоубиеш — имаш ли гаранция, че няма да „завлечеш“ в смъртта и своя провален живот?!

Ето че стигнахме до решаващия момент в разбирането на автора на

„БИТИЕ И ВРЕМЕ“

Мартин Хайдегер, най-големият философ на отишлия си вече XX век. Той пише така:

„Изначално онтологическата основа на екзистенциалността на човешкото битие-тук е *времето*... Всекидневността се разкрива като модус на времето... Именно от времето става разбираемо защо човешкото битие-тук е и може да бъде исторично в основата на своето битие и като *исторично* е в състояние да образува история.“

Тези фундаментални постановки на разбирането водят до следния извод, имащ решаващ смисъл:

„Ако времето представлява изначалния битиен смисъл на човешкото битие-тук, а в своето битие човешкото битие-тук превръща *самото себе си* в проблем, то грижата трябва да се нуждае от «време» и следователно да се съобразява с времето.“

Съществувайки „във времето“ и благодарение на времето човешкото битие е овладяно от грижата. Затова човекът в своето ежедневие, превръщайки *себе си* в главен проблем пред самия себе си, е устремен най-напред към

СЕБЕРАЗБИРАНЕ И САМООСЪЩЕСТВЯВАНЕ

Идеята на този екзистенциален процес е: „там“, „някъде напред“, в бъдещето (а и сега, защото в някакъв смисъл от *сега* израства и намира своя корен онова, което *ще бъде*, „*бъдното*“) индивидът ще стане човек, ще постигне тайната на своето битие, ще „намери“ себе си и това ще бъде изцяло негова заслуга, *плод* на **свободата** му. Съществувайки по определен начин *сега*, или по начин, който аз самият съм избрал, аз всъщност съм се устремил към едно бъдеще, което заслужавам, което *наистина* е мое. Времето, разбирано като **извор** и безценен ресурс на себеразбирането и самоосъществяването (а не просто като „нещо извън нас“, с което съм длъжен да се „съобразявам“!), ми дава *шанса* да се „вместя“ в едно бъдеще, което **аз желая** и което зависи единствено от мен самия. Затова изглежда от *да бъде* произлиза *бъдеще*, а не от аморфното и безлико абстрактно „*бъдеще*“ произлиза моето съкровено *ще бъде* — защото ако това последното беше истина, то тогава нямаше „да има как“ бъдещето *да бъде* именно *мое*. Съответно на това от *да бъде* произлиза *ще бъде*, от моето решение, от моя **проект** какво и какъв *да бъде* (и от страстта ми *да бъде* именно това!) зависи какво и какъв *ще бъде*, т.е. бъдещето ми. Затова Хайдегер, по обичайния си маниер да си служи с езика така, че да попада *пряко* в смисъла (а не безкрайно да „кръжи“ около него!), с основание пише:

„Допускането-за-приближаване-на-себе-си-към-себе-си е изначалният феномен на *бъдещето*..., в което човешкото битие-тук ще се приближи в своята най-собствена потенция-за-битие към себе си. *Забягването напред* прави човешкото битие-тук автентично *бъдеще*, и то по такъв начин, че самото забягване напред е възможно само доколкото човешкото битие-тук като *съществуващо* изобщо винаги се приближава към себе си, тоест в своето битие изобщо е *бъдещо*.“

Всъщност грижата и превръщането на себе си, на своето съществуване в проблем, а също и стремежът на човешките същества към постигане на автентично битие чрез „*уплътняване*“ на времето ни с „повече *жива* и *индивидуална човечност*“, в крайна сметка

произлизат от това съпоставяне на човешкото с неговото бъдеще, бъдещето, което непрекъснато ме прави *човек*; това е същността на *загрижеността* ни като неотделима проява на нашето битие. Нищо друго извън човека не познава такава грижа, такъв кардинален проблем за бъдещето, такава жажда за *автентичност*, подобно търсене на *самия себе си*, така решаваща всичко и в този смисъл

СЪДБОВНА СЪОТНЕСЕНОСТ С БЪДЕЩЕТО

Това, че човекът, живеейки *сега*, „водейки“ именно *това* всекидневие, търсейки тъкмо *своята* автентичност, го прави смислено и **екзистенциално** (т.е. като „из-блик“, „про-рив“, „из-лаз“ от едно непосредствено дадено и „неизбирано“ съществуване към *друго* такова, което **не е**, но според мен *трябва да бъде*) изобщо създава или конституира човешкия живот като *битие*, подобаващо за човека, при това именно за *този* човек и според *неговата* свобода. („В никакъв случай не изобщо“ и „за всички заедно“ — както искаше комунизмът, налагайки „идеала“ на *комуната*, в която всички наистина са *равни* в несвободата си и затова са заети с един „общ живот“, който на никой не принадлежи, но който на всички е еднакво *чужд*.) Значи това, което „просто“ и „по природа“ **съм**, не е достатъчно да съм **човек** (както категорично е достатъчно за *животното!*), аз *ставам* човек, *искайки да бъда* човек, да съществувам сега-и-в-бъдеще в една оригинална *идея за човек*, която аз **сам** съм създал и избрал. В този смисъл битието и бъдещето ми на човек изискват *решителността* непрекъснато да се отказвам от това, което „просто съм“, и страстно, дори с патос, да *искам* това, което трябва да бъда — и точно затова *ще бъда*. Да се отречеш от себе си *заради* себе си, заради своето **да бъда** и **бъдеще** е екзистенциален акт, в който се *ражда* човекът като „оригинална и собствена *човечност*, изцяло *неповторима*“. В този акт едновременно с това времето се „*вгражда*“ в моите основи, то започва *съдбовно* да ме определя, от което следва, че

БЪДЕЩЕТО ОПРЕДЕЛЯ МИНАЛОТО МИ

а не обратното, както толкова често се мисли, например „Миналото е *господар* на бъдещето“ (Жул Симон). Това последното решително не е верно, ако беше така, то би ли имало смисъл да се

живее? Едно господстващо върху бъдещето минало (подобно на „неизмиваемия позор“!) лишава от ценност съществуването, тогава наистина няма смисъл да се живее, а и свободата неминуемо бива прокудена от едно такова скучно и безинтересно бъдеще, от което нищо ново не можем да чакаме, което предварително и изцяло „си знаем“, което с нищо не може да ни изненада или възхити. Затова пророците, хората, които *виждат* бъдещето като че ли е настояще, например нашата Ванга, никога не казват на човека, желаещ да се погледне в бъдещето му, *цялата* истина. Ако я разбере и повярва в нея, то тогава животът му мигом загубва смисъл, а и той самият ще бъде коварно дезактивиран да „прави“ бъдещето си, той започва да го „чака“ в неговата *неминуемост*, а това именно е гибелното. Какво например би било бъдещето на един човек, на когото е казано, че „положително“... ще умре на 21 май или пък след месец? Гарантирано ще умре много преди това, а предсказанието точно затова няма да се сбъдне; нещо повече, такъв човек „умира“ в същия момент, в който вече е чул жестоките думи, остава му само „*фактически*“ да умре. Лъжат се тези, които си мислят, че ако знаем часа и деня на своята смърт, то едва тогава в остатъка от време ще започнем да живеем истински и пълноценно: щом не сме го направили „преди това“ и „приживе“, сега вече е *прекалено късно* да започваме да живеем, за това вече „няма време“.

Ако сутрин избира „*пролежаването*“ на целия ден в леглото, дали с това съм се отгървал от всякакви грижи и безпокойства? Или обратното — това, че не съм отговорил на затворената в гърдите ми

ЕКЗИСТЕНЦИАЛНА ЗАГРИЖЕНОСТ И ОБЕЗПОКОЕНОСТ

дали не ме обрича да бъда овладян от стократно по-силна *нетърпимост* на моята изначална грижа, на моето всекидневно безпокойство? Аз *ставам* в отговор на моята грижа и на моето отново избликло тази сутрин безпокойство и затова *тръгвам* загрижен в своя ден, преследвайки времето и опитвайки се да постигна реалност на проектите си, да утвърдя себе си, по възможност да намаля *дисонанса*, съществуващ между мене и света. Ако си помисля, че от грижата временно мога „да се скрия в леглото“ — и така да избягам от изпълненото с грижи всекидневие — горчиво ще съжалявам после: грижата ще ме намери и там, защото тя е *вътре в мен*, аз навсякъде я

нося със себе си, ако „не вървя на среща с нея“, т.е.е ако не отговарям на нейния призив, тя става още по-силна и нетърпима. В същото време кардинален отказ от грижата — подобен на смъртта? — не съществува, докато съм жив и се стремя да живея, тя неотменно е с мен, а ако умра (внезапно или по свой избор) съвсем не съм сигурен, че няма да пренеса и своята загриженост „там“, при това доведена до абсолютна нетърпимост (поради... „пълната гарантираност за **непоправимост на станалото**“!). Дори и да се „завия през глава“ и така да се опитам да се изолирам от живота напълно (като в „утроба“), то грижата си остава с мен и изцяло ме поглъща. Как тогава мога да се спася от нея след като

АЗ САМИЯТ СЪМ ГРИЖА И БЕЗПОКОЙСТВО

мога ли в такъв случай да се спася от... себе си, да избягам от себе си? Ако не понасям себе си, ако не мога „да се търпя“ повече и затова поискам да се „спася и от мен“ — какъвто съм, какъвто съм станал — то за това в мое разпореждане е *свободата* ми, тя е постоянното условие както *да бъда себе си*, така и да се *откажа* от себе си, да се опитам да стана *друг*; нима има нещо по-добро от непрекъснато да чувствам своята власт над своето бъдеще, над своята същност и съдба?! От друга страна, преследвайки своята загриженост и съхранявайки я неотлъчно до себе си, аз съвсем не я превъзможвам или „намалявам“ (за да вървя към финала на илюзиорната „пълна обезгриженост“, която едва ли някога ще се сбъдне), напротив, култивирайки „обезпокоено“ и всекидневно своята загриженост, аз я *прояснявам* и „филтрирам“, така тя придобива своята *чистота* и „първозданност“, своята категорична власт и неотменност. Да се самозаблуждавам, че „нищо ми няма“, че „напълно съм спокоен“, че „всичко ми е наред“ и пр. е безнадеждна и глупава работа — себе си не мога да излъжа. *Метастазите* на грижата и безпокойството са „разсеяни“ навсякъде в моето тяло и душа, в душата и тялото на **живия човек**, изваждайки някоя от тях от периметъра на съзнанието, на нейно място незабележимо се промъква някоя друга, тук вакуум не е предвиден и съвсем не се допуска. Дори и такава дреболия например като тази, че... „връзката на едната ми обувка се е развързала“, неизбежно рефлектира в душата ми и се превръща в грижа, неотлъчно съпровождаща ме до момента, в който не се видя принуден да спра, „да

й отделя внимание“, сериозно да погледна на ставащото и значи да я завържа отново. Но след това потенциално и безсъзнателно в душата ми си остава на всичкото отгоре и „грижата-за-връзките-на-моите-обувки“, които могат да ме изненадат във всеки миг на някоя пресечка. Вярно е, че „не бива да мисля за дреболии“, но ако кардинално се откажа да вървя насреща на такава „малка и безобидна“ грижа (защото съм отдаден всецяло на своите „велики“ мисли, дела, постижения!), то нали във всеки момент тъкмо заради пренебрегването ѝ мога да се „просна“, „препъна“ и „търколя“ на улицата, да стана за присмех и дори, най-страшното, да стигна дотам да „намажа гумите на някоя кола със собствената си кръв и плът“ — да стигна преждевременно до един жалък при това край? Вижда се ясно, че всяка грижа, дори и най-дребната, в корена си е свързана с „*решителния край*“ на моето битие и по някакъв начин се „*оттласква*“ от него, съотнася се с него, опитвайки се да го предотврати или поне отложи. Грижата, погледнато най-психологически, ме предпазва най-малкото (в случая) от нелепия край на „блъснатия-от-кола-разсеян-философ“, който, представете си, просто не е завързал както трябва... връзките на обувките си, което аз не искам, не мога да искам да се случи. Затова, уплашен от такава възможност, аз непрекъснато съм загрижен за *всичко*, което може да се случи с мене, особено... за връзките на моите обувки (поне когато установя, че отново са се отвързали). На фона на казаното какво означава прословутото *спокойствие* и *сляпата безгрижност*, които уж ни изглеждат „по-привлекателни“ и „желани“ — представяйки се измамно на съзнанието ни като „красив остров сред бурния океан“, **океана на живота**. Дали по-скоро не е вярно това, че

БЕЗГРИЖНОСТТА Е ФИКЦИЯ

за пълна *удовлетвореност от себе си* — и от всичко на този свят? В този смисъл може ли да бъде постигната даже и от „кръглия глупак“ или от „истинското нищожество“ — а какво остава за човека с ненакърнен сериозно *душевен живот*, от човека с естествени жизнени потребности, който държи на себе си и иска да има бъдещето на едно пълноценно човешко същество? Ясно е, че *самодоволството* и *удовлетвореността от себе си*, основаващо се на пълната лишеност от тревоги, грижи и безпокойства (стига това последното изобщо да е възможно) е сигурен показател тъкмо за нищожността на индивида,

който си е позволил да бъде овладян от него. „Нищожността“ на един човек не се свежда до това, че той „сам по себе си **нищо** не представлява“, а тя означава най-вече това, че такъв човек не иска **нищо** особено да бъде, че той се е отказал (може би защото не са му стигнали силите) от всяко бъдеще, което е могъл да има, и затова се е задоволил с това да бъде „нищо“, „нещо съвсем малко“, незабележимо и незначително. Подобна нищожност, особено когато се съчетае с манията, че „всичко ми е наред“ или че „всичко си имам“ (без да се интересува изобщо от това *какво е* и като се задоволява с това, което *има*, човекът наистина е нищожен), влиза в противоречие именно с **битието**, с екзистенциалните основи на човешкото съществуване, оттук се стига до деградация на личността, до разпадане на *човешкото* у човека; *примиреността* е онова, което ни обрича на нищожно и незавидно съществуване. На почвата на такава нищожност израства едно лишено от основания и здрави устои *самодоволство* (със съпровождащата го просешка „*безметежност*“), което означава, че *този* човек за живота вече е умрял и „погребан“; защото за човека животът е **свобода**, а и не подобава да се задоволява с „малкото“, камо ли с „нищото“, с простата нищожност. По принцип нещата са същите както при просяка, така и при оня, който се хвали с това, което има, без да се замисля какво всъщност **е**: и двамата са обърнали гръб на битието и са пренебрегнали свободата. (Хайне е наричал такива хора „*самодоволни свине*“, имайки предвид тази деградация на човешкото.)
Вярно е, че не всичко желано *става*,

СБЪДВА СЕ САМО СЪКРОВЕНО ЖЕЛАНТО

— но това съвсем не значи, че колкото по-малко желаем, толкова „по-съкровени“ ще са нашите желания. Изглежда **съкровено** в едно желание иде от „*съкровищата*“ на душата, която го желае, а тези последните са в пряка зависимост от това *какво си* и какво можеш да *бъдеш* (както *ще бъдеш*), т.е. от *битието*, живеещо в твоите гърди, а също и от свободата, която го определя. Несвободните не могат да имат *съкровени* желания, техните желания са винаги *мизерни*...

Съответно на казаното грижата, безпокойството и *тревожността* са дълбок израз на екзистенциална свобода, т.е. на човечност, те свидетелствуват за едно автентично отношение (*адекватност*) към живота и свободата. Жан-Пол Сартр, френският

„екзистенциалист“ твърди, че „човекът е безпокойство“, а според Хайдегер — както видяхме — в грижата е заключено битието на човешкото съществуване. В този смисъл спокойствието и безгрижността — противно на разпространените мнения — са израз на „античовешки“ потенци и тенденции, независимо от цялата им привлекателност за ония, които се страхуват от свободата: защото не я разбират, защото са установили, че „без свобода по-лесно се живее“ и не се замислят дали обаче това може да се нарече *живот*. (Но човек никога не знае какво е загубил когато си мисли, че е спечелил, особено в случая — отказвайки се от свободата!) Трябва да помним, че човекът „като човек“ наистина е едно безпокойство, никога не свършващо и винаги ценно за човечността у нас, той е една загриженост, привързваща ни здраво към онтологическите и екзистенциални *опори* на човека — живот, време, свобода — една тревожност, която непрекъснато ни напомня, че сме *живи* и при това *човешки* същества, че не сме допуснали трепета на живота в нашите сърца да помръкне или пък да бъде погубен безвъзвратно. *Участвайки* пълноценно в живота именно като човек, всеки от нас постига своята екзистенциална *участ*, в която неотменно присъстват и грижи, и безпокойства, и нестихваща, все по-засилваща се *тревожност* за това накъде вървя и как отмервам своя жизнен ход. *Коренът* на тези съпътстващи човека и неговия живот „*същностни екзистенциали на битието*“ е необратимото, вечно живо и преизпълнено с порив към **пълнота**, но също така и обвеяно от тайна *време*.

15. НЕОБРАТИМОСТ И СЪДБА

15.1. Всичко „станало, застинало, ненавиждано...“. 15.2. „Вътрешната осъзнатост на съдбата“. 15.3. Живият акт на ставането. 15.4. „Сляпата приблизителност на момента“. 15.5. „Еднократният, никога неповтарящ се израз на душата“. 15.6. Съдбата като „органична логика на съществуването“. 15.7. Чувството за временност и съдбовност на съществуването. 15.8. Времеви ритъм, отмерващ непрекъснато пулсациите на самия живот. 15.9. Съдбата като „живост на посоката“. 15.10. „Където нямаш сила, там нищо не пожелавай“. 15.11. Което искаме е свято. 15.12. Съдбата не измества свободата. 15.13. „Човекът е осъден да бъде свободен“. 15.14. „Всичко свое нося със себе си“. 15.15. Мъдростта надмогва всичко.

„Във всичко живо е вклинен белегът на необратимостта“,

пише Освалд Шпенглер в „Залезът на Запада“. Тази необратимост, която поражда

всичко „СТАНАЛО, ЗАСТИНАЛО, НЕНАВИЖДАНО“

и която е неотделима от човешкия усет за време, трябва да бъде изчерпателно разбрана от всеки живеещ, от всеки способен на *разбиране*. От друга страна по някакъв загадъчен начин времето е свързано с

„ВЪТРЕШНАТА ОСЪЗНАТОСТ НА СЪДБАТА“

(Шпенглер) чак до степента да можем да твърдим, че време е твържествено на съдба, на онова, което ми е отредено — или по-скоро аз самият съм си отредил, избирайки едно или друго съществуване и бъдеще. Моята съдба се разгръща във времето, в което живея; във

времето аз „кова“ съдбата си, онази съдба, която всъщност е изкристализирала от частичките вечност, разпиляни в неуморния времеви поток. Затова времето, в което се пресичат *необратимостта*, един Аз и *съдбата* на този Аз, не бива да бъде търсено извън тази връзка, напротив, то може да бъде постигнато само в нея. Необратимостта пронизва жизнения процес на всяко *живеещо* независимо дали то я съзнава или не; същата тази необратимост присъства неизбежно и във времето измерение на неговото съществуване. (Времето е подобно на „стегната в броня фаланга“, която нищо не може да спре — камо ли пък да я върне или обърне назад!) Съдбата от своя страна също съдържа ясна и безапелационна необратимост, тя се налага — съобразно с естеството и *душата* на живеещото — с желязна и жестока необходимост и неизменност, да не говорим за обратимост, връщане назад, криволичения и опити за *бягство* от **отсъденото**, предназначаното в нея. Тази обща необратимост, присъща в еднаква степен и на живота, и на времето, и на съдбата — пронизваща живота и времето на живеещото — е загадката, която трябва да бъде разгадана. Тайнството тук е неизмеримо и неизразимо, тъй като трябва „да включим в сметките си“ и *свободата*.

Често чуваме да казват „*Станалото — станало, и нищо не може да го промени*“ или пък „*Казана дума — хвърлен камък*“. Образът на хвърления камък, чието летене, веднъж започнало, не може да бъде спряно, а камъкът — върнат назад (докато не изчерпи сам придаденото му движение), е изключително сполучлива метафора на необратимостта, съществуваща в човешкия живот — неотменна част от който е и... казването, говоренето на думи, а също и *вслушването* в тях. Хвърленият камък е тъкмо *ставащото*, което, веднъж станало, е станало необратимо и невъзвратимо и в този смисъл е *отминало*, е „скочило в миналото“, откъдето никой и нищо не може да го върне. Тук не става дума за това, че движението на камъка не може да бъде спряно (макар че и това е така), но за нещо по-значимо: *сега*, ето в този миг, аз хвърлям един камък към небесата, и в *следващия* вече нищо не може да се промени, това, което преди миг *ставаше* (и можеше да не стане), *вече стана*, то „*ето сега*“ е станало и в неговата *станалост* аз откривам вечна и непроменима *отминалост* и, разбира се, необратимост. Тази отминалост ми дава основание да смятам, че вече е

„прекалено късно“ нещо друго да се направи („с моя камък“!) и затова аз мога само да заключа: „*станалото — станало, и това е!*“. Едва ли може да се намери по-плътен образ на **коварството** на отминаващия пред очите и съзнанието миг, а също и на спекулативната, дълбоко противоречива природа на времето — такова, каквото съществува единствено за човека.

ЖИВИЯТ АКТ НА СТАВАНЕТО

което става „*ето сега, в този миг*“, а след това *вече е станало* и необратимо *отминало*, е същност на времето; ако го осъзнаем в цялата му дълбочина, ще можем да „открехнем“ неговата велика тайна — пряко свързана с тайната на живота ни. Шпенглер пише:

„Времето е *трагичното*: необратимо и «прекалено късно», вечната *отминалост*“

а на друго място добавя:

„Неумолимата *логика на ставането* — от това чувство произлиза нашата *трагика*“.

Тази парадоксална „логика“ на ставането поражда трагичното чувство в душата на човека, защото всъщност е *алогична* (ставането няма закон, то самото на себе си е закон в своята неповторимост), защото се основава на

„СЛЯПАТА ПРИБЛИЗИТЕЛНОСТ НА МОМЕНТА“

(Шпенглер). Това е така, защото тук няма *повтаряне* — в цялата им пълнота — на отделни моменти и мигове, тук всичко е *еднократно*, само *веднъж* дадено, *уникално* и строго *индивидуално*. В ставането — което става „*така-и-така*“ за този конкретен човек — ценно е тъкмо *неповторимото*, само *веднъж* появилото се и затова „*безподобното*“, тук онова, което е „*съвпадащо*“, *еднакво*, общо, „*очаквано*“,

„планирано“, „механично предизвиквано“, „причинно обусловено“ (от една *външна* обаче причинност!), **унифицирано** (и унифициращо), е повърхностно и затова е изцяло безинтересно, то не отговоря на *патоса*, на неизразимите дълбини на живота. (И затова отвращава със своята *стереотипност* и *рутина* влюбените в „тайнството, наречено живот“!) Следователно в живота и овладяното от *жизненост* ставане — което е признак за *автентичност* на човешкия живот — **СПОНТАННОСТТА** е онова, което поражда винаги изненадващата ни *мигновеност* и неповторимост на времевите актове. От друга страна тъкмо *индивидуалната пълнота*, лежаща в основата на времевата спонтанност, пряко съответства на определяната от свободата човешка *същност*. Изживяването на собственото *ставане* (ставането на *мен самия*) е твърде различно у отделните хора и е в непосредствена зависимост от усета за свобода и определяното от него чувство за време. Това още повече усложнява задачата да разберем *как* се осъществява времевата динамика в хоризонта на свободата, какъв е нейният съвсем немеханичен впрочем „механизъм“. Тук става дума за

„ЕДНОКРАТНИЯТ, НИКОГА НЕ ПОВТАРЯЩ СЕ ИЗРАЗ НА ДУШАТА“

който всеки осъзнава напълно за *себе си* (Шпенглер), за непознатото на никой друг, а само на *мен самия*, *течение* на моя душевен живот, отмерван прецизно в актовете на неумолимото време, което при това се свързва в поредицата и посоката, в *насоката* на живота ми, наричана от мен „със задна дата“ **съдба**. („Съдба“ — нещо *отсъдено*, което е станало така, както е *трябвало* да стане, както не е могло да не стане в „*сцеплението*“ на дадените „фактори“ на живота.) Нека затова да приемем разбирането на Шпенглер за

СЪДБАТА КАТО ОРГАНИЧНАТА ЛОГИКА НА СЪЩЕСТВУВАНЕТО

на *осъществяването*, облика на една душа (като тук ни интересува преди всичко зависимостта между живот и съдба). Осъзнавайки *себе си*, вниквайки в своята „*себестност*“, уникалност, **самобитност** („*самостойност на битийността*“), ориентирайки се в собствения вътрешен живот на душата и тялото си, човек в същата степен се преизпълва с

ЧУВСТВОТО ЗА ВРЕМЕВОСТ И СЪДБОВНОСТ

на съществуването си, със съзнанието за еднократната неповторимост и необратимост на актовете на времето и живота (в които „моето съществуване става така, както става“ — и както „другояче не може да стане“!). Вече говорихме за това, че паралелно на проникването ни в автентично човешкото съществуване (и на „преустройването“ ни съобразно него в търсенето на своята автентичност) нарастват неотменната за човека грижа, безпокойството, тревожността — които са друг израз на *историчността*, на възпоминанието за живота и вече станалото, но също и на опитващото се да бъде „неизненадано“ *очакване* на бъдещето в перспективата на съдбата. Затова наистина „*никой не може да бъде разбран ако не се познава неговото чувство за време, неговата идея за съдбата, стилът и степента на осъзнатост на неговия вътрешен живот*“ (Шпенглер). В това изказване можем да намерим водещия принцип на едно пълноценно изследване на човека и живота, което тук се опитвам да предприема. При това в съгласие с приетите вече интуитивни предпоставки не трябва да забравяме, че:

- Човекът е *изпълненост* с жизнена сила, „съд“ („съдина“), съдържаща **живот**;

- Съобразно степента и величината на жизнената сила, побрана в този индивидуален „резервоар“ на живот, тя самата предопределя *интензивността* на собствените си прояви, тяхната насока, възможността за *самостоятелна спонтанност*, която може да се открие във всичко онова, което правим — и което сме;

- В тази степен вече е налице *свободата* като индивидуална форма на човешкото битие и като първо условие на съществуването, без което (за човеците) то е непредставимо;

- Човекът като „съд“ на живота е *свобода*, в този смисъл **съдба** е тъкмо вътрешната органика на живота в неговата слятост със свободата;

- „*Нишката*“, която „пришива“ **живот-човек-свобода-съдба** в неделима *цялост* и единство, е *времето*; **времето** е непосредственото съществуване на човешкото битие в неговата съдбовност и на *почвата* на живота и свободата;

Тези опорни точки, които все повече изкристализират, изпъкват в търсенията ни дотук, трябва да бъдат съхранени и задълбочени.

ВРЕМЕВИЯТ РИТЪМ, ОТМЕРВАЩ НЕПРЕКЪСНАТО ПУЛСАЦИИТЕ НА ЖИВОТА

(душевен и телесен, т.е. душевно-телесен и телесно-душевен) на индивида, от своя страна задава поредицата от необратими събития и **актове**, които в своята цялост образуват наричаната с толкова много думи — *провидение, случай, неизбежност, немезис, ананке, тюхе, фатум, „кизмет“ (късмет)* — **съдба** на конкретния жив и стремящ се към пълнотата на живота човек. Съдбовността на нещо станало е друг израз на неговата необходимост и във времето, и като *битие*, като реално *ставане*, което става по строго определен начин — в зависимост от дадени или *пред-зададени* „детерминанти“ (*жизнеността* със съответстващата ѝ *свобода*). Ако е нужно по-нашироко да бъдат „разшифровани“ тези детерминанти на *човешкото*, то тук мога да отбележа поне тези: телесен и душевен *потенциал на личността* (с какво тяло и с каква душа си надарен!), съвкупността от *способности, възможности, сили* с определен характер и насока (било като телесност, било като душевност, било като, най-често, *органиката* на двете), конкретна и индивидуално проявена *виталност* в нейната (по заслуга на субекта постигната) *спонтанна освободеност* и **хармонизираност** на „елементите“, на градивните ѝ компоненти и т.н. в посока на все по-голяма детайлност на изброяването. Особено място тук принадлежи на постоянното условие, правещо човека човек, именно на свободата, която е „душа“ на този ред на *предзададени* детерминанти, които в своето динамично отношение и взаимодействие пораждаат

СЪДБАТА КАТО „ЖИВОСТ НА ПОСОКАТА“

(Шпенглер) или — другояче казано — *съдбовността* на ставащото с „мен самия като човек“, отговорно правещ *себе си*, своя живот — на почвата на свободата. Тук е мястото да отбележа, че свободата съвсем не отрича съдбовността на актовете на живота, напротив, активното избиране (чрез спонтанността) на една от многото възможности, които ми се откриват във всеки миг (и пренебрегването „за момента“ на всички останали) само *подсилва* усещането за **съдбовност на избора**, който *аз правя*. Съдбата не бива да се разбира като „външна необходимост“, която ми се „стovarва“ с неумолима властност и непреодолимост, нито пък като *предварителна зададеност* или „предначертаност“ на случващото ми се тук-и-сега извън неговата конкретна живост и *непреднамерена спонтанност*. Напротив, съдбата

в истинското разбиране е дълбока *вътрешна*, дори *субстанциална* необходимост, вкоренена в моята *субективност*, която чрез свободата се намира под моя непряк контрол именно в пределите на моите възможности за живот и реализация. Моето „себе си“, моята „азовост“ едновременно са и не са *мои*; аз съвпадам със себе си като наличност от потенции, но и аз „правя“ себе си свободно на основата на това, което ми е отредено като жизнен ресурс; аз мога да стана всичко, но аз *няма* да стана всичко, и това е от една страна мое решение, но също е и *ограниченост*, която не е в моя власт. В този смисъл е прав мислителят, написал:

„Тъй като не можеш да направиш каквото *искаш*, то
тогава искай каквото *можеш*“

(Теренций);

но той също така добавя *страведливо*:

„Когато двама правят едно и също, не се получава
едно и също“.

В същата насока може да се схване мъдростта на римския народ, в чиято душа е родена следната сентенция:

„КЪДЕТО НЯМАШ СИЛА, ТАМ НИЩО НЕ ПОЖЕЛАВАЙ“

Действително, аз съвпадам с това, което желая, а желая това, което мога да пожелаая, изхождайки от това, което *съм*; нямам сила или по-скоро „капацитет“ и „потенциал“ да желая нещо, към което не съм предразположен, което — ако все пак ми „скимне“ да желая — ще бъде само каприз или пък извратеност, която няма никакво бъдеще: например да искам да стана певец ако все пак нямам нужния за това глас. Римляните прекрасно са разбирали това защото смятат, че

КОЕТО ИСКАМЕ Е СВЯТО

т.е. никой няма право да пренебрегва собствените си желания, да ги „манипулира“, да се отнася „лековато“ с тях: всяко желание, особено пък *съкровено* (а значи и непреодолимото!), наистина е *свято*. Такова желание е верен симптом за това какво съм и какво неизбежно, съдбовно *ще бъда* — и тук свободата ми съвсем не може да се свежда до това да потисна желанието си, да направя каквото си поискам с него; свободата тук е в това просто да му се *подчиня*, да застана с цялата си сила зад него и така да го превърна в своя съдба.

Следователно именно „*еднократният, никога не повтарящ се израз на душата, който всеки осъзнава за себе си*“ (Шпенглер) — свободно и спонтанно изявяващ се и един вид „*извиращ*“ от моята субективност, „*пленена*“ от тайнството на живота, който усеща в себе си — непрекъснато *твори* съдбовността на всички моменти, от които е „*изтъкан*“ моят жизнен път, и от които зависи *посоката*, с непонятна увереност избрана от мен самия. За даден индивид със строго определена и характерна („*характерен*“ значи „*вдълбан*“) насока на неговата субективност необходимо произлиза именно *тази* посока на жизнения път — по който той уверено-безсъзнателно върви или пък се лута в търсене на самия себе си. По същия начин както за мен е възможна и необходима именно *тази* насока на **себеосъществуване** (която непреодолимо определя съдбата ми), така за мен е абсолютно невъможна (осъдена на *несбъдване!*) всяка друга, несъвместима с моята душа, с моята динамична *субективност*, посока на утвърждаване в живота. В този смисъл „*аз имам само една съдба*“ — **моята**, която е била „*имплицитно*“ в мен, но на която аз съм дал живот и бъдеще — на нея аз съм „*обречен*“, пътищата към всяка друга съдба навеки са ми затворени, и въпреки това моята съдба не е *безнадеждна орис*: тъй като извира естествено, непринудено от моята субективност и свобода. Следователно

СЪДБАТА НЕ ИЗМЕСТВА СВОБОДАТА

нито пък свободата ми безпокои с нещо моята съдба, двете са органично свързани и взаимно се предполагат и значи... „*без едното няма другото*“. Без свобода няма как и откъде да се появи и породи *съдбовността* на всичко случващо ми се, свободата на човека, реализираща се във времето с неговата необратима еднократност, по естествен път създава и направлява неговата съдба — единствената

съдба, за която той е достоен, и която е достойна за него. Сартр пише, че

ЧОВЕКЪТ Е ОСЪДЕН ДА БЪДЕ СВОБОДЕН

(„Човекът е свобода“) и тук това „да бъде“, това е, това **битие на свободата**, което всъщност сме (и което се разгръща във времето с неговите необратими мигове и моменти), *поражда* необходимо — като собствена, вътрешна необходимост на живота на тялото и на душата ни — съдбата на всеки един от нас. Всеки човек може да вникне в съдбата си единствено чрез проясняването на самия себе си, чрез отчитане на силата на най-съкровените си желания, а на тази основа и чрез проникването в своето автентично *бъдеще*, което всъщност зависи и се определя от нас самите. Това последното е наистина така, стига да следваме съвета на Хораций, написал:

„Мъча се да подчиня обстоятелствата на себе си, а не себе си на обстоятелствата“

От друга страна „отредената“ ни съдба (която един вид е „кодирана“ вътре в нас самите) може да се случи само ако сме в достатъчна степен *верни* на себе си, по същия начин както това е било за мъдрия Биант, който, като го запитали (защото жителите на неговия град бягали от безмилостната унищожителна стихия, мъкнейки кой каквото и колкото може да носи!) защо нищо не си е взел, отговорил така:

„ВСИЧКО СВОЕ НОСЯ СЪС СЕБЕ СИ“

Онези, които не ценят (с основание или без основание) *себе си*, тъй като не разбират възможностите на своята *самост*, на своето уникално *самобитие*, самостоятелността на своето битие, а на тази основа и не „хранят особено доверие“ към... самите себе си, съвсем не могат да кажат същото, което казал Биант, изумявайки съгражданите си. Подобни хора, отказвайки се от *корена*, а именно **битието в себе си** (което всичко ни дава и може да ни даде), се виждат принудени в същата степен да виждат „себе си“ само в онова, което *имат*; в същото

време подценяват това, което **са** и могат **да бъдат**, стига да разбират предимството на свободата. На Биант като свободен човек и дух тъкмо затова нищо не му се налагало да носи (като вещи, имане и пр.), тъй като *главното* и *значимото* съвпада с него самия. Това, което автентично съществуващият **е** като самоопределящо се битие, не може да се отдели от него самия, то не се налага да бъде и „носено“; в този смисъл Биант с право заявил: „*всичко свое нося със себе си*“. Другите, които мъкнат своя товар и изнемогват, а също и съжеляват, че не могат да вземат още толкова поне, пак „носят себе си със себе си“, което по същия начин определя битието и съдбата им (макар че забравят непрекъснато за „главния товар“, който при това никога не можеш да свалиш от плещите си или да загубиш). Затова Сенека Млади, подкрепяйки нашия Биант, е написал:

„Съдбата може да ми отнеме богатството, но не и
духа“

а самият Клавдий един вид „улучва десетката“ с неочакваното (за него като император и за неговото време особено) крайно сполучливо изказване:

„ВСЕКИ САМ Е КОВАЧ НА СЪДБАТА СИ.“

Тези думи, изречени във време, в което *вярата* в една независима от самия човек съдба е била жизнена философия на епохата, са симптоматични: тъкмо по това време, от друга страна погледнато, започва да набира сила християнството с неговата идея за *свободата* (която именно предполага *доверието в самия себе си* и в своето битие). И отгук изречения като това на Вергилий:

„Каквото и да стане, всяка съдба може да се победи,
като я понасяме“

или пък това на Теренций:

„Това, което ни донесе съдбата, нека го понесем със смирение“

макар че са „привлекателни“ дори и за мнозина от нас, вече не отговарят на *истината на битието на съществуващото*, наречено човек — човекът, който е длъжен да поеме съдбата си в своите ръце. Ако е вярно, че

„Всеки се оплаква от съдбата си“

(Цицерон), то това означава, че „всички“ еднакво *недоволстваме* от себе си и от своя живот, което пък трябва да ни накара да открием истинската причина на своите нещастия. Тъй като

„Комуто се харесва чуждата съдба, нему не харесва собствената“

(Хораций), то това показва, че всеки един от нас трябва да направи зависещото само от него за да не му се налага да оплаква съдбата си. В същото време трябва да си даваме сметка и за това, че

„Съдбата се бои от храбрите, притиска страхливите“

(Сенека Млади), а също и за това, че

„Едва ли е мъжествено да се бяга от съдбата“

(Сенека), което може да ни даде увереност, че е *възможно* да не сме безмълвни жертви на някаква сурова, немилостива и независеща

от нас самите съдба — каквато всъщност няма, но за мнозина е твърде *изгодно* да има: за да могат да се самооправдават.

И така, неразбирането на времето в неговата екзистенциална значимост за човека (като *бъдеще*, което свободно избираме, изхождайки от вече избраното от нас съществуване), невникването в „проблема време“ в предишни епохи на човека и философията, е предизвикало противопоставянето на свобода и съдба, което в ХХ век беше напълно преодоляно — и като философия в лицето на най-видните ѝ представители, и като *живот*, избуял особено от началото на века насам. Както отбелязва Х.Хесе:

„Всеки един човек е основна и забележителна точка, в която явленията на света се пресичат само *веднъж* по един и същ начин и *никога* повече“.

Тази мисъл е потвърждение на *съдбовността* на всеки един акт на човешкото съществуване, на необратимостта на ставащото с нас самите, в което ние активно и непрекъснато участваме, а също и на уникалния шанс да се възползваме ефективно от „стечението на възможностите“, които във всеки миг откриваме „във“ и „около“ себе си. Под *свят* трябва да разбираме *целостта* на субективността с „обективното“, тяхната непосредствена *даденост*, която именно е времева и исторична. В този смисъл, търсейки автентичност — постижима единствено в *мъдростта*, в *любовта към мъдростта* — никога не трябва да забравяме, че

МЪДРОСТТА ПОБЕЖДАВА СЪДБАТА

(Ювенал), а мъдростта дължим и извличаме от *свободата*, която именно е в състояние да надмогне света — и *нас самите*. Така че

„Всеки прави своята съдба и всекиго тя прави“

(Тургенев) в зависимост от това какво сме направили преди това със себе си, с битието и живота *в себе си*. Съдбата се мисли и

представя като нещо *индивидуално* и неповторимо, касаещо единствено живота на *отделния* човек и затова тя не може да бъде откъсната от него самия и от свободата му, в крайна сметка *задаваща* индивидуалността на живия човек. Или по-добре казано

„Аз *самият* правя своята съдбата според свободата си, аз сам, никой друг“

което съдържа автентичното отношение към *моята* съдба, което съм длъжен да имам — ако обаче съм достатъчно *благоразумен*, тъй както е казано в безсмъртната латинска сентенция:

БЛАГОРАЗУМИЕТО Е ПО-СИЛНО ОТ СЪДБАТА

Такова едно отношение към своя живот, възникнало около истинното разбиране на свободата (и на неговата **почва**), не елиминира *съдбовността* на собствения живот, а се опитва да я направлява, свободно да избира насоката и смисъла ѝ за отделния човек. Липсата на чувство за *съдбовност на избора*, който всекидневно правим, е показателно за „неизбистрения“ поглед към самия себе си и за *неотговорното* отношение към собствената свобода — и, оттук, към своята съдба, към съдбата на своя живот. Да усещаш своята *власт* над съдбата е пределният смисъл на човешката свобода, която в противен случай нищо не означава: „*боговете обичат този, който се е погрижил за себе си, а не се е изоставил*“. Нима е свободен и нима е човек онзи (или... „онова“!), чиято съдба му изглежда чужда и непонятна „*орис*“, неведома „*прокоба*“, жестока „*участ*“, в която *самият той* не **участва** - и от която се е самоотстранил съвсем несправедливо. Отказал се от *грижа* за времето със съпровождащото я безпокойство на обичайния живота човек, такъв един празен и суетен индивид сам е подготвил нелеката си участ, от която вече няма право да се оплаква.

Нека да завърша с мъдрите думи на Аргесилай, като при това си позволя да внеса малка корекция в тях:

„НИМА ПЪРВАТА ГРИЖА НА ЧОВЕКА НЕ Е ЗА ТОВА ДА ЗНАЕ НА ВСЯКО НЕЩО ВРЕМЕТО МУ?“

Казал го е за *философа*, позволих си да го заместя с *човека*: истината на единия така или иначе напълно съвпада с истината на другия. Истината на човека, която именно е смисъл на заниманията с философия, и в двата случая е: *свободата е съдба, свобода и съдба съвпадат, не можем да избираме само това, че сме свободни* — и затова (както казват) не можем да изизбираме съдбата си. „*Улавянето*“ на времето — цел на преследването му — ни дава тази истина, която не бива да забравяме, от която не можем да избягаме; защото казано е:

„Чудиш се, че не ти помага бягството? С теб е онова, от което бягаш...“

16. ТЕМП НА ЖИВОТА

16.1. Ритмичността в проявите на неуморната жизненост. 16.2. Общата виталност на индивида 16.3. Категоричното несправяне със задачата да се живее. 16.4. „Живеем не както ни е угодно, а както ни е възможно“. 16.5. Стил на живот. 16.6. Времето е вътрешна и личностна форма на живота. 16.7. Безсмислието 16.8. Ситуацията на „отказалия се от времето живот“. 16.9. Живата връзка на личността с времето и живота. 16.10. „Осъразмереност“ на живот, време и аз-личност. 16.11. „Което бързо се прави, бързо и загива“. 16.12. „Най-доброто и най-лошото стават съвсем бързо“. 16.13. „Бързай бавно, но докато желанието не е минало“. 16.14. „Ако много бързаш ще закъснееш така, както и ако много се бавиш“. 16.15. „Няма защо да бързаш, тръгни навреме“. 16.16. „Често удобният случай се пропуска от мислене“. 16.17. Подходящият случай нищо не струва ако ние самите не сме ... подходящи за него.

Думата *темп* (а в музиката се казва *темпо*, по италианското произнасяне) е с френски произход по отношение на появата ѝ в нашия език и буквално значи *време*. Във френския език тя влиза като корен в различни форми и съчетания от рода на *temporaire* (временен), *temporairement* (временно, от време на време), *temporalite* (временност, а също „светска“, „мирска“ власт), *temporel* (временен, преходен, но също и „светски“, „мирски“), *temporisateur* (което значи „бавен човек“, „забавител“, „бавен“, „очакващ“), *temporisation* (очакване, „отгатване“ на времето, „съзнателно забавяне“, „издържане“, „понасяне“ на времето) и пр. Словосъчетанията и изразите, изреченията, в които се използва думата *темп* са много: „време за говорене“, за изказване, „време на смъртта“, „световно време“ (*temps universel*), „едва да успее“, „отдавна е време“, „времето не чака“, „не губи време“, „преди известно време“, „всяко нещо си има своето време“, „всичко в неговото време“, „да проживееш своето време“, „да убиеш времето си“, „времето е велик лечител“, „преживяното не можеш да върнеш“, „тъкмо навреме“,

„преждевременно, не по-рано от определения срок“, „с времето си“, „в това време, между впрочем“, „мирно време“, „както по-рано“, „по мое време“, „да разполагаш с времето си“, „весело да прекараш времето си“ и пр. Тъй като в нашия език *темп* не е просто време — ние си имаме такава дума — и въпреки това думата *темп* също се употребява наред с думата *време*, то явно с нея се асоциира по-различен от буквалния, от прекия ѝ смисъл. Нас ни интересува в случая именно този смисъл, който изпъква релефно в израза *темп на живота*. Този израз не означава — както всички разбират — просто *време на живота*, а нещо по-различно, нещо, което друга дума не може да изрази. Нека да се опитаме да вникнем по-внимателно в този особен смисъл.

Първото, което интуицията ни казва, е това, че *темп на живота* изразява неговата динамика, неговата вътрешна *активност* и „текучест“, „протичане“, „текливост“,

РИТМИЧНОСТТА В ПРОЯВИТЕ НА НЕУМОРНАТА ЖИЗНЕНОСТ,

„флуктуациите“ в осъществяването и реализирането на живота и живеещото. Следователно *темпът* на даден живот е неговата вътрешна особеност и *различие* както в сравнение с тези на един друг живот, така и по отношение на друг „времеви отрязък“ на същия живот. Темпът в някакъв смисъл е „*нрав*“ и „*характер*“ на живота, негова специфика и качество, своеобразие на „*битийстването*“ на *това* съществуващо в даден период на съществуването му. Дори с известна доза условност можем да говорим в тази връзка за „*темпераментност*“ на този живот в сравнение с всеки друг, разбирайки особеностите на неговата *даденост* като такава, *подвижността* и същевременно *устойчивостта* на неговите процеси — чрез които тоя се осъществява и изявява. Темпът на един живот може да се мени в зависимост от желанията и намеренията на *живеещото*, но възможните градации на неговата динамика образуват все пак някаква рамка, някаква „природна обусловеност“ и „зададеност“, която не може да бъде игнорирана — по същия начин както наричаме *темперамент* на човека „*неизменните свойства на душата и на същината му*“, ония, които го правят това, което е. Изглежда

предпоства и дори предопределя „степените на темпераментност“, възможностите за съответни „темпове“ на живот, в които той може да се впусне, за които има готовност и за които може да поеме риска — за да постигне „по-силната“ за него *пълнота на живота*. От друга страна „*темп на живота*“ като израз наемква за *скоростта* на характерните прояви на даден живот, а също и за способността за „*удържане*“ на неговата динамика, за въздържане и *умереност*, за „*трезвост*“ на живеещия — който се е отдал на съответното „*темпо*“ на своята жизнена активност. Ясно е, че за всеки от нас по принцип е възможно например отдаването на един „*бесен, неудържим и дори див*“ темп на живота (който не признава никакви *ограничения!*), но въпреки това всеки от нас се опитва непрекъснато да „удържа“ подобна *безгранична стихия* на живеенето, да се въздържа от пълното отдаване на „*вакханалията на живота*“, която не позволява, не иска да приеме никакви ограничения и граници. Всички разбираме, че „*спирачката*“, вътрешното основание и субективната сила, която е в състояние да възпре и усмири стихията на жизнеността, се нарича *разум*, разумът, който се намира във вечно противодействие и борба с живота. Изглежда, че постижение именно на човешкия разум е удържането на волята за живот в определени граници, а значи и придаването на съответен *темп на живота*, в който двете велики сили на човека — живот и разум — се хармонизират и уравновесяват. Животът, който е „*вкаран*“ в определено русло, на който също е зададен съответният темп, е един вид „*темпориран*“, а значи и ограничен, поставен в граници. Това ми дава основанието да заключа, че тъкмо *времето* е условието, благодарение на което животът влиза в някакви граници, благодарение на което неговата „*стихия*“ бива „*усмирена*“ и овладяна. В резултат на това то постига съответната си ритмичност, „*оразмереност*“, степента на достижима пълноценност чрез и в *ограничението* и особено в самоограничението. Всъщност наша непрестанна грижа е тази да *владеем* живота си, да разполагаме с него, да му придаваме *човешки* израз и измерения, да не го изпуснем и предадем на неговия собствен произвол. Това вероятно става чрез овладяване на *темпоралните*, времевите характеристики на живота, чрез „*натикването*“ в граници и брегове на потока на времето, чрез

задаване на темп (на собствения си живот), който да е в хармонично отношение с нашата субективност, с вътрешния потенциал на душата ни, с ресурсите за живот, вкоренени във всеки един от нас. Затова непрекъснато дотук подчертавах, че изпускането от „контрол“ на времето означава

КАТЕГОРИЧНО НЕСПРАВЯНЕ СЪС ЗАДАЧАТА ДА СЕ ЖИВЕЕ

оставяне на ирационалната стихия на живота и в крайна сметка *подготвяне* на (без да го знаем и желаем) на един страшен **жизнен провал**, провал и на личността, от който най-вече трябва да се пазим. Онзи, който получава оценка „неправил се“ със задачата на живота, го е заслужил може би затова, че се е оставил на произвола на природната сила на живота, не е успял да я „вкара“ в *разнообразни* и желани от него самия „темпове и ритми“, а следователно се е примирил с течението на един „равен“ и неизменен темп, от който изпитва единствено скука и погнуса — защото не е усетил и изпитал възможната пълнота и богатството на шансове, които животът ни дава непрекъснато. Ако трябва накратко да се разкаже защо това става с много хора, то може би и тук се налага да си припомним мисълта на Питагор, която твърди:

„Великата наука да живееш щастливо се състои в това да живееш в *бъдещето*“

подкрепена при това и от авторитета на безсмъртния Платон:

„ЖИВЕЕМ НЕ КАКТО НИ Е УГОДНО, А КАКТО НИ Е ВЪЗМОЖНО“

И така, темпът на живот се свързва по естествен път с постигането на *ритмичност* на неговата динамика, а това се определя от съответното „**базисно**“ човешко отношение към времето в порива ни към автентичност, към пълнота на *разбирането* и **живеенето**, които

са в органична зависимост. Ясно е в този смисъл, че **аз** (всеки аз!) непрекъснато се занимавам с това да уравновесявам, умиротворявам и хармонизирам поне тези неща: *себе си (моят аз)*, *живота*, който усещам в себе си, *свободата*, от която изцяло завися и *времето*, дадено ми като най-драгоценно достояние. В този смисъл темпът на живот е непрекъснатото и актуално единение на тези „фактори“, тяхното спонтанно и живо единство в различно съотношение — което аз във всеки момент успявам (или не успявам) да поддържам. Темпът е самата *непосредственост* на **единството** на аз, живот, свобода и време, което не е неизменно, а в зависимост от „дозата на смесването“ им е твърде различно, динамично възобновяващо се в търсенето именно на адекватност, на пълнота на изживяването. Накрая в този съвсем предварителен анализ може да се каже, че темпът и ритъмът на живота всъщност са *пулсациите* на обхванатия от горните ограничения човешки живот, или пък съвпада с неговия *пулс*, с **пулса на сърцето**, в което именно са „изворите на живота“.

Темпът на живота за различните хора е твърде различен, което е разбираемо: нали става дума за индивидуални, неповторими човешки същества със самобитна *жизненост*, а на тази основа и с особена *нагласа* спрямо времето, със собствен усет за време, със своеобразна степен на развитост на „*съзнанието за свобода*“ и пр. От друга страна всеки

СТИЛ НА ЖИВОТ

непреодолимо води до задаването на именно *такъв*, а не на „някакъв друг“ темп и ритъм на живот, който дадения човек „води“ или живее. Стилът на живот — а знаем, че „*стилът — това е човекът!*“ — зависи и се определя от индивидуалността на личността, разбрана като цялост на душевно-телесните качества на конкретния човек. Тази предпоставка — човешката реалност, съпадаща с нас самите, с мен самия — се „екстраполира“ и осъществява през призмата на на съответното субективно отношение към времето, което този човек е постигнал като „*оличностена*“ (чисто личностна проява, *лице* на човека) *форма* на своя живот. Тази формула като че ли трябва да бъде запазена, тя може би е достижение във връзка със загадката на времето:

„боравейки“ с времето по един или друг начин, ние на тази основа постигаме тъкмо *себе си*. Тук *вътрешността* на връзката време-живот трябва да се разбира като степен на достигнатост на автентичния живот в единствената, строго съответстващата му форма на времето, т.е. формата, която се намира във *вътрешна* — в пределите на индивидуалната личност — „спойка“ с него. Между време и живот може да съществува и външно отношение на просто „съпровождане“ на едното от другото (без взаимно проникване и сливане), а това става когато един живот бъде оставен да „изтече“ в дължимото, в отреденото му време — без времето да е в състояние с нещо да повлияе на живота и без животът да се опита да овладее времето, с което разполага (но разполага ли тогава той с него?!). Човекът именно като личност е този, които е отговорен да намери живата връзка на време и живот, т.е. тази връзка, при която времето наистина става вътрешна форма на неговия живот — а не си остава просто „съд“, в който животът трябва да се „изсипе“ или „излее“. Когато един човек не чувства потребността във всеки миг и неуморно да свързва по вътрешен, интимен начин време и живот, то в такъв случай той оставя тези два потока — на времето и на живота — да текат разделени един от друг, независимо, без да се повлияят с нещо един друг (като че ли двата потока текат един до друг, но без да смесват водите си — все едно че са отделени от невидима, но здрава стена). Животът на такъв човек, течащ без дълбоко и вътрешно отношение към времето, се оказва *безпътен*, безцелно лутащ се, движещ се в непроходим лабиринт или по циклично въртящи се, омагьосани кръгове, такъв живот е оставен на самия себе си, без посока и ограничения, без регулиране и насочване, той затова е станал сляпа стихия, разрушителна ирационална сила, „река без брегове и мостове“, в крайна сметка е *пустота*, мъка, отчаяние, *безнадеждност*. Това е така, защото времето на такъв живот се оказва неповлияна от нищо „огледална повърхност“, нереализирана нито веднъж „*безкрайност от възможности*“, никога неудовлетворено „*желание за живот*“, пълна *нерешителност* и дори парализа на душата, тотален отказ от всеки миг и убиването му в мъчителна бездейност, **абсурд на живота**, жестоко екзистенциално безсмислие, възникнало на почвата на безгрижната неавтентичност и на игнорирането на времето, накрая,

бездушно и неவிждащо „гледане“ на света (подобно на това при животните), което не търси смисъла и не разбира, но точно затова си мисли, че светът е проста масивност, но не и **жива реалност**, от която самият ти си неразделна част, ядро, център и пр. Затова

СИТУАЦИЯТА НА ОТКАЗАЛИЯ СЕ ОТ СЕБЕ СИ ЖИВОТ

може да бъде илюстрирана със следния пример, който същевременно показва и какво трябва да бъде човешкото, непосредствено и чисто единение на време и живот.

Ето че аз пиша на компютъра си, и във всеки миг натискам, удрям на някакъв клавиш, който обаче не е случайно избран от пръста ми, а така, че в резултат и в края на краищата се получава *текст* с определен смисъл. Това мое всекидневно занимание, запълващо по-голямата част от живота ми, се разпростира във времето и заема споменатата поредица от мигове, във всеки от които аз удрям не някакакъв друг, а точно *този* клавиш. *Цялото* или текстът, който по аналогия всъщност е животът ми, се ражда в постоянната ми ангажираност с „удрянето на клавишите“, което някога (когато пишех на пишеща машина) беше станало съвсем непоносима за съседите ми странност на един абсурден човек, а сега, предполагам, (когато те вече нищо не чуват!) е извор на постоянната им радост от това, че моето „творческо усърдие“ внезапно, но непоправимо е пресекнало. Но да оставим тази подробност, важното е, че текстът (казах, той е твърдествен на живота ми) обаче наистина става абсурд ако аз във всеки миг спонтанно не правя избора...по кой клавиш да ударя, коя буква да напиша, оттук кое изречение-мисъл (част от мене самия!) да изразя и т.н. Излиза, че *голямото* и *цялото* (**текстът, животът**, накрая книгата като фрагмент на моя живот) изобщо не може да съществува извън непрекъснатата ми *ангажираност* всеки ден с клавишите, извън използването на поредицата от мигове точно за това (да удрям по клавиатурата с пръсти!), т.е. извън живата връзка на живота ми с времето, което съм отредил (възползвайки се от свободата си) за написването на една книга. Ако в един момент се отпусна или разсея, аз правя правописна грешка, което води до „моментален изблик“ на моята нервност, но това поне е поправимо. Фаталното обаче се случва тогава, когато аз изгубя живата *душевна връзка*, която някъде дълбоко в мен **ражда** и „реди“ смисъла на текста — и едва на тази основа задава

ритъма на удрянето по клавишите. Тогава нещо безкрайно важно се е „пречупило“, а аз виждам пред себе си само клавишите (буквите, азбуката) — и тогава колкото и да внимавам къде удрям, в резултат нищо не се получава, нищо не излиза, написаното не е нищо друго освен глупава „абракадабра“ (или пък смисълът *липсва*, а значи всичко е изкуствено, мъртвородено). Всъщност нали времето, моята субективна отдаденост на времето не е нищо друго освен тази „**жива връзка на душата**“, която съвпада с моята личност и затова твори живота ми, а в случая — което е все същото — „произвежда“ текста на моята книга. Но какво би се получило — ето го вече смисъла на голямата аналогия в този пример — ако аз не съумявам в нито един миг да *свързвам* двете значими реалности: време и живот, „удряне-върху-клавишите-във-всеки-миг“ и *текст*, раждащ се в душата ми, а ги оставя да съществуват отделно една от друга? Ясно е какво: аз ще си стоя зад клавиатурата напълно бездеен, ще се „прозявам“, нито един импулс, идещ от душата ми, няма да доведе до удар поне върху един клавиш (в посоката на създаването на някакъв смислен текст), аз ще си остана с никога неудовлетвореното *желание* да напиша книга, ще „линея“ в безсилието, в „импотентността“ си и ще се изпълвам с мъка по желаното, но недостижимото, накрая, ще изхвърля в боклука своите опити да бъда писател и ще тръгна по нов път, по който вече по-добре ще синхронизирам мигове и действия, време и живот, свобода и съдба, себе си и своето съществуване.

Би могло да се даде и друг пример, в който може би по-добре изпъква търсеното. Да речем, един състезател по плуване (плувец) стои на трамплина и чака наред с другите плувци сигнала на съдията. Когато прозвучи, на него не му идва решителността да разтвори ръце и да скочи във водата, а си остава „вкаменен“, изцяло овладян от неразбираема, абсурдна нерешителност. Мигът е пропуснат, стартът заради него е отменен (в най-добрия за „плувеца-мислител“ — защото само разсейването и замислянето може да е причина за станалото — вариант), нашият герой е съсредоточен и отново очаква нов сигнал, нова възможност да се прояви. Ето го и сигнала, този път той намира решимост навреме да скочи, обаче долу, във водата, ръцете и краката му не го... „слушат“, стоят обездвижени, получават се някакви смешни, гротескни конвулсии, липсва онази **синхронизираност** на движения и мигове, която е налице при добрия плувец. Съзнанието на

такъв „плувец“ не контролира тялото, състезанието е проиграно, решителната поредица от мигове, в които той е могъл дори да го спечели, е изтекла за него без никакъв ефект (смислен, не такъв абсурден и дори „позорящ“ го ефект!). В резултат на всичкото този плувец е опропастил, вероятно, и **битието** си на плувец, неговият живот не може вече да принадлежи на плуването заради коварната несъвместимост на действията му с течащите и невъзвратими мигове. Не е могла да се осъществи фатално важната връзка и синтез на време и живот, миг и действие, съзнание и битие, което предопределя провала на един такъв плувец. Ясно е обаче, че като човек той има още много възможности да прояви себе си, в това число и възможността да преодолее „недъга“ си в плуването.

На основата на казаното трябва да запомним поне това: ако оставим животът „*да си тече*“ без отношение с времето и с нашата *лично* проявена субективност (т.е. е това, което *съм* в отношение с онова, което искам *да бъда*), ако не намерим

ЖИВАТА ВРЪЗКА НА ЛИЧНОСТТА С ВРЕМЕТО И ЖИВОТА

то в крайна сметка всичко пропада, задачата на живота се оказва нерешена, сгрешена в корена си, нерешима. Ако в едно жизнено дело не ни се е удало да

открием и постигнем тази жива връзка, от която зависи всичко, ние се проваляме (казваме: „*На този човек не му върви...*“), но това не ни пречи да опитаме да я намерим в някое друго, ново дело на живота си, напротив, предполага изискването да поемем предизвикателството и да проявим инициатива. И това може да продължава докато не намерим своето, истинското дело на живота си, оживотворено от споменатия синтез и затова обречено на **успех** — защото се оказва, че ние всъщност *за това* сме били родени. Ние всекидневно изглежда само това правим: търсим, стремим се, *опитваме* да постигнем тази жива връзка на време, живот и *своя аз* в едно пълноценно, автентично и свободно единение; грижите ни „около“ времето са в тази насока, не заради нещо друго. Ето за това ценно напомняне прави Шопенхауер:

„Обикновените умове когато премислят и преценяват възможните опасности, винаги разпитват и съобразяват

само какво вече се е случвало; издигнатите умове обаче сами размишляват какво евентуално би могло да се случи и не забравят че, както твърди една испанска поговорка,

«КАКВОТО НЕ СЕ СЛУЧВА ЦЯЛА ГОДИНА, СТАВА ЗА НЯКОЛКО МИНУТИ»

Наистина, споменатата разлика е естествена: защото е нужен разум за да предвидиш какво може да се случи, а за да научиш какво е станало ти трябва само сетива.“

Това, което нарекохме *темп на живота* не е нищо друго освен „*осъразмереност*“ на *живот-време-и-аз-като-личност*, той е динамиката, в която се опитваме да намерим баланс и уравнивяване на тези реалности, *пулсациите*, които са израз на хармония и умиротвореност между един аз, времето, с което този аз разполага, и живота на този аз, на тази личност, който е автентичен *човешки* живот само ако е налице подобно равновесие. Ние не можем да оставим живота *сам на себе си* и извън съотнесеност с времето, с което разполагаме. Ясно е защо: това е *моят* живот, който аз трябва непрекъснато да чувствам и преживявам като *свой*, като живот на моя **аз** и на моята **личност**, свързваща в едно тялото и душата ми. Не мога да оставя живота си извън тази непосредствена зависимост от мене самия, не мога да съм безразличен към него, затова темпът на живота ми в различните „отрязъци“ от време зависи единствено от мен самия, аз *задавам* този темп, ускорявам го, мога ако поискам да го направя и „шеметен“, мога да го намаля или дори спра когато пожелая. Защото как да допусна да се отчуждя от собствения си живот — след като той е *само един*?! Не бива да допускам времето да стане чуждо на живота ми, а *моят* живот — на времето, в което **аз**, моята личност живее. Моят живот става чужд на мене самия когато пропускам решаващи и съдбоносни мигове заради неовладян темп и ритъм на времевите и жизнени *актове*, в които „**аз правя себе си**“. Нима моята всекидневна грижа не се заключава в това да „*сродявам*“, да правя *родствени* и близки *моят живот* и *времето*, извън което животът ми се превръща в абсурд, в празна суетност, в *нищетата* на един „незнаещ какво иска“ и „както представлява“ *бездеен* и страдащ „субект“, от който обаче всъщност нищо вече не зависи?! Та нали, отказвайки се от времето и

оставяйки живота си на „самотек“ или на... „автопилот“, аз съм станал — понеже съм загубил тъкмо себе си, своето аз, своята личност, *самобитността* си — станал съм „вещ“, „обект от рода на другите обекти“, аморфна и безлична материя? Как да избягна тази опасност, как да открия моя *неповторим*, изцяло *личен* темп на живота си?

Всеки човек непрекъснато — в скрита, неосъзната и само понякога в явна, промислена форма — **живее** с тези въпроси, оказвайки се въввлечен и зает с потока на времето, на всекидневието си, с „правенето“ на живота си. И ето че достигнахме до момента, в който трябва да поставим цялата проблематика за времето на една чисто *практическа* основа.

Най-напред трябва да си дадем сметка, че темпът на живота може да бъде „бърз“ или „бавен“, „забързан“ или „забавен“ (защо казваме: „**забавление**“ и „*забава*“? нима идва от „*забавяне*“ на... времето?!), спокоен или неспокоен. Кое от тях за човека е „по-добро“ и за предпочитане?

Ясно е, че тук общи „рецепти“ няма, че такива опити за „предписване“ на общовалиден темп на живот са изцяло неуместни и непрактични. Всеки човек *сам*, изхождайки от себе си и от нагласата си към своя живот, избира своя личен темп, „скоростта“ на осъществяването на живота си. Като че ли самият живот — освен *живеещото* — ни провокира към един или друг темп и ние сме длъжни да приемем предизвикателството (стига да сме го усетили и разбрали, стига да сме готови и предразположени за адекватен отговор). Дали обаче съществуват все пак някакви зависимости в тази насока, с които е добре да сме наясно? Дали например не трябва да имаме непрекъснато предвид казаното в латинската сентенция:

„КОЕТО БЪРЗО СЕ ПРАВИ, БЪРЗО ЗАГИВА“

Нещата тук не са съвсем прости и „саморазбиращи“ се — както може би изглежда — тъй като *сътвореното* в една неуместна прибързаност наистина може да се окаже нежизнеспособно, но от друга страна тъкмо *лекотата*, с която (за да е „бързо“ не трябва и да е „мъчно“!) е направено, говори за съответното вдъхновение и ентузиазъм на неговия творец; а те, що се отнася до *бъдещето* на създаденото, не не могат да не повлияят в посока на засилване на жизнеността, т.е. на *дълготрайността*. Съответно „бавно“ правените

неща обаче съвсем не са с гаранция, че *продължително* ще действат, че задълго ще останат — защото те са израз на една „умереност“ в изразходването на влаганата в тях жизнена сила, което в същата степен ги прави „измъчени“, неестествени, принудително създавани, а значи и фалшиви, недълготрайни. С оглед на това няма не можем да кажем, че

„най-доброто и най-лошото стават съвсем бързо“

въпреки че тъкмо те имат и най-продължителен ефект? За да приемем подобна максима трябва да се съобразим и с това, че подобни „бързотечни“ в ставането си неща вероятно продължително са били *подготвяни*, от което пък следва, че те продължително и ще действат. В този смисъл „бързо“ и „бавно“ са съвсем условни, в тях трябва да различаваме за какво точно се употребяват — дали за самата промяна на „външната форма“ на събитието или пък за етапа на неговото *назряване* в недрата, което не е така „видимо“ и „скоростно“, но за сметка на това е многократно по-значимо (независимо че не може да привлече вниманието ни като първото поради липсата на външна „ефектност“). Това обаче не ни освобождава от необходимостта да си даваме сметка колко време отделяме на едно или друго. Защото ако някой постига *успех* „за две седмици“ — в които успехът вече е „изпъкнал“ като такъв, станал е видим — то зад един такъв успех стоят години подготовка, лишения, безброй „временни провали“ или „неудачи“, т.е. е стои *цялата личност* и дори *живота* на този човек, който е станал много преди това **достоен** за своя успех. Защото **шансът** може да ни се „усмихне“ за миг, но шанс изобщо нямаше да има ако „зад него“ не стоеше точно *тази личност* с *години* усилия, които са направили възможен и дори действителен не само един, а много шансове. Това обаче не значи, че миналото определя бъдещето на човека, че то е негов господар: за да настъпи едно или друго бъдеще се искат особени способности за „*предугаждането*“ и *улавянето* му, които не са просто пренасяне на миналото върху бъдещето, а са независими в голяма степен от него. Когато се появи някакъв шанс, а ние сме също толкова инертни и неинициативни колкото сме били и в миналото си (когато много подобни шансове са били изпуснати или пропиляни!), то сигурно е, че и новият шанс ще бъде проигран без промяна в нас самите, т.е. без откъсване от миналото, което ни е правило „на времето“ (някога) неуспяващи, препускащи шансовете си,

страдащи за това и пр. Затова *мобилността* на човека в най-широк смисъл (включително и като независимост от собственото минало) е предпоставката да станем *различни* — постигащи успех, инициативни, предприемчиви и т.н. — а не да си останем „*същите*“, което би ни обрекло на безсилие, на все по-сериозно затъване в миналото; по този начин се лишаваме и от възможността за „*забягване*“ в бъдещето си, където може да се очаква много повече от това, което „е било“. В този смисъл като че ли трябва да се признае безусловната истина на латинската максима, за която казват, че била кредо на император Август:

„БЪРЗАЙ БАВНО, НО ДОКАТО ЖЕЛАНИЕТО НЕ Е МИНАЛО“

(във втората си половина тя е твърдение на Теренций). Парадоксалността на „*бавното бързане*“ (което обаче не е същото каквото е „*бързото бавене*“!) е израз на една умереност в проявите на жизнеността, която като че ли е гаранция за успех — защото същата тази жизненост, която *създава*, е в състояние и да *руши*. Ясно е, че *желанието* е водещото, а то може да се „изпари“ ако дълго се готвим (или ако прекалено бавно се приготвяме) нещо да направим; но ако пък оставим голото желание (без назряването на останалите фактори, които все пак искат време) само и без подкрепа, то вероятно нищо особено няма да постигнем. Затова в много от случаите бързането съвсем не решава проблемите, то няма предполагаемата ефикасност, напротив, създава повече проблеми, отколкото решава. Макар че е прав Публилий Сир, твърдящ че

„При силното нетърпение дори и бързината изглежда бавене“

то в тази насока безспорно по-голямо право има У. Шекспир, написал:

„Ако много бързаш, ще закъснееш така, както и ако много се бавиш“

което се подкрепя и от римската сентенция:

„Който твърде много бърза, по-късно свършва“

Това, че нетърпеливостта води до „изкривено“ възприятие на „обективната продължителност“ — бързото изглежда бавно, а бавното е съвсем непоносимо — е точно така, но тази нетърпеливост и съответно *търпеливостта* имат и други измерения, свързани с темпа на живота и с „темпераментността“ на човека. От друга страна никой не може да каже дали търпението е по-добро от нетърпеливостта и обратно — дали нетърпеливият е по-адекватен спрямо времето от търпеливия (и обратно), а също и кой по-често постига успех в делата си. Въпросът всъщност е кое от двете качества или способности на един човек изразява по-развита *чувствителност*, даваща му предимство пред онези, които като че ли са с „притъпени“ сетива спрямо времето. Всичко тук зависи от това *кой* човек в *каква* ситуация е попаднал, т.е. зависи от *конкретното* — и затова тук не можем да мислим и да правим изводи без да познаваме „случая“. Затова и Шекспир твърди, че *прекаленото* бързане и бавене еднакво водят до закъснение, което обаче не значи, че „прекалено бързащите“ (и затова *нетърпеливите*) по-добре се разпореждат с времето си от „прекалено бавните“ (и затова истински... *търпеливите*!). В този смисъл ако е вярно, че „*грешките и разкаянието са спътници на бързането*“, то трябва да е вярно и обратното, а именно, че и в бавенето съвсем не сме застраховани от грешки и разкаяние — от друг характер, разбира се. Ако например прекалено бързацият ще отиде час преди тръгването на влака — и това ще му даде известно основание след това да се разкайва заради излишната си припряност — то в същото време прекалено бавещият се ще отиде на гарата... след тръгването на влака (макар и минута, но след като влакът е тръгнал) и затова също ще съжالياва на друго основание; впрочем, общото между двамата е все това, че „от различни краища“ вървят към едно и също: *пилеене* на времето си. Казано между другото, в нашия пример *умереността* и точността тук съвсем не означават, че е най-добре да отидем на перона в мига, в който влака току-що потегля, т.е. съвсем *своевременно* — тъй като това ще ни направи неспокойни при мисълта, че само след

няколко мига сме могли също да изпуснем влака. Затова Лафонтен така мъдро ни предупреждава, пишейки така:

„НЯМА ЗАЩО ДА БЪРЗАШ, ТРЪГНИ НАВРЕМЕ“

Ето защо трябва да имаме предвид, че „бързащите“ и „бавните“ като че ли еднакво не са в синхрон с времето и затова когато ни се налага да бързаме (или се улавяме, че сме твърде бавни) трябва да се опитаме да преценим на какво се дължи разминаването ни с *естественния ход* на времето, свързан, както вече знаем, със съответствието (адекватността) на живеещия с неговия живот, със **синхронизираността** на съзнание и живот. Казват, че „бавните живеят дълго“ — защото *спокойствието* не разрушавало жизнената им сила — но точно това е свидетелство, че тяхната *инертност*, водеща до отвращение към промените, няма много да им даде в живота, от което пък следва, че един такъв дълъг живот едва ли е за завиждане. Вярно е обаче, че

ЧЕСТО УДОБНИЯТ СЛУЧАЙ СЕ ПРОПУСКА ОТ МИСЛЕНЕ

(Публилий Сир) и по-скоро от *нерешителността*, породена от прекалено обмисляне (което от своя страна парализира действието); ясно е обаче, че *действието* именно трябва да се развие в рамките на „удобния случай“ (у нас затова казваме: „*Докато умните се наумуват, лудите се налудуват*“!). Впрочем какво означава, че е настъпил удобен случай за правенето на нещо? Кой от различните случаи е тъкмо „удобен“, до какво се свежда удобството му? Все пак на *случая* ли (макар и удобен!) трябва да разчитаме?

В степента, в която аз наистина *правя* живота си (изхождайки главно от *себе си*), се появяват много *случаи*, които все са *удобни* за това или за нещо друго. *Удобството* на един случай, неговата „удобност“ е в съотнесеността му с моята *готовност* да предприема нещо, от една страна, и в неговата „*подходящност*“ за едно или друго **ефективно** действие — от друга. Случаят е *подходящ* точно за това действие — значи *ситуацията*, в която съм попаднал или *предизвикал*,

благоприятства успешния изход. Това вече показва, че за възникването на удобни случаи се изисква моята грижа и моето участие — главно аз с вече предприети преди това действия съм ги направил удобни и подходящи за ново действие и нова активност. Затова ако аз „стоя и чакам“ появата като че ли от небето на „удобния случай“, то едва ли някога ще го дочакам; щом обаче **сам** „съм го довел“ в моето всекидневие, не е възможно да не го разпозная като такъв и да не се възползвам от възможностите му — които сам съм подготвял, при това предварително и по-рано. Аз съм бил *бдителен* и в готовност съм „дебнел“ появата на дълго подготвяния удобен случай — как тогава да позволя да ми се изплъзне или да ми „избяга“?! В същото отношение към моята свобода и инициативност се намира не само *случая* (удобен или неудобен), но и **бъдещето** ми като цяло: аз непрекъснато *работя* за едно или друго бъдеще, желая го, но и го подготвям, в този смисъл сам съм изцяло готов за него, то може да ме изненада, но не дотолкова, че да ме „стъписа“ (ние сме си един на друг съвсем познати!). Точно това последното обаче се случва на ония, които чакат *някакъв* удобен случай, в който за миг да решат проблемите и бъдещето си, но в същото време не разбират *какъв* точно би могъл да бъде той — и затова в повечето случаи гарантирано ще го пропуснат.

Именно на такива се налага да *мислят* и точно поради „замислеността“ (равно на... *небудност*, на инертност!) си пропускат удобния случай — и за тях другояче не може да бъде. На тези, които **предварително са живели в своето бъдеще** и затова то им е *близко*, дори вече *тяхно*, „родно“, „скъпо“, не може да се случи подобно разминаване с удобния случай, на тях също не се налага просто да *мислят* за бъдещето: понеже са заети с това да го *правят*, да *живеят* с него, да *работят* за него; щом са живели с него, то бъдещето *вече е в тях*, то не е нещо извън тях, за което трябва да се *мисли* (ние най-вече мислим за неща, *външни* по отношение на нас самите). Затова идеалният случай е този да *мислиш* и *чувстваш* само за себе си, за онова, което **искаш да бъдеш**, такова мислене и такова чувство няма да те отведе извън теб самия, а ще те концентрира върху най-важното. Накратко казано,

„ПОДХОДЯЩИЯТ СЛУЧАЙ НИЩО НЕ СТРУВА АКО НИЕ САМИТЕ СМЕ НЕПОДХОДЯЩИ ЗА НЕГО“

(ако ми е позволено да префразирам китайската мъдрост, твърдяща че „Подходящото средство в ръцете на **неподходящ** човек е **съвсем неподходящо**“).

Все пак в някой момент идва времето, в което обикновено казваме „*Сега или никога!*“. Щом сме казали или само сме усетили това, то *удобният случай* е налице и от нас се иска да действаме — за да не съжаляваме след това. Но тук вече да не се действа е невъзможно: нали много преди това сме работили за появата му и ние самите сме го „извадили“ на белия свят? Точно в такива случаи се преуспява, а всичко останало е... извор на ония „неудобства“ в нашето всекидневие, с които съвсем не бива да се примиряваме.

ЧАСТ IV: ВРЕМЕТО ПРЕД МЕН

17. „ЗАБЯГВАНЕ“ В НЕИЗВЕСТНОТО

17.1. „Най-близкото често е непостижимо далече“. 17.2. Всяка неизвестност плаши. 17.3. Неясното буди по-голямо доверие. 17.4. „С всеки може да се случи онова, което може да се случи с някой“. 17.5. „Да уловим удобния случай на деня, приятели!“ 17.6. Животът на нерешителния, неинициативен човек. 17.7. „Прехвърляне на мост към бъдещето“. 17.8. „Забягващата напред решимост“. 17.9. Занимаваме се с това, което е, но с оглед на това, което ще бъде. 17.10. Проектът не е „план“ на бъдещето. 17.11. Различието между „план“ и „проект“. 17.12. „Всеки човек тежи на мястото си“. 17.13. Всяко фалшиво развитие обезчовечава човека. 17.14. Вътрешната проецивна способност на душата. 17.15. Субстанциалната мощ на дълбоко субективното. 17.16. Яснота относно себе си. 17.17. Пунктуалността, постигана с лекота. 17.18. Ритмично и свободно пулсиращото време. 17.19. Сърцето ли отмерва времевия ход? 17.20. Смелостта „да се нагърбиш с истината на своето съществуване“ 17.21. Часовникът — „този тайнствен, никога неразбран знак“.

Преследвайки времето, ние всъщност вървим решително към бъдещето си; нерешителността следователно е породена от онова „оставяне“ на времето, което свободният човек не допуска: не времето трябва да ни гони, ние сме преследващите го. Преследвачът на времето върви към едно бъдеще, което е неизвестно за него, но все пак не трябва да е изцяло неочаквано — нали то е негово бъдеще! Защо обаче се оказва, че

„НАЙ-БЛИЗКОТО ЧЕСТО Е НЕПОСТИЖИМО ДАЛЕЧЕ“

(Гьоте)? Как става така, че очаквайки нещо с голяма сигурност, понякога то „не идва“, а вместо него се случват съвсем неочаквани или дори неподозирани неща и събития. Вярно е, че ние непрекъснато се опитваме да *предизвикваме* събитията „в своя полза“ и да *отклоняваме* ония, които са в наша вреда — но защо много често това не ни се удава, защо често (или по-рядко) ни сполетява точно обратното? Дали

животът на човека се поддава на „*програмиране*“? — този въпрос особено интересува нашия съвременник от ерата на компютърни технологии. Какъв би бил нашият живот ако по някакъв начин го лишим от *чудното, чудесното*, от онова, което предизвиква нашето учудване, нашият възторг и ентузиазъм? Нашият ХХ век заложи на „**рационално подредения живот**“, опита се да превърне живота в „аритметика“, положи усилия да го натика в рамката на *разсъдъчната „плановост*“ — и какво постигна с това? Прехвърлянето на здрав мост към бъдещето, *насилственото „довеждане*“ на бъдещето в настоящето, „сливането“ на бъдеще и настояще „по план“ и по разсъдъчни съображения (и за „всички нас“ без никакво изключение!) доведе до *разпадане*, до подкопаване на **устоите на живота** — защо е така? Имаме ли право да бъдем абсолютно уверени в своето бъдеще — в което да няма нищо „*стряскащо*“ ни, а значи е „*напълно желано*“ и *подготвено* от нас самите, можем ли да постигнем това? Въпросите тук нямат край, те могат да растат в „геометрична прогресия“ — как и защо става така?

Ще започнем с прости неща, към своята изкуствена „усложненост“ не трябва да имаме особено доверие. Безспорен факт е, че

ВСЯКА НЕИЗВЕСТНОСТ ПЛАШИ

(У.Скот). Това е естествена човешка реакция пред бъдещето, свързвано най-вече с неизвестното. От друга страна обаче „*поради някаква страст на човешката душа*

НЕЯСНОТО БУДИ ПО-ГОЛЯМО ДОВЕРИЕ“

(Тацит). По този начин човек е *пленен* от бъдещето си тъкмо защото то е неясно и неизвестно, изглежда затова бъдещето така *страстно* ни привлича. Наистина какво би представлявало едно бъдеще за човека ако то е „изцяло“ *ясно, познато, еднакво* с вече преживяното и отминалото, ако то е бъдеще, в което „*всичко се знае*“ и затова „*нищо ново не може да се появи под слънцето*“? Нашите очаквания към бъдещето и „от него“ въпреки всичко са съвсем повърхностни и елементарни, те с нищо не могат да ни заинтригуват,

интересното е в онова бъдеще, което е „*неведомо*“, непознато. Такива максими като например:

„С ВСЕКИ МОЖЕ ДА СЕ СЛУЧИ ОНОВА, КОЕТО МОЖЕ ДА СЕ СЛУЧИ С НЯКОЙ“

(Публилий Сир) или „*Върховете се постигат постепенно*“ (латинска сентенция) ние посрещаме с хладно безразличие — защото предчувстваме, че тяхната истина с нищо не може да ни помогне. Ние стоим пред бъдещето си и сме (въпреки всичко) очаровани от неговата неизвестност, тя по някакъв начин „*опиянява*“ и поражда оня импулс, който магнетично ни притегля към него — и така към *самите себе си*. Дори и *този ден* предполага в себе си неизвестност, която увеличава желанието ми да живея. В този смисъл е съвсем разбираем призивът на Хораций:

„ДА УЛОВИМ УДОБНИЯ СЛУЧАЙ НА ДЕНЯ, ПРИЯТЕЛИ!“

и този *трепет пред неизвестното* ни кара да се държим здраво за живота. Скучни и мъчителни са дните, в които всичко случващо се предварително добре се знае, дори това да е щастието и наслаждението; те скоро омръзват, а също се оказват несъвместими по никому неясни причини с **патоса на съществуването**, който дължим (пак неясно защо!) на *неизвестното* — изпълващо ни с трепет и вдъхновение. Нека да се опитаме да се вгълбим в така очертания екзистенциален проблем.

Първото, за което сме длъжни да си дадем сметка, е **решимостта**, „забягващата напред“, в неговото *да бъде*, решимост на свободния човек. В дадените по-рано примери се видя съдбоносната значимост на актуалната, във всеки миг реализираща се решителност, която всъщност ни движи напред — към собственото бъдеще. С това решимостта ни привързва към времето, към неговата извираща от

дълбините на субекта ритмичност и динамика. Ако сме *нерешителни*, ние във всеки момент пропускаме *шанса* си да „скочим“ в потока на времето и така се оказваме... „изхвърлени на брега“, изолирани от дълбинния живот на своята субективност, така вкарваме движението ѝ в лабиринт или в „омагьосани кръгове“, от които излизане няма. Нерешителният човек не умее да *синхронизира* своя автентичен **аз** с неговата времева проекция (наричана от нас „поток на времето“): „*самите ние, доколкото живеем, сме времето*“. Следователно нерешителността е израз на неспособност да се открива *живата връзка* на живот и време, тя поставя човека извън живота и го обрича на някакво скучно **безвремие**. Това е така, защото нима може да се нарече *живот* съществуването в постоянната „прегръдка“ на една самоизмъчваща се нерешителност, която отдава всеки миг на *нищото*, за която всеки миг с всичките му възможности, шансове, перспективи заради нея се оказва едно празно, кухо нещо? *Коренът* на всяка нерешителност е фаталната неспособност да се улови и овладее живота на своята субективност и оттук — **пулса на времето**, в който (и в което) *този* живот достига до самия себе си. Нерешителността превръща

ЖИВОТА НА НЕРЕШИТЕЛНИЯ, НЕИНИЦИАТИВЕН ЧОВЕК

в никога неудовлетворено желание за живот, но не в живот, с който „*аз сега и тук разполагам*“, от който непрекъснато се възползвам, който „**наистина и просто живея**“. Нерешителността ни изолира от нашето бъдеще, тя е неспособна да улавя и настоящето, тя се оказва пленена от собствената си инертност и от миналото си, тя е неспособна също „да се ползва“ от поредицата от предлагащи ни се, но *пропускани* тъкмо поради нерешителност мигове. Тази *злокобна* нерешителност в своята крайност вещае **тотален провал** на личността, тъй като съдържа в себе си отказ от „*проектиране*“ на **себе си в своите възможности**, на своето бъдеще и на живота си. Другояче казано, в степеня, в която сме станали нерешителни, в същата степен не ни се удава да сътворяваме проекта на бъдещия си живот, т.е. в същата степен сме се *отказали* от живот и от бъдеще. Нека да се опрем на Бергсон, търсейки разбиране относно *човешкото* отношение към миналото, настоящето и бъдещето. Тук е „*нещото*“, от което трябва да изходим при извяването на т. нар. „*проектиране*“:

„Съзнанието означава преди всичко памет. Паметта може и да не притежава широта, може да обхваща само мъничка част от миналото, може да задържа само току-що станалото, но тя е налице; в противен случай няма и съзнание. Съзнание, което не е запазило нищо от миналото си, което непрестанно би забравяло самото себе си, би умирало и би се възраждало отново всеки миг: как по друг начин да определим несъзнанието? ...Следователно всяко съзнание е паметсъхраняване и натрупване на миналото в настоящето.

Но всяко съзнание е и *изпреварване* на бъдещето. Проследете направлението на вашия дух в който и да е момент: ще откриете, че той се занимава с това, което е, но най-вече с оглед на това, което *ще бъде*. Вниманието е очакване и не съществува съзнание без определено внимание към живота. Бъдещето е там, то ни зове или, по-скоро, ни привлича към себе си: това неспирно притегляне, което ни кара да напредваме по пътя на времето е причината, поради която непрестанно сме в действие. Всяко действие е завоюване на част от бъдещето.

Следователно първата функция на съзнанието е да задържи отминалото, да изпревари настоящето. Ако настоящето се свеждаше до математически момент, то не би съществувало за съзнанието. Този момент е само една чисто теоретична граница, разделяща миналото от бъдещето; той може да бъде разбран, ако се наложи, но никога не е бил долавян; когато вярваме, че го улавяме, той вече е далеч от нас. Това, което в действителност възприемаме, е известна плътност на траенето, състояща се от две части: *непосредственото* ни минало и *близкото* ни бъдеще. На това минало сме опряни, към това бъдеще — устремени; за едно съзнателно същество е присъщо да се опира и устремява по този начин. Прочее нека да отбележим, ако желаете, че съзнанието е връзка между отминалото и предстоящото, мост, прехвърлен между миналото и бъдещето...”

Този изключително ясен и лаконичен анализ поставя „всяко нещо на неговото място“ и затова е добра основа за задълбочаване в трудната материя, свеждаща се до *разбиране* на това

„ПРЕХВЪРЛЯНЕ НА МОСТ КЪМ БЪДЕЩЕТО“

за което говори Бергсон. Как става така, че всеки от нас е в състояние „да се пренася в бъдещето“ и единствено по този начин да го *изпреварва*?

Само човекът е в състояние да създава **проект** за нещо, което в момента **не е**, но въпреки това (и благодарение на съответни действия) **може, трябва** и в края на краищата **ще бъде** в един следващ и близък (или по-отдалечен) във времето момент. Всичко останало извън човека се задоволява с това, **което е**, и не може да „надскочи“ рамката на *заложената* му същност, предопределяща съществуването му. За човека обаче *такова* съществуване е **провал** именно на човека у него, то е добиване на превес на „*вещното*“ и *безличното*, което няма съзнание и в още по-голяма степен дори и *чувство за себе си*. Човекът не може да се затвори в кръга на прословутото „**което е**“ и така да се изолира от своето „**да бъде**“, ако това обаче стане, то провалът на такъв човек (именно като *човек!*) вече е наближил. Всеки един от нас на почвата на своята свобода е изцяло *отговорен* за себе си: тази отговорност се ражда в **акта**, в който човек поема в свои ръце *бъдещето* си. Това става на основата на създаването и движението към своя *проект*, на проекта за *моето* „**да бъде**“, с което съм *ангажиран* така, че то *наистина* ще бъде, ще стане мое бъдеще. Ако вътре в мен самия „не се получава“ *раждането* на проект за **предстоящото** (за „бъдещото“, за това, което „ще бъде“, за това *какъв аз ще бъда в него*, при това сега, в този ден, месец и т.н.), то оттук възниква *пълно объркване пред бъдещето*, което предизвиква непрекъснато възобновяваща се нерешителност или апатия. Решителният, изпълненият с решимост спрямо бъдещето си човек прекрачва уверено напред в битието си защото това „бъдеще“ или „ще-бъде“ вече е *живо* под формата на **жизнен проект** в дълбините на неговата субективност и душа. На него му остава само, приближавайки се още по-плътено към своята „себестност“ — съществуваща *засега* и все още само като проект — във всеки момент да ѝ придава **реалност**, да я превръща от възможност в действителност чрез *действието*, да *става* това, което

иска да бъде, да постига автентичното битие на свободния човек. Проектът касае нещо „*съществуващо в бъдещето*“, но и нещо, *съществуващо вътре в нас самите*, в нашата **субективност** — откъдето, впрочем това бъдеще *извира* — и оттук чрез

„ЗАБЯГВАЩАТА НАПРЕД РЕШИМОСТ“

на автентично съществуващия човек получава и придобива битието, **сбъдването** си; по този начин човек *потвърждава* и собственото си битие. Затова съвсем не е случайно това, че думата *битие* има същия корен както и думата *бъдеще, битие* (*бытие* в стария славянски израз) идва от „*быть*“, от *да бъда*, „*бъда*“, докато в *бъдеще* този корен е очевиден. Но човешкото *бъде-ще* и **битието** на този човек еднакво не могат да се появят без *предварителния* проект в душата и съзнанието именно на онова, което *ще бъде*, което *ще се сбъдне*, което има бъдещето, гарантирано му да *стане*, на което в този смисъл е *съдено* да стане битие. Проектът, или „*онова, което съм отсъдил да стане битие*“, органично влиза в моята съдба, аз *грижовно* пораждам и „отглеждам“ своя **автентичен проект**, проекта както на отделните „*времеви отрязъци*“ на идващото към мен бъдеще, така и на *живота* ми изобщо и като цяло. Всъщност като човек аз не съм нищо друго освен *реалност от проекти*, по естествен път зараждащи се в моята субективност и душа, откъдето се *направлява* в еднаква степен бъдещето, битието и съдбата ми. Така се постига и *власт над времето*, времето, което съвпада с мен самия — доколкото живея аз съм времето, не нещо друго...

И така, на основата на изказването на Бергсон, подкрепено от по-горния анализ, можем да изведем като принцип:

ЗАНИМАВАМЕ СЕ С ТОВА, КОЕТО Е, НО С ОГЛЕД НА ТОВА, КОЕТО ЩЕ БЪДЕ

Следователно по някакъв начин аз се „*изнасям*“ и откъсвам от настоящето заради бъдещето: защото „*което е*“ не може да ме задоволи, аз прибавям към него и „*което ще бъде*“ и едва така постигам *целостта* на битието си, разширяващата се към бъдещето **жизнена цялост**, без която животът ми може да се свие до една точка и в крайна сметка да изчезне, а аз самият не мога да бъда тогава човек. Понеже не искам това да ми се случи, *аз сам* се *принуждавам* да живея

и с бъдещето си *преди то още да е станало настояще*, и само така го правя *свое*, то вече ми е интимно близко, аз мога да разчитам на него. Това не бива да бъде забравяно, то, струва ми се, е част от едно пълноценно разбиране. Но — и това трябва да се помни —

ПРОЕКТЪТ НЕ Е „ПЛАН“ НА БЪДЕЩЕТО

не е разсъдъчно и мисловно създадена схема, в която по „рационален път“ единствено се гони преследването на някакви *цели*. Проектът е, както казах, **жизнена цялост**, екзистенциална *тоталност*, в съществуването на която участва ненакърнената от нищо и пълна *субективност* на човека, „изливаща“ се под формата на проект за *бъдещето* в актуалното битие на конкретния човек, изхождащ единствено от себе си. Планът е *безжизнен*, ощетен, изкуствен, „примислен“ и непълноценен проект, който точно поради това не засяга и не може да засегне фундаменталните основания на екзистенцията, на съществуването на човека — човекът, който „между другото“ е решил и да си направи някакъв план, да измисли определен „*график на времето*“ или дори „жизнена програма“. Нашата субективност и душа **ражда** смислени и пълноценни проекти само когато **живее** истински, естествен и автентичен живот, когато *влага* себе си в тях без никакъв остатък и „излишък“, когато нейното „да бъде“ с нищо не е ощетено или накърнено. Планът е създание само на една част от нашата душа — разсъдъка, ума, мисълта — но на тази душевна сила (въпреки всичките ѝ достойнства) навеки е отказано да обхване **пълнотата** на живота и битието. Това е така, защото тя се опитва да *игнорира* всички останали душевни сили, да ги „приспи“ и така да наложи своята едностранчивост, своята непълна и в този смисъл изкуствена активност. Онова, което с основание може да се нарече *проект*, възниква на почвата на *цялата душа* и субективност, в него участваме **ние самите** като цялост от сили и активности, **аз самият** като ресурс и потенциал, като „резервоар“ от възможности, реалии и перспективи. Но нека да покажа конкретно

РАЗЛИЧИЕТО МЕЖДУ ПРОЕКТ И ПЛАН

което е основно; това че в нашият език употребяваме и двете думи (понякога и съвсем безразборно!) е твърде показателно.

Да речем, че един човек е решил да стане „учен“ и „образован“, съзнавайки възможните предимства от придобиването на такова качество и правейки си сметка, че един ден ще може да превърне образоваността си — явяваща се добра и дългосрочна инвестиция! — в... много пари и безчет други „благини“. Този човек си прави добре *промислен план* и дори график на бъдещето, в който са предвидени всички детайли, изобщо всички фактори за успех, с изключение на един: **той самият, себе си**. С други думи такъв човек забравя „да включи в сметките си“ това дали той самият има ресурса, вътрешния потенциал да бъде образован и учен, дали е налице *призванието* да бъде такъв, дали е *роден* точно за това. „*Предопределеността*“ е тъкмо в това, тя се основава на **истината** за това какво съм *аз самият*, от което пък зависи *какво аз ще бъда*, мога да бъда и затова ще стана, не мога да не постигна в своето бъдеще. Всеки човек може да иска *всичко* (и то непременно „най-доброто“!) за себе си, но това не значи, че може да стане *всичко* (просто защото го е поискал). Вярно е, че „нормалното“ е да искаш само това, което *можеш*, за което си призван, за което имаш дарби и заложби, но има една категория хора, които искат тъкмо това, което *съвсем не могат*, за което нямат *дадеността*, т.е. те правят *всичко*, за да заемат не своето, а някое чуждо, непринадлежащо им място в живота. Тази, впрочем, е една от субективните предпоставки за появата на *комунизма*: него го желаят точно тези, които са *ощетени* и по начало са слаби, което пък ги кара да се „борят“ да седнат на чуждо място, да ограбят „богатите“ (независимо какво е *богатството* и превъзходството на последните!), да вземат властта, за която нямат никакво право и т.н. Следователно, игнорирайки своята *предопределеност*, не включвайки я в сметките си — а тъкмо тя прави един проект *жизнен* и постижим, т.е. е проект в истинския смисъл — „нашият“ човек *сам осъжда себе си* на едно въпреки *всичко* жалко бъдеще и в крайна сметка на своя *провал*. Такъв дори и да стане „учен“, то това ще бъде неговата трагедия, той ще бъде некадърен учен защото не е роден за такова бъдеще. (Такъв може би щеше да бъде щастлив ако беше останал верен на автентичното си бъдеще на, да кажем, един бакалин, месар или нещо друго и беше станал такъв, а не нещо коренно разминаващо се със същината му. Спомнете си филма на Т.Колев „Двойникът“, където се разказва подобна история.) Виждаме, че неговият чисто *разсъдъчен план* го

отвежда извън автентичното съществуване, което му е отредено, което отговаря на неговия душевен ресурс, той постига едно бъдеще, което не е *неговото* и точно поради това страда. (Във филма, за който стана дума, месарят, заел случайно мястото на учения си братовчед, си остана „учен“ и беше приет възторжено от комуналната „научна“ общност, съставена все от посредствености, което ясно показва, че в несвободното общество — комунизмът — просперират само онези, които не са си на мястото, които с наглост са заели нечие чуждо място; истинският учен беше прогонен като *излишен*, като внасящ дискомфорт в обществото на некадърниците.) Неговият план го е отклонил от собственото, отреденото му бъдеще, такъв човек живее — ако е поставен в нормално общество — в страшен дисонанс със самия себе си (макар че не иска да го признае и пред себе си!). Ясно е че „искацията да стане човек“ не в своята перспектива не е наясно със себе си и с естеството на самия живот, неговите планове затова се разминават с него самия и го водят към бъдеще, при което той се чувства „обиден на живота“, фалшив, неразбран и пр. — дори и да е постигнал целта си да има много пари например. Чрез своеобразното „изкуствено оплождане“ се е родил още един *псевдоучен*, каквито в изобилие можеш да намериш във всеки факултет, във всеки институт. А ако и това не е станало от него, той, разбира се, ще се запише в най-близкия клуб на комунисти, и като такъв ще се стреми поне да пречи и на другите да живеят. (Но най-често е и двете едновременно — и комунист, и псевдоучен, или комунист и някоя друга подобна извратеност!). Псевдоученият може да бъде разпознат по това, че се лута из коридорите за да показва „особата“ си и да обира погледите, той непрекъснато бездейства, но за сметка на това злобее, интригантства, пречи на истинските учени; показателно е, че той обикновено странства със своята огромна чанта, а изражението на лицето му е твърде страдалческо поради извънредна, направо непоносима „ученост“, която той се грижи да демонстрира непрекъснато. Ако ви се случи да разговаряте с такова „създание по план“, то непременно ще установите, че разговаряте не с учен, отдаден на знанието и истината, а просто с един „влязъл в кожата“ на учен... бакалин, или кръчмар, овчар и пр.: същинското назначение и същност прозират зад безкрайно фалшивото външно лустро, те не могат да се скрият (нямат нищо против бакалите и овчарите, неприятни ми са

само онези от тях, които са изневерили на своето предназначение и така са заели едно непринадлежащо им място). В същото време роденият да бъде учен или просто образован с лекота носи своята ученост и при това е запазил *човешкия* си облик, *естествените* човешки отношения с другите и със света, тук и дума не може да става за описаната вече природна аномалия на псевдоучеността. Следователно „**всеки човек тежи на мястото си**“.

Това е много по-вярно за човека, отколкото за „камъка“, за който е казано; автентичното място, което заемаме в живота, е отредено от нашата „тежест“ — и тогава какво ще стане ако сме твърде „леки“? Затова тук може да се изведе общ критерий за това доколко „тежим“ на мястото, което сме заели: ако сме запазили своята човечност и тя не се е оказала потисната и извратена, то ние сме точно на мястото си, в противен случай това място не е за нас, то не е наше. За това свидетелствува факта, че под напора на „прекалено тежко бреме“ (защото никой не иска да заеме място, което е за „по-леки“ от него!) човечността ни се е сгромолясала, от нея са останали жалки останки, нашата жизнена непълноценност е довела до това да загубим човешкия, естествения, *жизнеспособния* си облик. В този случай ако разговаряме с който и да е (банкер, политик, академичен учен, някакво друго „величие“ и пр.), то ние във всеки момент трябва да виждаме и чувстваме човека, неговата *цялост* и пълнота именно като човек. Ако обаче пред нас е *само* един banker, политик и пр., и *нищо* повече от това, то пред нас се намира един „по план“ и затова случайно появил се като такъв „измислен човек“, който неизбежно страда — и затова само това прави да *крие* страданието си, разминаването със себе си и със своето назначение, поради което като компенсация е загубил и *човечността* си. Разбира се, под *човечност* всички разбират *естественост*, *жизненост*, „неизвратеност“, *здрава*, *неболезнена* емоционалност, пълнота на проявите, живи, енергични действия и движения на тялото („нескованост“), чисто, неизмъчвано от комплекси и скривани страдания изражение на лицето, открит поглед, *искрени* очи и т.н. Затова ако се живее и навлиза в бъдещето по дълбоко **субективен** и естествено *раждащ се проект* (в който влагаме *тъкмо себе си*, своята *цялост*) — а не по програма или по план — то това означава да вървим *право* към самите себе си, при това с настроение и вдъхновение; противното е „разминаване“ със себе си и затова е

самоизмъчване, потайна мъка от живота и битието. Затова трябва да знаем, че

ВСЯКО ФАЛШИВО РАЗВИТИЕ ОБЕЗЧОВЕЧАВА ЧОВЕКА

извежда го някъде далеч от него самия — там, където той вече не прилича на себе си, т.е. завежда го в пустинята на празната суетност, на безжизненото, лишеното от *живец* и *патос* съществуване, в лабиринта на болните капризи, на непризнаващото самото себе си страдание, което непрекъснато *изражда* човека и го превръща в края на краищата в жалък дегенерат (т.н. „*парвенюта*“ в нашенската политика са ярък пример за това!). Опитвайки се да открием своя **жизнен проект** и като влагаме всичко от себе си в него, ние се предпазваме от възможността да ни постигне такава нежелана участ.

И така, темпът на живота ни всъщност е израз на

ВЪТРЕШНАТА ПРОЕЦИВНА СПОСОБНОСТ НА ДУШАТА

която с лекота ражда и осъществява жизнени проекти за *бъдещето на човека*, за това, което той *може* и *трябва* да бъде — и затова го иска с цялото си същество, съвсем *съкровено*. (Докато когато нещо се иска само с една „част“ на душата — ума, разсъдъка, претенциозното чувство и пр. — то това не е и не може да бъде *съкровено желание*, то е просто каприз, нямащ бъдеще, нямащ сбъдване.) И ако това е така, ако човекът с цялата си душа желае и се стреми към нещо в един пълноценен проект на живота си, то на този свят няма сила, която да може да противостои и да спре *реализацията* на дълбоко потребното, на екзистенциално *необходимото* в неговото естествено и непринудено, основаващо се на *свободата* развитие. Всяко външно противодействие не засяга и не може да засегне

СУБСТАНЦИАЛНАТА МОЩ НА ДЪЛБОКО СУБЕКТИВНОТО

на истински значимото за *този* субект, което *непреодолимо извира* от неговите недра. Затова всяка външна сила, насочена против осъществяването на проекта на „**живата себестност**“ на един човек, активира и задвижва — без да си даваме сметка за това — огромния енергиен ресурс на неговата *всеотдайна субективност*, която самоотвержено отстоява самата себе си, своя живот и съдба, своето

бъдеще и битие. Външното вмешателство — което така или иначе идва от страна на *социума* — няма тази всеотдайна ангажираност, поради което неизбежно отстъпва и се примирява, оставайки в пределите на своята безсилна озлобеност. Но това съвсем не значи, че нищо външно не може да ни помогне или да ни съдейства; ние обаче трябва да го принудим да служи на нашите проекти, да го използваме според своите цели — разчитайки в главното единствено на себе си.

Но да вървим по-нататък. Индивидът, за да постигне себе си, своята неповторима индивидуалност, най-напред трябва да е *наясно със себе си*, да се е отказал от *илюзиите*, които го отклоняват по пътища, водещи далече и встрани от *дълбоката вътрешност* на **него самия**, от *сърцевината* му — там, където извира животът и бъдещето му.

ЯСНОТАТА ОТНОСНО СЕБЕ СИ

основаваща се на *самопознание* и **себеразбиране** — е условието, благодарение на което възниква ритмичен и естествен темп на живота. Един такъв хармонизиран, вътрешно балансиран и естествен темп на живота съвсем не ни притеснява, че трябва да бързаме занякъде, че винаги „изоставаме“, че „времето ми убягва“, че „изпускам своя час“, че „вече е късно“ и пр. Нормалното е — ако *владеем* темпа на своя живот — във всеки момент да чувстваме

ПУНКТУАЛНОСТТА, ПОСТИГАНА С ЛЕКОТА

т.е. *точността* спрямо времето, изпълваща ни с въодушевление и вдъхновение. (Но, разбира се, това не е онази самоизмъчваща се *педантичност*, която безсмислено разхищава времето ни.) В такъв случай извиращата от собствените ни дълбини и „кипяща“ динамика на времето не може да ни бъде чужда, независимо от нас осъществяваща се, напротив, постига се пълна уравновесеност между човек и време — между човека, *разбиращ* себе си и времето, което го *разбира*, което е благосклонно към неговия живот и съдба, времето, което изцяло разкрива предимствата си пред него. Затова измъчващите се от „бързане“, вечно забързаните хора (които, външно погледнато, се представят като упорити преследвачи на времето, точно затова непременно постигащи успех) всъщност са отчуждени от времето си

хора, те по този начин се *издават*, че не разполагат с времето си, а то се е превърнало във външна сила, която ги тормози и тероризира, непрекъснато ги притеснява и ограничава, прави ги несвободни. Бързацият човек съществува неавтентично: „*неавтентичното съществуване е такъв модус на съществуване, в който човекът загубва фундаменталното съзнание за него, като бяга от проблемите му или се стреми да ги забрави*“ (М. Хайдегер). **Бягането** от (или: след) проблемите на съществуването, прибързаното, вечно забързано съществуване на модерния човек е израз на *загубването* на вътрешното, органично единение с времето, което пък е признак на автентично съществуващия човек, на чувството и съзнанието му за свобода и живот. Онзи, който съществува автентично, всъщност съществува в **мир** с времето, сиреч със **самия себе си** — тази е кратката формула, към която досега се стремяхме. „Заетият“ с бързането си човек е забравил за *живото съществуване* в единство с

РИТМИЧНО И СВОБОДНО ПУЛСИРАЩОТО ВРЕМЕ

и на негово място е поставил своята ограниченост, своята отдаденост на „*бързането*“, на паническата и спешна забързаност, която с нищо друго не се съобразява и затова се е превърнала в „*инструмент, който винаги ни е под ръка*“. Паниката, обсебила такъв човек, паническото съществуване, което той си е избрал (до което, по-точно казано, „се е свлякъл“!), означава загуба на

СМЕЛОСТТА „ДА СЕ НАГЪРБИШ С ИСТИНАТА НА СВОЕТО СЪЩЕСТВУВАНЕ“

и да „*осъзнаеш неговия **факт***“ (Хайдегер). Подобно съществуване също е израз и на *малодушие*, което вместо с времето се опитва само да разполага със своето... „бързане“, със своята абсурдна забързаност. Какво толкова „**гонят**“ забързаните около нас сериозни хора? Дали тяхното съществуване е *всеотдайна ангажираност* с битието и живота? Трябва ли да им завиждаме? Нужно ли е да искаме да сме като тях? Това „**далече**“, където ще ги изведе тяхното бързане, не е ли всъщност „**далече от тях самите**“? Бързането не е ли едно своеобразно **бягство** от самите себе си и от живота, от *живия живот*, който не признава, вероятно, такава измъчена и болезнена забързаност? Нима часовниците, които в бързането си поглеждаме за

миг, за да ускорим още повече крачката си, не издават отчуждеността ни от времето, което не е другаде, а *вътре в нас* — времето, от което не можем да се скрием като го „локализираме“ в... часовник на ръката си? Както отбелязва още Освалд Шпенглер в „Залезът на Запада“ (писан в първото десетилетие на XX век!) от момента, в който се появява джобният, а след това и ръчният часовник, е започнало онова отчуждено от времето съществуване на *модерния човек*, в което са били забравени „**субстанциалните извори на времето**“. От този момент времето е било откъснато от неговите дълбини (*дълбините на субекта*) и е било локализирано в „гротеската на джобния часовник“, който постоянно придружава отделния човек; но точно затова този човек да не живее в **синхрон** с истинското, с екзистенциалното и живо време. Парадоксално е (за ума, иначе е съвсем разбираемо!), че слагайки си най-напред джобен часовник — и с това като че ли иска да покаже, че... „*времето му е в джоба*!“ — модерният човек от този момент е започнал да *бърза*, да *закъснява* и пр.; в предишните времена „тези неща“ не са били така *критично* „*изострени*“, а хората за сметка на това са живели в непосредствено единение с времето, намиращо се не в часовника, а в *тях самите*. Цени ли всъщност времето *забързаният човек*, какво точно цени този човек на „*динамичните модерни времена*“, към какво точно той така бърза — след като всичко **ценно** така или иначе носим *в себе си*, „*със*“ *себе си*?

Ясно е, че всеки човек *сам* определя темпа на своя живот, тук всичко е неповторимо и индивидуално; затова казаното по тази тема като че ли е „достатъчно“. Останалото зависи от всеки един от нас поотделно и то решава успеха в *преследването на времето* — а понякога подготвя и нашия провал в тази най-значима насока на съществуването. Ще си позволя да приведа в заключение две мисли, които по мое мнение се намират в тясна връзка с казаното. Едната принадлежи на Достоевски и е написана през 70-те години на XIX век, а другата е изречена от Албер Камю и принадлежи, така да се каже, към нашата *съвременност*. Струва ми се, че в тях е казано всичко:

„Без ясната представа за *какво живее* човек не би се съгласил да живее и по-скоро би се самоунищожил, отколкото да остане на земята.“

Това твърди Достоевски във времето, в което джобните часовници не са били кой знае колко разпространени.

„Сега, напротив, изглежда, че може да се живее по-леко и по-добре, ако животът се окаже *изпразнен откъм смисъл*.“

— добавя Камю в средата на ХХ век, когато вече съществува цяла мощна индустрия за производство на часовници, когато ръчният часовник „краси“ ръката практически на всеки. Дали съществува връзка между **смисъл** на живота и *време* едва ли някой се съмнява. Нещо повече, тъкмо *смисълът* на живота е в пряка зависимост от времето. Но дали

ЧАСОВНИКЪТ — „ТОЗИ ТАЙНСТВЕН, НИКОГА НЕРАЗБРАН ЗНАК“

(Шпенглер), привързвайки ни към едно *друго*, извън нас съществуващо и затова **безлично** време, не е причина за това, че ние, модерните хора, *загубихме и забравихме смисъла?*

18. БЕЗВЪЗВРАТНОСТТА КАТО ВИНА

18.1. „Аз съм буден“ — какво означава това? 18.2. Коренът на думата „буден“ 18.3. Будно съществуващият. 18.4. Будността е в това: да предизвикваш и твориш бъдещето си. 18.5. Миналото произтича в известен смисъл от бъдещето. 18.6. „Да бъда или да не бъда“. 18.7. Объркване пред бъдещето. 18. 8. Сбъдване на бъдещето, което заслужаваме. 18.9. „От всекиго, комуто много е дадено, много и ще се иска“. 18.10. „Ако младостта знаеше, ако старостта можеше“. 18.11. Сладкото време на младостта. 18.12. Духът на младостта понякога владее и „не-младите“. 18.13. Живата младост и патоса на живота. 18.14. „Прави каквото искаш, но за своя сметка“. 18.15. Преживяното не може да се върне.

Опитвайки се да навлезем в екзистенциалния смисъл на феномена време — или в онова, което е времето за *живота* — ние непреодолимо достигнахме до темата за **вината**. Човешката субективност се свежда до разполагането с два безценни ресурса: време и свобода. Свободата — чувството и съзнанието за сувереност и самобитност на избора, чрез който „аз съм това, което искам да бъда“ — се преживява във формата на времето, а то от своя страна е най-дълбокият израз на вътрешния живот на **субективността**. Свобода и време не могат да бъдат представяни отделно едно от друго, независими и паралелно осъществяващи се, а само в *органично*, неразделно единение и цялост. Това, че *ставащото* в живота на човека *става* еднократно, неповторимо и безвъзвратно, т.е. разгръща се във формата на неумолимата **времево**ст, на една непрестанно движеща се времева реалност (която при това е оставена „на самата себе си“ като свободна, като живот и битие на свободния човек) и *история* (при това история не толкова на *миналото*, а най-вече на *бъдещето* на човека, което по принцип е изцяло в неговата власт), та всичкото това неизбежно и непрекъснато поражда **вина**, докосва и навлиза дълбоко в **съвестта**, прави ни **отговорни** в пълна степен за *ставащото* и едва така „придава“ *съдбовността*, фаталната значимост и ценност на битието за свободния човек. Накратко казано, щом времето е във нас, щом „аз

самият“ съм времето според това доколко и как живея — а същото може да се каже и за свободата: „аз съм свобода“, „аз съм свободен“ — то значи нищо извън мен не може да бъде винено за това, което ми се случва; аз самият съм длъжен и трябва непрекъснато да съм готов да поема цялата вина. Това е ясно, но нека да тръгнем по друг път и да видим докъде ще ни изведе.

През деня ние сме будни, а през нощта се „възстановяваме“ чрез сън, през нощта просто спим, отказали сме се от будното съществуване, „уморили“ сме се от него.

„АЗ СЪМ БУДЕН“ — КАКВО ОЗНАЧАВА ТОВА?

Как следва да разбираме своята **будност**? Сутрин, събуждайки се, най-напред установявам своята съдбоносна обвързаност с времето; това съ-буждане, началото на моята будност, която ме обвързва с времето за целия ден, какво означава то? През нощта, спейки, аз съм „забравил“ за времето, но в първата секунда на моята будност, още с отварянето на очите, времето „идва“ и не ме оставя през целия ден, до късната вечер — когато „склопвам“ очи и така губя будността си, преминавам в блаженството на съня и се отгървавам (за „известно време“) от... безжалостното време. Това е така, но сигурно ли е, че през деня аз *наистина* съм буден, какво означава всъщност и наистина моята будност? Как да различа будното от небудното, мога ли да разбера без никакви съмнения разликата между тях?

Един китайски философ заспал и сънувал, че „бил станал пеперуда“. Когато обаче се събудил, се запитал дали *пък той всъщност не е пеперуда, която сега сънува че е човек?* Как ли е разбрал истината?

КОРЕНЪТ НА ДУМАТА „БУДЕН“

е все този: *бъде*, „буде“, „будет(ь)“, „да бъда“. Будното е *откритото*, изпълненото с готовност **да бъде**, то гледа към *бъдещето* си, към своята „бъдещност“, която в този смисъл съвпада с будност. Оттук се вижда, че човек може „формално“ и „наужким“ да е „буден“, да е с отворени очи, но всъщност и „в действителност“ да не е буден в истинския смисъл — ако не е открит към бъдещето си, ако съзнанието му е „капсулирано“ и затова не може да прозре своето бъдеще, своето

да *бъда*. Истината на времето е бъдещето — това многократно беше подчертавано, от него не можем да се откажем никога; ако човек се откаже от бъдещето си, от какво се е отказал? Тази истина сега трябва да бъде приложена и към будността, към *будното съществуване*, което наистина заслужава да бъде наречено така. Какво е то?

БУДНО СЪЩЕСТВУВАЩИЯТ

е изпълнен с *предразположеност* към бъдещето, но не като просто очакване, а като *работа* за „съ-буждане“ на точно това бъдеще, което аз желая, към което се стремя. Бъдещето не може да се чака... да се случи, да дойде наготово, като нещо независимо от мен родило се и затова *чуждо* на мен самия, аз трябва да го „*доведа*“ при себе си и само тогава съм *буден*, когато живея с готовността да *бъда* според своя собствен проект; иначе просто *спя* и нищо особено не може да ми се случи, излишно е да го чакам, ще имам само блудкави и скучни сънища. Този е смисъла на *будността* на „будно съществуващия“: неговото цялостно същество вече е въввлечено в *пораждането* на едно бъдеще, което е изцяло *негово*, което напълно му принадлежи, което е негово *достигане*. От друга страна самото бъдеще на истински будния човек *вече* съществува под формата на проект в него самия, в неговото съзнание и душа; тези последните няма да бъдат изненадани от неговата поява тъкмо защото то е своеобразна **еманация** на него самия, на уникалната човешка субективност, вкоренена в него.

БУДНОСТТА Е В ТОВА: ДА ПРЕДИЗВИКВАШ И ТВОРИШ БЪДЕЩЕТО СИ

изцяло да си въввлечен в него, да го чувстваш като *свое*, като иманентно присъщо и непреодолимо идващо, като присъстващо даже в настоящето, което наистина е подчинено на бъдещето и затова с лекота му предоставя всеки един свой миг. Изобщо от човека — щом е буден — се изисква да бъде автентично буден, това е истинското основание на *грижата* в отношението й с времето; грижата е вътрешна сърцевина на времето. Един вид будният човек *вече е бил* — като предразположеност, като готовност, като откритост и като проект — онова, което *ще бъде*; за него бъдещето не е непроницаема загадка, абсолютна непрояснимост, то просто е *сбъдване* на това, което *трябва*

да бъде, което „не може да не бъде“: щом аз съм „аз самият“, а не някой друг, щом се опитвам да живея автентично. В бъдещето си аз по парадоксален начин се *връщам към себе си*, узнавам самия себе си — такъв, какъвто наистина съм и *искам да бъда*. Този е пълноценният смисъл на пълноценното, на истински *будното* съществуване. Затова и Мартин Хайдегер, схващайки дълбокия смисъл на времето за човека, пише така:

„Само доколкото човешкото битие-тук изобщо е като «аз съм-бил», то може в бъдеще да се приближи към себе си по такъв начин, че да се върне-*обратно* в себе си. Като автентично бъдещо човешкото битие-тук е автентично *било*. Забягването напред към пределната и най-собствената възможност е разбиращото връщане обратно към най-собственото «*било*». Човешкото битие-тук може да е било автентично само доколкото то е *бъдещо*.“

МИНАЛОТО ПРОИЗТИЧА В ИЗВЕСТЕН СМИСЪЛ ОТ БЪДЕЩЕТО.“

Затова в бъдещето аз търся своята *автентична възможност* и реализацията на самия себе си, аз не мога да „припозная“ едно бъдеще, което не се корени в моята *будност* или, другояче казано, *бъдност* (двете думи изразяват едно и също). Човекът е „същество“, което може да съществува истински *будно*, а това значи, че той носи в себе си своята *бъдност*, своето най-автентично бъдеще. Чрез това бъдеще той непрекъснато се връща към себе си, достига до себе си, **сбъдва** се (но винаги съвсем сам и „самостоятелно“, тук никой друг не е в състояние да му помогне, вместо него да „чертае“ бъдещето му, макар че мнозина са ония, които се опитват да го провалят). Всяко друго нещо на този свят съществува по начин, че миналото (на рода, вида или дори на индивида!) изцяло определя настоящето и бъдещето му, то не е и не може да бъде друго, а непрекъснато проявява една строго предзададена и неизменна същност. При човека обаче е вярно точно обратното: настоящето и миналото произтичат от бъдещето му, в бъдещето човек „прави“ себе си, съществувайки по неповторим, избран от него самия начин: съобразно степента на *проясненост* на своята *будност*, на

своята откритост към бъдещето си. „*Да бъда или да не бъда*“ — прочутият Хамлетов въпрос съвсем не е просто фраза; той изразява екзистенциалната ситуация, в която се намираме непрекъснато. Казвайки „*Да бъдеш или да не бъдеш — в това е въпросът*“ Хамлет и Шекспир попадат пряко в сърцевината ѝ, в съдбовната обвързаност на човешкото съществуване с бъдещето и *будността*. Истински будният човек *живее* с този въпрос, не просто си го задава (изпадайки в моментно философско настроение), а е пълна отдаденост на своето **да бъда**, на своята най-интимна *бъдещност* — винаги съпровождана от опасността за „сгромолясване“, за отпадане в нищото на *безпроблемността*, на голото „не съм“, „не-бъда“, „не е“, в нищото на не-автентичността и не-будността. **Да бъдеш** в истинския смисъл е не просто „*да си*“ или „*да съществуваш*“, то означава съществуване в **истината** и перспективата на най-съкровеното **ще бъда**, на автентичната будност и „бъдещност“; човекът без неговото категорично *да бъда* наистина вече се е провалил като човек. Тази така наречена *не-будност* не е друго освен пълно

ОБЪРКВАНЕ ПРЕД БЪДЕЩЕТО

откъсване на субективността от *пълнотата* на нейния най-интензивен живот, неизбистрено съзнание, което е изгубило (или още не е намерило) *чистотата*, трезвия поглед към самото себе си, към индивидуалността на човека и към тяхното общо бъдеще. Трябва да се опитваме да гледаме в своето бъдеще и съобразно *видяното* да правим настоящето си, в противен случай живеем *небудно* и никой не може да ни събуди. (Не само „гледачките“ — Ванга и пр., оракулите и пророците *гледат* към бъдещето и го вещаят, предвещават, но това прави — според силите си и според степента на будност — и всеки човек; разликата изглежда е в това, че винаги можем да бъдем „*побудни*“ отколкото сме, а и никога не можем да кажем с пълна сигурност дали изобщо сме будни, дали пък само не си мислим че не спим. Оказва се, че способните на автентична будност са малцина, те именно виждат бъдещето, останалите „спят, изправени на крака“, също като... конете!) Събуденият, тоест съпричастният на будността, гледа в бъдещето си, а не само „около себе си“, той вижда *себе си* в това бъдеще и с увереност *върви към себе си*, а всичко друго е сън, илюзия за битие, но не автентично битие на **човек**, който държи на живота си.

Затова онзи китаец може успешно да разбере дали е пеперуда или човек само ако погледне в бъдещето си: дали то е бъдеще на една пеперуда или пък е бъдеще на човек с цялата неизменна проблематичност и непреодолима отговорност пред бъдещето, която ни прави човешки същества — не пеперуди, „коне“, „насекоми“ и пр. Нашето е, нашето съществуване в актуалността на следващите един след друг мигове, е

СЪБДВАНЕ НА БЪДЕЩЕТО, КОЕТО ЗАСЛУЖАВАМЕ

на преминаване към сътворената от нас самите бъдещност и *бъдност* („сега, само сега и никой друг път!“), на изнесената напред и „във времето“, но *върнала* се оттам към нас самите „*себестност*“ или **самост**, която само така отново може да бъде **при себе си**, при самата себе си — и едва „оттук“ безвъзвратно отива към своето минало, към миналото, за което вече сме изцяло отговорни: в степената, в която сме отговорни пред бъдещето си. Ако, *живеейки*, не правим нищо друго освен да „спим“ (и нощем, но и денем, въобразявайки си само, че сме „будни“!), не само ще съжаляваме за миналото си, но и (ако все пак някога се събудим истински, поне в последния си ден) ще се срамуваме от него. Ето че и този път ни изведе дотам, откъдето тръгнахме, до темата за **вината**, която обаче сега е поставена на почвата на автентично *човешкото*, т.е. на *будното съществуване*. Трябва да помним, че

„Първото наказание за виновния е това, че той не може да се оправдае пред собствения си съд“

(Ювенал)

и от тази гледна точка ни се налага да разглеждаме и разбираме *вината*. Но има и нещо друго, което трябва да имаме като предпоставка:

„Тъй като *свободното време* е цветът или по-скоро плодът на всяко индивидуално битие, защото ни позволява

да разполагаме със своя Аз, следва да се смятат за щастливци онези, които притежават забележителна индивидуалност; докато на мнозинството свободното време не предлага нищо друго освен компанията на един досадник, с когото няма какво да правиш, който ужасно се отегчава и обременява сам себе си. Затова «братя, не сме деца на робията, а на свободата» (Гал.,4; 31)“

(Шопенхауер).

Ако това е така, ако в свободното време сме тъкмо при себе си според това, което „*сме направили от себе си*“, то не трябва да забравяме, че от „**децата на свободата**“, сиреч от нас, човеците и особено

„ОТ ВСЕКИГО, КОМУТО МНОГО Е ДАДЕНО, МНОГО И ЩЕ СЕ ИСКА“ (ЛУКА, 12; 48),

което ще ни помогне да не се „разхлабваме“ много-много и да съжالياваме след това за пропуснатото: щом си човек, с това вече много ти е дадено, но точно поради това и от всеки ще се иска твърде много за да бъде човек, за да остане такъв. Нима не е жалко, че мнозина не разбират това, сами себе си подценяват и унижават, а и затова съвсем заслужено след това страдат, но и се оправдават, сякаш „са получили удари като че ли от невидима длан“ ?!

Понеже „*така е устроен човекът*“, че обича най-много младостта — и затова всички съжالياват за нея, когато е отминала — то позволено е да се запитаме какво следва да правим със своята младост: за да не се чувстваме виновни след това. Коварството на отминаващата неусетно младост е всеизвестно, това, че старостта е неприятна, но „за сметка на това“ гарантирана — също. В следната римска сентенция е схванато основното, по-добре не може да се каже:

„АКО МЛАДОСТТА ЗНАЕШЕ, АКО СТАРОСТТА МОЖЕШЕ“

Макар че — впрочем — ако младите могат много или дори всичко, то тогава какво им пречи и да знаят? Дали знаенето не се включва в моженето, нали който може, с това вече знае? Та нали почти нищо не е „*знаене без можене*“, това ли е „**мъдростта на**

старостта“?! Но, от друга страна погледнато, старият и „знаец“ Вергилий е възкликнал с толкова силна горчивина:

„О, ако Юпитер ми върнеше изминалите години!“

а Овидий, опитващ се да предаде на младите изстраданото си знание, съветва:

„Ползувай се от младостта; тя бързо си отива:
следващите радости няма да са равни на първите“

Затова изглежда няма да е излишно да се опитаме да разберем „навреме“

СЛАДКОТО ВРЕМЕ НА МЛАДОСТТА (ПЕТРАРКА),

съзнавайки същевременно пределно ясно, че

„Старостта е неизлечима болест“

(Сенека), допълнен от Теренций с тези думи:

„Старостта сама по себе си е една болест“

Ако е така, то важното е да се разбере как можем да не остареем прекалено рано, което е сполетяло ония, чиито „девиз“ Цицерон осмива така:

„Остарей рано, ако искаш да бъдеш дълго време стар“

Въпросът обаче е да знаем какво следва да правим: за да не ни се случи това без да сме го *искали*.

И така, нека да си послужи с една... песен от Банско, която като че ли е уловила всичко — например в този стих:

*Пуста младост ни се среща, ни се стига.
Младост тече като вода,
старост дебне като сянка.*

Дали в това не се заключава трагедията на човешкото съществуване: че губим младостта, че вървим към старостта неотклонно, ден след ден? В горния стих тази истина е казана като *изстрада*на, песента се пее обикновено от много преживели старци, които въпреки това съжеляват (вероятно както и всички ние ще съжеляваме) за отминалата младост. Тогава трябва и може ли нещо да се прибави „от философията“ — защото и тяхното също си е „чиста проба философия“?

Ако трябва и ако може, то вероятно следва да се запитаме дали *чезнещата* младост — която затова „ни се среща, ни се стига“, което от своя страна поражда опасността да се „разминем“ с нея — все пак може да бъде „спряна“, „задържана“, да не бъде погубена съвсем безвъзвратно. *Младостта* обаче — ако бъдем честни — не само се отдалечава от нас, но е било време, в което е била „при нас“, също така преди това е „идвала“ към нас, т.е. ние сме „младеели“, ставали сме *млади*, приближавали сме се към „истинската младост“ и сме се ползвали от нея, от нейните неоценими предимства. Времето на младостта — най-сладкият дар на човешкия живот — е било пълноценно (или не толкова) **живяно**, „изживявано“, но — поради коварството на самото време — постепенно и неусетно е отминавало, „отивало си е“, а ние също така неусетно сме ставали *други*, не така млади и преизпълнени с живот. Изглежда най-лошото е това, че всичко става съвсем несъзнавано; в един момент човек „забелязва“, че е... *остарял* (след като дълго време го е „предчувствувал“!), и тогава не му остава нищо друго освен да запее като тези старци, чиито тъжен вопъл извира като че ли направо от сърцата им:

„Пуста младост ни се среща, ни се стига, ни се с пари купува. Младост тече като вода, старост дебне като сянка“.

Изглежда на човек все за нещо му остава да съжалява по отношение на преживяното през младостта, за някакви пропуснати възможности: независимо колко интензивно е живял на младини. Младите — понеже са „в самата младост“, овладени са и дори като че ли са опиянени от нея — не ценят достатъчно своята младост, факта, че са млади; по някакъв абсурден закон на живота предимствата на младостта се разбират едва когато тя е „отлетяла“ (но тогава е *късно*, нищо не може да се върне, уви, безвъзвратно късно е, такава „знание“ нищо не струва и никому не е нужно, дълбоко в сърцето остават само съжаленията. Същевременно не трябва да забравяме, че остаряващият човек вече не е същия като *младия*, значи много-много не бива да се слушат мненията му за онова, което той *вече не е*, т.е. „отзивите“ му за младостта (той нали е „извън нея“, поради което вероятно ѝ е неадекватен!?). Дали за младостта не знаят най-добре тъкмо *младите* и дали точно тях не следва да питаме *що е младост*? Защото кой се вслушва в мненията на младите за... старостта?! Тогава защо трябва да слушаме мненията на старите за... младостта?! Това, че при старите младостта е *минала* защо да е предимство по отношение на разбиранията им за младостта? Нима и техните разбираня да не са остарели като тях самите? Не и ли по-близък, „по-адекватен“ на младостта оня, който е млад, младият човек, на който младостта е *настояще* и бъдеще дори? Не е ли по-прав *пристрастеният* към младостта млад човек — който точно затова я *разбира*? Защо тогава да вярваме на „*завиждащият*“ на младите (вероятно заради тяхната *младост*, която по всеобщото мнение е **богатство!**) *старец*, който *вече* е чужд на младостта, на който *сега* вече е близка тъкмо старостта — понеже „е част от него самия“?! Това, че някой „*някога*“ е бил млад, нищо не значи, защото трябва да се вземе предвид и това как „се е ползвал“ от своята младост, от живота си във времето на младостта (не е доказано, че той *наистина* бил млад, може да се е заблуждавал за това!). Затова вероятно не всички старци са **мъдри** по отношение на младостта, а само ония, които са били *истински* млади, т.е. тези, които — да предположим — все още не са чужди на нейния дух. Защото

той е в тях, при това вероятно има и млади, чието съществуване не е изцяло открито за този дух; по някакъв начин те са му обърнали гръб и затова съвсем не го разбират. Вижда се, че нещата се „заплетоха“, а работата ни е да ги проясняваме; винаги първоначалната яснота спрямо някакъв проблем е само мнима, но важна е „крайната“, разбраната и окончателно *прояснената яснота*. Ние *осъзнаваме* що е младост твърде късно, но съзнанието (и *знанието*, ако такова изобщо съществува) за младостта въпреки това стои по-долу от *пълноценното преживяване* (в самата непосредственост и *даденост*) на **живата младост** или

МЛАДОСТТА, ОДУХОТВОРЕНА ОТ ПАТОСА НА САМИЯ ЖИВОТ

от неговата **страст**. С това не може да се сравни *съзнанието* за младостта, останало като блед спомен на старини; то само води до това, че ни се „приисква“ да запеем споменатата песен, явяваща се най-точен израз на разглежданото съзнание; нищо повече от това не може да ни даде подобно съзнание и знание. Мислили ли сме някога, по времето на „*буйната младост*“, че „един ден“ ще сме стари, че ще съжаляваме за младостта си? Мисли ли за старостта младият човек? Мислим ли когато сме здрави, че някога можем да бъдем болни и недъгави?!

Ясно е, че не, такива мисли и „съзнания“ съвсем не са ни нужни, те са в състояние да убият **радостта от младостта**, да я „вгорчат“ в същата степен, както и удоволствието от здравето на здравия човек. Нима размислите за старостта са занимание на младостта, нека тогава старостта да се примири, че младостта изцяло принадлежи на младежта?! Затова нека тя да не се опитва да *наслажда себе си* върху младостта, върху живота на младите; старите, повтарям, не бива да бъдат питани за младостта, те ще кажат нещо, което е „старо“ и „негодно за употреба“, което точно затова може само да навреди, не обаче да помогне. (В „пълното разположение“ на старите е тъкмо... старостта, още повече, че никой няма претенцията да я „обсеби“ или да им я отнеме!) Тази е основата на вечния и никога не разрешим *конфликт на поколенията*, при който старите се опитват да се месят и да „дават ум“ на младите — без някой, впрочем, да им го е поискал;

тогава младите, обикновено, с право отвързват на непоисканите съвети: „Гледай си, старо, старостта — така както аз, младият, искам изцяло да разполагам с младостта си!“ Та нали това, че е „изтекло много време“ от нечия младост, в което тя се е трансформирала в съвсем нежелана старост, всъщност е фаталното и непоправимото, а не това, че „младите не знаели“, а също и че старите „знаели, ама не можели“? Изглежда вярното е: „Младите **могат** и точно затова **разбират** истински своята младост, на тях знание не е нужно; такова знание за нищо не служи — ако изобщо и съществува!“. Към казаното може да се добави и следното: „Старите **могат**, но не друго, а само да се примиряват със... старостта си благодарение на опита и спомена от младостта; на тях това им стига, а претенциите им към «нещо повече» са съвсем неуместни...“. Всяка младост се изпълва — както и да погледнем на нея — с чисто младежки преживявания, даже и в случай, че на старостта ѝ се струва, че „по младежки глупаво“ пропускаме или проиграваме толкова много възможности и така един вид „хабим“ младост, сили и време. Но младостта е на младите и те ще правят с нея каквото намерят за добре — поемайки обаче всички рискове и цялата отговорност (нима другояче може да бъде?!). Ако все пак трябва нещо да им се напомня от „препатилата старост“, от стария човек (който поне това трябва да е научил от живота), то е:

„ПРАВИ КАКВОТО ИСКАШ, НО ЗА СВОЯ СМЕТКА“

или дори:

„Животът си е само твой: живея го както намериш за добре!“

и за такава мъдрост, предполагам, младите само ще им бъдат благодарни.

И така, на основата на екзистенциалния проблем за младостта, който използвах за пример, стигнахме до някои по-дълбоки измерения, свързани с темата ни за времето и *вината*, която теговия неумолим ход поражда в сърцето на всеки човек — и млад, и стар, и в „преходната

възраст“. Този пример може да се окаже мярка, модел, по който можем да съдим за всичко останало. Той ни насочва към въпроса „*Виновни ли сме, че нещо безвъзвратно е отминало, че е станало така, както е станало?*“ — и такъв въпрос не бива да бъде оставян без внимание.

ПРЕЖИВЯНОТО НЕ МОЖЕ ДА СЕ ВЪРНЕ

това е така, но *как* е било преживяно, с *какви* преживявания е било изпълнено — нима това не зависи изцяло от нас? Разбира се, че зависи, макар че *тогава*, когато то се е случвало, ние не сме разбирали какво *губим* заради това, че нещо става *така*, както става, а не иначе. А не сме разбирали това защото вероятно *тогава* сме били по някакъв начин „*обременени от момента*“, но същевременно сме загубили перспективата, погледа си върху *бъдещето*. Ето за това става тук дума: да не допускаме да бъдем „*слепи*“ или „*глухи*“ именно когато „*му е времето*“ на нещо да става, да се случва, да **е** или **да бъде**. Ето тук е цялото изкуство на „*свободното боравене*“ с времето: после ще бъде наистина *късно* нещо да се поправя, а също и ще бъде безполезно дори само да се съжالياва. Но този момент си заслужава да бъде разгледан отделно и по-подробно...

19. ПЪТЯТ КЪМ УСПЕХА

19.1. Не бива да сме безучастни към своето бъдеще. 19.2. И в годините на младостта си трябва да сме далновидни. 19.3. Младостта е свобода. 19.4. Дух на младостта и дух на свободата съвпадат. 19.5. Животът трябва да е автентичен най-много през младостта. 19.6. Безценното време на възторжената младост. 19.7. Наслаждението от живота. 19.8. „Младото поколение нека възпява любовта“. 19.9. Животът е изпълнен с трагичен привкус. 19.10. Безвъзвратността е безжалостна. 19.11. Триумфът на смъртта може и да не се състои. 19.12. Непобедимата жизненост. 19.13. Ирационалният нагон към смъртта. 19.14. Отслабване и израждане на живеещото. 19.15. Безвъзвратността не е обреченост. 19.16. Безвъзвратността обаче не оневинява. 19.17. Прагматичната нагласа спрямо идващото ново време. 19.18. „Обичай живота повече от смисъла му“.

Нека да продължим вече подетото разсъждение.

Разбира се, че после ще бъде *късно*, работата е когато му е времето да съм реагирал с оглед на бъдещето — за да не съжалявам и да не се окайвам когато вече съм в това бъдеще и „оттам“ гледам на станалото, упреквайки се за пропуснатите шансове. „Тънкостта“ на преследвача на времето е в това че той гледа на ставащото през призмата и перспективата на бъдещето, той сверява всичко с хоризонта на това, което **ще бъде** и трябва да бъде. (А иначе всеки може да се разкайва „постфактум“ — когато нищо вече не може повече да се направи или промени.) В това изглежда се състои магията на свободата: тя ни извежда от ограничеността и непълноценността на момента (на това, което става *сега* и при това еднократно, невъзвратимо, неповторимо) и ни позволява да го „допълваме“, да засилваме *пълнотата* и ценността му от позицията на *неограниченото* и дори като че ли безпределно бъдеще — в което наистина „всичко може да се случи“, но ще се случи в действителност само онова, което **съкровено** сме желали, което затова сами сме „извикали“ към живота,

на което сме „придали“ живот и така сме сътворили и породили. Защото

НЕ БИВА ДА СМЕ БЕЗУЧАСТНИ КЪМ СВОЕТО БЪДЕЩЕ

напротив, трябва най-активно и всеотдайно да участваме в *ставането* му, в неговата поява в желаната от нас самите насока. Затова съществува следната зависимост, по която може да се разпознае причастността на отделните хора към свободата и бъдещето им: колкото повече някой е склонен да съжالياва за станалото, толкова повече той е несвободен; „за нищо не съжالياващите“ са истински свободни, тяхната свобода им е дала това, което са искали (в много по-голяма степен в сравнение с полученото даром от несвободните). Смисълът изглежда е в това да правим така, че за нищо да се съжالياваме после („отминалото не може да се върне“ и затова съжаленията съвсем не помагат), а също и за нищо не се чувстват виновни. И макар че едва ли има човек на този свят, който „за нищо да не съжالياва“, то по-горната констатация запазва силата си: работата е в това да съжالياваме колкото се може по-малко (и то за не дотам значимите, но не обаче за *съдбоносните* неща). В този смисъл може да се добави и това, че ако по някакъв начин можем да съжالياваме (или започнем да съжالياваме) „*още когато времето нещо да става*“, то това ще е най-доброто: тогава ще можем да повлияем в желаната насока на ставащото, ще можем да се възползваме от него по-пълно, няма да пропилеем безсмислено шансовете, за които иначе и след това ще ни се налага да съжالياваме горчиво и без полза. Фатално важното е тъкмо това „*ще*“, това „*още*“, това **преди**, именно те трябва да се овладеят, те най-вече са достойни на свободния човек; несвободният съвсем не ги забелязва, не се измъчва по тях, за него съществуват само нищо не струващите „*след*“, „*после*“, „*някога*“, „*едно време*“ и т.н.; той не може да „надскочи“ рамката и границата на миналото, такива не познават кардинално значимия смисъл на бъдещето и затова съвсем естествено разполагат само с едно минало, изпълнено със съжаления, разочарования, неосъществени надежди, бесперспективни надежди (понеже „*всичко става както е ставало винаги*“, не иначе) и пр.

А що се отнася до младостта, то и тук все за нещо ще съжالياваме, въпросът е да не съжالياваме за **главното**, а също и да направим така, че да започнем да съжالياваме още когато времето на

младостта не е отминало; и тъкмо тогава все нещо ще можем да променим според желанията си и според **жизнената перспектива**, заради която всъщност живеем. Не става дума за „младост, изпълнена със съжаления“, но все пак за една поне малко повече „далновидна“ младост. Излиза, че и в годините на младостта си трябва да сме „далновидни“, сиреч „да виждаме надалече“ и в бъдещето си, нещо повече, тъй като именно през младостта „времето напред е много“, то далновидността е фатално необходима: тъкмо през младостта „има какво да се види напред“, чрез „виждането“ му ние тръгваме към него и отсъждаме „да бъде“; докато на стареца съвсем не му е нужно да е далновиден, неговото „далече“ е съвсем близо и затова се вижда съвсем лесно, нещо повече, *знае* се какво го чака. Впрочем кога изобщо ще станем далновидни ако не във времето на младостта?

Предразположеността към младостта „още когато тя се задава“ — противно на разпространените мнения, че тя е „еднакво дадена на всички млади“; също както се смята неоснователно, че „човек се ражда свободен“; напротив, човек сам себе си трябва да **направи** свободен! — е качество на ония, които *виждат* надалече тъкмо в началото на своята младост. Предразположеният към своята младост разбира, че тя много дава, но и много взема, че тя е „бързотечна“ и неусетно отминава, следователно задачата не е да я „изразходваме“ напълно и безжалостно, а „да я запазим за цял живот“ — колкото и странно да изглежда това. Да имаш подobaващата, чисто *младежка* нагласа към своята младост означава да я цениш безпределно, да я обичаш, да *живееш* по младежки вдъхновено, с *патос*, без фалшиви ограничения и без чужди вмешателства. Но онзи, който цени безпределно младостта си, той прави така, че да я *запази* завинаги, за я съхрани до края на живота си, т.е. в него „да **пребъде**“ и да остане до края жив *духът на младостта*. Затова младият човек на първо място трябва да бъде оставен на самия себе си, той едва тогава ще бъде това, което иска, ще остане верен на себе си, ще открие пълноценния живот и никога няма да му изневери — щом е успял да намери вечния **дух на младостта**. Съветите на *старите* (в истинския смисъл на тази дума!) са вредни и дори пагубни за духа на младостта; „послушните“ младежи един вид преждевременно остаряват, те не държат на своята младост и се отказват от нейния дух; младежта е и трябва да бъде

непокорна, младежкият дух е непрестанно „непокорство“. Всичкото това е така, защото

МЛАДОСТТА Е СВОБОДА

от което следва, че преждевременно остаряващите са несвободни, те не са обичали както младостта, така и свободата. Човек истински печели онова, което истински обича, който истински обича младостта, само той няма да я загуби — също както няма да загуби и свободата си. Спечеленото през младостта остава за цял живот, то остава „съставка“ на живота ни „и после“, когато вече не сме така млади (като дух, като преданост към свободата, като отдаденост на самия живот!). Загубеното обаче през младостта е загубено безвъзвратно и завинаги, заради него животът ни е останал ощетен, непълен, неистински, без дух и идея. Затова „оплаквачите“ младостта си, съжаляващите горчиво за нея като че ли не са били никога истински млади; автентично преживяната младост не може да „отмине“ подобно на автентичната свобода; на младостта — своята и нечия друга — можем само да се радваме, да се наслаждаваме, не да я „оплакваме“, не да ѝ завиждаме или да я съжаляваме; горко на ония, които мърморят „срещу младите“, които недоволстват, че „младежта не знаела какво прави“ и пр.: ако те самите са знаели какво правят когато са били „млади“, то тяхното не е било младост, те още тогава са били преждевременно остарели. Непризнавайки свободата на младежта, тези хора сами никога не са били свободни, т.е. не са били млади: **свободата единствена разбира свободата** и затова всичко ѝ прощава. Същевременно несвободният млад човек е придобил черти (изневерявайки на духа на младостта!), които са характерни за истинската старост, той затова е станал повече стар, отколкото млад: изразът „несвободен младеж“ е израз „нонсенс“, безсмислица, абсурд. За младежта подобава да бъде и тя дори е длъжна да бъде свободна: ако не си почувствал свободата, автентичната свобода още на младини, то никога после няма да я почувстваш, т.е. цял живот ще бъдеш несвободен, а животът ти ще бъде непълноценен и неистински. Истинското значение на младостта за живота затова е следното: само тя може да възпита, само чрез нея може да „покълне“ **духа на свободата**, без нея свобода нямаше да съществува. Следователно можем да заключим, че

те са едно и също нещо, едното без другото не съществува.

Всяко нещо *неслучайно* ни е дадено, то се появява или съществува в живота ни с някаква скрита за нас самите цел, която един ден разбираме; работата само е в това този ден да настъпи не когато е късно, а навреме: за да не съжаляваме за безброя пропуснати възможности и шансове. Имам предвид следното: ако младостта например ни е дадена *неслучайно*, и ако ние не сме успели да „задържим“ нещо от нея за себе си и за цял живот (ако нищо от нея не остане завинаги!), то тогава наистина времето на младостта е било пропиляно и е изтекло без смисъл и без полза за нас самите. Но ако сме запазили и за *напред* духа на младостта (и съпътстващия го **дух на свободата**, който изобщо не старее!), то тогава всичко си идва на мястото, младостта ни не се е оказала погубена, при това невъзвратно, а останала за цял живот. Работата значи е в това да не погубваме безвъзвратно онова, което сме **били** „когато сме били млади“, младостта е единственото, което не бива да става „минало-заминало“, което заслужава да остане завинаги, което е потребно на живота ни до самия край. В степенята, в която *разбираме* живота, в същата степен оставаме верни на младостта, в младостта животът е истински и този пълноценен живот не бива да бъде погубен: независимо от това, че „силите намаляват“, **готовността за живота** обаче винаги трябва да е налице, предаността към свободата — още повече. Това е така, защото **жизнеността** докато сме **живи** трябва да е налице, в противен случай не живеем, а бавно умираме...

И ако

ЖИВОТЪТ Е ПРИ САМИЯ СЕБЕ СИ НАЙ-ВЕЧЕ В ГОДИНИТЕ НА МЛАДОСТТА

то нима трябва да се отказваме от него само заради това, че „годините били станали... повече“. Губейки **живот** „с годините“, ние сме се отдали — неусетно и без да сме го желали — на *смъртта*, а не на живота; това никога не бива да бъде допускано. Запазвайки духа на младостта в себе си „през годините“, ние с това оставаме верни на живота, но обратното е вярност на смъртта (на която изглежда са се отдали „съжаляващите за младостта си“, т.е. вероятно погубилите нейния дух у себе си. И ако във времето на младостта имаме **живот и**

свобода в „*преизобилие*“, то няма нещичко няма да си оставим и „за после“? Неостаряващият дух на младостта (нима и самата младост може „да старее“!) — носител на живота и на свободата, тяхно „лоно“ и дори тяхна „утроба“ — може да ни ги дава винаги: стига да не сме направили всичко за да го погубим, да го предадем на миналото. Тези, за които младостта е само в миналото, а не в душата им *сега и завинаги*, вече няма за какво да живеят, те вече „са се наживели“ и тогава какво повече биха могли да искат от живота?! Но на такъв живот, впрочем, никой не завижда: както „мърморещите против младите“, така и „горчиво съжаляващите за погубената си младост“, повтарям, еднакво не разбират живота, те изглежда никога не са живели истински, никога, значи, не са били млади...

И така, трябва да останем *каквито сме били: когато сме били млади*, т.е. чисти и **истинни** (*истински!*), въодушевени и добри (младият, ако е истински млад, че може да е „лош“ или „зъл“, тези неща се „научават“ после, „с възрастта“, „през годините“!), чисти и благородни (самата младост е най-голямото *благородство!*), жизнени и енергични колкото се може по-дълго; това е единственото, което си заслужава да вземем от миналото на живота си, а значи: *да не му позволим да стане минало, да го задържим при себе си, в себе си, дълбоко в душите си*. Младостта, както и всичко ценно на този свят, не бива да бъде предвръщана в „*инцидент*“, в нещо без смисъл, случайно и без последствия появило се и отишло си, напротив, мъдростта изисква да съхраним *искрите вечност* — а към тях безспорно принадлежи и младостта — за цял живот и завинаги, докато сме живи и дори...„след това“. Всичко, родено в

БЕЗЦЕННОТО ВРЕМЕ НА МЛАДОСТТА

остава за цял живот, затова завинаги трябва да остане неговата душа и сърцевина — животворящият дух на младостта, без който животът губи автентичността си и се превръща в несъзнаван абсурд. Истинският „*преследвач*“ на времето затова е млад човек — дори и само по *дух и сърце* — ако не преследваме времето докато сме млади, ако не вземем от него всичко, което то може да ни даде, ако пропилеем **даровете на младостта**, то това значи, че сме загубили много, а сме взели от живота съвсем малко, почти нищо. Ако не „уловим“ времето докато сме млади (т.е. когато му е времето да направим това), то и след

това ще живеем в раздор с него, то ще ни „бяга“ докрай, а ние ще си останем неудовлетворени от живота си — понеже няма да го разберем и да му се насладим. Следователно: младежта се наслаждава от живота и затова го разбира най-добре; младите винаги имат право — защото *бъдещето* им принадлежи изцяло; младежта е носител на *новото* и затова животът е благосклонен към нея; младите *търсят* и затова те ще *намерят*; на тях много е дадено, но и от тях много се иска; само младежкият дух „зачева“, „носи“ и „ражда“ значимото за живота, определян от свободата (старостта нищо не може да роди, тя е напълно безплодна — ако е изцяло чужда на младостта, ако е враждебна към нея); „Младото поколение нека възпява *любовта*“ (Проперций); времето на младостта е време на *любовта*, а *любовта* е *сърцевина* на живота; „Не дава плодове през есента дървото, което не е цъфтяло през пролетта“ (латинска сентенция); и т.н.

От казаното следва, че:

- Съжалявайки за младостта, всъщност жалим за живота и за свободата си; свободният винаги е млад по дух;
- Не е важно как изглеждаш, а какво **наистина** си;
- „Подранилата“ старост е жалка колкото и „закъснялата“ младост: „младеещият се“ старец е противен колкото и преждевременно състарилия се „младеж“; **всяко нещо с времето си**;
- Духът на младостта с напредването на възрастта се *трансформира* и завладява нови пространства; важното е да го има;
- Каквото постигаме с вдъхновение по-късно, го дължим на младежкия дух у себе си, старостта, казахме, е безплодна;
- Най-голямата отговорност пред собствения живот е тъкмо в годините на младостта: младите носят тежкия товар на **бъдещето** пред себе си, което, макар че изглежда „необятно“, е крайно и ограничено — и затова те трябва да създадат у себе си оная нагласа спрямо него, която да им гарантира **бъдещето, което желаят**;
- Младостта пристрастява към свободата — силно и завинаги — само ония, които искат да живеят пълноценно; свободният живот се познава по своята **интензивност**, по неизразимата си *спонтанност* и по необичайната страст на увлечените в неговата стихия; „разсъдливо“ младежът не бива да живее, това е „отровата“ на неговата младост; и т.н.

Но тази *апология на младостта* („апология“ значи „възхвала“!) не значи, че тук забравяме за **трагедията** на съществуването, свързана така или иначе с „*остаряването*“, за което като че ли съвсем не сме виновни — а в някакъв смисъл сме негова жертва. Независимо от всичко

ЖИВОТЪТ Е ИЗПЪЛНЕН С ТРАГИЧЕН ПРИВКУС

свързан с *неумолимото време*. Казват: „*Младостта минава като вятър*“ (затова понякога и дори по-често я наричат „вятърничава“!), „*годините напредват*“, „*тялото губи гъвкавостта си, присъща на младостта*“, *жизнеността отслабва*, „*здравето се заменя от «болежки» и болести*“ и т.н. Вярно е, че можем да съхраним **младото у себе си** (като дух, като самосъзнание, като чувство и *жизненост* на душата) и да го пренесем в годините след това, но

БЕЗВЪЗВРАТНОСТТА Е БЕЗЖАЛОСТНА

тялото „вече е старо“, няма я енергията, *силата на младостта* пресеква, дошло е примирението, че *жизнеността* ни непрестанно вехне и линее. Младостта — свързана с апогея на *жизнеността* и на живота — и старостта, предвестница на *разпадането* и на залеза, вестителка на смъртта, са се вкопчили в страшна борба за надмощие, арена на която е така нареченото „*зряло*“ съществуване на човека (над 40–45 годишната възраст). Двете начала — на живота и на смъртта — не знаят примирие в онтологичната си враждебност, но победата на едното от тях съвсем не е сигурна или гарантирана: не е задължително животът да отстъпи пред смъртта,

ТРИУМФЪТ НА СМЪРТТА МОЖЕ И ДА НЕ СЕ СЪСТОИ

тук вече всичко зависи от всеки един от нас поотделно. Съпротивлявайки се срещу *слабото* и опитващото се да умре у нас самите, ние даваме по този начин превес на живота над смъртта; оставяйки *смъртното* у нас необезпокоявано, ние подготвяме победата — рано или късно, по-скоро рано — на смъртта над живота. (Защо ли са нарекли човека „смъртен“, „смъртно същество“? Нали целта не е да *умрем*, а да *живеем*, да пренесем и съхраним живота? Може ли човекът да бъде единствено и само *жив, живеещ*, т.е.

същество, непрекъснато възкресяващо и обновяващо живота, същество, което не позволява „животът да бъде изтръгнат от ръцете му“? „Държач на живота“ не е ли по-справедливата „дефиниция“ на човека от тази, която ни е завещала древността: „Човекът е смъртно същество“ — как така и **защо**? Не бива да се примиряваме със смъртта, мисълта, че „има смърт“, е погрешна, истината е, че не смъртта, а животът е *вечен*, а смъртта е само *средството*, с което си служи животът, тя му помага да реализира своя триумф, вечното си възпроизвеждане...) В края на краищата и физическото умиране не е потвърждение, че смъртта е възтържествувала завинаги: а ако тя не е край, а *ново начало*, начало на **вечния живот**? А ако пък смъртта е само „видимост“, не *действителност*? (Впрочем, как така смъртта да е „действителна“ след като „действащият“ вече го „няма“, след като *действието* така или иначе е невъзможно поради... липсата на онова, което да го осъществи?! Не е ли това доказателство, че смърт *няма и не може да има*?!) „Пълната смърт“ е желана от ония, които не са **живели** истински нито миг; обичащите живота няма да се разделят с него, тях и смъртта не може да ги откъсне от *вечно възобновяващата се жизненост*, на която те са само „красноречиво“ потвърждение и проявление. Не бива да гледаме на нещата само формално и *разсъдъчно*: „умира, значи изцяло е умрял“, „между живот и смърт няма нищо общо“ и пр. Пълноценното разбиране извън едностранчивия разсъдък казва: „възможно е само *външно* да си жив, да *«изглеждаш»* жив, а всъщност отдавна да си умрял, да си чужд на живота — като *дух на жизнеността*, като младост, като всеотдайна съпротива срещу смъртта и пр.“ или пък „здравата връзка с живота, добита в земното съществуване, не може да бъде разкъсана от смъртта, която присъства всеки миг в живота ни, но въпреки това е принудена да отстъпва пред нашия жизнен порив“, от което пък следва, че „*чиста и пълна смърт не съществува както сега, така тя не съществува и завинаги*“. Затова ако **живецът на виталността**, на

НЕПОБЕДИМАТА ЖИЗНЕНОСТ

и на живота е не само „още жив“, но и непрекъснато черпи сила, нова мощ от разгръщането на реалния живот, то това означава, че смъртта вече е отстъпила, скрила е лицето си зад жалката гримаса на

съжалението и безсилието. Смъртта *винаги* ни чака и дебне — не само „накрая“, но и във всеки миг преди това — но ако сме се приучили да я побеждаваме приживе, то и тя няма да посмее да ни излезе някога и „кардинално“ да се справи с нас, да победи **любовта към живота**, която ни прави *неразделни* с него. Казано другояче, това означава, че не бива да се *самоунищожаваме* в годините на живота си (физически: чрез пушене, „никотинизиране“ или пък чрез „алкохолизиране“; психически: чрез пренебрегване и потискане на спонтанния душевен живот и пр.), напротив, трябва да насърчаваме и да осигуряваме простор за свободно развитие както на тялото, така и на душата си. Защото така наречените „*малки пороци*“ съвсем не са малки: зад тях стои несъзнавания,

ИРАЦИОНАЛНИЯТ НАГОН КЪМ СМЪРТТА

на който осигуряваме необезпокоявано разгръщане, безпределност на стихията, стояща в неговите недра, *смъртта*. Масовото разпространяване на *убийствени навици* (наркомания, алкохолизъм, други префинени навици за съсипване на здравето) всъщност е симптом на

ОТСЛАБВАНЕ И ИЗРАЖДАНЕ НА ЖИЗНЕНОСТТА

през последните два века, на онова страшно **дегенериране** на човека и човечността, за което пръв заговори **Фридрих Ницше** - а след него никой друг така силно и патетично, а също и с такава болка. Безвъзвратността на всичко ставащо в този свят показва, че ако нещо *вече е станало*, то е станало *фатално*, а ако убиваме тъкмо жизнеността си, то значи сме превърнали живота си в *слабост*, безжизненост или безизразност, затова и животът ни е станал мним, фалшив, слаб, изкуствен, неистински, само подобие на живот, но в никакъв случай не автентичен и *човешки* живот. *Вината* за това е изцяло *лична*: никой не е заставян да убива себе си, да подражава на ония, които отдавна са тръгнали по пътя, водещ пряко към разрушението на живота, към смъртта. Обратното на това, **верността към живота** ни заставя да помним, че той е скъпоценен, че животът съвсем не ни е даден случайно (все едно... на някаква маймуна ѝ скимнало да се „очовечава“ и пр. и затова „сега нас ни има“; вярва ли

някой още в тези дивотии?!), напротив, ние сме длъжни да го пренесем без загуба и да го предадем на **Вечния Източник** на всеки живот. Тъй като

БЕЗВЪЗВРАТНОСТТА СЪВСЕМ НЕ ОНЕВИНЯВА

(но тя не е и *обреченост!*), то тя е предпоставка за избор, кардиналния избор между живота и смъртта, чиято *фаталност* е абсолютна — и затова стои в основата на всяка стъпка, която предприемаме. За всичко случващо ни се трябва да виним само *себе си*, в това число и че:

- прекалено рано (съвсем „*подрали*“) сме започнали да остаряваме;
- живеейки, си позволяваме да правим само това да убиваме живота, *жизнеността* у себе си;
- нито веднъж (или много рядко) сме били истински млади, вдъхновено жизнени, безкрайно влюбени в живота, самоотвержени в страстта си да живеем пълноценно;
- вместо да „проектираме“ *вечен живот* в своето „*да бъде*“, сме се обрекли на продължителна старост (тези, които дълго живеят на старини, съвсем не са живели на младини), макар че предразположеността към живота, към вечно младия живот, е ценното, а не очакването на смъртта в годините на старостта;
- ни се случват неща, в които ние „наслаждаме“ не *жизнеността* си, не любовта си към живота, а само моментното „отвращение“, случайното разочарование от него;
- се „гласим“ да живеем *някога* (*утре, в други ден и пр.*), че отлагаме ползването от *жизнеността* и от младостта си, и затова всекидневно пропускаме шансове, невъзвратими мигове, дадени ни за наслаждение от живота, от младостта си;
- се заблуждаваме, че „*утре е по-добре от днес*“, забравяйки, че тъкмо днес е „*вчерашното утре*“, което трябва да посрещаме с готовност и откритост, да се ползваме от неговите шансове;
- ни е страх от новото и неизвестното, въпреки че трябва да се стремим тъкмо към него, старото и известното, макар и „привично“ и „добре познато“, е опротивяло на открития за живота човек, от него нищо повече не можем да очакваме, изненадите и възможностите за *богатство* са тъкмо в новото, необичайното, неизвестното; и пр., и пр.

Следователно безвъзвратността съвсем не оневинява, напротив, тя само *засилва* вината ни за всичко, което правим и което **сме**. Та нали ако някой миг можеше да се върне и „поправи“, то и вината за пропуснатото би била по-малка — защото и тя става „поправима“?! „Безгрешни хора няма“ — това повтарят всички с някакво особено задоволство — но точно затова всички сме виновни за всичко, което ни се случва: на *всеки един от нас* поотделно и в *неговия* си живот. „Втори път“ на човека не е даден, при него всичко става *само веднъж* и *неповторимо* — за жалост или за щастие така е. Който се успокоява с това, че „и утре е ден“, трябва да знае, че *днес* е денят, в който „нестаналото“ никога вече няма да стане — такова, каквото *можеше* да стане само *днес* (утре то вече ще е друго, а и ние самите утре вече сме други, т.е. неуспели в изминалия вчера и съвсем безсмислено, без особена полза, ден).

Безвъзвратността предполага, че ние във всеки миг „изпращаме“, разделяме се и се сбогуваме завинаги с някакво време — и затова не можем да не се чувстваме виновни и отговорни за пропуснати възможности, или просто за *станалото*, особено ако то е станало против желанията ни, а също и без нашето активно участие. Но това е само едната страна, по-важното е, че в същия миг *посрещаме* и дори „поздравяваме“ едно ново време, едно *друго* и *ново* време, което ни дава нови шансове, което отново ни предоставя „късче живот“, от който не можем да се откажем. За да не се чувстваме виновни (след като за „изпратеното“ време вече сме се почувствали) и пред новото, идващото време, сме длъжни да сме *готови* за него и да му се отдадем без остатък: то ни носи толкова много възможности, съжаленията „постфактум“ тук са неуместни, отминалото не може да се върне, но бъдещето е хоризонтът, според който трябва да подреждаме настоящето си. Изисква се една

ПРАГМАТИЧНА НАГЛАСА СПРЯМО ИДВАЩОТО НОВО ВРЕМЕ

която се свежда до търсене на *успех*, до разгръщане на перспективата, в която живеем, до ефективното *ползване* от времето и мига с оглед на започнатото дело на живота ни. Тази нагласа е същевременно и *жизнеутвърждаваща*, т.е. тя

„ОБИЧА ЖИВОТА ПОВЕЧЕ ОТ СМИСЪЛА МУ“

(Достоевски) тъкмо защото животът е корен на всеки смисъл, на всяко разбиране, на всяка жизнена **идея на живота**. (Защо ни е *смисъл* без *живот*? Но има ли живот без смисъл?!) Тази втора линия на „*потвърждаването на самия живот*“, която е същност на автентичното живеене, намалява напрегнатостта, напрежението и стреса от чисто прагматичното преследване на успеха — без което не можем да потвърдим и **себе си**. Напрегнатостта, чувството за все по-засилващо се напрежение и *тревожност*, е неизбежен резултат от преследването на времето, от засилването на темпа на живот. Тук ситуацията е такава, каквато я представя М. Абрамсон:

„Когато темпът на живота става напрегнат, хората започват да забелязват как бързо и неумолимо бяга времето и се стремят пределно пълно да го използват“

Това е така, но само като *принцип*, като нещо, което трябва да бъде *правено*, но... общо взето рядко се прави. Има упорити преследвачи на времето, които — усетили ускоряването на времевото течение, засилването на бягащото време — се „*настървяват*“ и стават все по-непоколебими в преследването му. Но това не е „най-разпространения случай“, мнозинството от хората са склонни да се откажат от всякакво преследване — щом разберат, че темпът е станал прекалено бърз, „изморяващ“, динамичен, изискващ засилваща се активност от тяхна страна. Това мнозинство предпочита да бъде „*гонено*“ от времето в своето всекидневие, а не да бъде **преследвач**, „*гонецията*“; въобразяват си, че „не бива да се изморяваш“, че „по-малко трябва да се *изразходваш*“, че не бива... „*да се умориш*“, един вид страх ги е да не ги прихване някакъв странен „мор“. Преследвачът на времето обаче не усеща умора тъкмо защото бъдещето е негово, защото във времето той постига тъкмо **себе си** и остава при себе си — за което се опита да ни каже нещо тази книга, която вече се приближава към своя край. Не трябва да се „щадим“ и да се боим от умора: щом главната ни грижа е да сме *при живота* и да го постигаме, той самият ще ни даде сили „да се възстановим“ и с удвоена енергия да поемем *нагоре*. При живота, в единство с „*живия живот*“ мор, смърт, умиране и пр. не съществуват, те са *извън* него...

Като че ли всички обичат живота. Така поне чуваме отвсякъде, никой не си позволява да каже, че *мрази* живота. А дали го *разбираме*? Задоволяваме се с някакво *съзнание* за живота, което обаче не навлиза в неговите дълбини. Но „*съзнанието за живота*“ не е по-високо от *живота*, „*знанието на законите на щастието*“ не е по-високо от *щастието*... (Достоевски). Защото животът — извор на всяка **мъдрост** — се постига с *любов*, не със знание...

20. „ДА УЛОВИШ“ ВРЕМЕТО: ИЗКУСТВОТО НА СВОБОДАТА

20.1. „Времето изяжда всичко“. 20.2. „Силата е във времето“. 20.3. Как да се „справя“ с времето? 20.4. Великото изкуство на свободата. 20.5. Надареността за свобода. 20.6. „Животът е свобода, а свободата е живота ми“. 20.7. „Впечатлителността“ към свободата. 20.8. Пътят „по-посока-към-себе-си“. 20.9. „Забягването“ напред към... себе си. 20.10. Преследването на времето е изкуство на свободата. 20.11. Необятните хоризонти. 20.12. „Обръщане на гръб“ на своята участ. 20.13. Вдъхновените преследвачи на времето. 20.14. Рискуващият се хвърля дръзко в бъдещето си. 20.15. Рискът е решително предизвикателство към „отреденото ни“. 20.16. „Който не обича риска, се страхува от свободата“. 20.17. Най-изгодната позиция спрямо своето бъдеще. 20.18. Успяват тези, които рискуват. 20.19. Времето не обича сериозността, а играта. 20.20. Рискът е игра с бъдещето. 20.21. Само свободният печели. 20.22. Власт над времето, добивана в работа за своето бъдеще. 20.23. Верността към самия себе си.

Книгата, към края на която все повече приближаваме, преследваше не времето — това не може да е по силите на една книга — а неговия *смисъл* за човека. Търсеният смисъл прояснява *човешкото чувство* (и израстващото върху него *разбиране*) за време, дълбоко вкоренено в нас самите. Но смисълът сам по себе си не може да ни „научи“ какво да правим с времето си и особено *как* да го правим. *Наука* и „техника“ на „**времепреживяването**“ не съществуват, „технология“ на човешкото боравене с времето няма да бъде създадена никога. С времето не може да се работи като с някакъв „инструмент“, самото време се съпротивлява — заради „пристрастеността“ си към *свободата* — срещу „инструменталното боравене“ с него. Това е така, защото самото **битие** — животът за всичко живо — е **време**, а никому не е дадено да разпорежда, да съди и „поправя“ битието: за гърците, видяхме, дори и боговете са подвластни на съдбата и на битието си. От гледна точка на казаното не е ли

напразно усилие да преследваме времето, да станем и да бъдем вдъхновени и упорити (подобно на „златотърсачите“!) „търсачи“ на живот, време, свобода, съдба, щастие...?

„ВРЕМЕТО ИЗЯЖДА ВСИЧКО“

обичат да казват германците, една нация, прославена със своето *прецизно* отношение към времето, на което вероятно се дължи осъвременеността, хармоничността на всички прояви на тяхното национално битие и дух. „*Времето е пари*“ от друга страна е съсредоточие на американския начин на живот и на американската жизненост, от която в ХХ век особено произлязоха удивителни дела и постижения, *сбъдването* на „американската мечта“.

„СИЛАТА Е ВЪВ ВРЕМЕТО“

и „*Времето е наше, времето е пред нас, а в нас е неговата нишка*“ — тези две поговорки намирам в „Гълковния речник на живия великоруски език“ на Вл. Дал, издаден през ХІХ век — които, въпреки всичко *случило* се в ХХ-ия век, вещаят велико бъдеще на този изстрадал, все още не проявил се в истинската си светлина народ. За мъдростта, заключена в поговорките и пословиците на различните народи по света, касаещи темата *време*, може да се напише цяла една книга, която ще направи излишна настоящата. В нея вероятно ще проличи, че ония народи, които като цяло са наситени на едно дълбоко чувство за време („избило“ и проявило се и в тяхното съзнание, в „умотворенията“ им) са постигнали много в своето развитие и живот; това обаче съвсем не е така при други народи, които като че ли са се примирили с „*неуловимостта*“ на времето и затова не са постигнали нещо особено като народ и държава. Основата на това е „*неизбистреното*“ им съзнание за време, към тези последните, уви, можем да присъединим и нашия народ с неговия ориенталски „*непукизъм*“ към времето и неговата съдбовност за живота. Но ако е вярно това, че народите „като цяло“ се отличават с *особено* отношение и разбиране на времето, то тогава какво може да се каже за *индивидуалното* преживяване, което всеки от нас има, за твърде различните „*сметки за уреждане*“, които индивидите имат не само с времето, но и със своя живот?! Следователно всеки един от нас така

или иначе е изправен пред задачата по някакъв начин да се „справя“ с времето — както *умее* и както намира за добре; а от решаването на тази неотменна задача зависят шансовете ни да успеем в живота си. Затова въпросът

„КАК ДА СЕ СПРАВЯ С ВРЕМЕТО?“

е идентичен с въпроси от рода на: „Как мога да постигна свобода?“, „Как се «оправям» със свободата си?“, „Какво да правя с живота си?“, „Кой съм аз?“, „Какво искам и накъде отивам?“, „Защо живея?“ и т.н. Всеки от нас, лутайки се по пътищата на живота си, намира в края на краищата свой път към свободата, опитвайки безброй начини за „справяне“ с времето и открил най-накрая — а защо не и по-рано?! — най-добрия, истинския, „чудодейния“, тласкащия ни към сполука. Защо тогава да не се опитаме да ги *проиграем* в техния идеален вид, търсейки основите на

ВЕЛИКОТО ИЗКУСТВО НА СВОБОДАТА

без което животът се оказва невъзможен; този въпрос ме накара да се заема с написването на тази, да се надяваме, необходима книга. Сега тя е написана и лежи пред мен; исках *много*, но се появи *това* — дотук ми стигнаха силите след като се захех с непомерно тежката задача да проникна в необятната тема. Може ли да се добави нещо в заключение?

Както и всяко друго изкуство **изкуството на свободата** зависи и се определя от едно нещо: *талант*, гений, вътрешна предразположеност на душата и личността. Това, че не всички *еднакво* са предразположени към свобода — както и към пеене, рисуване или към нещо друго, да речем, към *философия* — е прост безспорен факт (независимо от това, че на много хора им се иска да спорят върху него: понеже им се вижда „лично неизгоден“!).

НАДАРЕНОСТТА ЗА СВОБОДА

е даровитост за *човечност*, за човешки живот, в нея „бушува“ една мощна *жизненост* (виталност), една страст към онова „**да бъде**“, което сме способни най-решително за **себе си**, за своята *самобитност* като човешки същества, за своето *неповторимо аз*. Този **талант за**

свобода, явяващ се първото ѝ условие, може да се нарече различно: *усет, влечение, откритост, страст, готовност, отдаденост, вдъхновеност, любов*. Способният, надареният за свобода човек я търси и преследва, той е влюбен в нея, той я създава и сътворява във всеки *акт на избор* и във всяко дело, във всяко действие на живота си, той не се отказва от нея на никаква цена защото смята, че свободата му съвпада с **него самия**. Затова само овладеният от духа на свободата и на нейната непокорна жизненост може да каже:

„ЖИВОТЪТ Е СВОБОДА, А СВОБОДАТА Е ЖИВОТЪТ МИ“

или пък с цялостна ангажираност може да повтори думите на Гьоте като свои:

„Живот и свобода добива само този, който смело ги завоюва в борба“

Съответно неспособният за свобода не се привлича особено от нея, не я търси, не се впечатлява от нейните прояви, не умее да я съзерцава и открива, дори да я различава или познава, изпълнен е с безразличие към нея: **безразличието към свободата е начало на пътя към несвобода**. Такива хора в края на краищата започват да се чувстват задължени да я мразят, да са враждебни към нейните прояви у други хора, да я преследват, да се борят тъкмо срещу свободата, да се опитват да я унищожат или изкоренят. Това най-ясно показва *проказата*, наречена **комунизъм**, чиято бесовщина разигра сатанинския си танц тъкмо в отминаващия сега ХХ век. Но

„ВПЕЧАТЛИТЕЛНОСТТА“ КЪМ СВОБОДАТА

т.е. човешката способност, при която свободата като че ли се „отпечатва“ („впечатва“!) във вътрешността на човека, в неговата душа, оставя следа и бива задържана завинаги, е отличителна черта на предразположените към свобода индивиди: *духът на свободата* или просто **духът** (към който много хора просто нямат „сетиво“ или „антена“!) е този, който поставя „белезите“ или *знаците*, „впиващи“ се навеки в душата. В същото време обаче „другите“, чиито идол е

обезличеността, не ѝ обръщат внимание, „тя не ги вълнува“, те са слепи за нея и затова не могат да я забележат: свободата и нейният дух за такива наистина не съществува. Надареният за свобода се вдъхновява и от най-малкия *полъх* на свобода (на свободомислие, на свободна съвест и пр.), проявите на свобода го ентусиазират и го изпълват с възторг; в тях той среща отнова, което е търсил, те са нещо дълбоко съкровено и интимно, *родствено* на него самия, в проявите на свобода той среща **самия себе си**, своята автентична същност, намира и се отдава на себе си, на пълноценния живот, достоен за човека. В светлината на казаното проличава съдбоносната обвързаност между живот и свобода, която надареният за свобода открива у себе си, фаталната предопределеност **да бъдеш свободен**, от която той никога няма да се откаже: „*Бъдещето на човека е бъдещето, определяно от неговата свобода; несвободният няма бъдеще*“. Това е дало право на Жан-Пол Сартр да заяви съвсем справедливо в категоричността си:

„Човекът е осъден да бъде свободен“

това „да бъде“, което не може да съществува без свободата, означава — както вече „знаем“ — съществуване в модуса на бъдещето, явяващо се за човека като *времево същество* единствената действителна причина за **битието** му: за човека неговото *бъдеще* е онова, което му дава шанс **да бъде** непрекъснато **себе си**, да не изневерява на себе си, да стане, остане и да постигне себе си, да поеме решително

ПЪТЯ „ПО-ПОСОКА-КЪМ-СЕБЕ-СИ“

(Хайдегер) — ако иска съществуването му да е автентично и *човешко*, не като това на вещите. В

„ЗАБЯГВАНЕТО НАПРЕД КЪМ СЕБЕ СИ“

(Хайдегер) по посока на отправения в бъдещето *проект* човекът преодолява *захвърлеността* си — като *тяло* сред другите тела — в света, „бяга“ от тази непонятна захвърленост, от абсурдната възможност „да го няма“ и „да се разпилее сред нещата“, само така

уверено, но и с безпокойство, се приближава към себе си — такъв именно, какъвто **иска** да бъде. В този смисъл „справянето“ с времето като „улавяне“ на *бъдещето* е потвърждение на свободата: време и свобода са неотделими, взаимно се определят. Затова с основание можем да кажем, че

ПРЕСЛЕДВАНЕТО НА ВРЕМЕТО Е ИЗКУСТВО НА СВОБОДАТА

тук сме изключили всякакъв произвол, всяко насилие над истината. Впрочем, как се овладява това *изкуство*?

Формално погледнато, ако притежаваш *талант* за свобода, то и *изкуството*, свързано с нея, в никакъв случай няма да ти убегне. Талантът е *силата*, която неумолимо ни води напред, към постигането на *себе си*, към срещата някой ден на самия себе си, което обаче може да стане само ако се отнасяме адекватно към своето бъдеще и към своето време; ако „не се получава“ това последното, то и упоменатата среща се отлага... във времето. Талантът, **Божият дар**, е почвата, върху която израства онова, за което сме родени — независимо дали става дума за талант за пеене, рисуване или пък за свобода. Нещо повече, дарбата да бъдеш свободен е ядрото на всички други дарования: усетът за свобода води останалите ни способности към пълноценна реализация, без него например стремежът към рисуване може да си остане само мъчително, безсилно „възжеление“, но не и поредица от постижения в насоката, за която си роден. Коварното е това, че все пак нищо не е абсолютно сигурно и гарантирано, ако неумението да се разпореждаш с времето и с живота си е силно, то неизбежно може да „попари“ или „изпепели“ всичките ти дарования — или поне да ги изкриви и изврати, да ги направи неузнаваеми, неприличащи на себе си и непостижати в истинската им същност и светлина. (Възможно е дори себе си да направя... „*неприличащ на себе си*“, нима не е така?!) Всичко зависи от мен самия, от това как „разгръщам“ себе си във времето, как се възползвам от свободата си, как, накрая, „*правя*“ себе си — „*справяйки*“ се подобаващо (по единствено *дължимия* начин) с времето, извиращо в собствените ни дълбини. Ала

ВРЕМЕВИЯТ ХОРИЗОНТ НА ЧОВЕШКОТО СЪЩЕСТВУВАНЕ

в пределите на който се „разполагаме“, ни задължава да подготвяме *сега* бъдещето си, да правим всичко най-вече с оглед на своето **да бъда**, да *предразполагаме* бъдещето към себе си (и себе си към него!), да не сме чужди на възможностите, които то ни дава, да не се оставяме на произвола на това, което „*някак си идва*“ и затова ни сварва неподготвени, изненадани, изгубили контрол или поне влияние над съществуването си. Това, което *става* с мен самия, не мога да допусна да става „*както си иска*“, „*както винаги е ставало*“, това, което правя, не мога да го правя „*както се прави*“, само както *аз искам* и мога да го правя. Недопустимо е да се оставя да ме сполети това, за което М. Хайдегер така точно говори:

„Ние харесваме и се различаваме както *се харесва*; ние четем, възприемаме и съдим за литературата и изкуството, както *се възприема* и съди; ние се отдръпваме от «тълпата», както *се отдръпва*; ние намираме за възмутително онова, което *се намира* за възмутително и пр.“

Това „се“, зад което никой не стои, което е **обезличностено** и **безлично** — защото зад него „уж всички стоим“ в някакво странно единство, правещо *всекидневността* ни, в която така лесно **се** живее — е „нещото“, което ни обрича на безпроблемно *следваме* на „вече станалото“, на „многократно ставалото“, на *мъртвия*, вкаменен в смъртна гримаса *опит*, от който не може да се роди нищо ново и жизнеспособно. Трябва да осъзнаем, че подобно

„ОБРЪЩАНЕ НА ГРЪБ“ НА БЪДЕЩЕТО

е пагубно за човека и *човешкото* и означава **отказ** от свободата, пропиляване на възможностите, които времето ни дава във всеки миг, а също и от най-главната възможност да наложи своя „печат“ върху ставащото, своята **личност** върху живота си, да синхронизирам време, живот и личност в едно неразделно единство. Зад прословутите „така се прави“, „така се учи“, „така се живее“ и изобщо зад всяко „така се...“ не стои никой, а нали зад всяко мое действие и дори „помисъл“

трябва да стоя *аз самият* — който го искам, аз, който поемам цялата отговорност за ставащото с мен самия, аз, който не обичам да се срамувам за миналото, настоящето и бъдещето си? Да избягат от „мъртвата хватка“ на *вече станалото*, на това „*така се...*“ е първата грижа на обичащите свободата и на

ВДЪХНОВЕНИТЕ ПРЕСЛЕДВАЧИ НА ВРЕМЕТО

или, „както се казва“, на ония, които поне „ценят“, „съобразяват се“ и пр. с времето, т.е. на... „всички нас“.

Има цяла поредица от думи, които започват с представката „*пред-*“, например „*пред-виждам*“, „*пред-усещам*“, „*пред-чувствам*“, „*пред-приемам*“, „*пред-начертавам*“, „*пред-сказвам*“, „*пред-определям*“, „*пред-намирам*“, „*пред-назначавам*“, „*пред-оставям*“, „*пред-пазвам*“, „*пред-писвам*“, „*пред-палагам*“, „*пред-почитам*“, „*пред-разполагам*“, „*пред-разсъдък*“, „*пред-смъртен*“, „*пред-ставление*“, „*пред-стоящ*“, „*пред-убежденост*“, „*пред-умишленост*“, „*пред-шественик*“ и т.н. Всяко нещо, което *става* „*някак*“, си има своето *пред-*, например „*виждам*“ има своето „*пред-виждам*“, а *пазя* — своето „*пред-пазвам*“ и пр. Но има и нещо по-важно, а именно, че думите, започващи с „*пред-*“, като че ли са значително по-богати по смисъл, например „*пред-начертание*“ е смислово „*по-натоварено*“ от простото „*начертавам*“ или „*чертая*“, „*пред-определеност*“ от „*определеност*“ и пр. Зад този факт стои съответната битийна изпълненост на реалиите, стоящи зад тези думи, а също и различното *жизнено* значение на „*казваното* с тях“ за човека. Да вземем един прост пример: минавам покрай някакъв строеж и „*виждам*“, че някаква падаща тухла ме... удря по главата — или, за щастие, „*за малко не ме удря по главата*“: за да мога все пак да допиша книгата си. „*И мал си късмет*“ — ще кажат за случилото се „*очевидците*“, но същото съвсем не може да се каже ако тухлата ме беше ударила по главата, а аз само за виг съм успял да *видя* това (което, впрочем, ще бъде последното нещо, което изобщо съм *ви-дъл* на този все пак прекрасен свят). За да не ми се случи това аз *разполагам* с нещо, наречено „*пред-виждане*“, което ме *предпазва* от възможността не само да *бъда* ударен по главата от падаща тухла, но и от много други такива не-приятни инциденти; затова аз „*пред-видливо*“ и „*пред-пазливо*“, даже „*пред-умишлено*“ *заобикалям*

местата, където падат или могат да паднат някакви тухли или други такива тежки предмети (саксии и т.н.). Ако не правя това, аз във всеки момент от живота си ще бъда някакъв „пред-смъртник“, т.е. човек, който постоянно се намира в предверието на смъртта; това последното не бива да е моя постоянна и непрекъсната възможност, а само нещо, което аз *някога* в бъдещето все пак няма да избегна, но твърде много съм загрижен да не го допусна „точно сега-и-тук“, и то поради такова глупаво невнимание (и да умираме трябва по някакви „по-солидни“ причини, а не просто от... глупост!). Ясно е само това, че за мен „предвиждането“ се оказва значително по-ценно от „виждането“ (само в този смисъл обаче!); аз непрекъснато се намирам в ситуация „*пред-нещо*“ — и особено... пред бъдещето си. Впрочем, бъдещето ли е пред мен, или аз съм пред него — дали има смисъл подобен въпрос?

Казваме обикновено „*бъдещето е пред тебе*“ — вярно ли е това? Ако аз живея без никакви рискове, ако аз не познавам риска, то бъдещето наистина „си стои“ пред мен — и аз просто „навлизам“ в него както се навлиза в чужда, непозната територия. Но ако аз обичам да рискувам, то в риска аз един вид „присвоявам“ бъдещето си и го „вкарвам“ в своите възможности, при това свободно избрани, то тогава къде е бъдещето — пред мене, „*вътре в мене*“, „*около мене*“ или пък в известен смисъл... „*зад мене*“ — защото в риска (чрез риска) аз съм го оставил наистина *зад себе си*? Ако

РИСКУВАЩИЯТ СЕ ХВЪРЛЯ ДРЪЗКО В БЪДЕЩЕТО СИ

и вместо да го *чака* то да дойде някога „при него“, сам отива при бъдещето си и в този смисъл го изпреварва, оставя го *зад себе си*, то няма това е възможно? Рискът ни вкарва *преждевременно* в бъдещето, „*завихря*“ времето и в този смисъл — защото движещото се наистина има предимство пред движеното — го изпреварва, оставя го след себе си, прави бъдещето си подчинено и предразположено към себе си, към човека, който е способен истински да рискува, да се „въвлича“ в *авантюри*. Затова съвсем не е сигурно, че „*бъдещето е пред нас*“, чрез риска ние имаме неоченимата възможност непрекъснато да го „пришпорваме“, да го изпреварваме, да го оставяме след себе си — бидейки устремени към ново, друго бъдеще. Рискуващият, обичащият рисковете човек се впуска вдъхновено и дръзко в бъдещето, не се задоволява с „непосредственото и пошло“ бъдеще, което „и без нас ще

си дойде“, а значи живее в едно съвсем неочаквано и „предизвиквано“ бъдеще, което иначе никога няма да се появи, което ще се появи само ако сме способни на инициатива, на рискове, решително тласкащи го... към нас самите и към нашия живот. В такъв случай не се ли оказва, че

РИСКЪТ Е РЕШИТЕЛНО ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО СПРЯМО „ОТРЕДЕНОТО“ НИ БЪДЕЩЕ,

придаващо му *живот и битие* чак до степента то да бъде „*предизвикано*“ от небитието, да бъде заставено послушно да дойде при нас. Така в риска и в дръзкото активно действие бъдещето ни се „предоставя“, оставя се да бъде покорено, а битието се отзовава на нашия порив. Всъщност единствено свободният човек е способен на рискове, рискът е територия на свободата; затова мадам Симон дьо Бувоар правилно е отбелязала, че

„КОЙТО НЕ ОБИЧА РИСКА, СЕ СТРАХУВА ОТ СВОБОДАТА“

От друга страна ако аз *приемам* нещо „когато му дойде времето“ (и значи тогава то „ще си стане и от само себе си“), то моето включване почти нищо не означава. Ясно е, че подобно действие не е проява на „*предвидливост*“, а само на инертност, на дезангажираност със ставащото. Но това не е единствената ми възможност, аз мога да съм „*предприемчив*“, аз мога да проявя своята предприемчивост, способността си на инициатива. С това аз *изпреварвам* отреденото ми бъдеще — бъдещето на спокойно пребиваващ в своята инертност човек — и се впускам в едно ново, рисковано, изпълнено с неизвестности, но за сметка на това *желано* (и затова *мое*, автентично и *лично* определено) бъдеще. „Чакането“ на бъдещето — което е толкова разпространено във всекидневността и във всекидневния език — не е единственото, което мога да направя с бъдещето си: рискът и предприемчивостта са другата ми възможност, възможност, разширяваща хоризонта на битието ми, „пращаща“ ме в едно бъдеще, което изцяло е моя заслуга, мое завоевание. По този начин аз решително скъсвам с онова безлично и бавно (като „гъста смола“!) изтичащо време, което — кой знае защо — бях склонен да свързвам с мен самия: та ние съвсем не се познавахме! Предприемчивият човек е заел възможно

НАЙ-ИЗГОДНАТА ПОЗИЦИЯ СПРЯМО СВОЕТО БЪДЕЩЕ

чрез своята предприемчивост той е **преди** (и в някакъв смисъл „над“!) онова, което бъдещето ще „благоволи“ да му отпусне ако само го „чакаше“, той е **при** онова бъдеще, което сам е избрал, отвоювал и създал между многото възможности, което *сам е взел*, а не е чакал да му бъде дадено по милост, като милостиня. Затова можем да кажем, че

УСПЯВАТ ТЕЗИ, КОИТО РИСКУВАТ

които имат „нюх“ към риска и авантюрата, чието благоразумие не е довело до *парализа* на волята, а я е издигнало до измерението на **автентичната свобода**. Тъй като

ВРЕМЕТО НЕ ОБИЧА СЕРИОЗНОСТТА, А ИГРАТА

то можем да приемем, че „*рискът е игра с бъдещето, в която свободният пчели*“, а страхливият непременно губи — ако изобщо някога е в състояние да я започне (което е съмнително). В същото време несвободните се познават по това, че са прекалено сериозни, че са неспособни на игра и особено на *увлечение от играта*. Предприемчивият — *свободният* — човек не „кори“ бъдещето си за това, което „изневиделица се е стоварило върху главата му“ — злокобна участ на „*само чакащите*“ — той изцяло е отговорен за това, което „*е било*“, „*е*“ и „*ще бъде*“ с него самия и с живота му. Това може да се нарече

ВЛАСТ НАД ВРЕМЕТО, ДОБИВАНА В РАБОТА ЗА БЪДЕЩЕТО СИ

и в непресекваща грижовност, родствена обаче не на сериозността, а на **веселието** с неговата спонтанна волност и откритост на душата за радостта от съществуването. Да *работим* за бъдещето си, да го предизвикваме, предразполагаме, предопределяме, предчувстваме и т.н., да сме изцяло *ангажирани* с него, да го правим съответстващо на нас самите, *родствено* на най-съкровената ни „**вътрешност**“ — това е главното умение, към което трябва да се стремим и което може да ни направи причастни към *изкуството на свободата*. Да не се отказваме никога от опитите да вървим към своето автентично битие — този е импулсът, на който трябва да останем верни — ако искаме да преуспеем в това велико изкуство. Негов корен е

но не с оглед на миналото, а единствено с оглед на това, което *искаме да бъдем* — до степента на непреодолимото „**ще бъде**“, „**ще бъда**“. Защото човешкото битие — както ни казва тази лежаща пред мен и „завършена“ вече книга — се поражда от онова „*да бъде*“, което **аз** съдбовно съм избрал, то обхваща тоталността на ставащото с този конкретен човек, произлязла тъкмо от категоричното *да бъде*, без което „**аз нямаше да съм аз самият**“. И без което животът ми неизбежно би се превърнал в един неразбран докрай, но въпреки това *кардинален провал* (за който, впрочем, нямаме право да се оплакваме и да търсим извинения: несвободните се познават и по това, че вечно се оплакват, че вечно търсят оправдания...).

И така, оказа се, че „справянето“ с времето всъщност е „**правене**“ на бъдещето и оттук — като „майсторство“ в правенето на нещо значимо — е *изкуството на свободата*, без което животът неминуемо губи пълнотата си. Тук няма „наука“, която да ни „научи“ как става това; единственото, на което можем да се опираме, е *усетът* за време, битие и свобода, който е дълбоко вкоренен във веки един от нас, *човеците*. Да *бъдеш* човек се иска поне това: да *бъдеш* честно и искрено **себе си**, не „някой друг“, не „нещо друго“, а **само себе си**. Защото **аз съм** означава „което **искам да бъда**“, а тук всеки решава сам за себе си, тук съветите са неуместни, поученията не помагат, *истините винаги са лични*. Ако това става *всекидневно* и ако непрекъснато отклоняваме онова, което се опитва да ни отведе някъде „*встрани*“ от нас самите — смело, дръзко, всеотдайно и *вдъхновено* — то нима битието ще остане глухо за нашия **порив**?

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.